

HATE SPEECH

EDITORIAL

- 9 **Veronika Bajt:** Hate Speech and the Processes of Exclusion, Inequality, and Subordination

GENERAL REFLECTIONS

- 21 **Vlasta Jalušič:** When Language Goes on Holiday
43 **Lea Lindič:** The Intention of Fear in Hate Speech: A Reflection on the Causes and Consequences of Hate Speech

JURIDICAL AND CRIMINOLOGICAL INSIGHTS

- 59 **Aleš Završnik and Vanja Zrimšek:** Hate Speech According to Slovenian Penal Legislation and Court Practice: An Unconstitutional Situation?
74 **Neža Kogovšek Šalomon:** A Contribution to Understanding of the Criminal Prosecution Challenges in Relation to "Public Incitement to Hatred, Violence or Intolerance"
88 **Rok Čferin:** Hate Speech and the Limitations of Journalistic Freedom in Reporting on Matters of Public Interest

EUROPE, MIGRATION, ISLAM

- 107 **Mitja Velikonja:** The New Other: Ideological Images of Refugees in Contemporary Slovenia
122 **Maja Pucelj and Ksenija Šabec:** Hate Speech Against Refugees and Migrants, Muslims and Covered Muslim Women in Slovenia
143 **Veronika Foška Šaina and Tjaša Turnšek:** Refugees are Like Water and Like a Shipment, the European Home Has to be Protected: Metaphor Analysis in *Vecernji list* and *Slovenske novice*
163 **Marta Stojić Mitrović:** "Politically Correct" Hate Speech? Winter 2014/2015 Migration from Kosovo in Media Presentations in Serbia / [in English]

DIGITAL MEDIA

- 181 **Tanja Oblak Črnič:** The ZLOvenija Phenomenon: A Tension Between Digital Activism and Network Individualism
199 **Tanja Oblak Črnič:** "Not Many People Were Asking Themselves, What They Are Saying and Why." An Interview with the Author of Web Intervention ZLOvenija

SEXISM AND HOMOPHOBIA

- 217 **Nina Perger and Metka Mencin Čeplak:** Injurious Speech and Power Relations: The Case of LGBTQ+ Groups
230 **Anja Kocman and Danaja Grešak:** "Bodeča neža" as a Method of Resistance Against Sexist Speech

SOVRAŽNI GOVOR

UVODNIK

- 9 **Veronika Bajt:** Sovražni govor skozi prizmo procesov izključevanja, neenakosti in podrejanja

SPLOŠNI PREMISLEKI

- 21 **Vlasta Jalušič:** Ko gre jezik na dopust
- 43 **Lea Lindič:** Intenca strahu v sovražnem govoru. Premislek o vzrokih in posledicah sovražnega govora

PRAVNI IN KRIMINOLOŠKI POGLEDI

- 59 **Aleš Završnik in Vanja Zrimšek:** Sovražni govor po slovenski kaznovalni zakonodaji in sodni praksi: neustaven položaj?
- 74 **Neža Kogovšek Šalamon:** Prispevek k razumevanju izziva pregona kaznivega dejanja »javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti«
- 88 **Rok Čeferin:** Sovražni govor in meje dopustnega poročanja novinarjev o temah v javnem interesu

EVROPA, MIGRACIJE, ISLAM

- 107 **Mitja Velikonja:** *Novi Drugi*: Ideološke podobe beguncev v sodobni Sloveniji
- 122 **Maja Pucelj in Ksenija Šabec:** Sovražni govor proti beguncem in migrantom, muslimanom in zakritim muslimanskim ženskam v Sloveniji
- 143 **Veronika Foška Šaina in Tjaša Turnšek:** Begunci so voda in pošiljka, evropski dom je treba zaščititi: analiza metafor v *Večernjem listu* in *Slovenskih novicah*
- 163 **Marta Stojić Mitrović:** »Politično korekten« sovražni govor? Migracije s Kosova pozimi 2014/2015 v srbskih medijih / [v angleščini]

DIGITALNI MEDIJI

- 181 **Tanja Oblak Črnič:** Fenomen ZLOvenija: v precepu med digitalnim aktivizmom in omrežnim individualizmom
- 199 **Tanja Oblak Črnič:** »Premalo ljudi se je vprašalo, kaj govorijo, zakaj govorijo.« Pogovor z avtorjem internetne intervencije ZLOvenija

SEKSIZEM IN HOMOFBIJA

- 217 **Nina Perger in Metka Mencin Čeplak:** Govor, ki rani, in razmerja moči: primer LGBTQ+ skupine
- 230 **Anja Kocman in Danaja Grešak:** Bodeča neža kot metoda zoperstavljanja seksističnemu govoru

AN ARTICLE

247 **Darij Zadnikar:** Migrant Crisis and Colonialist Abyssal Thinking

REVIEWS

265 **Maša Bračič:** On the Wrong Side of the Barbed-Wire

269 **Lilijana Stepančič:** How Does it Feel to Be a Problem?

275 **Mirna Berberović:** Mainstream Feminism

278 **Kristjan Nemac:** Your Victory Will Ruin All

283 **Blaž Javornik:** "The Ugly Habit of the Excessive Use of Foreign Loan Words", or,
How to Avoid the Convolutions of Thought and the Deposition of Dead Slovenified
Phrases

290 **Subscription**

ČLANEK

247 **Darij Zadnikar:** Epistemologija migrantske krize

RECENZIJE

265 **Maša Bračič:** Na napačni strani bodeče žice

269 **Lilijana Stepančič:** Kako se počutiš, če si problem?

275 **Mirna Berberovič:** *Mainstream* feminizem?

278 **Kristjan Nemac:** Z zmago boste vse pogubili

283 **Blaž Javornik:** »Razvada čezmernega tujkarjenja« ali kako se izogniti krotovičenju misli in skladiščenju poslovenjenih mrtvečih fraz

290 **Naročanje**

UVODNIK

Sovražni govor skozi prizmo procesov izključevanja, neenakosti in podrejanja

Sovražni govor postaja vse bolj izpostavljen problem in eno izmed aktualnih vprašanj v družbeno-političnih razpravah sodobne Evrope in tudi širše. Zaradi tega se seveda povečuje tudi financiranje mednarodnih raziskovalnih in aplikativnih projektov, ki naj bi poskušali zajeziiti rasistični, nacionalistični, homofobni in seksistični ter proti islamu in migracijam uperjen diskurz oziroma ozaveščati javnost o tematiki in načinih reagiranja oziroma delovanja. A dejstvo je, da postaja izključevalna, ksenofobna in hujskaška retorika ne glede na možnost sodnega pregona (merila zanj so različna glede na različne nacionalne zakonodaje – v Sloveniji je tako brez kazenskih sankcij dovoljeno izreči tako rekoč vse) čedalje bolj normalizirana (gl. npr. Frank in Šori, 2015). Teroristični napadi v zadnjih nekaj letih so povečali strah in retoriko negotovosti po Evropi. Raziskave so tako opozorile na povečanje sovražnega govora proti migrantom in muslimanom; v Nemčiji se je na primer število napadov na begunce v letu 2015 v primerjavi z letom prej povečalo kar za štirikrat.

Konec poletja leta 2015 se je bila Evropa končno prisiljena soočiti s tem, kar severnoafriške in bližnjevzhodne države doživljajo že leta: prihod večjega števila beguncev po tako imenovani zahodno-balkanski migracijski poti. To, kar je bilo hitro napačno poimenovano za »begunsko krizo«, saj je v resnici šlo za krizo Evropske unije in krizo odziva nacionalnih držav – je še dodatno povečalo nestrpnost in sovražni govor, ki se je hitro razširil prek spletnih družbenih

medijev. Odzivi na zelo očitno širjenje sovražnih spletnih komentarjev v državah članicah EU pa niso bili enotni. Medtem ko se je, na primer, Francija odločno lotila zapiranja tovrstnih profilov na Facebooku, se zdi, da so imele druge države raje bolj konservativen pristop, ki je zelo blizu praksi postulata svobode govora, ki obstaja v ZDA. Poleg tega je bilo kar nekaj primerov, ko so celo vladni akterji sami širili rasistična protibegunska in protimuslimanska sporočila, še zlasti je bilo to opaziti v postsocialističnih srednjeevropskih državah.

Zato je pričujoča tematska številka *Časopisa za kritiko znanosti* namenjena tematiki sovražnega govora. Združuje trinajst prispevkov, ki sovražni govor obravnavajo z vidika različnih disciplin. Prav mnogoterost pristopov k obravnavani temi je tista, ki tudi sicer prežema družbeno realnost, ko se soočamo z vprašanji, kot so »Kaj je sovražni govor?«, »Je sovražni govor škodljiv?«, »Ali se je na sovražni govor treba odzivati?«, »Kje je meja med svobodo govora in sovražnim govorom?« in tako naprej. Univerzalne definicije sovražnega govora namreč ni, saj ta pojem srečujemo na različnih področjih obravnave. Tudi obstoječe domače znanstvene raziskave (gl. npr. Erjavec, 2012; Milosavljević, 2012; Vehovar in dr., 2012) potrjujejo obstoj težav pri prepoznavanju sovražnega govora, kar vpliva na potek javne razprave o bistvenih vprašanih družbene neenakosti, podrejanja in izključevanja. Zato je pri tem ključno zavedanje, da sociološke definicije sovražnega govora niso enake pravni opredelitvi kaznivega dejanja »javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti«; prav tako kazniv sovražni govor ni enako kot t. i. družbeno nesprejemljiv sovražni govor, tako kot tudi razžalitev oziroma žaljiv govor ni sovražni govor. Sovražni govor lahko definiramo preprosto kot proti manjšinam usmerjen žaljivi (Leets, 2002) oziroma diskriminatorni govor. Gre za govor podrejanja in zatiranja, usmerjen proti skupinam, ki v družbi nimajo politične moči (prim. Svet za odziv na sovražni govor, 2015; Svet za odziv na sovražni in diskriminatorni govor, 2016) oziroma nadaljnega poglobljanja neenakosti družbenih skupin, ki so bile tudi zgodovinsko bolj izpostavljene diskriminaciji.

Najširše je v obstoječi literaturi obravnavan pravni vidik sovražnega govora (Motl in Bajt, 2016), a tudi tu ostaja nekaj odprtih vprašanj. Poleg tega psihološki uvidi raziskav kažejo, da sovražni govor ni in ne more biti racionalen (Lešnik, 2010), zato je tematiko treba misliti onkraj zgolj pravnih opredelitev in kazensko pregonljivih načinov delovanja. Sovražni govor je namreč mogoče obravnati kot sociološki, komunikološki, pravni, kriminološki, psihološki, pedago-

ški, politični, jezikoslovni oziroma semantični, in filozofski koncept. Ob tem pa so še posebej relevantne analize spletnega sovražnega govora, saj k njegovemu razraščanju pomembno pripomorejo nove informacijske in komunikacijske tehnologije, še zlasti družbena omrežja, ki omogočajo hitro širjenje sovražnih in nestrpnih sporočil ter podob, ter hkrati izmikanje kazenskemu pregonu. Pričujoči tematski blok tako prinaša premisleke, povezane z omenjenimi družbeno-političnimi dilemami, ki se porajajo vedno, ko se obravnava sovražni govor. Zato je nujno obravnavati sovražni govor tudi z vidika, ki vidi potencial za kritično delovanje Drugega, kar pomeni aktivno vlogo t. i. (potencialnih) žrtev sovražnega govora.

Tematski sklop je vsebinsko razdeljen na pet delov. Prvi del ponudi splošne premisleke o konceptu sovražnega govora. Vlasta Jalušič vprašanje sovražnega govora uokvirja v širši jezikovni in zunajjezikovni kontekst in ga povezuje s študijami kolektivnega nasilja. Tako pokaže pomen analiziranja tudi nevarne govorice, ki ni eksplicitno sovražna. Sovražnega govora namreč ni mogoče vedno nedvoumno okarakterizirati kot nevarnega ali problematičnega, zato je presoja nujno povezana tako s pravnim in institucionalnim kot tudi s političnim in sociolingvističnim kontekstom. Zato bi problematično govorico morali razumeti v celoti javnega življenja in ne zgolj z osredinjanjem na sovražne besede; torej analizirati je treba tudi navidezno »nedolžne« oglase, govore, sodne odločitve, javno politiko, zakone itd. Lea Lindič ponuja premislek o vzrokih in posledicah sovražnega govora, prizadevajoč si pojasniti tezo, da je sovražni govor nujen za ohranjanje neoliberalne ideologije, ki potrebuje razdeljeno, negotovo družbo, ki jo strah pred neznanim vodi v izražanje sovražnosti do drugačnih. Besedilo se opira na sodobno anarhistično misel, ki ponuja idejo razpršenih, nenehno porajajočih se bojov, in sklene, da so rešitve za odpravo sovražnega govora v obravnavanju tako problema kot tudi rešitev v obliki nenehnih bojov, pri čemer poudari nujnost izobraževanja in ozaveščanja o pluralnosti sveta, hkrati pa ohranjanje pozivanja oblasti k obsojanju sovražnega govora.

Sledijo pravni in kriminološki pogledi na obravnavo sovražnega govora, kjer je podrobno obravnavana dilema o postulatu svobode izražanja, ki se vsekakor najpogosteje omenja kot protipol v povezavi z definicijo sovražnega govora (gl. npr. Sardoč in Vežjak, 2016). S tematiko sovražnega govora se v ZDA ukvarjajo predvsem v odnosu do zaščite svobode govora, ki izhaja iz 1. ustavnega amandmaja, medtem ko v Evropi obstaja jasna razmejitev med varstvom človekovega dostojanstva in svobodo izražanja. Zato prispevki v drugem

sklopu analizirajo sodno prakso Evropskega sodišča za človekove pravice, ki državam pušča relativno široka pooblastila pri pregonu sovražnega govora, ter izpostavljene primere iz tujine primerjajo s slovensko pravno ureditvijo. Tu navajajo predvsem implementacijo evropske zakonodaje, ki v Sloveniji za problematične opredeli le redke primere sovražnega govora; avtorja in avtorici problematizirajo to neskladje in analizirajo razloge za obstoječe stanje.

Problem neodzivanja pristojnih na primere sovražnega govora (predvsem, a ne zgolj, proti beguncem), na kar v zadnjih letih vse glasneje opozarja tako strokovna kot tudi laična javnost, dobro ponazarja položaj v Sloveniji. Aleš Završnik in Vanja Zrimšek tako v prispevku postavita tezo, da gre pri obravnavi sovražnega govora v slovenski kaznovalni zakonodaji in sodni praksi za neustaven položaj. Medtem ko Ustava RS prepoveduje vsakršno spodbujanje h kakršni koli neenakopravnosti in vsakršno spodbujanje k nasilju in vojni (63. člen), je slovenski zakonodajalec uporabil vse možnosti, da bi se v čim večji meri zaščitila pravica do svobode izražanja, in ozko definiral sovražni govor. Z analizo sodne prakse kazenskih sodišč v Sloveniji avtorja pokažeta, da tožilstva in sodišča pravno in dejansko napačno interpretirajo zakonske znake 297. člena Kazenskega zakonika (ki opredeljuje kaznivo dejanje javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti) ter skleneta, da ozko definicijo sovražnega govora v ožjem kazenskopravnem pomenu v Sloveniji zato spremlja pravno in faktično napačno tolmačenje te določbe v praksi, kar vodi v neustavni položaj (kršitev 63. člena Ustave). Na popustljiv odnos organov pregona, zlasti tožilstva, do problema sovražnega govora, opozarja tudi Neža Kogovšek Šalomon v svojem prispevku o razumevanju izziva pregona kaznivega dejanja »javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti«. Kot morebitni razlog za nastali položaj identificira zgodovinsko vlogo tožilstva pri pregonu t. i. verbalnega delikta iz časa nekdanje Jugoslavije, iz česar izhajata strah pred očitki o kršitvi svobode govora in posledično maksimalna toleranca do sovražnega govora. Dosedanje ukrepanje tožilstva v povezavi z vprašanjem sovražnega govora dejansko kaže, da se na ovadbe odziva predvsem z zavračanjem. To pomeni, da vsebinsko presodi, da prijavljeni primeri ne ustrezajo znakom kaznivega dejanja. Tudi zato pri obravnavi sovražnega govora ni veliko pravne prakse. Preoblikovanje sistema v liberalno demokracijo, kjer je svoboda govora deklarativno ena najpomembnejših vrednot, je vsekakor odprlo nove dileme. Svoboda govora je seveda absolutno nujna, ni pa nujno absolutna, saj mora spoštovati načelo enakosti, sicer ne gre več za svobodo govora, temveč za svobodo do diskrimi-

nacije, izključevanja in nasilja. Roka Čeferina tako zanima sovražni govor v perspektivi meja dopustnega poročanja novinarjev in novinarke o temah v javnem interesu. Skozi opisovanje ureditve sovražnega govora v normativnih aktih Sveta Evrope in Evropske unije ter v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice poudarja, da tudi ostre, provokativne in celo žaljive izjave pomenijo dopustno obliko uveljavljanja svobode izražanja, če so namenjene konstruktivni razpravi o temi v javnem interesu. A če so namenjene le zbujanju sovraštva in nestrpnosti, gre za zlorabo svobode izražanja, ki jo je treba sankcionirati. Čeferin sklene, da imajo pri preprečevanju sovražnega govora pomembno vlogo tudi novinarji in novinarke, ki morajo aktivno pomagati pri preprečevanju sovražnega govora kljub svoji zavezi k nepristranskemu, resnicoljubnemu in celovitemu poročanju o zadevah v javnem interesu.

Ob pasivnosti države pa je čedalje pogostejše vprašanje, ki so si ga zastavili že mnogi: Ali sploh prijavljati primere sovražnega govora in se s tem osredinjati na kazenski pregon, ali energijo raje usmeriti v opozarjanje in ozaveščanje, torej krepiti javno razpravo? Potrebno je oboje, še zlasti pomembno pa je opozarjanje na zanižanje pravic manjšin in marginaliziranih skupin, katerih glas je v družbi v deprivilegiranem položaju. Zato je tudi nujno opozarjanje na pojave sovražnega govora, saj neodzivanje in neopozarjanje na morebitne posledice vodi v normalizacijo, ko se tovrstni diskurz sprejme za primerne. Z odkritim pozivanjem k pobijanju beguncev, ki ostaja nesankcionirano, postane protibegunska hujskaška in rasistična retorika normalizirana, tako pa se ustvarjajo pogoji za izbruh nasilja. Zato se v Evropi kljub jasni razmejitvi med varstvom človekovega dostojanstva in svobodo izražanja soočamo z normalizacijo sovražnega govora. Rasistične in nacionalistične ideje izključevanja v povezavi s t. i. begunsko krizo so zelo hitro postale »mainstream«, ki ga še dodatno krepi varnostni diskurz političnih akterjev in militarizacija, ki jo spremljajo čustva strahu, nesolidarnosti in sovraštva. Tretji sklop obravnava prav te procese – sovražni govor skozi prizmo odnosa Evrope do migracij in islama.

Mitja Velikonja skozi analizo konkretnih praks sovražnega govora, kakršne so se razvile v času »begunske krize« od poletja 2015 naprej, razgrne ideološke podobe beguncev v sodobni Sloveniji. Pokaže na dvojnost procesa ustvarjanja novega Drugega: begunce se najprej konstruira kot enotne, od nas popolnoma drugačne v vseh pogledih, da bi se jih v drugem koraku izključevanja diferenciralo na bolj ali manj sprejemljive za »nas«, kar pomeni tako imaginarno slovenstvo kot tudi evropejstvo. V tem diskurzu se povsem

zanemarijo dejanski razlogi za migracije, tj. dediščina kolonializma, uveljavljanje neokolonializma in niz zgrešenih vojaških intervencij, odgovornost za nastali položaj pa se prikladno prenese na begunce, ki postanejo grešni kozel. Tudi Maja Pucelj in Ksenija Šabec analizirata sovražni govor proti beguncem in migrantom z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike, ki so na Zahod prišli zlasti v letih 2015 in 2016, dodatno pozornost pa namenita še širjenju nestrpnosti proti muslimanom in zakritim muslimanskim ženskam v Sloveniji. Na podlagi opravljene raziskave povzameta, da sta strah pred islamom in muslimani ter nepoznavanje te religije v Sloveniji glavna razloga za sovražni govor, hkrati pa, po pričakovanjih, porast sovražnega govora sovпада s pojavom terorističnih napadov, kar še dodatno razpihujejo večinska javnost, mediji in politiki.

Sledita prispevka, ki fokus iz Slovenije razširita na Hrvaško, Srbijo in širše območje Balkana. Veronika Foška Šaina in Tjaša Turnšek analizirata metafore v hrvaškem *Večernjem listu* in *Slovenskih novicah*, kjer ju zanima pomen ponavljajočih se metaforičnih vzorcev v besedilih o beguncih. Gre za (pol)tabloidna časnika z obširnim bralstvom, katerih poročanje lahko razumemo kot del vzroka za porast sovražnega govora. Njuno besedilo odslikava ugotovitve Velikonje in potrjuje, da so bila v ključnem obdobju 2015–2016 v ospredju predvsem vprašanja, ki zadevajo varnostni vidik migracij, medtem ko je bilo humanitarni vidik v poročanju obeh časnikov v analiziranem obdobju komaj zaznati. Pomen medijskega poročanja poudarja tudi Marta Stojić Mitrović, ki se osredinja na to, kako so srbski mediji v zimi 2014/2015 pisali o migracijah s Kosova na Madžarsko. Gre za nekakšno uverturo v »izbruh« t. i. begunske krize, ki se je zgolj nekaj mesecev pozneje skonstruirala okrog migracij beguncev predvsem iz Sirije in Afganistana po t. i. zahodnobalkanski poti. Avtorica pokaže, da je poročanje, ki je v Srbiji spremljalo migracije Albancev, navidezno izhajalo iz skrbi za prebivalce Kosova, ki jih nesrečne okoliščine silijo k zapuščanju domov. Njena analiza pa v medijskem poročanju, ki je na prvi pogled »politično korektno«, dejansko ugotovi rasizem in revanšizem, ki v kontekstu simbolične vloge Kosova v srbski nacionalni identiteti še zdaleč nista presežena.

Analizam medijskih odzivov v tradicionalnih medijih sledita v četrtem sklopu prispevka, ki obravnavata pojavnost sovražnega govora v digitalnih medijih. Tanja Oblak Črnič na primeru fenomena ZLOvenija ponuja razmislek o nagibih, oblikah in učinkih množičnega civilnodružbenega (so)delovanja v digitalni kulturi, obenem pa razkriva tudi določene paradokse omrežnega aktivizma. Njeno

besedilo opozori na razliko med anonimnim oziroma zasebnim in javnim profiliranjem identitet v družbenih omrežjih ter pojasni razhajanja med individualistično oziroma zasebno in kolektivno oziroma javno logiko digitalnega komuniciranja. Sledi intervju z avtorjem spletne intervencije ZLOvenija, ki ostaja anonimen. Njegova akcija zbiranja nestrpnih in sovražnih izjav uporabnikov in uporabnic omrežja Facebook je bila kljub svoji kratkotrajnosti odmevna in je v javno razpravo vnesla nekatera ključna vprašanja v povezavi z (ne)odzivanjem na sovražni govor. Intervju, ki ga ekskluzivno objavlja prav ČKZ, je prva sistematična in poglobljena ponazoritev te spletne intervencije skozi perspektivo njenega snovalca in idejnega pobudnika.

Peti sklop tematske številke sestavljata dve študiji primera, ki obravnavata homofobni in seksistični sovražni govor; prva analizira sovražne grafite zoper LGBTQ+ skupine in skupnosti ter strategije njihovega odpora, druga pa pobudo oz. nagrado Bodeča neža, ki jo kolektiv Rdeče zore in uredništvo spletnega portala spol.si od leta 2013 naprej podeljujeta za najbolj seksistično izjavo leta. Nina Perger in Metka Mencin Čeplak o sovražnem govoru plastično pišeta kot o »govoru, ki rani«, vznemirja in žali ter poleg nestrpnosti in agresivnosti izražanja poudarja manjšinski status skupin in oseb, proti katerim je usmerjen. Sovražni govor torej prav zaradi specifičnih materialnih razmer in položajev, ki jih zasedajo v družbeni ureditvi in razmerjih moči družbene skupine, na katere meri, še dodatno utrjuje neenakosti. Avtorici opozarjata, da razprave o sovražnem govoru pogosto spregledajo asimetrijo moči, kar briše razliko med sovražnim in žaljivim govorom, to pa v skrajnem primeru lahko privede do kriminalizacije zahtev podrejenih, kar je v popolnem nasprotju z namenom regulacije, ki jo implicirajo definicije sovražnega govora, npr. definicija Sveta Evrope. Anja Kocman in Danaja Grešak analizirata podeljevanje bodeče neže kot eno od metod nasprotovanja seksističnemu govoru v Sloveniji oz. kot prakso, ki problem seksizma prepoznava, ga obravnava in problematizira. S tem, ko javne osebnosti prek stereotipiziranja, verbalnega ponižanja, podcenjevanja in diskreditiranja pod krinko humorja širijo in normalizirajo seksizem, namreč reproducirajo androcentrični družbeni red in patriarhalne vzorce, njihov neokonservativni, populistični in subtilni seksizem pa postaja vedno bolj odporen na problematizacijo, kot povzameta avtorici dosjeja.

Čeprav se je v zadnjih letih na področju pedagoškega dela precej okrepilo prepoznavanje nujnosti vzgoje za medije in izobraževanja o pojavih rasizma, seksizma, ksenofobije itn., ki jih generira

sovražni govor (gl. npr. Humer in Frelih, 2015; prim. Gregorčič, 2016), ostaja problem sovražnega govora pomembno politično vprašanje. Kljub številnim samoregulacijskim mehanizmom v posameznih sektorjih za preprečevanje sovražnega govora, preden se kazenski pregon uporabi kot skrajno sredstvo, je namreč nestrpna, ksenofobna in diskriminatorna javna retorika vse bolj del javnega komuniciranja. Legitimnost sovražnemu govoru vedno znova dajejo izjave in delovanje javnih osebnosti in predstavnikov oblasti. Za porast sovražnega govora proti beguncem od poletja 2015 naprej je v Sloveniji in širše nedvomno odgovorna uradna politika, ki je nenehno poudarjala varnostni vidik migracij, popularni mediji pa so uradni diskurz v glavnem nekritično povzemali (Pajnik, 2016). Retorika vladnih akterjev tako ni pripomogla k umirjanju razprave, temveč je še povečevala občutek ogroženosti med prebivalstvom in pojavljanje sovražnega govora.

Gotovo je ostalo neobdelanih še precej vprašanj, povezanih s sovražnim govorom, saj jih pričujoča tematska številka morda šele odpira. Predvsem ostaja, tudi zaradi vseprisotnega primeža t. i. politične korektnosti na eni in nujnosti dopuščanja humornega izživljanja (npr. *stand-up*, satira, komedija, šale) na drugi strani, večno vprašanje izrisovanja meje še sprejemljivega govora. Do pojma sovražnega govora vsekakor velja biti kritičen, ga obravnavati v okviru znanstvenih in strokovnih razprav, tudi oporekati njegovi konceptualni uporabnosti, saj gre za »tujerodni pojem«, kot pravi Aleš Završnik in Vanja Zrimšek. Sovražnega govora ne smemo razumeti zgolj kot izraz sovraštva, ki naj bi bilo protipol ljubezni in sprejemanju, kar počnejo nekatere popularne kampanje, kot je npr. geslo »*Love, no to hate*«. Ne nazadnje je sovraštvo čustvo, ki ga ne moremo prepovedati. Lahko pa omejimo svobodo izražanja, ko gre za »govor, ki rani« in ki lahko ima resnejše posledice za celotno družbo. Zato naj bo vprašanje sovražnega govora osredinjeno na prepoznavanje in ukrepanje proti izražanju, ki je diskriminatorno in izključevalno, saj lahko vodi tudi v nasilje (v skrajnem primeru ubijanje). Načini ukrepanja, tako preventivnega kot naknadnega, so različni: od izobraževanja in dela z mladimi o odgovorni uporabi novih digitalnih tehnologij, prek koordiniranih akcij spletnega »bombardiranja« t. i. sovražnih spletnih strani in profilov na družbenih medijih s sporočili ozaveščanja in promocije odprte družbe pluralnih vrednot, pa vse do skrajne oblike, tj. kazenskega pregona. Vsekakor se velja zavedati, da svoboda govora vključuje tudi dolžnosti in odgovornosti, in torej ni absolutna in povsem neomejena pravica.

Literatura

- ERJAVEC, KARMEN (2012): Novinarsko opredeljevanje in razumevanje sovražnega govora. *Teorija in praksa* 49(1): 95–111.
- FRANK, ANA IN IZTOK ŠORI (2015): Normalizacija rasizma z jezikom demokracije: Primer Slovenske demokratske stranke. *Časopis za kritiko znanosti* XLIII(260): 89–103.
- GREGORČIČ, MARTA (2016): Uvodnik: Ali je potrebno premisliti antirasistične perspektive za izobraževanje? *Andragoška spoznanja* 22(1): 3–6.
- HUMER, ŽIVA IN MOJCA FRELIH (2015): E-delovanje v šolah. *Časopis za kritiko znanosti* XLIII(260): 284–290.
- LEŠNIK, BOGDAN (2010): Sovražni govor v psihoanalitični perspektivi. *Socialno delo* 49(5–6): 299–304.
- LEETS, LAURA (2002): Experiencing Hate Speech: Perceptions and Responses to Anti-Semitism and Antigay Speech. *Journal of Social Issues* 58(2): 341–361.
- MILOSAVLJEVIĆ, MARKO (2012): Regulacija in percepcija sovražnega govora: analiza dokumentov in odnosa urednikov spletnih portalov. *Teorija in praksa* 49(1): 112–130.
- MOTL, ANDREJ IN VERONIKA BAJT (2016): *Sovražni govor v Republiki Sloveniji: Pregled stanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- PAJNIK, MOJCA (2016): Migration in the Mirror of Mediatized Anti-politics. V *Razor-Wired. Reflections on Migration Movements through Slovenia in 2015*, N. Kogovšek Šalomon in V. Bajt (ur.), 63–70. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- SARDOČ, MITJA IN BORIS VEZJAK (2016): Med svobodo izražanja in sovražnim govorom: Dilematična razmerja. *Družboslovne razprave* XXXII(81): 61–77.
- VEHOVAR, VASJA, ANDREJ MOTL, LIJA MIHELIČ, BOŠTJAN BERČIČ IN ANDRAŽ PETROVČIČ (2012): Zaznava sovražnega govora na slovenskem spletu. *Teorija in praksa* 49(1): 171–189.

Viri

- SVET ZA ODZIV NA SOVRAŽNI GOVOR (2015): *Prvi javni odziv Sveta za odziv na sovražni govor*, 17. marec. Dostopno na: <http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2015/01/Prvi-odziv-Sveta-za-odziv-na-sovra%C5%BEni-govor-skupno.pdf> (30. junij 2017).
- SVET ZA ODZIV NA SOVRAŽNI IN DISKRIMINATORNI GOVOR (2017): *Javni odziv Sveta za odziv na sovražni in diskriminatorni govor*, 21. marec. Dostopno na: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2015/01/Odziv-3_FINAL.pdf (30. junij 2017).

SPLOŠNI PREMISLEKI

Ko gre jezik na dopust

Abstract

When Language Goes on Holiday

It is often difficult to unambiguously characterize hate speech as dangerous or problematic speech which causes the violation of rights or even violence. Before making a judgment, one must consider both the legal and institutional as well as the political and socio-linguistic context. The article attempts to frame the issue of hate speech in the broader perspective of language and its environment. It presents the expert (legal, philosophical and sociological) understanding of hate speech in Slovenia, and then introduces concepts of problematic and dangerous speech which are connected with analyses of collective violence and evaluate dangerous speech which is not directly hateful. This is substantiated with Victor Klemperer's insights about the gradual emergence of the language of the third Reich. Klemperer's "broad" definition of speech should be used as the basis for the understanding of problematic speech, focusing on the entirety of public life; not just hateful words or sentences but also »innocent« advertisements, political speeches, judicial verdicts, policy decisions, laws, bills, etc. On this basis, the article points to three types of problematic and dangerous speech that are found in our immediate, present-day surroundings.

Keywords: hate speech, problematic speech, dangerous speech, language of the Third Reich, collective violence, Viktor Klemperer

Vlasta Jalušič holds a PhD in Political Science. She is a researcher at the Peace Institute and a lecturer at the Faculty of Management at the University of Primorska. (vlasta.jalusic@mirovni-institut.si)

Povzetek

Sovražnega govora ni preprosto nedvoumno okarakterizirati kot nevarnega ali kot problematični govor, ki sproža kršitve pravic in nasilje. Presoja je povezana tako s pravnim in institucionalnim kot tudi s političnim in sociolingvističnim kontekstom. Članek vprašanje »sovražnega govora« uokvirja v širši jezikovni in zunajjezikovni kontekst. Izhaja iz predstavitve razumevanja sovražnega govora v strokovni javnosti v Sloveniji, nato pa se posveti tistim opredelitvam problematične in nevarne govornice, ki so povezane s študijami kolektivnega nasilja in kažejo na nevarno govorico, ki ni eksplicitno sovražna. To podkrepi z uvidi Viktorja Klempererja o postopnem nastanku govornice tretjega rajha oziroma kolektivnega nasilja nacionalsocializma. Problematično »govornico« bi morali začeti razumeti skozi »široko« klempererjevsko definicijo govornice, ki zajema celoto javnega življenja in ne zgolj sovražnih besed, ampak tudi »nedolžne« oglase, govore, sodne odločitve, javne politike, zakone itd. Članek opozarja na tri vrste problematične govornice, ki jih lahko na podlagi tovrstnega razumevanja najdemo v našem neposrednem okolju in ki niso neposredno sovražni govor.

Ključne besede: sovražni govor, problematični govor, nevarni govor, govornica tretjega rajha, kolektivno nasilje, Viktor Klemperer

Vlasta Jalušič je doktorica političnih ved, raziskovalka na Mirovnem inštitutu ter predavateljica na Fakulteti za management Univerze na Primorskem. (vlasta.jalusic@mirovni-institut.si)

Uvod

V prispevku želim nadaljevati in podkrepiti teze, ki sem jih razvila v nekaterih svojih prejšnjih besedilih o razmerju med rasizmom, ideologijo in sovraštvom kot domnevno motivacijo za nasilje nad neko določeno skupino ljudi (Jalušič, 2009; 2014; 2015). Še bolj natančno se hočem posvetiti vprašanju »sovražnega govora« in ga uokviriti v širši – jezikovni in zunajjezikovni – kontekst. Razen kolikor to ne bo za sestavek nujno, se ne bom posvečala temi, okoli katere se vrtilo veliko razprav o sovražnem govoru, namreč razmerju med svobodo izražanja ter »identifikacijo« in omejitvami sovražnega govora v različnih državnih in mednarodnih pravnih in institucionalnih dokumentih. Te razprave ne kažejo samo, da nekega govora ni preprosto nedvoumno označiti kot »sovražnega« in s tem kot nevarnega ali problematičnega, ki (lahko) sproža kršitve pravic in nasilje, ampak tudi, da je presoja tega fenomena povezana tako s pravnim in institucionalnim kot tudi s političnim in sociolingvističnim kontekstom, v katerem se nahajamo. Težave pri »identificiranju«, problematiziranju in morebitnem nasprotovanju sovražnemu govoru se zato ne kažejo le v domeni pravne presoje, ampak zajemajo širši družbeni, politični in lingvistični okvir. Ravno tu nastajajo nestrinjanja glede tega, kaj sovražni govor sploh je.

Problematičen govor ni nujno neposredno sovražen oziroma sploh ni nujno, da (v sovražni maniri) neposredno evocira neko nasilno dejanje, čeprav nasilna dejanja vedno dobijo »pomen« in postanejo opravičljiva ali neopravičljiva v natančno določenem diskurzivnem, kulturnem in simbolnem okviru ter se v njem bodisi »skrijejo« kot neproblematična ali razkrijejo kot problematična (prim. Jalušič, 2015). Zato je morebitna težava tudi definiranje problematične govorice kot predvsem »sovražnega govora«, saj nekako implicira, da je »nesovražni« govor, denimo »govor ljubezni« kot njegovo nasprotje, neproblematičen, nedolžen, pozitiven, ali da celo lahko rešuje problem, ki ga povzroča »sovražni« govor.

Pri obravnavi »ideologije sovraštva« sem v svojih razpravah do zdaj pokazala, da ideologija rasnega ali »etničnega« sovraštva ni nujno »sama po sebi« motiv za nasilje, temveč da »sovraštvo« najpogosteje uokviruje druge motive (Jalušič, 2009; 2014). Osebni nagibi, ki so lahko v ozadju najbolj skranjega midsosedskega genocidnega ali pa administrativnega nasilja, imajo s sovraštvom kot virom ali motivacijo pogosto le malo opraviti.

Za novi rasizem je poleg njegove kulturizacije značilno tudi to, da nastopa v obliki vsakdanjih, razširjenih prepričanj, praks in da je institucionaliziran ter da v tem pogledu pomeni svojevrsten banalen diskurz, ki prežema strukture družbe kot nekakšen družbeni konsenz oziroma »ontološka podlaga«. Njegova srčika niso nujno ekstremni in izjemni fenomeni, kot je ekstremen sovražni govor, temveč se manifestira kot kontinuirana proizvodnja identitet in »politik resnice«, ki v neoliberalnem kontekstu izpostavljajo denimo vprašanja napredka, ekonomije in varnosti, »vrednot« zahodne družbe ter nekakšnega z njo zvezanega (zahod-

njaškega) »patriotizma«. Ta rasizem je strukturiran kot vsakdanja in strokovna govornica ali kot simboli, ki v mediatizirani družbi uokvirjajo celoto družbenega početja in nikakor ne eksistirajo zgolj kot »prepričanje« oziroma celo kot iracionalno sovražno prepričanje (prim. Jalušič, 2015).

V nadaljevanju gradim na teh premisah. Najprej bom na kratko predstavila razumevanje sovražnega govora v strokovni javnosti v Sloveniji, nato pa se bom posvetila še nekaterim drugim poskusom opredeljevanja problematične in nevarne govorice, predvsem tistim, ki so povezani s študijami kolektivnega nasilja. V tretjem delu prispevka bom to podkrepila še z nekaterimi uvidi Viktorja Klempererja, ki je ustvaril eno prvih lingvističnih študij procesa vzpostavitve govorice kolektivnega nasilja kot njegovega opravičevanja ter napeljevanja k nasilnemu delovanju, nato pa bom v četrtem opozorila na tri vrste problematične govorice, ki jih lahko identificiram na podlagi prejšnjega izvajanja in so prisotne v neposrednem okolju, v katerem živim/o.

Problematika sovražnega govora (v Sloveniji)

Ustavno in mednarodnopravno reguliran sovražni govor je v pravni in politični teoriji in praksi definiran kot »verbalno, simbolično in komunikacijsko dejanje, s katerim se premišljeno izreka antipatija proti neki skupini ljudi ali posamezniku, ki pripada tej skupini, na podlagi etnične, verske in spolne usmeritve ali pripadnosti« (Sardoč in Vežjak, 2015: 66). To dejanje »vsebuje verbalno zlorabo, ki temelji na uporabi žaljivih izrazov ali označevalcev« (ibid.).¹ Med strokovnjaki različnih profilov glede jasnosti pravnih definicij sovražnega govora v Sloveniji sicer obstajata najmanj dve oceni, in sicer prva, ki pravi, da te definicije niso dovolj jasne, predvsem kar zadeva medijsko regulacijo (Milosavljević v Sardoč in Vežjak, 2015: 69), in druga, ki trdi, da problem ni v tem, da bi bil sovražni govor preveč »ohlapno« definiran, ampak da ga sodišča premalo obravnavajo in preganjajo, pogosto pa ga zamenjujejo z žalitvami ali grožnjami posameznikom (Teršek v Kovač, 2015; Rovšek, 2015). Ljubo Bavcon denimo jasno poudarja, da skupina kaznivih dejanj v 297. členu Kazenskega zakonika, ki se nanašajo na širjenje sovraštva, »ne varuje predvsem posameznika in njegove dobrine, temveč splošne vrednote, ki jih določa že kar ustava kot pravne dobrine (na primer izrecno v 63. členu), ker so pogoj za obstoj določene družbene skupnosti in za sožitje med njenimi člani« (Bavcon, 2016; poudarila V. J.). Ali, povedano drugače, pri tem varstvu gre za varstvo načel, ki so nad varovanjem in interesi posameznikov ali celo skupin – gre za neposredno varstvo ustav-

¹ Sovražni govor »po eni strani definirajo institucije, ki ga želijo omejiti ali preganjati, po drugi strani pa ustave in zakoni posameznih držav, med drugim Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije in Splošna deklaracija o človekovih pravicah« (ibid.: 67–68).

nega reda, pravičnosti in zakonov enakosti kot takšnih in ravno zato morajo biti kršitelji teh načel kaznovani. To stališče sledi načelu, ki ga je zagovarjal že Hegel v svoji *Filozofiji pravice*, in sicer da kazen ni povračilo konkretne povzročene škode, ampak predvsem ponovna potrditev samega načela pravičnosti. Če se kršitve ne kaznujejo, se namreč ne uveljavlja zakon (pravica in pravo), ampak sama kršitev kot »norma« (glej Hegel, 2013: 100, § 99).

Tako med ustavno prepovedjo vsakršnega širjenja sovraštva in med kaznivostjo tovrstne aktivnosti v Sloveniji obstaja precejšen razkorak. Rovšek (2015) ugotavlja, da v sodni praksi zvečine prevladuje stališče, da mora biti podana resna grožnja, da bo spodbujanje sovraštva »imelo tudi določene posledice«, in zato naj bi bilo zelo malo kazenskih obsodb javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti. Prav zaradi tega razkoraka je Rovšek predlagal dekriminalizacijo sovražnega govora in njegovo obravnavo kot prekrška namesto kaznivega dejanja, pri čemer pa je naletel na nasprotovanje tistih, ki menijo, da to ne bi povečalo učinkovitosti sankcioniranja sovražnega govora, saj je dejanski problem v »volji, da se taka dejanja preganjajo, in v percepciji sodnikov in tožilcev«, ki sovražnega govora »ne obravnavajo dovolj resno« (Mlakar, 2012; Rovšek, 2012; Čeferin, 2012). Tudi Bavcon je večkrat jasno poudaril, da je eden resnih problemov tako pri splošnem odzivu politikov kot tudi pri odzivu sodstva predvsem to, da »ne obstaja elementaren negativen odnos do sovražnega govora« (Bavcon, 2016) in da takšna drža sporoča toleriranje in obljubo nekaznovanja in posledično širjenje.

Presoja o sovražnem govoru je torej, kot ugotavljata tudi Sardoč in Vežjak, vedno povezana z »dilematičnim razmerjem« med svobodo izražanja kot temeljno svoboščino in sovražnim govorom, ki temeljne pravice in svoboščine ogroža (Sardoč in Vežjak, 2015). Tako kot nekateri drugi razlikujeta med sovražnim govorom v »ožjem pomenu besede«, menda razumljenem v strogo pravnem smislu (297. člen Kazenskega zakonika), in »širšim razumevanjem sovražnega govora«, saj s sociološkega vidika obstajajo »izrazi sovraštva, nestrpnosti in verbalnega nasilja (...), ki ne sovpadajo nujno s sovražnim govorom kot takim« (ibid.: 69). »Sovražni govor kot tak«, razumljen kot »ožja definicija«, torej sovпада s tistim, kar je pravno (torej v sodni praksi) prepoznano kot kaznivo dejanje, ki ga tožilstva sankcionirajo, kadar zaznajo neposredno grožnjo. Toda na drugi strani ta govor zvečine »prehaja v nekaj, kar je širše od njega« (ibid.), in to je ponavadi nesankcionirana govornica, ki v sodni praksi oziroma »v ozkem pravnem pomenu besede« ni dojeta kot »sovražni govor«, a je vendar »resen družbeni pojav« (ibid.). Bavcon opozarja, da je »spričo zlorab svobode govora in ob izkušnjah z vojno v Jugoslaviji (...) beseda lahko tudi tempirana bomba«. Zato se zavzema za »pravo mero represivnega odgovora na sovražni govor«, ki ga vidi kot upravičeno delovanje tudi v demokratični ureditvi, predvsem »zaradi spoštovanja človekovega dostojanstva in učinkovitega pravnega varstva njegovih pravic in svoboščin« (Bavcon, 2016). Matevž Krivic, ki je v svoji kritiki dela slovenskega pravosodja na tem področju najkorenitejši, poudarja, da je v ozadju nekaznovanja in posledične nekaznovanosti sovražnega govora v Sloveniji

politika tožilstev, ki je v temelju zgrešena in ne sledi ustavi, katere dikcija pravi, da je »protiustavno (...) vsakršno spodbujanje k narodni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti ter razpihovanje narodnega, rasnega, verskega ali drugega sovraštva in nestrpnosti.« (Krivic, 2015) Iz te dikcije izhaja, da ustava Republike Slovenije ne veleva sledenja ameriški sodni praksi, ki varuje predvsem svobodo izražanja za vsako ceno, ampak zaradi besede »vsakršno« sledi določeni zgodovinski izkušnji in torej z razlogom posebej poudarja in varuje vrednoto neširjenja sovraštva, neenakopravnosti in nestrpnosti (in ne vrednote svobode govora (ibid.)).

Morda bi zato morali resno prisluhniti stališču, ki pravi, da je morda »zahteva po svobodi govora dandanes postala zahteva po iskanju in določitvi legitimnih, smiselnih in pravičnih meja te svobode« (Bavcon, 2016). Seveda takšna pozicija postavlja vprašanje, kako to storiti oziroma, kaj so tisti mehanizmi, ki so najuspešnejši za postavljanje takšnih meja, oziroma kako najti ravnotežje med represijo in drugimi vrsti odziva (ali neodziva).²

Sovražni govor, nevarni govor, problematični govor

Pojavi kolektivnega nasilja v zadnjih desetletjih, sojenja na mednarodnih sodiščih ter raziskave motivov in ravnanj storilcev v genocidih (Hatzfeld, 2005; Staub, 1999; 2011; Benesch, 2004; 2014; Dojčinović, 2016) so pokazali, da je beseda res lahko »tempirana bomba« (Bavcon, 2016) in da propagandni govor, govor neenakosti, diskriminacije, dehumanizacije in sovraštva dejansko služi vnaprejšnjemu opravičevanju nasilja, veri v nekaznovanost ter spodbujanju in izvrševanju množičnih zločinov. Ti pojavi so dandanes izraziti v številnih državah, kjer grozi nevarnost, da se podobno kolektivno nasilje spet sproži, ali pa se je že (Benesch, 2004: 201). Yanagizawa-Drott (2014) je v analizi genocida nad Tutsiji v Ruandi s številkami dokazal, da je tam radijska postaja RTLM leta 2004 neposredno vplivala na sodelovanje številnih posameznikov in na kvantiteto ubijanja v genocidu.

Nekateri analitiki so po ponovnem premisleku vloge govorice in propagande kot sprožilcev kolektivnega nasilja ob »sovražnem govoru« začeli uporabljati tudi izraz »nevarni govor« ali »problematični govor«, novejša literatura o preprečevanju genocida pa upošteva dejavnik tovrstnega govora kot katalizatorja za množično nasilje. Zaznavanje »nevarnega govora«, ki mu sledita mobilizacija za množične poboje in genocid, lahko pripomore, da presodimo o morebitni nevarnosti za

² V Sloveniji je nastalo več pobud, ki detektirajo in se odzivajo na sovražni govor, mednje spada denimo Svet za odziv na sovražni in diskriminatorni govor (informacije so dostopne na: <http://www.mirovni-institut.si/govor/>) in Spletno oko (domača stran na: <http://www.spletno-oko.si/>). Ena zelo učinkovitih *ad hoc* akcij je bila spletna akcija ZLOvenija (glej <http://zlovenija.tumblr.com/>), prim. analizo v Bajt, 2015.

nastop kolektivnega nasilja, in zato spada med pomembne momente njegovega preprečevanja (Benesch, 2014: 6; Leader Maynard in Benesch, 2016).

Nevarni govor je definiran drugače kot ožje definiran »sovražni govor«. Poudarjeno je prav »govorno dejanje«, kot ga je v svojih delih opredelil John Langshaw Austin (prim. Austin, 1990), pri čemer ne gre nujno le za izraženo besedo, ampak tudi za podobo ali simbol, ki povzroči – drugače od neposredno diskriminirajočega sovražnega govora – bolj »posredno« škodo. Skupina, ki jo nagovarja, postane bolj ranljiva za diskriminacijo in hkrati tudi za neposredno nasilje (Benesch, 2014: 10). A zdi se, da pri tem fizično in »prostorsko« zaznamovanem razločevanju nastopi težava, saj je meja med govorom, ki povzroča neposredno ali posredno škodo, ne samo porozna, ampak je morda sploh ni mogoče tako jasno začrtati: neposredno sovražno pozivanje k nasilnim dejanjem je lahko kot govorni akt trenutek v razvoju dogodkov, ki sledi dolgemu procesu priprave ter v nekem trenutku tudi inverzije pravnega reda, v katerem postane ne samo govor, ki poziva k nasilju, ampak tudi nasilje samo (in pravni okvir, ki tega več ne kaznuje) sprejemljivo. Problematična govorica ter z njo povezana druga dejanja ali nedejanja tistih, ki reprezentirajo oblast(i), pa je nekakšno orodje, ki ustvarja okvir sprejemljivosti kršitev pravic in nasilja, tudi v smislu ustvarjanja novih pravil, izdajanja uredb in preoblikovanja zakonov.

Obrat v obljubo nekaznovanosti se običajno izvrši takrat, ko se določeno skupino ljudi definira tako, da se zdi, da ne spada več v univerzalni red človeške enakosti, oziroma je postavljena zunaj tega reda in je domnevno ne zaobsežejo (več) niti mehanizmi zaščite, niti politična in moralna odgovornost soljudi, hkrati pa so storilci definirani kot tisti, ki lahko »upravičeno« povzročajo nasilje in smrt.

Benesch (2014) in nekateri drugi avtorji (Leader Maynard in Benesch, 2016; Holmes Pinter, 2015) opisujejo nevarno govorico, ki ima zmožnost, da dejansko spodbudi kolektivno nasilje z nekaj glavnimi značilnostmi, ki jih predstavljam v nadaljevanju. Za takšno govorico je zelo pomembno, kdo je njen govorec in v kakšnem kontekstu se izgovarja – po možnosti gre za uglednega govorca z velikim vplivom, za čigar besede je poslušalstvo zelo dojemljivo. Naslovniki že gojijo zamere in/ali strahove, ki jih govorec zna napihovati, hkrati pa zna uporabiti tudi posebna govorna dejanja, ki jih (kulturno in zgodovinsko umeščeni) naslovniki razumejo kot klic k diskriminaciji in nasilju. Pomembna sta tudi družbenozgodovinski kontekst morebitnega preteklega nasilja, ki je že sledilo hujskaški govorici, ter zgodovina zamer, delitev ali spopadov med skupinami za vire. Ključen pa je za širitev te govorice dostop do medijev, ki so lahko učinkovito sredstvo njene diseminacije (Benesch, 2014: 8–9).

Nevarni znaki, ki bi morali zbuditi alarm, so v tej govorici najprej dehumanizirajoče oznake skupine, ki je tarča napada (recimo kot »golazni«, »insektov« ali drugih živali, kot tujkov in tujcev), hkrati pa trditve, da člani te skupine ogrožajo

čistost, zdravje in/ali (krvno) integriteto »domače« skupine (ibid.).³ Običajno govorniki uporabljajo tehniko »zrcalnega obtoževanja«, ki so jo izpopolnili ruandski Hutu genocidisti v svojih propagandnih priročnikih (des Forges, 1999: 76). Pri tej »tehniki« je bistveno, da je skupina-tarča (»drugi«) opredeljena kot morebitna smrtna nevarnost »za nas«. Že Spinoza je v svoji *Etiki* opozarjal na to tehniko kot na projekcijsko strategijo, ki vnaprej opravičuje nasilje: ker nas (drugi) menda tako zelo sovraži (brez razloga), to opraviči nasilje v imenu »naše« skupine (Spinoza, 2004: 222; prim. tudi Loščonc, 2004: 55). Mediji in politiki, kulturne in intelektualne elite so pogosti generatorji zrcalnega obtoževanja in pošljejo v eter sporočilo, da je neka etnična ali kulturna skupina, neki narod ali nacija (denimo Srbi, Judje, Američani, ali kar ves »Zahod« in njegove vrednote itd.) tako zelo osovražena, brez razloga, da to vnaprej opravičuje preventivne ukrepe in nasilje.⁴

Primeri kolektivnega nasilja v Ruandi in v nekdanji Jugoslaviji sta pokazala, da je lahko sovraštvo drugega (do »nas«) kot performativna strategija, ki proizvede »zrcalni argument« za vnaprejšnjo samoviktimizacijo, glavni mobilizacijski dejavnik in moment opravičevanja nasilja, ki je povzročeno v imenu ene skupine nad neko drugo skupino.⁵ Najbolj učinkoviti govori populističnih vodij poudarjajo ogroženost lastne skupine, ki da njih potrebuje kot rešitelje.⁶ Tako imenovana »starodavna (etnična ali plemenska) sovraštva« so bila v obeh navedenih primerih tudi dolgo razumljena kot vir vseh problemov in konfliktov, in tezo o »starodavnem sovraštvu na Balkanu« so perpetuirali tako storilci kot tudi mednarodni opazovalci nasilja. Vodja bosanskih Srbov Radovan Karadžić je denimo pred začetkom vojne v BiH javno poudarjal, da Srbi in Muslimani ne morejo živeti skupaj, ker da je med njimi preveč sovraštva (Bringa, 2002: 197). Študije kolektivnega nasilja so tezo o starodavnih sovraštvih in ideoloških ali verskih prepričanjih kot motivih za nasilje

³ O tem piše tudi Oberschall (2012: 172), ki našteva naslednje elemente propagandnega in sovražnega govora: stereotipiziranje in hierarhiziranje skupin, posploševanje vseh članov skupine na eno samo kategorijo, pričevanja o tem, da so bog, zgodovina, predniki, narodni heroji, eksperti in zaupanja vredne avtoritete vsi na naši strani, *vox populi, vox dei* – da tako ali tako vsi podpirajo, kar govorimo »mi« oz. »naš« program, nenehno ponavljanje enakih fraz ter fabrikacija dejstev in laganje. V tovrstnem žargonu »agresija postane ‚obramba‘, etnično čiščenje je ‚prostovoljna izmenjava populacije‘, lastnina ni bila ukradena ali nasilno odvzeta, ampak je bila ‚zapuščena‘« (ibid.) itd.

⁴ Če razmišljamo o tej strategiji širše, ugotovimo, da je učinkovita tudi za druge primere in da dandanes deluje kot globalni diskurz varnosti.

⁵ Tak primer je zgodba o separatistično motiviranih posilstvih srbskih žensk s strani Albancev na Kosovu v osemdesetih letih (prim. Jalušič, 2004). Viktimizacija žensk določene pripadnosti je posebej učinkovito sredstvo kolektivne mobilizacije. Eden učinkovitih srbskih govorcev tovrstne govornice je bil Vojislav Šešelj, ki je posebej poudarjal srbsko viktimizacijo s strani drugih narodov, tujih držav in mednarodnih organizacij. Na procesu proti njemu je ekspert naštel najmanj 42 različnih »groženj« Srbom, 29 dodatnih specifičnih »zunanjih« in 28 »notranjih« groženj in s tem pokazal, kako Šešelj z zrcalnim obtoževanjem opravičuje dejanja proti Hrvatom in Muslimanom, ki naj bodo »brezkompromisna« (prim. Oberschall, 2012).

⁶ Srbski predsednik Slobodan Milošević je bil denimo viden kot »varovalec« in »rešitelj« srbskega naroda (prim. Jalušič, 2004).

ne samo ovrgle, pokazale so, prav nasprotno, da ravno ta teza in njeno perpetuiranje nasilje opravičujeta.

Neposrednemu pozivanju k nasilju (kadar do tega pride) ponavadi predhodi in se z njim prepleta veliko subtilnejši moment, namreč razvoj posebnega simbolno-jezikovnega sporazumevanja, v katerem se vzpostavijo nova razmerja med besedami in stvarmi oziroma nove »besedne igre« (Ludwig Wittgenstein), ki postanejo kontekst celotnega jezika in govornice. Ravno ta moment me v prispevku posebej zanima, če namreč ne gre za tisti »sovražni« govor, ki je (pravno) bolj ali manj jasno definiran oziroma sankcioniran.

Te govornice »kot take«, torej »na sebi« in zunaj konteksta, pogosto sploh ni mogoče opredeliti kot »sovražno«. Večina sojenj politikom, ki so bili idejni in/ali dejanski vodje genocidnih dejanj množic v različnih okoljih v zadnjih petdesetih letih, je pokazala težavo v tem, da jim zelo pogosto ni bilo mogoče dokazati eksplicitnega pozivanja k nasilju in neposredne funkcijske ali poveljniške odgovornosti. Njihova govornica je vsebovala vrsto evfemizmov in posebnih jezikovnih sporočil, ki v določenem kulturnem kontekstu delujejo kot kodiran sistem znakov, hkrati pa pogosto niso imeli formalne poveljniške avtoritete nad storilci. Oprostitve in izpustitve poveljnikov, politikov in spodbujevalcev nasilja in genocida v vojnah v nekdanji Jugoslaviji je mogoče razumeti predvsem v tem okviru. Zdi se, da mednarodnim sodiščem tudi pri najhujših kolektivnih zločinih vendarle ni uspelo v zadostni meri upoštevati dejavnika nevarne govornice, ki spodbuja k izvrševanju zločinov, in da je bil – razen morda v primeru Ruande – pri sojenjih redko ustrezno upoštevan jezikovni kontekst kot »motiv« za zločine.

V analizi sojenj za vojne zločine in genocid je Dojčinović (2016) opozoril, da so na mednarodnih sodiščih za vojne zločine – tako na ICTR (Mednarodno kazensko sodišče za Ruando) kot na ICTY (Mednarodno kazensko sodišče za Jugoslavijo) – sicer že bili predloženi novi tipi dokazov, ki so lingvistični in kulturno determinirani *mens rea* za množično nasilje in umore, ter da se lahko »mentalni element« v genocidnem namenu pojasni samo, če sodišče dejansko uporabi forenzični pristop in razišče govornico, ki jo uporablja mreža genocidnih storilcev. Kako pomembno je to, ni razvidno le iz sojenj in obsodb v primerih spodbujanja k genocidu v Ruandi, na katerih so sodili novinarjem, urednikom in medijskim zvezdam, ampak tudi iz nekaterih »jezikovnih nesporazumov«, ki so se zgodili na mednarodnem sodišču v Aruši, ko je to odločalo o teži zločinov – denimo zločinov množičnih posilstev (najprej v primeru Akayesu leta 1998). Mednarodno sodišče za vojne zločine se je moralo, kot je razvidno iz njegovih številnih dokumentov, prebijati skozi številne prevode in se skrbno ukvarjati z govornico in njenim kontekstom, razmerjem med nepisanim in pisanim jezikom, pogosto pa so v sodbah navedena poimenovanja in besedne zveze v izvirnem jeziku, saj je šlo za neprevedljive besede, pojme in jezikovne povezave.⁷

⁷ Težave, ki jih lahko prinesejo jezikovne razlike, so se jasno pokazale pri sojenju v primeru Akaye-

Susan Benesch (2004) je z analizo ruandskih primerov pokazala, kako se je lahko mednarodno sodišče v Aruši na sojenjih glede kaznivega dejanja spodbujanja genocida ravno v tistih obsodbah, ki so kaznovale govorna dejanja, odmaknilo od teze o »starodavnih sovraštvih«. V teh primerih je sodišče ugotovilo, da so medijski spodbujevalci genocida s posebno govorico dejansko šele ustvarili (sovražno) diskurzivno okolje za dejansko nasilje.⁸ »Medijski« proces na ICTR se je končal s sodbo, ki je bila v pravnem pogledu pogumna in v kateri so sodniki razglasili, da so obtoženci (Nahimana in Barayagwiza ter Ngeze) krivi, ker so »brez strelnega orožja, mačet ali kakršnega koli fizičnega orožja povzročili smrt tisočev nedolžnih civilistov« (prim. International Criminal Tribunal for Rwanda, 2003: para. 1099; Benesch, 2004: 62). Ena od prič v procesu je izjavila, da je bil zločin obtoženec to, da so »nenehno in po malem razlivali gorivo vsepovsod, da bi bili sposobni nekega dne podtakniti ogenj v vsej državi« (International Criminal Tribunal for Rwanda, 2003: para. 1078).

Težava, ki je bila prisotna skozi sojenje na ICTR, je bila definicija »spodbujanja« genocida v statutih mednarodnih sodišč in v konvenciji o genocidu, ki govori »o neposrednem in javnem spodbujanju genocida«.⁹ Vprašanje »neposrednega« spodbujanja sovraštva je namreč branilec Ngezeja John Floyd poskušal v ameriškem stilu in tradiciji interpretirati kot govorico in pisanje, ki mora povzročiti takojšen odgovor, kar se sklada z interpretacijo sovražnega govora v že omenjeni sodni praksi ZDA, zaradi katere je S. Benesch tudi uvedla dikcijo »nevarni govor«. Ključno vprašanje, ki se je postavilo, je bilo: »Ali so lahko materiali, ki jih je natiskal časopis dve leti pred množičnim ubijanjem, razumljeni kot ‚spodbujanje genocida?« (prim. Benesch, 2004: 64) Odgovor sodnikov ICTR je bil pritrdilen.¹⁰ S tem

su, v katerem so bila posilstva v času množičnega nasilja prvič definirana kot zločin proti človeštvu. Priče so v svoji govorici posilstvo označevale z besedo *kurjamana* (izg. *kurdžamana*), ki jo je mogoče neposredno prevesti kot »deliti si posteljo« oz. »iti spat v isto posteljo«, pa tudi *gusambanya* (»neko-ga pripraviti do prešuštva«), *kurungora* (»ljubiti se«, »imeti spolni odnos«, »vzeti za ženo«) in *gufata ku ngufu* (»storiti nekomu silo«, kakršno koli), kar je bilo še najbližje angleški besedi *rape*, ki jo je uporabljalo sodišče. Sodišče se je zato posebej ukvarjalo z govorico in njenim družbeno-kulturnim kontekstom – denimo s kulturo nenapisane besede, zadržanostjo prič glede govorjenja o spolnosti in drugem (prim. International Criminal Tribunal for Rwanda, 1998; Wolff, 2017: 77; pa tudi Ruzindana, 2012).

⁸ Šlo je za sojenje Hasanu Ngeze, ustanovitelju in glavnemu uredniku časopisa Kangura, ki je širil antitutsijevsko propagando, ter ustanoviteljema RTLM (Radiotelevizija tisočerih gričev), Ferdinandu Nahimani in Jeanu-Boscu Barayagwizi, ki je še bolj neposredno pozivala k ubijanju kot Kangura.

⁹ Julius Streicher, ki je urejal nacistični tednik *Der Stürmer* je bil v Nürnbergu prva oseba, ki so jo obsodili zaradi spodbujanja genocida, čeprav takrat zločin še ni bil opredeljen na ta način (prim. Benesch, 2004), ICTR pa se je v nekaterih segmentih sklicevalo neposredno na to sodbo.

¹⁰ Sodišče je presodilo, da je »sovražni govor diskriminatorna oblika agresije, ki izniči človeško dostojanstvo pripadnikov skupine, ki je napadena (...), ne samo v očeh njih samih, ampak tudi v očeh drugih, ki jih dojemajo in obravnavajo kot tiste, ki so manj od ljudi« (prim. International Criminal Tribunal for Rwanda, 2003: para. 1072, para. 1078). Sodni svet je k temu dodal, da je obtožba širša kot neposredno in javno spodbujanje h genocidu in vključuje tudi spodbujanje k etničnemu sovraštvu na druge načine (prim. International Criminal Tribunal for Rwanda, 2008: para. 983). Ob-

je sodišče vzpostavilo razliko med razumevanjem spodbujanja genocida, kot bi ga tradicionalno interpretirala sodišča v ZDA, in razumevanjem mednarodnega sodišča, s tem pa postavilo drugačne standarde za presojo tega, kar se imenuje »sovražni govor« v primeru množičnega nasilja, zločinov proti človeštvu in genocida. Ugotovilo je namreč, da četudi ta govorica ni eksplicitna, je lahko razumljena kot nevarna in kot »neposredno spodbujanje«, da torej ni potrebe, da bi vsebovala poziv k dejanjem (prim. International Criminal Tribunal for Rwanda, 2008: para. 984).

Genocidna govorica se je v primeru Ruande – tako kot tudi drugod – razvijala počasi in se v toku dogodkov spreminjala. Besede so v različnih kontekstih in časih dobile specifičen pomen. Naj navedem nekaj primerov: poimenovanje Tutsijev kot *inyenzi* (ščurki), kakor je sicer najprej samo sebe poimenovala tutsijevska Ruandska domoljubna fronta, je počasi začlenjalo zaobsegati vse Tutsije in je postajalo pejorativno in dehumanizirajoče.¹¹ Visok vladni uradnik Leon Mugesera, ki je bil eden genocidnih propagandistov in je pozneje zbežal v Kanado, je pred genocidom govoril o pošiljanju ljudi »nazaj v Etiopijo, po reki Nyabarongo«, nato pa je leta 1994 po reki dejansko plavalo na tisoče trupel Tutsijev. Beseda *umuganda*, ki v jeziku kinyarwanda v postkolonialnem kontekstu pomeni skupnostno, načeloma prostovoljno (a hkrati obvezno) delo v lokalni skupnosti, denimo čiščenje okolice, rezanje in sekanje dreves, izvira pa iz starejših tradicij, je bila med genocidom uporabljena kot evfemizem za dejavnost vsakodnevnega ubijanja.

Tudi na mednarodnem sodišču za sojenje zločinom v nekdanji Jugoslaviji (ICTY) ne bi bilo mogoče soditi glavnim storilcem, če se preiskovalci, tožilci in sodniki ne bi ukvarjali s kontekstom, v katerem so se zgodili, pri tem pa je bil jezikovni kontekst prav gotovo eden ključnih. Sojenje tem zločinom ni moglo potekati brez razumevanja besed ali pojmov, kot so *ustaš*, *četnik*, *Turek*, *balija* in *Šiptar* (prim. Dojčinović, 2012b) – in pri tem ne gre »samo« za besede, ampak za kompleksne koncepte, ki so v nekdanjem jugoslovanskem prostoru vzpostavljali hierarhijo odnosov med domnevnimi pripadniki določenih skupin in s tem tudi kontekst zločinov. Šele na podlagi analize teh pojmov je mogoče razumeti, o čem je denimo govoril srbski general Ratko Mladić, ko je vstopal v mesto Srebrenico in tam poskušal »upravičiti« poznejša dejanja srbske vojske, češ da vstopa v mesto, ki so

toženci so bili po pritožbi na prvotno sodbo iz leta 2003 leta 2007 obsojeni na znižane zaporne kazni 30, 32 in 35 let (dvema je bila pred tem dosojena dosmrtna zaporna kazen). Zanimivo je, da ta sodba kot argument za kaznovanje sovražnega govora med drugim navaja tudi slovenski kazenski zakonik.

¹¹ Po ameriškem pravu, pravi Susan Benesch, bi bil Ngeze razumljen kot *clever inciter* (pametni spodbujevalec), saj ni dejal – tako kot drugi propagandisti – »pojdite in ubijajte«, ampak je domnevno le »objavil« (in ob obstoječi »svobodi tiska« bi lahko trdil, da je na »tržnici idej« samo »našel«) »deset Hutu zapovedi«, te pa so predstavljale tako rekoč neposredno izrečen načrt za genocidno ubijanje s strani večinskih Hutujev (prim. Benesch, *ibid.*).

ga zasedali »Turki«. ¹² Lingvistična analiza sintagme »Kosovo in Metohija« lahko denimo pokaže, da gre za simbolni okvir, ki so ga izvorno proizvedli nekateri pomembni in spoštovani intelektualci in pripadniki Srbske akademije znanosti in umetnosti in ki je ob podpori Miloševićevega režima ustvaril podlago za obsežno opravičevanje zločinov srbske vojske in paravojaških enot (prim. Jalušič, 2009: 68–71; Dojčinović, 2012b). Toda v nasprotju z ICTR v podobnih primerih je ICTY denimo Vojislava Šešlja, ki je bil eden najvplivnejših propagandistov in ustvarjalcev tovrstnega okvira in govorice, kljub številnim forenzičnim jezikovnim dokazom (prim. Oberschall, 2012) oprostilo krivde za zločine srbskih paravojaških enot na Hrvaškem in v BiH. Ne glede na to, da so bile v njegovih govorih in besedilih izražene neposredne grožnje ne samo pred spopadi, ampak tudi med samimi spopadi, in da je rekrutiral prostovoljce, ki so v njih sodelovali, je sodni senat presodil, da tožilstvo ni dokazalo, da obstaja neposredna povezava med Šešljevimi govori in pisanjem ter zločini, ugotovil pa je tudi, da Šešelj ni bil neposredno nadrejen prostovoljcem, ki so zločine storili. Sodnik Antonietti je v imenu senata izjavil, da »sodišče sprejema, da propaganda ‚nacionalistične‘ ideologije ni sama po sebi kriminalno dejanje« (prim. ICTY Trial Chamber, 2016: 11). ¹³

Govorica, ki je sovražna do ... mišljenja

Kako torej presojsati o nevarni govorici, kdaj in v čem je pravzaprav »nevarna«, tudi če ni neposredno sovražna? Hannah Arendt je v svoji analizi sojenja Eichmannu, ki je še vedno podlaga za razmišljanje o tako imenovanih običajnih storilcih (Browning, 1992), opozorila na vprašanje prevlade (ne)mišljenja, izgube vesti in inverzije zakona, ki je v veliki meri povezano z govorico (»jezikovna pravila«) (Arendt, 2007: 106). Še konkretnjši korak je storil Viktor Klemperer, ki je v procesu nastajanja in utrjevanja nacistične oblasti v Nemčiji med letoma 1933 in 1945 sistematično zbiral fraze, ki jih je uvajala nacistična raba jezika in ki so čedalje bolj množično okupirale nemščino. Nastanek nove govorice, ki je postajala vseobsegajoča, je sarkastično poimenoval s kratico LTI, *lingua teritti imperii*, ali govorica tretjega rajha. Klemperer je pokazal, da jezik in govorica neposredno razkrivata način delovanja nacistične oblasti kot totalne oblasti, ki je dobesedno zagrabila vse in vsakogar. Na začetku je opazoval predvsem nacionalno obarvano in romanizirano govorico, ki je prežemala njegovo okolico, pozneje pa je proučeval celotne

¹² Te besede so predvajane v dokumentarnem filmu *Srebrenica – a cry from the grave* (1999).

¹³ Ta stavek je nedvoumno sporočilo javnosti, ki (ob vsej kompleksnosti sojenja) govori o tem, da se je senat nagnil proč od pozicije, ki jo je zavzelo ICTR v primerih genocidne propagande. Morda je zanimivo omeniti, da je sodni senat (z eno izjemo) v tem primeru celo sprejel Šešljevo propagandistično tezo o Srbih, ki da so »pravoslavne, katoliške in muslimanske veroizpovedi« (prim. ICTY Trial Chamber, 2004).

komunikacijske situacije, sporočila in njihove strategije ter vključil politične govore, članke in oglase, uradne formularje, imena, poštna znamke, poročila na radiu, prevode in časopise, kot je bil Streicherjev *Der Stürmer*, ter celo požig Reichstaga. Z vključitvijo nejezikovnih situacij v svojo analizo govorice tretjega rajha je Klemperer utrl pot »novi jezikovni in kulturni analizi« (Fröhlich, 2014: 400).

Ključna naloga govorice,¹⁴ o kateri nas pouči Klemperer, je zaviranje, onemogočanje in preprečevanje mišljenja. Kot je na prehodu v dvajseto stoletje učil že Karl Krauss in v njegovem duhu pozneje Wittgenstein, je treba preseči idejo, da je mišljenje sporočanje nekakšne nejezikovne »notranjosti«: »Ko v jeziku mislim, se mi poleg jezikovnega izraza v duhu ne prikazujejo tudi ‚pomeni‘, temveč je jezik sam sredstvo mišljenja.« (Wittgenstein, 2014: 120) Tisto, kar je Hitler očitno grozljivo natančno poznal in upošteval pri svojih govorih in dejanjih, je »psiha nemisleče množice, katere nesposobnost mišljenja je treba ohranjati« (Klemperer, 2014: 274–275). »V vedno novih besednih zvezah [ki jih je proizvajala nacistična govorica, op. V. J.] je mogoče prepoznati strah pred mislečim človekom, sovraštvo do mišljenja.« (ibid.: 11) Vendar pa tu ni šlo le za množice, ampak tudi za intelektualno elito, ki je LTI podlegla v isti ali celo večji meri kot »preprosti ljudje«.

LTI je bila najprej govorica manjšine, skupine, a se je postopoma vsilila v vsakdanji jezik in postala dominanten jezik večine, zarila se je v vse pore vsakdanjosti in jo prežela tako globoko, da se ji ni mogel tako rekoč nihče več izogniti. Ta govorica je spremenila

vrednost in pogostnost besed; kar je prej pripadalo posameznikom ali manjšim skupinam, postaja splošna dobrina, in kar je bilo prej splošna dobrina, pleni za svojo stranko, besede, skupine besed in skladenjske oblike prepoji s strupom in (...) z jezikom pridobi svoje najmočnejše, najbolj javno in najbolj skrivno propagandno sredstvo. (Klemperer, 2014: 24)

Tako izobraženi kot neizobraženi so govorili »v istem tonu«, tudi potencialne žrtve so govorile LTI, ne samo javno, ampak postopoma tudi v osebnih pogovorih, pismih itd.

Besede v tej govorici so se prenašale bodisi iz tradicije, ali pa so se spremembe vpeljale samo s črtanjem in nadomeščanjem enega zloga ali besede v sintagmi, in s tem ustvarile popolnoma drugačen okvir. Na mesto posameznikovih lastnih misli je vstopilo oktroirano versko vzdušje: »Zveza varuhov pravičnosti« (ibid.: 258) zveni veliko bolj posvečeno kot »združenje odvetnikov«, »izvrševalec oblasti« veliko bolj vzvišeno kot »uradnik« ali »funkcionar«. Nemška beseda *Amt*, ki jo v slovenščino prevajamo kot položaj, funkcijo, dolžnost, pa tudi kot urad in pisarno, izhaja iz stare nemščine in je povezana s služenjem, zvestobo ter določenim

¹⁴ Tukaj in v nadaljevanju povzemam iz svoje spremne besede h knjigi Viktorja Klempererja.

statusom službovanja. Ne gre za službo, ki jo nekdo opravlja po dolžnosti, temveč mu je »zaupana«. Tistemu, ki mu jo je zaupal, mora biti *Amtswalter* (uslužbenec, upravitelj, uradnik) v vsakem primeru hvaležen in ga ne sme žaliti z nezaupanjem, mora mu slediti in celo vnaprej predvideti njegovo željo. Birokratski aparat nacionalsocializma je lahko deloval samo na ta način: da je vpeljal sistem zaupnikov in »zaupanja«, dekretov in dejanj, ki niso temeljila na zakonu, ampak na predpostavki »zdravega pravnega občutka«. Zdrav občutek pravičnosti pa je bil tisto, kar je ustrezalo partiji in »nemškemu ljudstvu«. ¹⁵ Poustvarjanje starodavne tradicije, besed, ritualov in podob ter njihova romantizacija sta v resnici prekinila izvirno povezavo med tradicijo in pravnim čutom ter jo nadomestila z nečim novim. Tako je lahko sledila tudi »inverzija zakona« (Hannah Arendt), ko nasilje nad tistimi, ki so bili označeni kot Nearijci, ni bilo več samo dovoljeno, ampak celo implicitno zaukazano. LTI je postopoma ustvarila jezikovni nabor, ki je bil tako obsežen in močan, da je bilo mogoče z njim ustvariti stanje omamljene toposti, ki je zagotavljalo, da zločin ni več dojet kot zločin, tako da so se »opazovalci« lahko obnašali, kot da je početje nacistov in tistih, ki so jim sledili, namreč množice rabljev in mučilcev, zakonito in pravično. ¹⁶

Po zatrtju mišljenja in političnosti je bila naslednja naloga LTI to, da vnaprej zatre vsakršno možnost upora. LTI se je iz jezika dominacije in nemišljenja razvila v jezik ubijanja in eksterminacije: omogočala in dovoljevala je zločine, ustvarjala je okoliščine, v katerih je bila mogoča nekaznovanost, oziroma govorico, ki je odobraval zločin in nekaznovanost. Klempererjeva analiza govori o tem, da družba postane zločinska takrat, ko bolj ali manj v celoti prevzame LTI.

Po koncu nacističnega režima je Klemperer ocenil, da bo trajalo kar nekaj časa, da bo stanje, ki zahteva denacifikacijo, izginilo, kajti izginiti mora »ne samo nacistično početje, izginiti morajo tudi nacistična prepričanja, nacistični način mišljenja in njegovo gojišče: govorica« (ibid.: 10). To je bila precej optimistična ocena. Če se je z LTI skoraj do popolnosti razvil v sistem jezika, ki preprečuje mišljenje in s tem onemogoča upor, potem njegovi učinki brez dvomov segajo dlje od samega nacizma, vse do današnjega časa. Ravno zato nima »denacifikacija« in spopadanje s totalno dominacijo kot spopadanje s »preteklostjo« nikakršnega smisla, če hkrati ne gre za delujoči in misleči spopad z govorico dominacije (in s tem z dejanji, ki se na to govorico vežejo). To pa v resnici ni stvar preteklosti. Takrat namreč, ko »gre jezik na dopust« (Ludwig Wittgenstein), ne nastopijo samo filozofski problemi, ampak tudi ključni politični problemi, na katere se veže mišljenje. Pokaže se, da je vprašanje, ali se bomo ukvarjali z banalnostjo jezika, ki se manifestira kot nevarna govorica, ali bomo brali »banalne« avtorje, jih analizirali, jim nasprotovali in jih po

¹⁵ Proces nastanka »države ukrepov« na ta način opisuje Ernst Fraenkel (2010).

¹⁶ Tukaj nimam prostora za obsežno navajanje terminov in sintagem, ki jih je Klemperer analiziral. Obsežneje sem to storila v Jalušič, 2014.

potrebi zakonito omejili ali pa ne, ni samo nepomembna osebna izbira ali vprašanje znanstvene presoje, ampak odločitev, od katere sta odvisni naša sposobnost presojanja in usoda vsakršne človeške skupnosti. Klempererju je bilo kristalno jasno, da bi morala biti Hitlerjeva knjiga *Mein Kampf* prepovedana.

Čedalje več sodobnih avtorjev gradi svoje premisleke o sovražnem in nevarnem govoru na temeljih Klempererjevih uvidov in med njimi obstaja strinjanje o tem, da je treba govorico, ki je v rangu LTI in torej pomeni napad na mišljenje, vzeti skrajno resno, jo analizirati, ji nasprotovati in jo omejevati. Ne moremo je obravnavati kot preprosto izražanje nekih stališč, ali še huje, jo interpretirati kot moment »svobode izražanja«, kar je pogosta obramba govorcev in zagovornikov »svobode« tovrstne govorice (prim. Benesch, 2004). Dojčinović govori o tem, da je treba nevarno govorico v kontekstu propagande razumeti *kot napad na človeško psiho in kognicijo, na svobodo in integriteto, tudi na mentalno zdravje*, kar lahko primerjamo z napadom na telo, ki je sicer razumljeno kot kaznivo dejanje – saj sta tako vest kot kognicija striktno vezana na človeška telesa in se lahko pojavita le kot fenomena znotraj njih (Dojčinović, 2012b). Klemperer pravi, da jezik

ne le pesni in misli zame, temveč tudi usmerja moje občutke, vodi vse moje duhovno bitje in to toliko bolj samoumevno, kolikor bolj nezavedno se mu prepuščam. (...) Besede utegnejo biti kakor nizke doze arzena: človek jih golta, ne da bi se zavedal, in ni videti, da bi imele kakšen učinek, čez nekaj časa pa strup začne delovati. (Klemperer, 2014: 23)

Trije registri problematične govorice

»Kako vem, da je barva rdeča? Ker govorim nemško.« (Wittgenstein)

V tej luči je morda zanimiv poskus Freda Hallidaya (2010), ki je na neki način ponovil Klempererjevo gesto in se lotil analize sprememb v govorici govorcev angleškega jezika po 11. septembru 2001 ter oblikoval celo leksikografijo sodobne govorice, ki pretendira na globalno hegemonijo. Tako rekoč prvo geslo v novi govorici mednarodne skupnosti je beseda oziroma znak »9/11«, torej datum, vzeti iz ameriškega načina pisanja koledarja, izraz in simbol, točka preloma v načinu govorjenja in razumevanja globalnih odnosov. Halliday se je spustil v »pritlehno« analizo posameznih angleških izrazov in jim sledil od leta 2001 do leta 2009. Govorico je vzel za »kontekst« dogodkov in dejanja prejšnjega desetletja in pokazal, katere besede, kratice in sintagme pomenijo »lingvistični konsenz glavnih mednarodnih kriz od leta 2001 naprej« (Halliday, 2010: xi). Ta konsenz obsega predvsem govorico varnosti in antiterorističnega boja oziroma vojne in kaže na nenehno »vojno globalnega vokabularja« (ibid.). Ameriški žargon antiterorizma po 11. septembru 2001 tako denimo obsega pojme: antiterorizem – kot vsenamen-

ski pojem, pogosto uporabljan za vrsto neustavnih aktivnosti; ARDA (Advanced Research Development Activity) – ameriški program za analizo obsežnih obveščevalnih podatkov; daljni sovražnik in bližnji sovražnik (*far enemy* – *near enemy*); fanatik oziroma fanatičen – za oznako tistih, ki storijo teroristična dejanja; GWAT (Global War Against Terrorism) – globalna vojna proti terorizmu; *homeland security* – domovinska varnost; *homeland defense* – domovinska obramba; *radicalization/radicalisor* – radikalizacija/radikalizator itd.

Leksikon analizira tako govorico teroristov kot tudi dominantne evfemizme in stereotipe, ki so začeli krožiti v razmerah zadnjih desetletij: stereotipe muslimanov ter evfemizme za vojno, kot so denimo »kolateralna škoda« ali »košnja trave« (*mowing the lawn*) ali pa »izume«, kot so »sveta dežela« (ibid.: 160), ter tehnično govorico političnih managerjev, s katero se ti distancirajo od odgovornosti za dejanja, ki jih ukažejo, storijo ali opustijo, kot sta denimo sintagmi *expectation management* (upravljanje pričakovanj) (ibid.: 293–294) ali *exculpatory passive* (razbremenjujoče pasivni) (ibid.: 275) itd.

Hallidayeva knjiga je odličen okvir za premišljanje, kako dandanes deluje javno-politična govorica, saj naredi vidno poroznost meje med »nevarnim« ali sovražnim in domnevno »tehničnim« govorom političnih elit. Neposredni sovražni govor in pozivanje k nasilju namreč lahko najde svoje opravičilo in podlago prav v okviru javnopolitične govorice ter v dejanjih (ali nedejanjih) politikov in političnih elit. To so pokazali številni kritični komentarji, novejša študije sovražne govorice in odzivi nanjo – tudi v Sloveniji (prim. Bajt, 2016; Vezjak, 2015; Bavcon, 2016; tudi Benesch, 2004). Eden zadnjih in najbolj eklatantnih primerov je zanikanje pravic manjšinam in beguncem, ki se ne manifestira samo v žargonu »ustvarjalcev« politik, ampak vdira v samo sprejemanje novih politik oziroma zakonov ter v prakse sodišč – za primer lahko vzamemo tako novelo zakona o tujcih kot tudi odločitev sodišča o deportaciji sirske družine iz Slovenije spomladi leta 2017. Ravno zato bi morda kazalo problematično »govorico« začenjati razumeti skozi »široko« klempererjevsko definicijo govorice, ki zajema strukturo celotnega javnega življenja in ne zgolj sovražne besede: »nedolžne« oglase, tudi reklamne, govore, sodne odločitve, sklepe, zakone itd. Samo tako lahko ne le razkrivamo problematične »tehnične« oblike govorice in evfemizme, ampak tudi zahtevamo, da tisti, ki ustvarjajo prostor za tovrstno diskriminacijo in kršitev pravic, tudi dejansko odgovarjajo.

Med diskriminatornimi politikami, ki se izvajajo v okviru tehničnega žargona, in »sovražnim govorom« nastane specifična dialektika. Sovražni govor se dopolnjuje z govorico o potrebi po večji varnosti, oba skupaj pa ustvarjata okvir spreminjanja zakonskih določil, ki bodo omogočala večje kratenje pravic. Medtem ko so vlade v zadnjih letih v Sloveniji sprejemale čedalje bolj restriktivne ukrepe glede regulacije vstopa tujcev, ki ne pripadajo EU-režimu, in krepile govorico varnosti (vse to se pa se je dogajalo znotraj globalnega trenda), se je hkrati v javnosti in predvsem na socialnih omrežjih krepila govorica izključevanja, dehumanizacije in sovraštva, ki je politiki zvečine niso ali pa so jo le nejevoljno obsojali oziroma

so jo tolerirali. Čedalje večja kriminalizacija migracij, ki je nastopila kot tehnični »policy diskurz«, je v tej dialektiki ukrepov in govorce ustvarila prostor za praktičiranje tako »sovražnega« kot tudi »nesovražnega« govora, ki pa dejansko ravno tako – ali pa še bolj – ekskumunicira in dehumanizira. Nekatere novejšje študije kršitev pravic in v povezavi s tem množičnega nasilja in genocida posebej opozarjajo na to, kako zelo pomembno bi bilo, da se tudi v študijah (političnega) menedžmenta pokaže na participacijo upravljavcev v tovrstnih dejanjih (prim. Stokesyiannis, 2010).

Varnostni diskurz, ki se je razvil predvsem po napadu na newyorška »dvojčka«, je dandanes samo med najbolj očitnimi manifestacijami tovrstne govorce. Ključni moment v ustvarjanju novega »policy diskurza« je implicitno, a radikalno zanikanje enakosti, ki se dogaja v omenjeni dialektiki, in je inherentno »tehničnemu diskurzu«, diskurzu »upravljanja«, »politik«, navodil itd., skratka menedžmenta države in ljudi. Deloma je ta govorica okvirjena z omenjeno Hallidayevo globalno govorico po »11. septembru«, ki učinkuje kot prevzeta, prevedena in umeščena v avtentični kulturni kontekst.

Naša pozornost »govoru sovraštva« nas pogosto odvrta od analize teh problematičnih oblik govorce, predvsem pa nas napoti na eno samo dimenzijo, ki je zvečine negativno stereotipiziranje, medtem ko zapostavi tako »tehnični diskurz« kot tudi element zastraševanja (zrcalno obtoževanje) oziroma varnostni diskurz, ki govori o sovraštvu drugih do nas in naši ogroženosti, četudi je lahko ravno tako – ali pa še bolj – problematičen.¹⁷

Sklep: trije registri govorce

V Sloveniji se je ob »begunski krizi« leta 2015 vzpostavil hegemonski režim tehnične govorce »begunske politike«, ki je obsegal tri ključne korake: najprej je bila ustvarjena atmosfera izrednega stanja in v povezavi z njo potreba po »začasnih« rešitvah, ki da jih takšno stanje »zahteva«. Problem beguncev je bil v tej govorici artikuliran kot »naravna katastrofa« (begunski val), ki se je zdela neodvisna od človeških dejavnikov. Vladna »tehnična« govorica je na splošno generirala nove tipe evfemizmov, tipične »odbijače« pred odgovornostjo, ki so varovali pred poimenovanjem dejanj s pravimi imeni ter bili namenjeni opravičevanju ukrepov. To so bili »izredni ukrepi«, ki da zagotavljajo, »da življenje države ne bo moteno«, in naj bi »kontrolirali dotok migrantov«, na mejo so postavljali »tehnične ovire« (rezilno žico) in tako naprej. Temu so kmalu sledili »potrebni« zakonski ukrepi in številni so bili dejansko vpeljeni kot dekreti, denimo dopolnila k Zakonu o obrambi.

¹⁷ Takole je zapisano v prvem odzivu Sveta za sovražni govor: »Da bi nekaj štel za sovražni govor, mora vsebovati namen škodovanja ali propagiranja sovraštva, ki neposredno napeljuje k nestrpnemu delovanju proti naslovniku ...« (Glej Prvi odziv Sveta za sovražni govor, 2016)

V javnosti je bil vedno najprej poudarjen varnostni, šele potem pa humanitarni vidik krize. Artikulacija problema kot »varnostnega problema« je okrepila pogled, ki je neposredno spominjal na tehniko zrcalnega obtoževanja kot mehanizma dehumanizacije – javnopolitični diskurz je namreč ustvaril okolje, v katerem so bili prebivalci Slovenije »prave« žrtve »begunskega vala«, medtem ko so bili begunci opisani kot preračunljivi, dvolični in dobesedno »izkoriščevalski« »ekonomski migranti«, ki nočejo prebivati v bolj revnih državah, ali pa so celo potencialni teroristi (prim. Jalušič, 2016). Na to še danes jasno kažejo številni izrazi uradnega jezika in definicije, ki jih ta promovira in vzpostavlja.

V sklepu bi rada eksplicitno poimenovala tri registre govorce, ki jih je po mojem mnenju treba misliti vzporedno z analizami, ki sledijo Klempererjevi LTI. Njihov večji del je govorica, ki je ozek pravni okvir ne razume kot sovražni govor; večinoma gre za »tonske načine« vzpostavljanja dominantnih okvirov za razumevanje in samorazumevanje avtohtone jezikovne skupnosti.

Najprej je tu tehnična govorica vlade in politikov, povezana z globalno hegemonsko govorico, ki je nastala po 11. septembru 2001. Tehnična govorica deluje po načelu selekcioniranja besed, uvažanja in izmišljanja novih ter prilagajanja dnevnim potrebam upravičevanja politik. Vzpostavlja se kot nevtralna in na prvi pogled neizogibna raba v dnevni politiki. Eden od primerov, kako deluje, je denimo čedalje pogostejše opuščanje besede begunec iz vsakodnevne javnopolitične govorce in njeno nadomeščanje z besedo »prebežnik« in pozneje (ilegalni ali nezakoniti) »migrant«.

Tehnična govorica se na eni strani dopolnjuje z govorico samoviktimizacije (ta je okvir zrcalnega obtoževanja) in na drugi strani z govorico ljubezni (do Slovencev in domovine), ki že od gesla »Slovenija, moja dežela« v osemdesetih letih prejšnjega stoletja deluje kot nekakšen samopromocijski reklamni narodnjaški patriotizem. Govorica sovraštva (tako tistega, ki stereotipizira, kot onega, ki govori o nevarnosti tistih, ki sovražijo »naše«, zahodne vrednote, naše zdravje in okolje itd.) in govorica ljubezni sta dve plati istega problema. Presežek »ljubezni«, ki se »prodaja« v imenu te konkretne skupnosti (sLOVENIJA),¹⁸ ravno vzpostavlja okvir za artikulacijo nevarnosti, ki jo lahko pomenijo potencialni sovražniki naših vrednot, lepote dežele, narave itd.¹⁹

Ob pregledu zadnjih odzivov Sveta za odziv na sovražni in diskriminatorni govor, ki v Sloveniji obstaja že nekaj let, ugotavljam, da kažejo na vse večje zavedanje o širšem okviru sovražne govorce. Predvsem reakcija Sveta na novelo Zakona o tujcih na začetku leta 2017 kaže na spremembo smeri opozarjanja, saj je prešla v analizo vsebine predlaganega zakona in govorce njegovega opravi-

¹⁸ Prim. govor Mira Cerarja na proslavi dneva suverenosti leta 2016.

¹⁹ Prim. promocijsko besedilo: »SLOVENIJA. Zelena. Aktivna. Zdrava.« (Zloženska za promocijo Slovenije, 2015) Najbrž ni naključje, da se je spletna akcija *ad hoc* odziva na ekspliciten sovražni govor številnih prebivalcev Slovenije poimenovala ZLOVENIJA in tako poudarila tudi drugi Janusov obraz.

čevanja, torej v kritiko »tehničnega diskurza«. Odziv noveli zakona tudi ne očita sovražnega govora, ampak »diskriminatorno obravnavo beguncev in kriminalizacijo migracij, kjer so migracije portretirane kot nepredvidljivi proces, ki v Sloveniji trenutno predstavlja ‚različne nadnacionalne vire ogrožanja‘, ‚težko predvidljive dejavnike tveganja, ki imajo lahko multiplikativni učinek‘.« (Javni odziv Sveta za odziv na sovražni in diskriminatorni govor, 2017) V analizi je med drugim poudarjeno, da predlagatelji zakona kot razlago in opravičevanje omejevanja dostopa do azila dejansko uporabljajo tehniko zrcalnega obtoževanja. Odziv navede primere govora, ki ustrahuje, jih je pa v besedilu razlage zakona več, in citira tistega od njih, ki pravi, da »lahko pritisk migracijskih tokov na RS ogrozi varnost in zdravje prebivalcev naše države, še zlasti ob nenadnem in množičnem prihodu migrantov, za katere država ne bi mogla poskrbeti« (prim. Javni odziv Sveta za odziv na sovražni in diskriminatorni govor, 2017).

Naj to zadostuje. V besedilu se nisem posebej ukvarjala z vprašanjem, kakšno naj bo razmerje med represijo oziroma kaznovanjem »sovražnega govora« ter bojem proti problematični govorici s »sredstvi jezika« (Arendt, 1978: 115). Kljub temu bi rada na koncu o tem napisala nekaj besed, saj menim, da tukaj ne gre za dejansko dilemo. Represija oziroma kaznovanje ne pomeni, da je treba »sredstva jezika« potisniti ob rob. A če, kot pravi Bavcon (2016), »(...) vodilni ljudje (...) na povsem očitne pojave sovražnega govora ne reagirajo ali reagirajo opravičevalno, sklicujoč se na svobodo govora in na nekakšno politično ravnotežje, potem je racionalna razprava o pravnih in seveda kaznovalnopravnih vprašanih sovražnega govora nadvse potrebna«. Navsezadnje tudi odziv sodne veje oblasti oziroma javna presoja sodišč spada v domeno javne govornice in je jasno sporočilo vsem kršiteljem načela nediskriminiranja o tem, kaj je sprejemljivo in kaj ne ter kje obstajajo meje. V resnici sta tako represija kot njena odsotnost odgovor in nadvse pomembno sporočilo. Če je ICTY govorna dejanja Vojislava Šešlja uvrstilo v rang »nacionalistične propagande«, ki da ni kazniva, potem to govori o zelo določenem načinu razumevanja svobode govora v Evropi, ki se močno približuje sodni praksi v ZDA in oddaljuje od razumevanja izkušnje nacizma. Zahteva po represiji nikakor ne pomeni, da se je treba odpovedati drugačnim odgovorom, humorju, satiri in ironiji in se včasih – kadar se to izkaže za smiselno za varovanje našega mentalnega zdravja – odgovarjanju celo odpovedati.

Literatura in drugi viri

- ARENDR, HANNAH (1978): *The Life of the Mind*. New York & London, San Diego: Harcourt Brace & Company.
- ARENDR, HANNAH (2007): *Eichmann v Jeruzalemu*. Ljubljana: Študentska založba.
- AUSTIN, JOHN LANSHAW (1990) *Kako napravimo nekaj z besedami*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

- BAJT, VERONIKA (2015): Anti-Immigration Hate Speech in Slovenia. V *Razor wired. Reflections on Migration Movements through Slovenia in 2015*, N. Kogovšek Šalamon in V. Bajt (ur.), 51–62. Ljubljana: Mirovni inštitut. Dostopno na: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2016/03/Razor_wired_publikacija_web.pdf (4. maj 2017).
- BAVCON, LJUBO (2016): Sovražni govor: Beseda je lahko tempirana bomba. *Dnevnik*, 10. maj. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042735155> (4. maj 2017).
- BENESCH, SUSAN (2004): Inciting Genocide, Pleading Free Speech. *World Policy Journal* 21(4): 62–69.
- BENESCH, SUSAN (2014): *Countering Dangerous Speech: New Ideas for Genocide Prevention. Working paper*. United States Holocaust memorial Museum. Dostopno na: <https://www.ushmm.org/m/pdfs/20140212-benesch-countering-dangerous-speech.pdf> (17. marec 2017).
- BRINGA, TONE (2002): Averted Gaze: Genocide in Bosnia and Herzegovina. V *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*, A. L. Hinton (ur.), 194–228. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- BROWNING, CHRISTOPHER R. (1992): *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. New York: Aaron Asher Books/HarperCollins Publishers.
- ČEFERIN, ROK (2012): Sovražni govor v sodni praksi EČSP. *Odvetnik. Revija odvetniške zbornice Slovenije* XIV(55): 7–8. Dostopno na: <http://www.odv-zb.si/upload/revija/ODVETNIK%20st%2055.pdf> (16. april 2017).
- DOJČINOVIĆ, PREDRAG (2012a): Introduction. V *Propaganda, War Crimes Trials, and International Law. From Speakers' Corner to War Crimes*, P. Dojčinović (ur.), 1–30. New York: Routledge.
- DOJČINOVIĆ, PREDRAG (2012b): Word Scene Investigations: Toward Cognitive Linguistic Approach to the Criminal Analysis of Open Source Evidence in War Crimes Cases. V *Propaganda, War Crimes Trials, and International Law. From Speakers' Corner to War Crimes*, P. Dojčinović (ur.), 71–117. New York: Routledge.
- DOJČINOVIĆ, PREDRAG (2016): The Chameleon of *Mens Rea* and the Shifting Guises of Culture-Specific Genocidal Intent in International Criminal Proceedings. *Journal Of Human Rights* 15(4): 454–476. Dostopno na: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14754835.2015.1127139> (16. april 2017).
- DES FORGES, ALISON (1999): *"Leave None to Tell the Story": Genocide in Rwanda*. New York, Washington, London, Brussels: Human Rights Watch. Dostopno na: <https://www.hrw.org/reports/pdfs/r/rwanda/rwanda993.pdf> (4. maj 2017).
- FRAENKEL, ERNST (2010): *The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship*. Clark, New Jersey: The lawbook Exchange.
- GALLIMORE, BÉA RANGIRA (2008): Militarism, Ethnicity, and Sexual Violence in the Rwandan Genocide. *Feminist Africa* 10: 9–29. Dostopno na: http://agi.ac.za/sites/agi.ac.za/files/fa_10_feature_article_1.pdf (14. april 2017).
- GOVOR PREDSEDNIKA VLADE REPUBLIKE SLOVENIJE DR. MIRA CERARJA NA DRŽAVNI PROSLAVI OB DNEVU SUVERENOSTI, 25. oktobra 2016. Dostopno na: <https://www.>

- facebook.com/smc.hrastnik/posts/1076711649113319 (14. april 2017).
- FRÖHLICH, ELKE (2014): Komentar in sklep. V *LTI. Lingua Tertii Imperii (Govorica Tretjega Reicha). Filologova beležka*, V. Klemperer (avtor), 394–401. Ljubljana: Založba *cf.
- HALLIDAY, FRED (2010): *Shocked and Awed: How the War on Terror and Jihad have Changed the English Language*. London: I. B. Tauris.
- HATZFELD, JEAN (2005): *Machette Season. The Killers in Rwanda Speak*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- HEGEL, GEORG WILHELM FRIEDRICH (2013): *Oris filozofije pravice*. Ljubljana: Krtina.
- HOLMES PITNER, BARRETT (2015): Dangerous Speech is Not Free Speech or Even Hate Speech. *Huffington Post*, 18. marec. Dostopno na: http://www.huffingtonpost.com/barrett-holmes-pitner/dangerous-speech-is-not-f_b_6890456.html (4. april 2017).
- ICTY TRIAL CHAMBER (2016): *Trial Judgement Summary against Vojislav Šešelj*. Dostopno na: http://www.icty.org/x/cases/seselj/tjug/en/160331_judgement_summary.pdf (4. maj 2017).
- INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR RWANDA (1998): *The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu. Case no. ICTR-96-4-t*. Dostopno na: <http://unictr.unmict.org/en/cases/ict9-96-4> (4. maj 2017).
- INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR RWANDA (2003): *The Prosecutor versus Nahimana et al. Case no. ICTR-99-52-A*. Dostopno na: <http://unictr.unmict.org/sites/unictr.org/files/case-documents/ict9-99-52/trial-judgements/en/031203.pdf> (4. maj 2017).
- INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR RWANDA (2008): *Nahimana et al. v. the Prosecutor. Case no. ICTR-99-52-A*. Dostopno na: <http://unictr.unmict.org/sites/unictr.org/files/case-documents/ict9-99-52/appeals-chamber-judgements/en/071128.pdf> (4. maj 2017).
- JALUŠIČ, VLASTA (2004): Rod i viktimizacija nacije: predratni i posleratni diskurs identiteta. V *Nasilno rasturanje Jugoslavije. Uzroci, dinamika, posledice*, M. Hadžić (ur.), 145–166. Beograd: CCMR.
- JALUŠIČ, VLASTA (2009): *Zlo nemišljenja. Arendtvske vaje v mišljenju posttotalitarne dobe in kolektivnih zločinov*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- JALUŠIČ, VLASTA (2014): Banalnost zla je strukturirana kot LTI. Sprema beseda. V *LTI. Lingua Tertii Imperii (Govorica Tretjega Reicha). Filologova beležka*, V. Klemperer (avtor), 403–418. Ljubljana: Založba *cf.
- JALUŠIČ, VLASTA (2015): Rasizem, ideologija in sovraštvo: poskus razumevanja sodobnega rasizma in EU antirasističnih politik v luči teze o rasizmu brez rase. *Časopis za kritiko znanosti* 43(260): 28–43.
- JAVNI ODZIV SVETA ZA ODZIV NA SOVRAŽNI IN DISKRIMINATORNI GOVOR, 21. marec 2017. Dostopno na: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2015/01/Odziv-3_FINAL.pdf (4. maj 2017).
- KRIVIC, MATEVŽ (2015): Tožilstva premila do sovražnega govora? *Dnevnik*, 2. december. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042725902/mnenja/odprta-stran/matevz-krivic-tozilstva-premila-do-sovraznega-govora> (13. april 2017).

- KOVAČ, ALEKSANDRA K. (2015): Kako preprečiti sovražni govor? Najprej tako, da ga ne širimo. *RTVSLO*, 2. februar. Dostopno na: <http://www.rtvsllo.si/moja-generacija/kako-prepreciti-sovrazni-govor-najprej-tako-da-ga-ne-sirimo/357308> (4. januar 2017).
- KLEMPERER, VIKTOR (2014): *LTI. Lingua Tertii Imperii (Govorica Tretjega Reicha). Filologova beležka*. Ljubljana: Založba *cf.
- LEADER MAYNARD, JOHNATAN IN SUSAN BENESCH (2016): Dangerous Speech and Dangerous Ideology. An Integrated Model for Prevention. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 9(3): 70–95.
- LOŠONC, ALPAR (2004): Prizivanje nasilja i lomne možnosti upravljanja. Pripremnje unapred opravljanog nasilja. V *Nasilno rasturanje Jugoslavije. Uzroci, dinamika, posledice*, M. Hadžić (ur.), 53–64. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose.
- MLAKAR, PETRA (2012): Jernej Rovšek: Dekriminalizirajmo sovražni govor. *Dnevnik*, 22. februar. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042511507> (13. april 2017).
- PRVI ODZIV SVETA ZA ODZIV NA SOVRAŽNI GOVOR, 9. junij 2016. Dostopno na: <http://www.mirovni-institut.si/prvi-odziv-sveta-za-odziv-na-sovrazni-in-diskriminatorni-govor/> (4. maj 2017).
- OBERSCHALL, ANTHONY (2012): Propaganda, Hate Speech and Mass Killings. V *Propaganda, War Crimes Trials, and International Law. From Speakers' Corner to War Crimes*, P. Dojčinović (ur.), 171–200. New York: Routledge.
- ROVŠEK, JERNEJ (2012): Še o sovražnem govoru – dekriminalizirajmo ga. *Pravna praksa* 2012(2): 13–16.
- RUZINDANA, MATHIAS (2012): The Challenges of Understanding Kinyarwanda Key Terms Used to Instigate the 1994 Genocide in Rwanda. V *Propaganda, War Crimes Trials, and International Law. From Speakers' Corner to War Crimes*, P. Dojčinović (ur.), 145–170. New York: Routledge.
- SARDOČ, MITJA IN BORIS VEZJAK (2016): Med svobodo izražanja in sovražnim govorom: dilematska razmerja. *Družboslovne razprave* XXXII(81): 61–77.
- SPINOZA, BARUCH (2004): *Etika*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SREBRENICA – A CRY FROM THE GRAVE (1999). Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=1nmuPV5Yj7g> (4. maj 2017).
- STAUB, ERVIN (2011): *Overcoming Evil; Genocide, Violent Conflict, and Terrorism*. Oxford: Oxford University Press.
- STOKES, PETER IN GABRIEL YIANNIS (2010): Engaging with Genocide: the Challenge for Organization and Management Studies. *Organization* 17(4): 461–480. Dostopno na: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1350508409353198> (4. april 2017).
- TERŠEK, ANDRAŽ (2014): Hudičev advokat: resne grožnje svobodi izražanja. *Metina lista*, 2. januar. Dostopno na: <http://metinalista.si/hudicev-advokat-resne-groznje-svobodi-izrazanja/> (4. januar 2017).
- VEZJAK, BORIS (2015): Pahor najprej o pravici do drugačnega mnenja, nato šele o sovraštvu. *In Media Res*. Dostopno na: <http://vezjak.com/2015/11/05/pahor-najprej-o-pravici-do-drugacnega-mnenja-nato-sele-o-sovrastvu/> (4. maj 2017).

- WITTGENSTEIN, LUDWIG (2014): *Filozofske raziskave*. Ljubljana: Krtina.
- WOLFF, ANNE (2017): What About Those Who Lived? Justice for Rwandan Women Survivors. *Women Leading Change* 1(3): 69–79. Dostopno na: <http://library.tulane.edu/journals/index.php/ncs/article/view/365> (13. april 2017).
- YANAGIZAWA-DROTT, DAVID (2014): *Propaganda and Conflict: Evidence from Rwandan Genocide*. Dostopno na: <https://yanagizawadrott.files.wordpress.com/2016/02/rwandadyd.pdf> (4. maj 2017).
- ZLOŽENKA ZA PROMOCIJO SLOVENIJE (2015). Dostopno na: http://www.ukom.gov.si/fileadmin/ukom.gov.si/pageuploads/dokumenti/dogodki/EXPO_2015/sto_expo_letak_SLO_WEB.PDF (4. maj 2017).

Intenca strahu v sovražnem govoru

Premislek o vzrokih in posledicah sovražnega govora

Abstract

The Intention of Fear in Hate Speech: A Reflection on the Causes and Consequences of Hate Speech

The author attempts to clarify and confirm the introductory thesis claiming that hate speech is essential for maintaining the neoliberal ideology, which requires a divided and insecure society for its functioning. Such a society is controlled by the fear of the unknown and leads to expressions of hatred towards the different, "non-integrated" individuals. By introducing the concept of the Other, a symbolic enemy, we analyse the spread of hate speech in society and describe how it affects the changing of the political construction of "us" and "them". We use Kant's view of the enlightenment to describe an educated society that represents a path to the acceptance of the culture, way of life and other aspects of the Other. To present the ways of enlightening the society, we use contemporary anarchist thought, which offers the idea of dispersed and constant struggles, also used in Bey's concept of temporary autonomous zones or the Anonymous movement. In conclusion, we find the solutions for eliminating hate speech in exposing the problem and in the form of constant struggles, starting with the fight for access to quality knowledge of other world cultures and the condemnation of hate speech on all levels.

Keywords: the Other, enlightenment, education, anarchism, dispersion of struggles

Lea Lindič holds a Masters' Degree in Political Science. She is employed at the National Assembly, at the Department for International Activities, Protocol and Translation. (lea.lindich@gmail.com)

Povzetek

Avtorica si prizadeva pojasniti in potrditi uvodoma zastavljeno tezo, da je sovražni govor nujen za ohranjanje neoliberalne ideologije, saj ta za delovanje potrebuje razdeljeno, negotovo družbo, ki jo strah pred neznanim vodi v izražanje sovražnosti do drugačnih, »neintegriranih« posameznikov. Z uvedbo koncepta Drugega, simbolnega sovražnika, analizira širjenje sovražnega govora v družbi ter opiše njegov vpliv na spreminjanje politične konstrukcije »mi« in »oni«. Kantov prikaz razsvetljenstva uporabi za deskripcijo izobražene družbe, ki je pot do sprejemanja (kulture, načina življenja itn.) Drugega. Za prikaz načinov razsvetljenja družbe se opre na sodobno anarhistično misel, ki ponuja idejo razpršenih, nenehno porajajočih se bojev, pri kateri se med drugim napajata tudi Beyev koncept začasnih avtonomnih con in gibanje Anonymous. Avtorica sklene, da so rešitve za odpravo sovražnega govora v izpostavljanju tako problema kot tudi rešitev v obliki nenehnih bojev, pri čemer bi se morali najprej boriti vsaj za dostopnost do kakovostnega znanja o drugih kulturah po svetu, hkrati pa ne prenehati pozivati oblast in druge k obsojanju sovražnega govora.

Ključne besede: Drugi, razsvetljenstvo, izobraževanje, anarhizem, razpršenost bojev

Lea Lindič je magistrica politologije, zaposlena v Državnem zboru RS, na Oddelku za mednarodno dejavnost, protokol in prevajanje. (lea.lindich@gmail.com)

Uvod

Članek je uokvirjen v obdobje prihoda beguncev na nam bližja ozemlja, ki je sprožil hiter razmah strahu in sovraštva po vsej celini ter dokončno razkril tudi krhkost evropskih idealov svobode, enakosti in pravičnosti. Čeprav so migracije vsakdanji proces, ki je bil dolga leta spodbujan s procesom globalizacije, pravila igre nikoli niso bila za vse enaka. Z odvzemom pravice svobodnega gibanja migrantom v imenu varnosti prekinjamo odpiranje meja in prost pretok ljudi, hkrati pa zavračamo človeškost tistim, ki jih pri tem selekcioniramo kot problematične. Spremljamo vzpon skrajnih desničarskih gibanj in demagogi, ki jih nagovarjajo, se s širjenjem sovraštva in strahu krepijo, sočasno pa širijo ksenofobijo, diskriminacijo in rasizem – predvsem v obliki sovražnega govora. Širjenje sovražne in nasilne retorike za politične demagoge in ideologe v času izrednih razmer ni težka naloga. Veliko težje je obljubiti varno in stabilno prihodnost kot načrtno okriviti prišleke za razširjeno nezadovoljstvo med ljudmi.

Zato je pri zastavljanju konteksta članka pomembno opozoriti tudi na politično-ekonomske poteze čedalje intenzivnejših procesov neoliberalizacije¹, katere politično-ekonomska filozofija in predvsem ideologija je vstopila v večino sfer vsakdanjega življenja in predrugučila svet do te mere, da se zdijo neoliberalna izhodišča zdravorazumska. Dostop do človekovih pravic in svoboščin imajo v praksi pogosto le tisti z dovoljšnimi prihodki, ki zagotavljajo varnost, vsem drugim pa pripada miloščina, kar skupaj s finančnimi krizami, ki povzročajo rast inflacije in brezposelnosti s hkratnim upadanjem mezd in begom kapitala (Harvey, 2012: 249), krepki občutke nemoči in jeze. Vpeljevanje politik deregulacije, privatizacije in odpravljanja številnih področij socialnih politik slabša kakovost življenja pripadnikom nižjega in srednjega sloja, o čemer pa v *mainstream* medijih zaradi lastniške strukture ne slišimo veliko; krivda za take razmere se prej pripisuje navideznim sovražnikom – tujcem, imigrantom, zunanjih agitatorjem in »teroristom« (ibid.: 257). Tako se oblikuje javno mnenje in soustvarja politiko držav, ki se čedalje bolj osredinja na koncept varnosti in dobiva čedalje bolj izrazite nacionalistične poteze.

Poleg tega neoliberalni sistem temelji na spodbujanju tekmovalnosti: posamezniki danes ne tekmujejo le na trgu dela, temveč tudi v predstavljanju sebe kot izdelka, Osebe, ki se promovira in na različnih družbenih omrežjih tekmuje za pozornost. Za izstopanje iz množice podobnih objav se pogosto uporabljajo močne, žaljive izjave, ki zbujejo navdušenje in podporo s pozivanjem k uničenju vsega, kar ogroža »naše« tradicionalno življenjsko okolje. S psihološkega stališča

¹ Po Harveyju (2012: 29) lahko neoliberalizacijo razumemo »bodisi kot *utopični* projekt udejanjenja teoretske zasnove preureditve mednarodnega kapitalizma bodisi kot *politični* projekt ponovne vzpostavitve pogojev za akumulacijo kapitala in za obnovo moči ekonomskih elit«, pri čemer je »v praksi prevladal drugi od obeh ciljev«. V članku se termin neoliberalizacije nanaša predvsem na posledice neoliberalne ideologije, ki prevladuje zadnjih štirideset let, in vladajočo mentaliteto, ki je zasnovana na podjetniških vrednotah, kot so kompetitivnost, individualizem in decentralizacija (Omladič, 2011).

tako morda ne zgrešimo veliko, če sovražni govor definiramo kot enega od načinov samopotrjevanja v 21. stoletju – potrjevanja lastnega prepričanja in vere v svojo identiteto kot edino pravo.

Zato si v članku postavljamo izziv utemeljiti tezo, da sovražni govor poganja ideologijo neoliberalizma, saj ta za svoj obstoj in nemoteno delovanje potrebuje razdeljeno družbo, v kateri vsakdo najde vzrok za svojo jezo in strah v drugačnem posamezniku. Glede na predloge in ideje, s katerimi demagogi danes pridobivajo moč, bomo v okviru zastavljene teze ponudili premislek o vrednotah, ki jih gojimo v družbi, oziroma se vprašali, kako v prihodnosti preprečiti izzvana (pred)vojna izredna stanja.

Namen članka je hkrati podati premislek o vzrokih in posledicah sovražnega govora, pri čemer skušamo vzroke pojasniti z lacanovsko psihoanalizo, ki v času osvajanja oblasti z lažno propagando analizira, »kako ideologija omreži subjektovo željo, da ta deluje proti lastnim ‚objektivnim‘ interesom in svoje uživanje organizira na način, ki reproducira obstoječa razmerja moči« (Inštitut za delavske študije, b. d.). Konkretnije bomo z lacanovsko terminologijo opisali odnos do begunca kot »Drugega« in njegov vpliv na družbo.

V drugem delu članka se lotimo Kantovega vprašanja razsvetljenstva, ki s svojo večno aktualnostjo poziva k opustitvi navideznega udobja in kritičnemu preizpraševanju potekajočih družbenih procesov. Demagogi skušajo pozitivna stališča do svojega političnega programa zbuditi z obravnavanjem in spodbujanjem negativnih stališč ljudi do migrantov. Zato v članku poskušamo analitično razmisliti o posledicah lažne propagande in se glede na trenutni vzpon skrajnih desničarskih gibanj vprašati, ali je razsvetljenje danes sploh mogoče.

Odgovor poiščemo v teoriji in praksi novega anarhizma. Novi ali postideološki anarhizem ustvarja nove načine organiziranja, katerega cilj je preobrazba vsakdanjega življenja (Vodovnik, 2011: 94–95) z nenehnim obravnavanjem različnih oblik izkoriščanja, dominacije in avtoritarizma. Za dosego »razsvetljenstva« in posledično zavezitev širjenja sovraštva ponudimo razmislek v obliki štirih točk, ki hkrati dajejo pregled in opis taktik za preobrazbo družb.

Temelji sovražnega govora po Lacanu: *Drugi* kot povzročitelj strahu

Neenakost v svetu se danes povečuje tudi z zastraševanjem ljudi. Množico obubožanih, jeznih, lačnih in nemočnih zlahka prepričamo v izražanje srda proti drugim, drugačnim. Lacan pojasnjuje, da lahko vsak subjekt drugemu subjektu predstavlja objekt velikega Drugega. Veliki Drugi je »mesto, kamor je umeščena veriga označevalca, ki obvladuje vse, kar se bo od subjekta lahko ponavzočilo; to je polje tistega živega, kjer se mora prikazati subjekt« (Lacan, 2010: 190), pri čemer se označevalec artikulira tako, »da zastopa subjekta za drugi označevalec«

(Lacan, 2008: 51). Subjekt namreč vznikne »spričo označevalca, ki ob priliki deluje kot zastopnik tega subjekta za neki drugi označevalec« (ibid.: 9). Demagogi in ideologi, ki danes s spretno retorično rabo usmerjajo nakopičeno negotovost, nezadovoljstvo in strah, postanejo naš veliki Drugi, ki nas slepi s svojo resnico. Ta Veliki Drugi, lik Vodje, svojo »resnico« naperja proti nekemu drugemu Drugemu, liku begunca, tujca, ki pooseblja vse, kar nas navidezno ogroža, spreminja naš vsakdanjik in vdira v naše navade. Drugi – begunec, tako kot Veliki Drugi, pripomore k utrjevanju kolektivne identitete množice, naščuvane proti njemu. Po Freudu (2007: 306) namreč lik Vodje nadomesti Ideal Jaza članov množice, saj identifikacija med individui temelji na identifikaciji z Vodjo. Da se torej konstruiramo »mi«, je nujno, da se »mi« loči od »njih«.

Ko Schmitt (1994: 11–12) opisuje politično moč demokracije poudarja, da je enakost politično zanimiva le tako dolgo, dokler obstajata vsaj možnost in tveganje neenakosti,² saj homogenosti politične skupnosti ne moremo doseči brez drugosti, ki množici omogoči spravo, ko negotovost, strah in sovraštvo usmeri na to drugost in prepreči iskanje sovražnika med svojimi podobniki. Po Chantal Mouffe (2015: 26) gre sicer pri številnih razmerjih »mi/oni« zgolj za vprašanje priznavanja razlik, »[t]oda to pomeni, da vselej obstaja možnost, da razmerje ‚mi/oni‘ postane razmerje prijatelj/sovražnik«.

Kantov poziv k razsvetljenju: izstop iz nedoletnosti in demistificiranje neznanega

Strahu pred Drugim se lahko po Rutarju (2015a) osvobodimo z njegovo demistifikacijo. Demistificirati pomeni spoznati, razkriti, izobraziti se o nepoznanem. Med najbolj razširjenimi prepričanji evropskega prebivalstva je na primer, da tujci odžirajo delovna mesta in pomenijo strošek za socialno državo, čeprav velika večina študij kaže, da migracije zanemarljivo vplivajo na plače domačinov (Peri, b. d.), avtorji britanske študije o prispevkih migrantov v državni proračun, Dustmann, Frattini in Preston (2011), pa navajajo tudi druge prednosti zaposlovanja migrantov za splošno rast blaginje, kot so dejstva, da migranti manj izkoristijo socialno državo in so večinoma mlajši ter zato pomenijo manjši strošek za zdravstveno in pokojninsko blagajno. Protimigracijska prepričanja so torej večinoma zmotna, pa vendar danes pridobivajo na moči. Če želimo preprečiti hujskaštvo, ki – kot kaže zgodovina – zlahka privede do vojne, se moramo naučiti poiskati utemeljene

² Schmitt sicer na drugem mestu, v delu *Pojem političnega*, trdi, da liberalna politika kot taka ne obstaja, obstaja le liberalna kritika politike. Po njegovi razlagi liberalizem negira *politično*, saj se vse, kar mu ostane od države in politike, omejuje na zagotavljanje pogojev za svobodo in odstranjevanje tistega, kar jo ovira (Schmitt, 1994: 119). Kljub antagonistični poziciji v razmerju do neoliberalnega konteksta pričujočega članka lahko zapišemo, da neoliberalna ideologija, opisana v uvodu članka, nima nikakršne zveze s političnim liberalizmom.

odgovore na današnje krize in *izredna stanja*, kar ne pomeni zgolj učenja dejstev, temveč usposabljanje uma za samostojno razmišljanje.

Naj nam na tem mestu kot *subjekt, za katerega se predpostavlja, da ve* (z Lacanovo terminologijo), nastopi Immanuel Kant, čigar odgovor na vprašanje, *Kaj je razsvetljenje?* iz leta 1783 ne izgublja aktualnosti.

Kant za človekovo nedoletnost oziroma za nezmožnost uporabljanja lastnega razuma brez vodstva okrivi človeka samega. Manjka mu odločnosti in poguma. Že več kot štiri desetletja to odločnost in pogum po našem mnenju uspešno zamejuje in počasi, a vztrajno ubija kapital, ki kot gospodar in vodja z ustrahovanjem na vseh področjih življenja sili ljudi v nedoletnost, tudi skozi čedalje večji nadzor. Nedoletnost je udobna, pravi Kant (2006: 23): »[č]e imam knjigo, ki ima zame razum, dušebrižnika, ki ima zame vest, zdravnika, ki zame presoja dieto itn., potem se mi vendar ni treba samemu truditi«. Ljudi poimenuje »poneumljena domača živad«, ko opisuje njihovo življenje v hojci, v katero jih vtaknejo, da ne bi poskusili hoditi sami, s čimer preprečijo njihovo lastno učenje: »Publika, ki so jo poprej uklenili v jarem, [se] nato sama prisiljuje ostati v njem, če so jo nekateri od njenih skrbnikov, ki so sami vsakršnega razsvetljevanja nesposobni, k temu nahujskali.« (ibid.) Kant trdi, da je posameznikova svoboda nujna zato, da se ljudje razsvetlijo sami od sebe, in bi povzročila, da se ideje samostojno mislečih posameznikov širijo med preostalo publiko, posledično pa vodijo do novih in pogosto naprednejših idej. Revolucija za doseg razsvetljenstva ni dovolj, saj je ta vedno le začasna in ne vodi do reforme načina mišljenja.

Pojem razsvetljenstva lahko sicer definiramo zelo široko, kot človekovo razmišljanje o njegovi biti, bivanju, pomenu in vplivu na globalno dogajanje. Za razsvetljenje v tem pomenu je nujno izobraževanje, hkrati pa tudi človekov izstop iz navideznega udobja, ki ga omogoča težnja h konkuriranju drugim. Na tem mestu se vprašanje, »ali je razsvetljenje danes mogoče«, ne zdi več zadostno, saj ga lahko zaradi njegove zastarele revolucionarne poze le odpravimo. Zato si ga raje zastavimo drugače: »Kaj narediti danes, ko razsvetljenje ni več mogoče?« V nadaljevanju prispevka bomo skicirali štiri odgovore, ki jih ponujajo nova anarhistična gibanja.

Prvič: Razmisliti o sovraštvu in revolucionarnih taktikah novega anarhizma za izboljšanje sveta

Emma Goldman je konec 19. stoletja zapisala: »[N]eizobražena množica gleda na človeka, ki se z nasiljem bojuje proti družbenim in ekonomskim krivicam, kot na divjo žival, kot na surovo pošast brez srca, ki uživa ob uničenju življenj, se kopa v lužah krvi ali – v najboljšem primeru – kot na neodgovornega norca.« (Goldman, 1986: 481) Opisovala je atentatorje, ki so z nasiljem opozarjali na človeško bedo in ponižanje. Ena od posebnosti novih anarhističnih gibanj je, da temeljijo na načelu nenasilja, ki je hkrati postalo njihovo najmočnejše orožje in povzročilo, da oblasti preprosto ne vedo, kako naj se nanj odzovejo (Graeber, 2002). Novi anarhizem

nam upor predstavi kot stalno delujočo mrežo posameznikov, ki s prostovoljnim združevanjem, razporejanjem sredstev ter s širjenjem sodelovanja in sreče ustvarjajo boljšo družbo (Zinn, 2010: X). Zinn trdi, da anarhisti revolucionarno spremembo vidijo kot »nekaj neposrednega, nekaj, kar moramo storiti zdaj, kjer smo, kjer živimo, kjer delamo« (ibid.: XI). Govorimo o anarhizmu kot metodologiji – »načinu delovanja oziroma zgodovinski težnji proti nezakoniti avtoriteti« (Neal, 2011: 204), ki je stalno gibanje v obliki revolucionarnih akcij, drobnih premikov. Aktivisti socialnih centrov ter mirovniških in protifašističnih organizacij, ki se danes na mejah, ulicah in socialnih omrežjih borijo za dostojno obravnavo migrantov, zelo dobro poznajo anarhistična načela – »ne le načela nehierarhičnega in neavtoritarnega organiziranja«, temveč tudi pozive k direktni akciji ter libertarnega duha, ki preveva takšna gibanja (Vodovnik, 2010: 70–71).

Prava revolucija, proces, se torej odvija v obliki dejanj za izboljšanje sveta. Revolucionarna dejanja so najrazličnejša: od nudenja pomoči potrebnim, obravnavanja sovražnih izjav do drugega, pa do konkretnega preprečevanja in brisanja sovražnega govora, primer česar so bitke gibanja Anonymous, ki je nedavno uspešno sesulo spletno stran rasistične združbe Klu Klux Klan rekoč, da gre za eno največjih in najstarejših institucij sovraštva na svetu (Hamill, 2016). Gibanje Anonymous je dokaz, da anonimnost na spletu ni uporabljena zgolj za sovražni govor, temveč tudi za njegovo brisanje. Hkrati s širjenjem družbenega področja se namreč širijo tudi »prostori človekovih pravic in svobode ter spodbujanje razvoja novih mehanizmov komunikacijskega nadzora in cenzure« (Splichal, 2004: 235), zato imamo možnost, da jih uporabimo tudi za odkrivanje in obsojanje sovraštva.

Pri sodobnih anarhističnih taktikah ne gre za prevzem oblasti, temveč za razkrievanje, delegitimiranje in razkrajanje oblastnih mehanizmov ter hkrati osvobajanje in širjenje čedalje večjih prostorov avtonomije (Graeber, 2002). Hakim Bey takšne prostore imenuje začasne avtonomne cone (ZAC), ki so danes najboljši način za revolucionarne trenutke, saj lahko zagotovijo stopnjevanje do vstaje, ne pa tudi nasilja in mučeništva – »ZAC je kot vstaja, ki se ne spopade direktno z državo; gverilska operacija, ki osvobodi del (ozemlja, časa, domišljije) in nato razpade, pa se spet pojavi drugje/drugič, še *preden* jo lahko zatre država« (Bey, 2011: 62–63). Vodovnik (2010: 9) ZAC označi za revolucijo, ki je obsojena na neuspeh, saj bi njen uspeh pomenil popoln poraz, zanikanje prihodnjih ZAC. Koncept namreč gradi na predpostavki o zmožnosti slehernega posameznika, da s svojimi – še tako majhnimi – gestami že tu in zdaj spreminja in soustvarja svet (ibid.). Učinkovitost takšnega delovanja bi nam morala biti povod za prestrukturiranje tudi drugih področij vsakdanjega življenja.

V delu iz leta 1985 si Bey zastavi pomembno vprašanje: »Kako to, da se ,na glavo obrnjen svet' vedno zasuče v *desno*?« (Bey, 2011: 61) Po Graeberju (2014: 134) je bistvo desničarske misli v nasilju, ki z različnimi subtilnimi sredstvi omogoča in določa parametre družbene eksistence in zdravega razuma. Nasilje opredeli kot »adut neumnih«, saj gre pri nasilju za »vsiljevanje preprostih družbenih odnosov z malo ali nič imaginacijske identifikacije« (ibid.: 136). Miller (2001: 20) meni, da ima

takšno agresivno vedenje svoje mesto v »spekularnem narcizmu«, ki se mu moramo upreti ravno s preverjanjem svoje »posebnosti« v razmerju do drugih, s čimer bi postali občutljivejši na bedo drugega.

Drugič: Preizprašati občutek večvrednosti – stabilna samopodoba in kritična presoja pristranskosti

Sovraštvo do drugačnih posameznikov in skupin je priučeno in ne prirojeno, poudarjanju tega bi morale več pozornosti posvetiti tudi izobraževalne ustanove. Wright (2008: 329) opozarja na človekovo nagnjenost k ogorčenosti nad vedenjem določenih skupin ljudi, katerih interesi so neskladni z interesi skupine, ki ji pripadamo. Trdi, da smo do ljudi »z nizkim statusom bolj neuvidevni kakor do ljudi z visokim statusom«, iz česar sledi, da posameznike, ki pripadajo za nas drugorazrednim tradicijam, vidimo kot manjvredne. Toda po čem sklepamo, da smo »mi« boljši? Kaj nam daje občutek večvrednosti?

Domneva psihologov glede predelave informacij, ki smo jim ljudje izpostavljeni v svojem okolju, je, da gre za »povsem individualno-kognitivni proces, ki se začneja v človeških čutilih in se konča nekje v možganih, kjer se za posameznika ustvarja ‚podoba sveta‘« (Nastran Ule, 2000: 71). Človekovo družbeno naravo določajo socialni dejavniki in socialni kontekst. V socialni psihologiji se uporablja izraz »socialna kognicija« in pomeni predelavo informacij, na podlagi katere si ljudje ustvarjamo svet in ne zgolj podobe sveta. Našo stvarnost sestavljajo tudi subjektivni procesi, kot so »vrednotenje objektov v okolju, iskanje ali določanje pomenov stvari in dogajanj okrog nas«, ki postanejo objektivni, brž ko se drugi odzivajo nanje enako ali sorodno, kot se na te objekte ali na njihovo vrednotenje in pomen odzivamo mi sami (ibid.: 71). Govorimo o kognitivnih shemah, ki nam med drugim ponujajo razlago tudi za t. i. halo efekt, težnjo, »da se ob podatku o kaki pozitivni [ali negativni] lastnosti v zaznavanju in ocenjevanju osebe asociativno pridružijo tudi druge pozitivne [ali negativne] ocene, za katere ni realne podlage« (ibid.: 83), kar pa vodi do napačnih sodb in napak v zaznavanju (Kovačik, 2009: 63). Tovrstne naivne psihološke teorije nam pomagajo pri razlaganju sveta tako, da poenostavimo njegovo kompleksnost (Rebolj, 2014: 79), mednje pa spadajo tudi stereotipne predstave in predsodki, ki jih ustvarjajo in ohranjajo kultura, religija ali ideologija. Kahneman (2016: 12) trdi, da razpoložljivost diagnostične oznake za pristranskost (halo efekt) omogoča, da jo lažje pričakujemo, prepoznamo in razumemo. Pristranskost je sistemska napaka, ki jo moramo kritično obdelati takoj, ko se pojavi, kar lahko storimo le tako, da se o ozadju pristranskosti poučimo.

Socialna psihologija na splošno trdi, da je »točnost v presoji drugih oseb zvezno določena sposobnost posameznikov, ki je močno odvisna tudi od stabilne in realne podobe o sebi« (Nastran Ule, 2000: 87). Vtis, ki si ga ustvarimo o posamezniku, je odvisen od našega gledanja in lastnih izhodiščnih stališč – ta namreč »usmerjajo naše početje v svetu in obratno, spremembe v socialnem svetu se najprej odrazijo

v naših stališčih, ki nato vplivajo na spreminjanje naših dejanj ali vedenjskih oblik« (ibid.: 115). Tako imajo stališča osrednjo vlogo v socialni konstrukciji sveta in so lahko razlog za medsebojna sumničenja, konflikte in vojne. Primer negativnih stališč so predsodki – »negativna in čustveno nabita stališča do določene skupine ljudi« (Kuran, 2010: 93) – ki, usmerjeni na določene socialne skupine, kot so begunci, istospolno usmerjeni, izbrisani itd., lahko vodijo do aktivne diskriminacije njihovih pripadnikov.

Graeber (2013: 44) pravi, da bi nas skrbna proučitev zahodnega načina življenja pripeljala do spoznanja, da današnji čas ni bistveno drugačen, saj »obstoj tovarn in mikročipov ne pomeni, da sta se politični ali družbeni potencial po svoji temeljni naravi spremenila«. Za izpodbijanje nereflektiranih predpostavk je ključen znanstveni diskurz, ki izničuje subjektivne posamičnosti, »saj je po tem, da je označevallec desubjektiviran, znanost poklicana k univerzalnosti. Znanost je antirasistična, antinacionalna in antiideološka: subjektivno partikularnost spravlja v nelagoden položaj, ko uveljavlja pogoj, da velja le, če drži za vse ljudi« (Balažič, 2008: 229). Diskurz znanosti ni abstrakten, temveč »učinkuje na vsakega posameznika in na vse socialne skupine tako, da z označevalci mednje vpelje univerzalizacijo« (ibid.).

Tretjič: Upreti se nevednosti – formalno, samostojno in družbeno pridobivanje znanj

Po Adornu je osebnost po izhodiščni predpostavki »bolj ali manj vztrajajoča organizacija sil znotraj posameznika«, ki je ni mogoče zreducirati na opazovanje zunanjega obnašanja: »osebnost leži za obnašanjem in znotraj posameznika« (v Dolar, 1982: 66). Sile osebnosti niso odgovori, temveč pripravljenost na odgovore. Takšna trajna organizacija pa se navzven kaže med drugim v izbiri »ideoloških preferenc« (ibid.). Razsvetljenje, ki ga navaja Kant, lahko v veliki meri dosežemo sami, pri čemer moramo biti pripravljeni na nenehen *boj* kritičnega prebiranja in razmišljanja ter soočanja z drugačnimi idejami in mnenji. Za odpravo sovražnega govora je širjenje znanja ključno; izobraziti ljudi o vzrokih in posledicah širjenja sovrašstva v družbi, raziskati širši kontekst takšnega delovanja in poiskati rešitve zanj, je le nekaj dejanj, ki bi jim morali nameniti več pozornosti v družbi in ne le v akademskih krogih in zaprtih debatnih skupinah. Morali bi spodbujati razpravljanje na ulicah in povsod, kjer se zbirajo množice naključnih posameznikov. Zgolj podajanje različnih idej nam ne bi smelo zadostovati; zanje bi morali zahtevati argumente ter jim nasproti postaviti svoje ideje in argumentacije. Takšno delovanje dinamične in notranje raznolike množice po Hardtu in Negriju (2012: 29) preobraža konvencionalno dojetje tolerantnosti, ki mora »dopustiti *drugačnemu* sodelovanje in aktivno delovanje z drugimi«.

»Vednosti ljudi« oziroma »vednosti od spodaj« poseben poudarek namenja tudi Foucault. Govori o »nekvalificirani, celo diskvalificirani vednosti«, z nastopom katere je nastala kritika (Foucault, 2015: 18). Kritično misleči posamezniki so

namreč gibalno razvoja družbe. Z medsebojnim sodelovanjem in sooblikovanjem misli ter kreiranjem prostorov, ki to omogočajo, spodbujamo tudi svobodno izražanje misli in idej.

Samoizobraževanje pa ni zadostno, saj je pomembno svoje znanje izpostaviti širši množici znanj, kjer je naše znanje nato ovrženo, preoblikovano ali pa celo (so) ustvari novo znanje. Šolski sistem naj bi bil zasnovan tako, da podaja kakovostno splošno znanje in spodbuja razmišljanje in razvijanje novih idej. Pri tem bi morali zaupati kvalificiranim posameznikom, ki so se na izobraževalnem področju pripravljene nenehno izpopolnjevati in se učiti skupaj s svojimi učenci. Učitelji bi torej morali uporabiti svoje kvalificirano znanje za stalno nadgrajevanje znanj učencev in posledično za razvoj njihovih osebnosti.

Četrtrič: Osvoboditi se strahu – pomen multikulturne vzgoje za prepoznanje raznolikosti kot bogastva družbe

Svobodna in kritična misel vodi demokracijo – definirano ne kot tip vladavine, temveč kot družbeno prakso. Vodovnik (2015: 86) opisuje t. i. »*praxis* filozofijo«, pri čemer je *praxis* razumljena kot »svobodna in kreativna dejavnost človeka, s katero ta ustvarja in spreminja svet okoli sebe in posledično sebe«. Demokracija namreč ni nekaj danega, temveč je »proces, tendenca v našem vsakdanjem življenju, kjer deliberacija z drugimi in drugačnimi ni zgolj možnost v času obilja, pač pa je to – tudi in predvsem v času krize – njen temeljni pogoj« (ibid.: 134–135). V tem procesu moramo biti ves čas aktivni soudeleženci, se učiti in raziskovati, saj se lahko le tako osvobodimo ideologov in strahu. Interes ideologov je namreč prestrašena, pokorna množica, ki je po Rutarju (2015b) »zaslepljena, kar tudi pomeni, da njeni člani ne vedo, kako živijo posamezniki, ljudje iz krvi in mesa, ko se trudijo preživeti«.

Hiter in nenadzorovan proces globalizacije je povzročil, da je »človekovo življenje neposredno ali posredno pod vplivom drugih kultur in sočasnih dogodkov v drugih delih sveta« (Klemenčič in Štremfel, 2011: 13), zato je ključno, da se o spremenjenih razmerjih v svetu učimo. Hellerjeva multikulturalizem definira kot ideologijo, ki varuje in pospešuje mnogoterost kultur (Rizman, 1998: 127), hkrati pa meni, da bi multikulturna vzgoja morala zasesti pomemben del v šolskem izobraževanju. Problem multikulturalizma je namreč v tem, da številni kulturni in družbeni procesi, kot na primer stereotipi, delujejo na nezavedni ravni. Nujno je, da se stereotipi rekonstruirajo oziroma dekonstruirajo (Lukšič Hacin, 1999), kar med drugim pomeni upoštevanje neenakosti in raznovrstnosti drugih. Spoznavanje različnih kultur ni pomembno zgolj v izobraževalnem sistemu, temveč tudi v vsakdanjem življenju, saj »pogosti kontakti z ljudmi z različnim kulturnim ozadjem sprožajo zavedanje o razlikah, ki v veliki meri oblikujejo našo identiteto ter izzovejo naše razumevanje različnosti« (Klemenčič in Štremfel, 2011: 13). Drugačnost, raznolikost posledično bogati družbo, v kateri se širijo nazori posameznikov, posledično pa izginja strah.

Sklep

Z anarhističnim vodilom, da se zmage človeštva skrivajo v malih vsakdanjih bojih za boljše življenje, članek zaključujem s Kantovim pozivom k »rezoniranju«: izobrazite se, ideje, ki jih širijo drugi, kritično premislite in raziščite vzroke in posledice njihovega širjenja, obravnavajte probleme, raziskujte in razvijajte svojo domišljijo, udeležujte se solidarnostnih shodov in se borite za enakopravnost pravic vseh, preizprašujte oblast in sistem kot tak ter zahtevajte pojasnila. Na mirovniških, solidarnostnih in drugih shodih, ki so potekali zadnja leta, smo bili priče združevanju ljudi in skupin, ki se prej niso niti poznali, in njihovemu delovanju za skupen cilj s sloganoma solidarnosti in sočutja. Protestni kampi, organizirani kot omrežja, so prostori učenja in laboratoriji kreativnosti ter taktičnih inovacij ravno zaradi sodelovanja in solidarnosti med ljudmi (Feigenbaum in dr., 2013: 219). Oblikujejo se močne kolektivne identitete, ki so prostori radikalne demokratične izkušnje, zato bi lahko marsikatero prakso iz takšnih organizacij in gibanj prenesli tudi v vsakdanje življenje. Zdi se, da je takšno delovanje edini mogoči odgovor za osvetlitev nesmiselnosti segregacijskih politik, ki vodijo v izredna stanja in tudi v vojne. Hkrati z izobraževanjem se osvobajamo strahu pred neznanim ter ustvarjamo kritično družbo, ki je temeljna za širjenje demokracije na vseh področjih vsakdanjega življenja.

Avtorji, katerih teorije in misli navajamo v članku, potrjujejo tudi našo uvodoma zastavljeno tezo. Sovražni govor je gibal neoliberalne ideologije, ki sovražni naboj v obliki predsodkov in laži usmerja na »one«, ki so »za nas« drugačni in ki posegajo v »naš« prostor. Takšna retorika množice oddaljuje od resničnih problemov v družbi (širjenje neenakosti) in jim pozornost preusmerja na navideznega sovražnika, kar v množici zbuja preplah in širi jezo.

Danes imamo poleg dostopa do neznanskega števila informacij in znanja o drugih kulturah predvsem v večjih mestih na voljo tudi veliko javnih predavanj in nastopov, kjer se lahko poučimo o različnih družbeno-političnih področjih, hkrati pa svoje ideje in mnenja izpostavimo kritiki in premisleku drugih. Takšne prostore bi morali širiti tudi zunaj urbanih središč in jih približati večjim množicam. S širjenjem progresivnih idej in misli se namreč širi tudi demokracija v družbi.

Literatura

- BALAŽIC, MILAN (2007): *Politična antifilozofija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- BALAŽIC, MILAN (2008): *Znanost in realno*. Ljubljana: Sophia.
- BEY, HAKIM (2011): Začasna avtonomna cona. V *Antologija anarhizma 3*, Ž. Vodovnik (ur.), 59–88. Ljubljana: Krtina.
- DOLAR, MLADEN (1982): *Struktura fašističnega gospostva: Marksistične analize fašizma in problemi teorije ideologije*. Ljubljana: DDU Univerzum.

- DUSTMAN, CHRISTIAN, TOMMASO FRATTINI IN IAN P. PRESTON (2011): *The Effect of Immigration along the Distribution of Wages*. Dostopno na: goo.gl/o4g8Za (15. december 2016).
- FEIGENBAUM, ANA, FABIAN FRENZEL IN PATRIC MCCURDY (2013): *Protest Camps*. London: Zed Books.
- FOUCAULT, MICHEL (2015): »Družbo je treba braniti«: predavanja na Collège de France (1975–1976). Ljubljana: Studia Humanitatis.
- FREUD, SIGMUND (2007): *Spisi o družbi in religiji*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- GOLDMAN, EMMA (1986): Psihologija političnega nasilja. V *Antologija anarhizma*, R. Rizman (ur.), 481–539. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.
- GRAEBER, DAVID (2002): *The New Anarchists*. Dostopno na: web.archive.org/web/20100130062023/http://newleftreview.org/A2368 (19. avgust 2014).
- GRAEBER, DAVID (2013): *Fragmenti anarhistične antropologije*. Ljubljana: Založba /*cf.
- GRAEBER, DAVID (2014): Revolucija v nasprotni smeri. *Časopis za kritiko znanosti* XLII (257): 131–146.
- HAMILL, JASPER (2016): *Anonymous »Destroys« Klu Klux Klan and Vows to Wipe Racism off the Internet*. Dostopno na: <http://www.mirror.co.uk/science/anonymous-destroys-ku-klux-klan-7745958> (16. maj 2016).
- HARDT, MICHAEL IN ANTONIO NEGRI (2012): *Declaration*. Dostopno na: antonionegrienglish.files.wordpress.com/2012/05/93152857-hardt-negri-declaration-2012.pdf (29. april 2016).
- HARVEY, DAVID (2012): *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- HELD, DAVID, ANTHONY MCGREW, DAVID GOLDBLATT IN JONATHAN PERRATON (1999): *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd.
- INŠTITUT ZA DELAVSKE ŠTUDIJE (B. D.): *Študijski seminar: Lacanovska psihoanaliza*. Dostopno na: <http://www.delavske-studije.si/studijski-seminar-lacanovska-psihoanaliza/> (15. november 2016).
- KAHNEMAN, DANIEL (2016): *Razmišljanje, hitro in počasno*. Ljubljana: UMco.
- KANT, IMMANUEL (2006): *Zgodovinsko-politični spisi*. Ljubljana: Založba ZRC.
- KLEMENČIČ, EVA IN URŠKA ŠTREMEL (2011): *Nacionalna in mednarodna perspektiva izobraževanja za državljanstvo v multikulturni družbi*. Ljubljana: Založba ZRC.
- KOVAČIK, ANITA (2009): *Človek v socialnem okolju*. Dostopno na: www.mizs.gov.si/gov.../IMPLETUM_266ORGANIZATOR_Clovek_Kovacik.pdf (28. november 2016).
- KURAN, MANUEL (2010): *Genealogija rasnih predsodkov s stališča socialne nevroznanosti*. Dostopno na: psiholoska-obzorja.si/arhiv_clanki/2010_2/kuran.pdf (28. november 2016).
- LACAN, JACQUES (2008): *Hrbtna stran psihoanalize*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- LACAN, JACQUES (2010): *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

- LUKŠIČ HACIN, MARINA (1999): *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- MILLER, JACQUES-ALAIN (2001): *O nekem drugem Lacanu*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- MOUFFE, CHANTAL (2015): *Agonistika: misliti svet politično*. Ljubljana: Maska.
- NASTRAN ULE, MIRJANA (2000): *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- NEAL, DAVE (2011): Anarhizem: ideologija ali metodologija? V *Antologija anarhizma* 3, Ž. Vodovnik (ur.), 203–214. Ljubljana: Krtina.
- OMLADIČ, LUKA (2011): Kaj je neoliberalizem? *Kvarkadabra*, 15. februar. Dostopno na: <http://www.kvarkadabra.net/2011/02/kaj-je-neoliberalizem/> (28. november 2016).
- PERI, GIOVANNI (B. D.): Do immigrant Workers Depress the Wages of Native Workers? *IZA World of Labor*. Dostopno na: <https://wol.iza.org/uploads/articles/42/pdfs/do-immigrant-workers-depress-the-wages-of-native-workers.pdf> (15. november 2016).
- REBOLJ, ADRIJANA BIBA (2014): Stališča in predsodki o študentih s posebnimi potrebami. *Andragoška spoznanja* 20(1): 75–86. Dostopno na: <http://revije.ff.uni-lj.si/AndragoskaSpoznanja/article/view/2346/2043> (28. november 2016).
- RIZMAN, RUDI (1998): Multikulturalizem in izzivi globalizacije. *XXXIV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj* (34): 125–135.
- RUTAR, DUŠAN (2015a): Od kod potreba po tabuju incesta? *Za-misli*, 14. marec. Dostopno na: <http://za-misli.si/teorija/besede/2183-od-kod-potreba-po-tabuju-incesta> (15. julij 2016).
- RUTAR, DUŠAN (2015b): Beda vsakdanje filozofije. *Za-misli*, 9. april. Dostopno na: <http://za-misli.si/kolumne/dusan-rutar/2229-beda-vsakdanje-filozofije> (10. april 2017).
- SCHMITT, CARL (1994): *Tri razprave*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze.
- SPLICHAL, SLAVKO (2004): Nevidni v globalni družbi: globalizacija in univerzalizacija partikularnosti. *Tribut Gabrielu Tardu ob stoletnici smrti. Teorija in praksa* 41(1-2): 232–243. Dostopno na: <http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip20041-2splichal.pdf> (15. julij 2016).
- VODOVNIK, ŽIGA (2010): *Anarhija vsakdanjega življenja: zapiski o anarhizmu in njegovih pozabljenih pritokih*. Ljubljana: Sophia.
- VODOVNIK, ŽIGA (2011): »Novi« anarhizem? – O bifurkaciji in transformaciji sodobne anarhistične misli in prakse. *Teorija in praksa* 48(1): 87–107.
- ZINN, HOWARD (2010): Svež pogled na anarhizem. V *Anarhija vsakdanjega življenja: zapiski o anarhizmu in njegovih pozabljenih pritokih*, Ž. Vodovnik (ur.), 203–214. Ljubljana: Sophia.

**PRAVNI IN KRIMINOLOŠKI
POGLEDI**

Sovražni govor po slovenski kaznovalni zakonodaji in sodni praksi: neustaven položaj?

Abstract

Hate Speech According to Slovenian Penal Legislation and Court Practice: An Unconstitutional Situation?

The Constitution of the Republic of Slovenia prohibits any incitement to discrimination and intolerance and any incitement to violence and war (Article 63). The Slovenian penal legislation reflects this prohibition in the Criminal Code (KZ-1) with the criminal offence of Public Incitement to Hatred, Violence or Intolerance (Article 297), which can be labelled as hate speech in a narrow criminal law sense, with criminal offences against honour and reputation (Chapter 18 of the KZ-1), and several criminal offences against life and limb (Chapter 15) and against human rights and liberties (Chapter 16). The Constitutional provision is furthermore reflected in the minor offences legislation prescribing harsher sentences for offenders acting with discriminatory motivation (»hate speech in a broad penal law sense«). The paper positions the Anglo-Saxon notion of "hate speech" in the Slovenian (continental) criminal legal doctrine and shows how Slovenian legislators decided to implement the European Council Framework Decision 2008/913/JHA by using all available options to define hate speech as narrowly as possible in order to allow a wide scope of the freedom of expression. The paper then analyses jurisprudence related to Article 297 of the KZ-1 and shows state prosecutors' and courts' misplaced argumentation of the Article 297 of the KZ-1. It concludes by claiming that the combination of an extremely narrow definition of "hate speech in a narrow sense" in the Article 297 of the KZ-1 and a factually and legally incorrect interpretation of the Article leads to a denial of the constitutional protections as stipulated in the Article 63 of the Constitution of the Republic of Slovenia.

Keywords: hate speech, hate crime, criminal justice system, law enforcement, Framework decision, Criminal Code of the Republic of Slovenia (KZ-1), Article 297

Dr. Aleš Završnik is a professor at the Faculty of Law, University of Ljubljana, Senior Research Fellow at The Institute of Criminology at the Faculty of Law, and a member of a Scientific and Research Council for Social Sciences at the Slovenian Research Agency. Hate speech is in the focus of his theory and practice. (ales.zavrsnik@pf.uni-lj.si)

Vanja Zrimšek holds a Masters' Degree in Penal Law. In her research, she focuses on hate speech. Since 2013, she has been employed at the office of the Information Commissioner. (vanja.zrimsek@gmail.com)

Povzetek

Ustava RS prepoveduje vsakršno spodbujanje k vsakršni neenakopravnosti in vsakršno spodbujanje k nasilju in vojni (63. člen), kar se v kaznovalni zakonodaji odraža ne le v inkriminaciji, ki varuje javni red in mir (297. člen Kazenskega zakonika, KZ-1), kar imenujemo sovražni govor v ožjem kazenskoopravnem pomenu, temveč še nekatera kazniva dejanja iz poglavij o kaznivih dejanjih zoper čast

in dobro ime, kaznivih dejanjih zoper življenje in telo ter zoper človekove pravice in svoboščine. Izraža pa se tudi v prekrških, povezanih z diskriminatorno motivacijo storilcev. Prispevek po umestitvi tujerodnega pojma »sovražni govor« v slovensko kontinentalno kaznovalno pravo prikaže zglede za obstoječo inkriminacijo iz 297. člena KZ-1. Slovenski zakonodajalec je uporabil vse možnosti iz Okvirnega sklepa 2008/913/JHA, da bi se v čim večji meri zaščitila pravica do svobode izražanja in ozko definirani sovražni govor v ožjem kazenskoopravnem pomenu. Nato prispevek analizira sodno prakso kazenskih sodišč v Republiki Sloveniji in pokaže, da tožilstva in sodišča pravno in dejansko napačno interpretirajo zakonske znake 297. člena KZ-1. Sklene, da v Republiki Sloveniji ozko definicijo sovražnega govora v ožjem kazenskoopravnem pomenu spremlja pravno in faktično napačno tolmačenje te določbe v praksi, kar vodi v neustavni položaj in kršitve 63. člena Ustave RS.

Ključne besede: sovražni govor, kriminaliteta iz sovraštva, pravosodni sistem, kazenski pregon, Okvirni sklep, Kazenski zakonik (KZ-1), 297. člen

Dr. Aleš Završnik je izredni profesor na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani in član Znanstvenoraziskovalnega sveta za družboslovje pri Agenciji za raziskovalno dejavnost RS. S problemom sovražnega govora se ukvarja tako v teoriji kot praksi. (ales.zavrsnik@pf.uni-lj.si)

Mag. Vanja Zrimšek je magistrica kazenskoopravnih znanosti s področja sovražnega govora. Od leta 2013 je zaposlena pri Informacijskem pooblaščenca. (vanja.zrimsek@gmail.com)

O pojmu sovražnega govora

Sovražni govor v širšem kaznovalnem pomenu sega preko inkriminacije, ki varuje javni red in mir (297. člen KZ-1; *Sovražni govor v ožjem kazenskoopravnem pomenu*), in obsega vsaj še kazniva dejanja iz poglavja kaznivih dejanj zoper čast in dobro ime, nekatera kazniva dejanja zoper življenje in telo ter kazniva dejanja zoper človekove pravice in svoboščine. Poleg kazenskega prava je vsebina *sovražnega govora v širšem kaznovalnem pomenu* prepovedana tudi s prekrškovno zakonodajo.¹ Izjave vrhovnih državnih tožilcev, da sovražni govor v Sloveniji ni prepovedan (Petkovič, 2016) in zanj ni mogoče klicati na pravno odgovornost njegovih glasnikov, zato ne drži. Sovražni govor je izrecno prepovedan tudi v Ustavi RS, ki ne prepoveduje le sovražnega govora v ožjem kazenskoopravnem pomenu, temveč prepoveduje *vsakršno spodbujanje k vsakršni neenakopravnosti in vsakršno spodbujanje k nasilju in vojni* (63. člen). Pri tem so pogoji določeni alternativno in ne kumulativno, kar je pomembno tudi za razumevanje 297. člena KZ-1. Ta inkriminacija z dodatnimi znaki skupaj z nenavadno interpretacijo Vrhovnega državnega tožilstva vodi kar v neustavni položaj. Ustava RS namreč izjemno omejuje svobodo govora v tem pogledu, medtem ko je KZ-1 skupaj s sporno interpretacijo organov pregona namen ustave povsem sploščil. To je deloma omilil leta 2016 sprejeti Zakon o varstvu pred diskriminacijo (Ur. l. RS, št. 33/16, v nadaljevanju: ZVarD), ki pa je deloma

¹ Zakon o varstvu javnega reda in miru (ZJRM-1), Ur. l. RS št. 70/2006, v 20. členu »Vzbujanje nestrpnosti« določa: »Če so dejanja iz 6., 7., 12., 13. in 15. člena tega zakona storjena z namenom vzbujanja narodnostne, rasne, spolne, etnične, verske, politične nestrpnosti ali nestrpnosti glede spolne usmerjenosti, se storilec kaznuje z globo najmanj 200.000 tolarjev.« Ta dejanja so: nasilno in drzno vedenje (6. člen), nedostojno vedenje (7. člen), poškodovanje uradnega napisa, oznake ali odločbe (12. člen), pisanje po objektih (13. člen), uničevanje državnih simbolov (15. člen).

»brezzobi tiger«. ZVarD sicer določa, da je pozivanje k diskriminaciji tudi diskriminacija (7. in 10. člen), vendar za to dejanje ne predvideva možnosti izrekanja globe. Posameznik, ki meni, da je diskriminiran na takšen način, se lahko obrne na pravdo sodišče (npr. zahteva prenehanje kršitve diskriminacije ali odškodnino), kar pa materijo opredeljuje kot zasebno pravno razmerje, v katero se naj država s kaznovanjem ne vmeša.

Sovražni govor v sociološkem pomenu pa je po svoji vsebini še širši pojem in obsega vsaj še nekultiviran govor (gl. Vehovar in dr., 2012: 171). Te oblike sovražnega govora v sociološkem pomenu niso kazensko pregonljive, omogočajo pa možnosti drugačnega sankcioniranja, na primer civilnopravnega z odškodninskimi reparacijami, kot to določa Obligacijski zakonik v 137. členu za primere posegov v osebne pravice, političnega sankcioniranja (*accountability*) in neformalnega sankcioniranja (na primer sramotenja in ignorance).

Prispevek je namenjen kritičnemu pregledu evropske in slovenske inkriminacije sovražnega govora ter analizi sodne prakse kazenskih sodišč v RS, iz katere izhaja, da tožilstva in sodišča pravno in dejansko napačno interpretirajo zakonske znake 297. člena KZ-1.

Evropski zgledi 297. člena KZ-1

Okvirni sklep Sveta 2008/913/PNZ z dne 28. novembra 2008 o boju proti nekaterim oblikam in izrazom rasizma in ksenofobije s kazenskopravnimi sredstvi (v nadaljevanju: Okvirni sklep) določa, da je dolžnost članic EU inkriminirati dve obliki kaznivih dejanj, povezanih z rasizmom in ksenofobijo (1. člen) in udeležbene oblike (2. člen). Osnovni obliki kaznivih dejanj, povezanih z rasizmom in ksenofobijo, sta: 1. javno spodbujanje k nasilju in sovraštvu proti skupini ali njenemu članu glede na pet osebnih naveznih okoliščin (to vključuje javno razpošiljanje takšnega gradiva), in 2. javno opravičevanje, zanikanje ali grobo zmanjševanje pomena mednarodnih hudodelstev (*core crimes*). Inkriminirati pa morajo tudi »kriminaliteto iz sovraštva« (*hate crime*), tj. vsa dejanja, ki so storjena iz rasističnih in ksenofobičnih motivov (4. člen), oziroma natančneje, njihova dolžnost je sprejeti ukrepe, da se rasistični in ksenofobični motivi obravnavajo kot *obteževalna* okoliščina oziroma da lahko sodišča takšne motive upoštevajo pri *izrekanju* kazni: da to možnost a) bodisi predvidi zakonodajalec (na primer v obliki kvalificiranih oblik posamičnih kaznivih dejanj ali v obliki splošnih pravil o izrekanju kazenskih sankcij, kjer predvidi pribitek zaradi »sovražne motivacije«); b) bodisi se (diskriminatorna) motivacija upošteva pri odločanju o odmeri kazenske sankcije (kar poznamo v Sloveniji).

Po Okvirnem sklepu niso kazensko odgovorne le fizične, temveč tudi pravne osebe (5. in 6. člen). Kazenski pregon tudi ne sme biti odvisen od volje žrtve, ki morda nima (finančne, psihološke idr.) moči, da bi preganjala kazniva dejanja,

povezana z rasizmom in ksenofobijo, temveč mora uvedba postopka steči *ex off*o (8. člen). Države morajo zagotoviti pregon tudi tedaj, ko je dejanje storjeno prek informacijskega sistema (9. člen) (bodisi je storilec navzoč na ozemlju države bodisi je samó gradivo v informacijskem sistemu na njenem ozemlju).

Z vidika slovenske implementacije Okvirnega sklepa je pomembno, da je bila ta v nekaterih segmentih 1. bolj naklonjena svobodi govora (in zelo ozko definirala uradno pregonljiv ksenofobičen in rasističen govor), v nekaterih drugih primerih pa je 2. bolj omejila svobodo govora.

Svobodo govora je primerjalnopravno Slovenija bolj omejila tako, da je KZ-1 širše opredelil zaščitene skupine, saj Okvirni sklep določa pet osebnih naveznih okoliščin (rasa, barva kože, vera, poreklo, nacionalna ali etična pripadnost), medtem ko slovenski KZ-1 z generalno klavzulo odpira možnosti za varovanje tudi skupin in posameznikov, opredeljenih po drugih osebnih okoliščinah (npr. po spolni pripadnosti ali pripadnosti politični skupini). Slovenija je bolj omejila svobodo govora tudi tako, da je prepovedala oboje – spodbujanje nasilja in sovraštva (in ne le nasilja), kar oboje dopušča okvirni sklep in kar je storila le manjšina članic EU. Prav tako je v prid širši definiciji sovražnega govora določilo, da so varovane ne le skupine, temveč tudi člani (zadostuje napad na enega pripadnika varovane skupine), kar je oblika implementacije, ki je niso izbrale vse države članice EU, temveč samo Slovenija, Bolgarija, Poljska, Latvija (več držav se o tem ne izreka, medtem ko osem članic določa, da mora biti napadena skupina, tj. najmanj trije pripadniki) (Evropska komisija, *Report from the Commission to the European Parliament and the Council on the implementation of Council Framework Decision 2008/913/JHA*, v nadaljevanju Implementacijsko poročilo, 2014).

Z vidika slovenske prakse kazenskega pregona, ki je v splošni in strokovni javnosti najpogosteje kritizirana zaradi preozke interpretacije 297. člena KZ-1, pa je pomemben prvi vidik implementacije Okvirnega sklepa, ki oži pojem sovražnega govora in je bolj naklonjen svobodi govora. Implementacija kaznivih dejanj, povezanih z rasizmom in ksenofobijo, je v skladu z Okvirnim sklepom mogoča tudi, če se dvema osnovnima oblikama kaznivih dejanj (tj. javno spodbujanje in javno opravičevanje mednarodnih hudodelstev) določijo dodatni znaki (drugi odstavek 1. člena Okvirnega sklepa). To pomeni, da za kaznivo dejanje ne zadostuje »golo« javno spodbujanje ali »golo« javno opravičevanje mednarodnih hudodelstev, temveč da gre za kaznivo ravnanje samo če: a) so dejanja izvršena na način, ki lahko moti (in sploh ogrozi) javni red in mir, *ali* b) so to grožnje, zmerjanje ali žaljenje. Tukaj se je naš zakonodajalec odločil za primerjalnopravno zelo ozko zakonsko definicijo sovražnega govora, kakršno pozna samo še Ciper (Implementacijsko poročilo, 2014). Izrabil je to možnost in določil dodatne znake kaznivih dejanj pri definiranju sovražnega govora tako, da je izbral obe možnosti. Če povzameva, samo Slovenija in Ciper definirata sovražni govor v ožjem kazenskopravnem pomenu tako ozko, da je ta podan le tedaj, ko so dodani še dodatni zakonski znaki: da je dejanje izvršeno na način, ki lahko moti javni red, in tedaj, ko gre za grožnje, zmerjanje ali žaljenje.

A vendarle je pri tem Slovenija naredila še nadaljnji, tokrat *interpretativni* korak. Po stališču Vrhovnega državnega tožilstva RS sta obe možnosti določeni kumulativno in ne alternativno. To pomeni, da morata biti osnovni dejanji izvršeni na način, ki mora motiti javni red in mir, če gre za grožnje, zmerjanje ali žaljenje, pa *morajo biti tudi te* takšne narave, da motijo javni red in mir. V tem se je Slovenija pri definiranju sovražnega govora oddaljila tudi od Cipra (več o tem v razdelku o politiki pregona sovražnega govora v Sloveniji).

Okvirni sklep dopušča še eno možnost oženja zakonske definicije sovražnega govora pri obliki javnega opravičevanja mednarodnih hudodelstev. Države lahko določijo, da bo javno opravičevanje, zanikanje ali grobo zmanjševanje pomena hudodelstev kaznivo le, če bo zanikana hudodelstva pravnomočno priznalo bodisi domače bodisi tuje sodišče (ali hkrati obe vrsti sodišč). Tega dodatnega pogoja slovenski zakonodajalec ni določil. Omejitev definicije sovražnega govora v prid svobodi izražanja pa je določil pri drugi obliki javnega opravičevanja mednarodnih hudodelstev v povezavi z verjetnostjo, da lahko javno opravičevanje, zanikanje ali grobo zmanjševanje povzroči nadaljnjo prepovedano posledico, torej da je izvršeno na takšen način, ki sploh lahko spodbudi nasilje in sovraštvo. Še več, manjšina držav je sovražni govor v tej obliki definirala zelo ozko: po zakonodaji Bolgarije, Španije, Portugalske in Slovenije mora obstajati več kot zgolj verjetnost, da pride zaradi javnega opravičevanja, zanikanja ali grobega zmanjševanja pomena hudodelstev do spodbujanja nasilja in sovraštva. Za primerjavo, obstajajo države, ki sovražni govor v tem pogledu definirajo zelo široko, na primer Francija, Italija, Litva in Romunija inkriminirajo »golo« javno opravičevanje, zanikanje ali grobo zmanjševanje mednarodnih hudodelstev, tj. ne glede na to, ali lahko privede do spodbujanja nasilja ali sovraštva, medtem ko kazenska zakonodaja trinajstih držav članic ne vsebuje nobenih določb glede tega vprašanja (Implementacijsko poročilo, 2014).

Z vidika slovenske implementacije Okvirnega sklepa glede *kriminalitete iz sovraštva* (4. člen) je pomembno, da doslej ni bilo posebne politične volje in tudi ne strokovnih mnenj, da bi diskriminatorno motivacijo storilcev ponderiral že kazenski zakon. Takšna motivacija se v Sloveniji upošteva le v okviru splošnih pravil za odmero kazni (49. člen KZ-1, ki opredeljuje olajševalne oziroma obteževalne okoliščine), ureditev, ki jo poznata samo še Portugalska in Poljska, ki torej upoštevanje teh okoliščin prepuščata prosti presoji vsakokratnega sodnika. Osem držav članic EU je na primer za izbrane oblike kaznivih dejanj (zlasti pri nasilni kriminaliteti) predpisalo kvalifikatorne oblike² za primere diskriminatorne motivacije storilcev (Implementacijsko poročilo, 2014).

² Rasistična ali ksenofobna motivacija storilca je upoštevana kot obteževalna okoliščina pri nekaterih (predvsem nasilnih) kaznivih dejanjih, kot so umor, huda telesna poškodba in nasilna dejanja zoper ljudi in premoženje.

Politika pregona sovražnega govora v Sloveniji

»Sovražni govor« v ožjem kazensko-pravnem pomenu je prepovedan v inkriminaciji *Javno spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti* po 297. členu KZ-1, ki v prvem odstavku določa (kurziv dodala avtorja):

Kdor javno spodbuja ali razpihuje *sovrastvo, nasilje ali nestrpnost*, ki temelji na narodnostni, rasni, verski ali etnični pripadnosti, spolu, barvi kože, poreklu, premoženjskem stanju, izobrazbi, družbenem položaju, političnem ali drugem prepričanju, invalidnosti, spolni usmerjenosti ali *katerikoli drugi osebni okoliščini*, in je dejanje storjeno na način, ki lahko ogrozi ali moti javni red in mir, *ali* z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev, se kaznuje z zapornom do dveh let.

Inkriminacija močno ščiti svobodo govora in uporablja veliko večino alternativno določenih zakonskih znakov iz Okvirnega sklepa. Pri tem je pomembno poudariti, da se specifični inkriminaciji pridružuje še specifična *politika pregona sovražnega govora v Sloveniji*, ki ne le, da je zadržana – čemur ni mogoče nasprotovati –, temveč je 1. pravno in 2. dejansko sporna.

Veljavno pravno stališče o pregonu kaznivega dejanja po 297. členu KZ-1 je podalo Vrhovno državno tožilstvo RS v stališču št. Ktr 2/13-6/HJ-TL/vg z dne 27. 2. 2013 (v nadaljevanju: Stališče). V analizi *ogrožanja ali motenja javnega reda in miru* (4. točka) Stališče razlikuje med: konkretno in abstraktno nevarnostjo ter objektivno in subjektivno možnostjo, da pride do kršitve javnega reda in miru (kurziv dodala avtorja):

Zakonik zahteva, da mora biti spodbujanje ali razpihovanje storjeno na način, ki lahko ogrozi ali moti javni red in mir. Taka zahteva vključuje določeno raven konkretizacije sovraštva, nestrpnosti ali nasilja, tako da vodi do stopnje *konkretne* nevarnosti za javni red in mir. Podana mora biti *objektivna* možnost in tudi *verjetnost* njegove kršitve, *abstraktna* nevarnost ni dovolj.

Tožilec v Stališču pojasnjuje, da je nevarnost konkretna na sledeč način (kurziv dodala avtorja):

Nevarnost je *konkretna*, če spodbujanje ali razpihovanje v konkretnih razmerah *lahko* povzroči fizično nasilje, *zlasti pa tudi zares pride* do kršitev, ki imajo znake (drugih) kaznivih dejanj ali prekrškov zoper javni red in mir, storjenih prav iz nagibov, ki so storilca vodili k izvršitvi kaznivega dejanja po 297. členu KZ-1.

Če skrajšamo, to pomeni, da je konkretna nevarnost za javni red in mir podana zlasti takrat, ko že pride do kršitev (kaznivih dejanj ali prekrškov zoper javni red in mir). Razlaga je v tem pogledu pretirano zadržana, saj po njej sovpadeta položaja, ko je podana *konkretna nevarnost* in ko je konkretna nevarnost že *konkretizirana*. Situacija konkretne nevarnosti kršitve dejansko sovpade s situacijo že nastale kršitve in obeh situacij sploh ni več mogoče ločevati.

V drugem delu, pri analizi *uporabe grožnje, zmerjanja ali žalitev* (5. točka), pa je Stališče še bolj konfuzno, saj pomeša alternativno določene zakonske znake kaznivega dejanja in jih »bere« kumulativno (v kurzivu, dodala avtorja):

Kaznivo dejanje po 297. členu KZ-1 je lahko storjeno tudi z izvršitvenim načinom uporabe grožnje, zmerjanja ali žalitev. Pri razlagi teh pojmov je treba izhajati iz zakonskega opisa ustreznih kaznivih dejanj, pri čemer bo taka izvršitev po številu prizadetih oseb, obsegu, teži, grobosti in napadalnosti morala očitno presegati spodnjo mejo običajnih »deliktov žaljenja«. Iz celote zakonskega opisa kaznivega dejanja in njegove umestitve v poglavje, ki varuje javni red in mir, pa izhaja, da *bo tudi ta izvršitveni način lahko podan le v primeru, če bo spodbujanje ali razpihovanje v smeri sovražnosti, nasilnosti ali nestrpnosti izraženo na taki stopnji, ki že sama po sebi ogroža ali moti javni red in mir.*

To pomeni, da grožnje, zmerjanje ali žalitve po stališču tožilstva niso dovolj, da bi bili podani vsi zadostni znaki za obstoj kaznivega dejanja po 297. členu KZ-1, ampak morajo biti (zaradi umestitve v poglavje o varovanju javnega reda in miru) tudi te grožnje, zmerjanje ali žalitve takšni, da ogrožajo ali motijo javni red in mir. Takšna interpretacija nima podlage v Okvirnem sklepu, ki je bil podlaga za obstoječo inkriminacijo po 297. členu KZ-1, saj pregon sovražnega govora v Sloveniji oži le na tiste primere, ki kumulativno vključujejo oba – v Okvirnem sklepu alternativno podana – pogoja. Podobno kaže primerjava z angleškim³ in s francoskim⁴ prevodom Okvirnega sklepa, ki dodatne pogoje, tj. znake kaznivega dejanja, določata tudi alternativno in ne kumulativno. To pomeni, da tožilstvo sovražnega govora ne preganja ustrezno, ker sledi opredelitvi Stališča Vrhovnega državnega tožilstva, ki opredeljuje sovražni govor preozko.

Dejansko napačno pa je omenjeno Stališče Vrhovnega državnega tožilstva zato, ker smo v Sloveniji priča novim razmeram. V letih 2015 in 2016 so se spremenile *družbene okoliščine*. Posamezniki in skupine, opredeljene po specifičnih osebnih naveznih okoliščinah, so zaradi »begunskega vala« že v slovenskem Paradižu in

³ Article 1, point 2: »For the purpose of paragraph 1, Member States may choose to punish only conduct which is either carried out in a manner likely to disturb public order or which is threatening, abusive or insulting.«

⁴ Aux fins du paragraphe 1, les États membres peuvent choisir de ne punir que le comportement qui est soit exercé d'une manière qui risque de troubler l'ordre public, soit menaçant, injurieux ou insultant.

drugih slovenskih krajih (Planet, 2015). *Abstraktne* nevarnosti ob pozivanju k pobojem temnopoltih, Afričanov ipd. ni več in obstaja povsem *objektivna* in konkretna nevarnost, da se javno spodbujanje k nasilju in sovražstvu konkretizira, torej sprevrže v nasilje. To pomeni, da pozivi k pobojem posameznikov in skupin niso več zgolj abstraktne in nekonkretizirane ideje (kot so bile v časih, ko tujcev in migrantov v RS tako rekoč ni bilo), temveč pomenijo realno nevarnost, ki potrebuje svež pogled na novo stanje v RS.

Kaj pa sodna praksa pove o pregonu? Ali je tega sploh kaj in koliko ga je, glede na zelo široko področje svobode izražanja, ki ga dopušča slovenska kazenska zakonodaja, še bolj omejujoče pa ga razlagajo organi pregona?

Analiza slovenske sodne prakse na področju sovražnega govora

Kazenskoppravna definicija sovražnega govora se je v zadnjih letih bistveno spreminjala, zato je pojavnost sovražnega govora v Republiki Sloveniji skozi statistične podatke pravosodnih organov težko oceniti. Hkrati je pojavnost sovražnega govora tesno povezana z aktualnim družbenopolitičnim dogajanjem, tudi povečano občutljivostjo, zaradi česar so lahko ocene o obsegu ali naraščanju sovražnega govora zelo subjektivne. Glede na statistiko državnega tožilstva (Fišer, 2015: 29) naj bi sovražni govor do leta 2012 naraščal, čemur je sledil opazen upad. To je, kot pojasnujemo v nadaljevanju, mogoče pripisati temu, da je bil leta 2012 bistveno prenovljen 297. člen KZ-1.

Iz pregleda in analize prvostopenjskih kazenskih sodb slovenskih sodišč (Zrimšek, 2016: 92–102), ki so bile izdane v zvezi s storitvijo kaznivega dejanja *Javnega spodbujanja sovražstva, nasilja ali nestrpnosti* (297. člen KZ-1) oz. po starem zakonu kaznivega dejanja *Zbujanja narodnostnega, rasnega ali verskega sovražstva, razdora ali nestrpnosti* (300. člen KZ), v obdobju po letu 2010, je mogoče sklepati, da sovražnega govora v Republiki Sloveniji ni veliko. Po podatkih, pridobljenih od prvostopenjskih sodišč, je to kaznivo dejanje namreč obravnavalo le deset okrajnih sodišč, od skupaj 44, pri čemer so največ sodb izdala Okrajno sodišče v Ljubljani (šest), Okrajno sodišče v Novem mestu (pet) in Okrajno sodišče v Murski Soboti (pet), na preostalih sodiščih pa so obravnavali eno ali dve tovrstni kazenski zadevi.

Od analiziranih 22 sodb okrajnih sodišč (ibid.) je bilo devet sodb obsodilnih, v devetih primerih je bil izdan kaznovalni nalog, izdana je bila ena zavrnilna in ena oprostilna sodba, en postopek je bil ustavljen, v enem primeru pa je sodišče zavrglo predlog oškodovanca kot tožilca. V vseh primerih obsodilnih sodb in izdanih kaznovalnih nalogih je bila izrečena pogojna kazen. Več kot polovica kaznivih dejanj je bilo storjenih na spletu (spletni komentarji pod novicami, objave na forumih oz. pošiljanje elektronske pošte). Dvakrat je bilo kaznivo dejanje storjeno na kvalificiran način iz četrtega odstavka 297. člena (tj. s prisilo, grdim ravnanjem,

ogrožanjem varnosti, sramotitvijo etničnih, narodnostnih, narodnih ali verskih simbolov, poškodovanjem tujih stvari, skrunitvijo spomenikov, spominskih znamenj ali grobov). Največ primerov sovražnega govora se je nanašalo na etnično pripadnost posameznikov (devet), sledijo narodnostna pripadnost (šest), spolna usmerjenost (pet) in rasa (dva). Iz večjega dela analiziranih sodb izhaja, da imajo sodišča težave z opredelitvijo dveh različnih izvršitvenih načinov storitve navedenega kaznivega dejanja in dejanje presojajo le z vidika ogrožitve javnega reda in miru. Tudi tedaj, ko se opredelijo do druge izvršitvene oblike (tj. grožnje, zmerjanje in žalitve), pa to izvršitveno dejanje interpretirajo skozi možnost ogrožitve javnega reda in miru, čeprav za to ni zakonske podlage, kot je bilo omenjeno v prejšnjem razdelku.

Sprememba zakonskega okvira in vpliv, ki ga je ta sprememba imela na odločanje sodišč, je najbolj povedna v naslednjem sodnem primeru: Okrajno sodišče v Novem mestu je s sodbo opr. št. II K 65803/2012 z dne 31. januarja 2013 obdolženca obsodilo, ker je na spletu javno objavil sovražni komentar, uperjen zoper romsko skupnost. Mnenje tega sodišča je bilo:

[da] ni nobenega dvoma, da komentar izraža sovražen, nasilen in nestrpen odnos do pripadnikov romske skupnosti, ki ima kot posebna etnična skupnost po 65. členu Ustave Republike Slovenije poseben položaj in pravice, ter hkrati tudi javno poziva in spodbuja takšen sovražen, nasilen in nestrpen odnos do romske skupnosti. Zapisanega besedila obdolženca ni mogoče razumeti drugače kot poziv, da se povzroči smrt pripadnikov romske skupnosti z uporabo razstreliva in strelnega orožja.

V času storitve kaznivega dejanja je veljal KZ-1, vendar ker je 15. maja 2012 začela veljati novela KZ-1B, je Višje sodišče v Ljubljani, v sodbi št. II Kp 65803/2012 z dne 11. decembra 2013, štelo, da je za storilca novejši zakon milejši, zato posledično obdolženec po novejši definiciji ni uresničil vseh znakov kaznivega dejanja, zaradi česar je bil na pritožbenem sodišču oproščen storitve kaznivega dejanja. Višje sodišče je v sodbi navedlo:

[da je] kaznivo dejanje javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti le tisto dejanje, ki je storjeno na tak način, da lahko glede na konkretne okoliščine ogrozi ali moti javni red in mir. Podano mora biti konkretno ogrožanje, ki se mora pokazati v neposredni nevarnosti, posegu v telesno ali duševno celovitost posameznikov, oviranju izvrševanja pravic ali dolžnosti ljudi, državnih organov, organov samoupravnih lokalnih skupnosti in nosilcev javnih pooblastil na javnem kraju. Dejanja spodbujanja ali razpihovanja morajo biti take narave, da v okolju in razmerah, v katerih so storjena, do kršitev javnega reda in miru ne privedejo le zato, ker so pravočasno posredovali pristojni organi ali posamezni udeleženci oziroma druge navzoče osebe ali zaradi pravočasnega prenehanja sovražnega govora.

Pritožbeno sodišče je v svoji sodbi sicer navedlo, da sta v prvem odstavku 297. člena KZ-1 dodana dva alternativno vsebinsko nova (dodatna) zakonska znaka, ki ju prejšnje zakonsko besedilo ni obsegalo, vendar je pri svoji odločitvi, da posebna oblika izvršitve kaznivega dejanja v konkretnem primeru ni bila izpolnjena, spregledalo dejstvo, da sta izvršitveni obliki storitve kaznivega dejanja navedeni alternativno. Ena od izvršitvenih oblik je namreč tudi ta, da je dejanje storjeno »z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitve«. Ta alternativno določeni zakonski znak je bil izpolnjen, kar je potrdilo tudi prvostopenjsko sodišče. Kljub temu pa je višje sodišče povzelo, da besedilo, ki ga je zapisal obdolženec:

[ni bilo] usmerjeno na širšo javnost z namenom vplivanja na širši krog ljudi, naj preidejo k nasilnim dejanjem. Tako se pokaže, da v izreku sodbe opisano kaznivo dejanje, za katero je bil obdolženec spoznan za krivega, ne obsega zakonskih znakov kaznivega dejanja javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti, /.../, in tudi sicer iz dejanskega stanja izhaja, da s svojim dejanjem obdolženec ni izpolnil nobenega od dodatnih zakonskih znakov kaznivega dejanja.

Sodišče ni v ničemer obrazložilo, zakaj šteje, da druga alternativno navedena izvršitvena oblika kaznivega dejanja v konkretnem primeru ni izpolnjena, saj se je v obrazložitvi opiralo le na dejstvo, da v konkretnem primeru ni bil ogrožen ali moten javni red in mir. Iz obrazložitve pritožbenega sodišča izhaja, da je lahko kaznivo dejanje sovražnega govora le tisto dejanje, »*kjer je podano ogrožanje, ki se mora pokazati v neposredni nevarnosti za telesno ali duševno celovitost posameznikov*«, dejanje spodbujanja in razpihovanja pa mora biti takšne narave, da »*do kršitve javnega reda in miru ni prišlo le zato, ker so pravočasno posredovali pristojni organi oz. druge navzoče osebe*«. Zakonska dikcija ne določa tako visoke stopnje ogroženosti javnega reda in miru, govori namreč le o abstraktni nevarnosti. Razloge, zakaj sodišče pri svoji obrazložitvi vztraja pri tem, da kaznivo dejanje ne more biti podano, ne da bi prišlo do ogrožitve ali motenja javnega reda in miru, je mogoče najti v pravno spornem Stališču Vrhovnega državnega tožilstva, ki – tako je očitno tudi na konkretnem primeru – nima podlage niti v 297. členu KZ-1 niti v Okvirnem sklepu.

Vendar takšnega pogleda na ogrožanje javnega reda in miru niso zavzela vsa sodišča. Okrajno sodišče v Kopru je v sodbi št. I K 25230/2011 z dne 28. maja 2012 obdolženca spoznalo za krivega, ker je javno spodbujal sovraštvo in nestrpnost zaradi spolne usmerjenosti s tem, da je na družbenem omrežju Facebook ustanovil skupino, v kateri je objavljaj žaljive vsebine, nanašajoče se na istospolno usmerjene ljudi, to pa je storil na način, ki *lahko* ogrozi javni red in mir, saj so se vsebine nanašale na dogodek, ki je v obravnavanem času potekal v Ljubljani. V konkretnem primeru je torej za obsodbo zadostovala le *abstraktna* možnost ogrožitve javnega reda in miru in sodišče ni vztrajalo pri neposredni nevarnosti ogrožitve posamez-

nikov ali javnega reda in miru. Sodišče se v sodbi ni opredelilo do vprašanja, ali bi bili že sami zapisi na spletu dovolj, da bi izpolnili zakonski znak »uporabe grožnje, zmerjanja ali žalitve«.

Okrajno sodišče v Črnomlju je s sodbo opr. št. I K 36334/2012 z dne 28. junija 2013 pet obdolženih članov vaškega odbora spoznalo za krive, da so skupaj sodelovali pri javnem spodbujanju sovražnosti in nestrpnosti proti romski etnični skupnosti, pri čemer bi bil lahko ogrožen tudi javni red in mir. Na kriznem sestanku, na katerega so bili povabljeni številni predstavniki civilne družbe, so pozivali k izselitvi Romov, kmečkemu puntu in linčanju ter celotno skupnost primerjali s kugo 21. stoletja in s podganami, ki bi jih bilo treba zastrupiti, da bi jim preprečili nadaljnje razmnoževanje. Sodišče je v sodbi zapisalo:

[da] je vsebina govora oz. v njem uporabljenih izrazov oz. zahtev glede romske družine objektivno žaljiva in hkrati takšna, ki ima namen ustvarjanja in širjenja nestrpnosti do pripadnikov romske etnične skupine. Konkretni inkriminirani izrazi in besedne zveze so nedvomno način omalovaževanja, torej pripisovanja manjvrednosti in manj pomembnosti naslovnika, v konkretnem primeru je bila to romska družina, in sicer ravno iz razloga njene etnične pripadnosti.

Sodišče je ravnanje obdolžencev, njihove izjave in zahteve štelo za takšne, ki v primeru neizpolnitve dopuščajo in apelirajo k samovoljni rešitvi vprašanja nase litve romske družine na protipraven način, torej s kršitvijo javnega reda in miru. Sodišče je tudi v konkretnem primeru dejanje presojal le z vidika, ali bi ravnanje obdolžencev *lahko ogrozilo* javni red in mir, ni pa se opredelilo do tega, ali je dejanje kaznivo tudi zaradi dejstva, da so bile izjave same po sebi žaljive. Sodbo je potrdilo tudi Višje sodišče v Mariboru (opr. št. IV Kp 36334/2012 z dne 29. avgusta 2014).

Analizirane sodbe razmejujejo tudi med kaznivim dejanjem javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti in kaznivimi dejanji žalitve dobrega imena in časti, kar oboje spada v *sovražni govor v kazenskopravnem pomenu*. Okrajno sodišče v Ljubljani je s sklepom opr. št. IV K 9099/2015 z dne 21. maja 2015 kazenski postopek zoper obdolženca ustavilo, ker opis dejanja v obtožnem predlogu ni vseboval zakonskih znakov kaznivega dejanja po 297. členu KZ-1. Obdolženemu je bilo očitano, da je javno spodbujal sovraštvo zaradi spolne usmerjenosti s tem, ko se je v gostinskem lokalu sprl z določeno osebo, pri čemer je osebi, ki sta v sporu posredovali, zmerjal izrazi, ki nakazujejo na njuno spolno usmerjenost. Sodišče je ugotovilo, da obdolženčeve besede niso bile »usmerjene zoper nedoločen krog ljudi oziroma k učinkom v širši javnosti«. Besede bi sicer lahko pomenile žalitve oškodovank, vendar, »če niso izrečene s hkratnim javnim spodbujanjem drugih do sovraštva do njih, ne morejo pomeniti očitane kaznivega dejanja, temveč bi lahko šlo zgolj za kaznivo dejanje razžalitve, ki pa se preganja na zasebno tožbo, ki pa je oškodovanke niso vložile«. Podobno je odločilo tudi Okrajno sodišče v Ljubljani s sklepom opr. št. II I K 46029/2013 z dne 13. maja 2014, s katerim je

zavrglo obtožni predlog oškodovanca kot tožilca, z obrazložitvijo, da opis kaznivega dejanja ne vsebuje vseh znakov očitane kaznivega dejanja javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti. Sodišče je ugotovilo, da bi lahko šlo za kaznivo dejanje razžalitve, vendar pa je oškodovanec kot tožilec prepozno podal kazensko ovadbo oz. ni pravočasno vložil zasebne tožbe. Tudi v zadnjem primeru je šlo za primer spora med dvema posameznikoma, pri katerem je obdolženka pri zmerjanju uporabila žalitve, ki se nanašajo na narodnostno poreklo oškodovanca. Odločitev, da v konkretnem primeru ne gre za kaznivo dejanje po 297. členu KZ-1, je Višje sodišče v Ljubljani (s sklepom opr. št. VII Kp 49129/2013 z dne 2. septembra 2014) potrdilo, ker dejanje ni bilo storjeno z namenom pri drugih spodbujati sovraštvo, nestrpnost ali nasilje, brez tega pa ni izpolnjen eden od zakonskih znakov kaznivega dejanja po 297. členu KZ-1.

Omenjena sodba Okrajnega sodišča v Ljubljani je pomembna, ker je sodišče natančneje opisalo zakonske znake kaznivega dejanja po 297. členu KZ-1. Sodišče navaja, da spodbujanje z drugimi izrazi pomeni tudi:

izzivanje, pozivanje, ščuvanje, hujskanje, in sicer nekega nedoločene kroga ljudi k nekemu nevarnemu stanju oziroma konkretno k sovraštvu, nasilju ali nestrpnosti do določene skupine ljudi oziroma do posameznika, ki pripada taki skupini. Razpihovanje pa pomeni razširjanje takšnega že obstoječega nevarnega stanja oziroma z govorjenjem ali ravnanjem povzročati, da postane to stanje močnejše oz. večje.

Slednje lahko storilec povzroči z opisovanjem tistih lastnosti ali ravnanj te skupine oz. njenega pripadnika, ki lahko spodbudijo ali razpihujejo sovraštvo, nasilje ali nestrpnost do njih. Kaznivo dejanje je po stališču prvostopenjskega sodišča le tisto dejanje, ki je storjeno na tak način, da lahko glede na konkretne okoliščine ogrozi ali moti javni red in mir. Konkretno ogrožanje se mora pokazati v »neposredni nevarnosti, posegu v telesno celovitost posameznikov, oviranju izvrševanja pravic ali dolžnosti ljudi, državnih organov, organov samoupravnih lokalnih skupnosti in nosilcev javnih pooblastil na javnem kraju.« Dejanja morajo biti tudi takšne narave, da »v okolju in razmerah, v katerih so storjena, do kršitev javnega reda in miru ne privedejo le zato, ker so pravočasno posredovali pristojni organi ali posamezni udeleženci oziroma druge navzoče osebe, ali zaradi pravočasnega prenehanja sovražnega govora.« Storilčevo ravnanje »mora biti usmerjeno k učinkom v širši javnosti, v ospredju je njegovo vplivanje na druge, praviloma na večje število oseb, v razmerah in na način, ko hude besede preidejo v nasilna dejanja«. Nevarnost takega izražanja se kaže v »načinu storitve, v okoliščinah, zaradi katerih storilec noče ali ne more obvladovati nadaljnjega poteka dogodkov, ker ni več odvisen od njegove volje«. Pri presoji narave protipravnosti pa je po mnenju sodišča treba upoštevati:

stopnjo verjetnosti, nevarnosti in obsega ter posledic konkretnih dejanj, ki lahko sledijo sovražnemu govoru. Dodatna okoliščina, na podlagi katere je mogoče izpolniti znake kaznivega dejanja, je tudi uporaba grožnje, zmerjanja ali žalitev. Tudi ta dejanja morajo širše ogrožati in motiti mir, strpnost in sožitje med ljudmi.

Glede na opis kaznivega dejanja to dejanje sicer ne izpolnjuje zakonskih znakov kaznivega dejanja javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti, temveč gre za eno od kaznivih dejanj žalitve dobrega imena in časti, ki se preganjajo na predlog oškodovanca, vendar predvsem zaradi dejstva, da je bila žalitev usmerjena proti določenemu posamezniku in ne proti celotni skupnosti posameznikov, ki jih povezujejo iste osebne okoliščine. Težko pa se je strinjati z navedbami sodišča, ki razlagajo zakonske znake izvršitvenih oblik kaznivega dejanja Javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti. Sodišče je pri razlagi, kdaj je mogoče šteti, da gre za ogrožanje javnega reda in miru, ponovilo že prej navedeno napačno stališče, ki zahteva hudo nevarnost ogrožanja javnega reda in miru, do katerega ne pride le zaradi pravočasnega ukrepanja pristojnih organov, čeprav je zakonska opredelitev veliko milejša. Prav tako je napačno stališče sodišča, da je mogoče izpolniti znake kaznivega dejanja z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev le tedaj, ko ta dejanja širše ogrožajo in motijo mir, strpnost in sožitje med ljudmi. S takšno interpretacijo s kumulativnim branjem zakonskih znakov, ki so dejansko določeni alternativno, sodišče (že tako omejujočo določbo) še dodatno omejuje z razlago, za katero ni najti pravne podlage.

Sklep

Iz analizirane sodne prakse in iz razpoložljivih podatkov o statistiki pregona na področju sovražnega govora je mogoče sklepati, da tožilstvo in sodišča pravno in dejansko napačno interpretirajo zakonske znake 297. člena KZ-1.

Republika Slovenija je poleg Cipra edina država, ki je implementirala vse mogoče znake iz Okvirnega sklepa, ki omejujejo definicijo sovražnega govora, dodatna interpretacija tožilstva in sodišč pa že tako ozko definirane znake kaznivega dejanja še dodatno oži z neprepričljivo razlago, kar skupaj ustvarja razmere, v katerih je pregon sovražnega govora tako rekoč nemogoč. Čeprav bi bilo po KZ-1 sovražni govor mogoče preganjati tudi tedaj, ko je ta izvršen z grožnjami, zmerjanjem ali žalitvami, je po stališču Vrhovnega državnega tožilstva RS, ki so ga prevzela tudi sodišča, dejanje mogoče izvršiti le tedaj, ko je hkrati ogrožen javni red in mir.

Iz razvoja sodne prakse glede možnosti ogrožitve javnega reda izhaja še nov in dodaten pogoj, ki zahteva, da je stopnja ogrožitve javnega reda tako visoka, da povzroči ali skoraj povzroči fizični delikt, čeprav po KZ-1 za izpolnitev tega zakonskega znaka zadostuje že nižja in abstraktna nevarnost ogrožitve javnega reda in miru.

Posledice takšne politike pregona in napačne interpretacije zakonskih znakov se jasno kažejo tudi v sami statistiki pregona kaznivega dejanja po letu 2012, saj je zabeleženih čedalje manj primerov kaznivega dejanja sovražnega govora (leta 2012 je bilo obtoženih 26 oseb, leta 2014 pa le ena (Fišer, 2015: 29)). Ker je konkretno nevarnost za javni red in mir izredno težko izkazati, lahko posamezniki nekaznovano pozivajo k uporabi orožja, izgonu tujcev, likvidaciji posameznih skupin in vsesplošni nestrpnosti, pri čemer takšni pozivi le redko dosežejo prag iz Stališča Vrhovnega državnega tožilca, tožilstvo pa posledično veliko dejanj sploh ne preganja. Statistika tako kaže, da je kaznivega dejanja sovražnega govora v Republiki Sloveniji iz leta v leto manj, sodna praksa na tem področju je nezanesljiva, javnost pa ima občutek, da je vsakršno sovražno izražanje dovoljeno in pravno sprejemljivo. Benevolentno branje Stališča Vrhovnega državnega tožilca št. Ktr 2/13-6/HJ-TL/vg z dne 27. februarja 2013 bi lahko bilo, da takrat še ni moglo upoštevati novega dejanskega položaja, v katerem poteka presoja konkretne ali abstraktne nevarnosti v zvezi z 297. členom KZ-1, ki pa se je v Sloveniji (vsaj od leta 2015) pomembno spremenila *vis-à-vis* tujcem, beguncem in ekonomskim migrantom. Vsaj od takrat odklonilni odziv slovenskega lokalnega prebivalstva na t. i. balkanski poti ni mogoče več presojati kot odziva, ki ne more privedi do objektivno konkretnega ogrožanja varovanih skupin. Zato je čedalje pomembnejše krepiti splošno in specialno preprečevanje pred kaznivimi dejanji s ksenofobično in rasistično motivacijo tudi z zadnjim sredstvom, ki ga ima družba na voljo, tj. z ustreznim kazenskim pregonom (načelo *ultima ratio* kazenskega prava).

Literatura in drugi viri

- EVROPSKA KOMISIJA (2014): *Report from the Commission to the European Parliament and the Council on the implementation of Council Framework Decision 2008/913/JHA*. Dostopno na: http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/files/com_2014_27_en.pdf (6. december 2016).
- FIŠER, ZVONKO (2015): Zakaj tožilci sovražnega govora ne preganjajo. V *Dnevi prava zasebnosti in svobode izražanja* (konferenčni zbornik), 28–34. Ljubljana: IUS Software, GV založba.
- PETKOVIČ, BLAŽ (2015): Tožilstvo: Posplošena razprava o pregonu sovražnega govora ni na mestu. *Dnevnik*, 5. december. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042726082/slovenija/tozilstvo-posplošena-razprava-o-pregonu-sovraznega-govora-ni-na-mestu> (22. november 2016).
- PLANET (2015): *[FOTO in VIDEO] Hrvati nove begunce poslali proti Paradižu*. Dostopno na: <http://www.planet.si/novice/slovenija/v-ponedeljek-prislo-okoli-8000-beguncev-prihod-presegel-vse-obvladljive-zmoznosti.html> (6. december 2016).
- SVET EVROPSKE UNIJE (2008): *Okvirni sklep Sveta 2008/913/PNZ z dne 28. novembra 2008 o boju proti nekaterim oblikam in izrazom rasizma in ksenofobije s*

- kazenskopравnimi sredstvi*. Dostopno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=celex:32008F0913> (6. december 2016).
- VEHOVAR, VASJA, ANDREJ MOTL, LIJA MIHELICH, BOŠTJAN BERČIČ IN ANDRAŽ PETROVČIČ (2012): Zaznava sovražnega govora na slovenskem spletu. *Teorija in praksa* 49(1): 171–189.
- VRHOVNO DRŽAVNO TOŽILSTVO (2013): *Pravno stališče št. Ktr 2/13-6/HJ-TL/vg*. Dostopno na: http://safe.si/sites/safe.si/files/sovrazni_govor_pravno_stalisce_-_vrhovno_tozilstvo.doc (6. december 2016).
- ZRIMŠEK, VANJA (2016): *Sovražni govor kot kaznivo dejanje*. Magistrsko delo. Ljubljana: Pravna fakulteta.

Pravni viri

- KAZENSKI ZAKONIK (KZ). Uradni list RS 95/04-UPB in 55/08. Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO905> (6. december 2016).
- KAZENSKI ZAKONIK (KZ-1). Uradni list RS 50/12-UPB, 6/16, 54/15 in 38/16. Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5050> (6. december 2016).
- OBLIGACIJSKI ZAKONIK (OZ). Uradni list RS 97/07-UPB in 64/16. Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1263> (6. december 2016).
- SKLEP OKRAJNEGA SODIŠČA V LJUBLJANI, OPR. ŠT. II I K 49029/2013 z dne 13. 5. 2014.
- SKLEP OKRAJNEGA SODIŠČA V LJUBLJANI, OPR. ŠT. IV K 9099/2015 z dne 21. 5. 2015.
- SKLEP VIŠJEGA SODIŠČA V LJUBLJANI, OPR. ŠT. VII KP 49029/2013 z dne 2. 9. 2014.
- SODBA OKRAJNEGA SODIŠČA V ČRNOMLJU, OPR. ŠT. I K 36334/2012 z dne 28. 6. 2013.
- SODBA OKRAJNEGA SODIŠČA V KOPRU, OPR. ŠT. I K 25230/2011 z dne 28. 5. 2012.
- SODBA OKRAJNEGA SODIŠČA V NOVEM MESTU, OPR. ŠT. II K 65803/2012 z dne 31. 1. 2013.
- SODBA VIŠJEGA SODIŠČA V LJUBLJANI, OPR. ŠT. II KP 65803/2012 z dne 11. 12. 2013.
- SODBA VIŠJEGA SODIŠČA V MARIBORU, OPR. ŠT. IV KP 36334/2012 z dne 29. 8. 2014.
- USTAVA RS (URS). Uradni list RS 33/91-I, 42/97, 66/00, 69/04, 69/04, 69/04, 68/06, 47/13, 47/13 in 75/16. Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1> (6. december 2016).
- ZAKON O VARSTVU JAVNEGA REDA IN MIRU (ZJRM-1). Uradni list RS 70/06. Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3891> (6. december 2016).
- ZAKON O VARSTVU PRED DISKRIMINACIJO (ZVARD). Uradni list RS 33/16. Dostopno na: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7273> (6. december 2016).

Prispevek k razumevanju izziva pregona kaznivega dejanja »javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti«

Abstract

A Contribution to Understanding of the Criminal Prosecution Challenges in Relation to “Public Incitement to Hatred, Violence or Intolerance”

The aim of the paper is to compare the judicial practice of the European Court of Human Rights and Slovenian legal regulations regarding hate speech. While the European Court of Human Rights allows the states to exercise a relatively wide scope of powers in prosecuting hate speech, Slovenian legislation, and particularly its implementation, rarely considers hateful speech as problematic. The paper analyses this problem and exposes the reasons for such a state of affairs. The indulgent attitude towards the hate speech problem (especially from the state prosecution) is identified as a major contributor. The paper presents the historical role of the state prosecution in prosecuting the so-called verbal delict from the times of former Yugoslavia as a possible cause for such an attitude.

Keywords: hate speech, public incitement to hatred, freedom of expression, European Court of Human Rights, state prosecution

Neža Kogovšek Šalomon holds a PhD in Law. She works as a researcher and director of the Peace Institute, based in Ljubljana, Slovenia. (neza.kogovsek@mirovni-institut.si)

Povzetek

Namen prispevka je primerjati sodno prakso Evropskega sodišča za človekove pravice, ki državam pušča razmeroma široka pooblastila pri pregonu sovražnega govora, ter slovensko pravno ureditev in predvsem njeno implementacijo, ki za problematične opredelita le redke primere sovražnega govora. V prispevku je to neskladje problematizirano, analizirani pa so tudi razlogi za tako stanje. Ti so predvsem v popustljivem odnosu organov pregona (zlasti tožilstva) do problema sovražnega govora, kot morebitni razlog za to pa prispevek identificira zgodovinsko vlogo tožilstva pri pregonu t. i. verbalnega delikta iz časa nekdanje Jugoslavije.

Ključne besede: sovražni govor, javno spodbujanje sovraštva, svoboda izražanja, Evropsko sodišče za človekove pravice, tožilstvo

Neža Kogovšek Šalomon je doktorica pravnih znanosti. Zaposlena je kot raziskovalka in direktorica Mirovnega inštituta v Ljubljani. (neza.kogovsek@mirovni-institut.si)

Uvod

Namen prispevka je postaviti sodno prakso Evropskega sodišča za človekove pravice, ki državam pušča razmeroma široka pooblastila pri pregonu sovražnega govora, ob bok slovenski pravni ureditvi in predvsem njeni implementaciji, ki kot problematične štejeta le redke primere sovražnega govora. Kaznivo dejanje javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti iz 297. člena Kazenskega zakonika (KZ-1) je primer kriminalizacije sovražnega govora kot splošnega koncepta.¹ Izraz sovražni govor izvira iz anglosaškega pravnega okolja, in sicer iz teorij, ki obravnavajo svobodo izražanja, kot je določena v slavnem prvem amandmaju k ustavi ZDA (Kovačič, 2001: 178). Razlogi za kriminalizacijo sovražnega govora so mnogoteri: gre za besede, ki so uporabljene kot orodje za nadlegovanje in poniževanje; ogrožajo ne le posameznikovo psihološko in čustveno sfero, ampak tudi njegovo osebno svobodo, dostojanstvo in osebnost, uporabljene pa so z namenom nadaljevanja zatiranja in podrejanja skupin, ki so bile zgodovinsko bolj izpostavljene diskriminaciji (Lawrence in dr. v Cowan in dr., 2002: 248). Ne prizadene le posameznikov in posameznic, ampak pripomore tudi k širšim škodljivim družbenim pojavom, kot so rasizem, seksizem ali homofobija. Kriminalizacija sovražnega govora je posledica spoznanja, da če branimo sovražni govor v imenu svobode govora, delujemo kot zagovorniki in zagovornice izključevanja, hkrati pa postanemo gluhi za odzive žrtev (Cowan in dr., 2002: 248). Sovražni govor je torej razumljen kot instrument, ki ohranja neenakost (ibid.). Skupine ali posamezniki želijo z njegovo uporabo razkazovati svojo navidezno (pre)moč in prevlado nad drugimi diferenciranimi skupinami. Te so družbeno šibkejše, ali pa jih dominantne skupine z uporabo takega govora poskušajo ponižati in jim šele odkazati ustrezno hierarhično nižje mesto v skupnosti. Za sovražni govor gre lahko tudi tedaj, ko ga izrekajo pripadniki ali pripadnice ene manjšine proti drugi manjšini in s tem zrcalijo odnos večine, ki ima družbeno moč, in izkazujejo svojo prevlado nad drugo skupino. S tem se sama manjšina, ki sovražni govor uporablja, poskuša poistovetiti z večino ter zatreti drugo manjšino in jo spraviti v (tudi) sebi podrejen položaj.

Avtorji, ki zaradi svobode govora kot absolutne pravice niso naklonjeni preganjanju sovražnega govora, sicer ne zanikajo škode, ki jo povzroča sovražni govor, menijo pa, da kriminalizacija sovražnega govora ni ustrezen odgovor na ta problem. Nasprotno prav neomejeno svobodo govora (oziroma širše: svobodo izražanja) vidijo kot orodje za varovanje pravic manjšin in opozarjajo, da se lahko omejevanje svobode govora vrne kot bumerang in okrepi zatiranje govora manjšin (Strossen v Cowan in dr., 2002: 248). Temu je mogoče ugovarjati tako, da bi pod pretvezo pregona sovražnega govora lahko zatirali manjšine le, če bi pravila, ki prepovedujejo sovražni govor, zlorabljali in razlagali na napačen način. Bistvo

¹ Za zgodnejšo različico tega prispevka glej: Kogovšek Šalamon, Neža (2015): *Sovražni govor kot uradno pregonljivo kaznivo dejanje*. V *Zbornik 2015, 1. dnevi prava zasebnosti in svobode izražanja*, Kranjska Gora, 9. in 10. april 2015, 23–27. Ljubljana: IUS Software, GV založba.

prepovedi sovražnega govora je namreč prav v varovanju manjšin pred napadom, ki jih nanje izvede dominantna skupina ali posameznik oziroma posameznica, ki dominantni skupini pripada. Očitek, da lahko ima kriminalizacija posledice za same manjšinske skupine, temelji na napačni predpostavki in razumevanju bistva prepovedi sovražnega govora.

Svoboda govora, ki se torej pogosto navaja kot protiutež sovražnemu govoru, je zaščiten z nekaterimi najpomembnejšimi mednarodnimi dokumenti s področja varstva človekovih pravic, med katerimi je bistven 10. člen Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (EKČP). V tej določbi neposredne prepovedi sovražnega govora ni, izpeljati pa jo je mogoče iz določbe drugega odstavka 10. člena EKČP, po kateri izvrševanje svobode govora vključuje tudi dolžnosti in odgovornosti, zato je lahko izpostavljeno kaznim, ki jih določa zakon in ki so v demokratični družbi nujne. Nameni kaznovanja pa lahko vključujejo med drugim javno varnost, varnost države, preprečevanje neredov ali zločinov ter zavarovanje ugleda in pravic drugih ljudi.

Če država želi uporabiti restriktivne ukrepe zoper posameznike, ki izražajo sovražni govor, mora svoje delovanje upravičiti z vsaj enim od navedenih namenov in dokazati, da je intenzivnost uporabljenega ukrepa sorazmerna z namenom, zaradi katerega je uporabljen (Kovačič, 2001: 184). V teh primerih torej pride do tehtanja dveh legitimno zavarovanih interesov: pravice svobode izražanja na eni strani in varovanja integritete ter dostojanstva posameznika (ali druge zavarovane vrednote) na drugi (ibid.). Omejitve naj bi bile torej izjema od pravila svobode izražanja, prepoved sovražnega govora pa spada prav med te izjeme.

Razmerje med svobodo izražanja (ali svobodo govora kot ožjo kategorijo) in sovražnim govorom pa bi lahko razumeli tudi drugače. Svobodo govora razumemo tudi kot absolutno kategorijo, ki po definiciji ne bi smela imeti škodljivih posledic, sovražni govor pa je *napad* na vrednote, ki so zaščitene s pravnimi instrumenti. Svobodo govora lahko torej razumemo kot instrument posameznika za izražanje svojih misli, mnenj ali občutij, ki drugemu ne škodujejo, sovražni govor pa ima kriminalno konotacijo. Ta se kaže v namenu oškodovanja drugega posameznika, posameznice ali skupine in v namenu ponižanja ali podrejanja. Tak govor torej vsebuje dodatno in nujno negativno komponento, ki ima poseben podrejevalni naboj zoper drugega. Med obema vrstama govorov je torej bistvena moralna, vrednotna in teleološka razlika.

Hkrati bi lahko rekli tudi, da si svoboda govora in sovražni govor ne stojita nasproti, ampak je sovražni govor odraz zlorabe svoboščine, ki jo uživamo na področju govora in izražanja. Gre torej za položaj, ko z izvajanjem svoje svoboščine prekoračimo meje, v katerih je priznana. Ob tem je mogoče navesti več analogij. Zapeljevanje je denimo povsem zakonito ravnanje, spolno nasilje pač ne, čeprav bi ga morda kdo lahko razumel kot nadaljevanje zapeljevanja. Podobno je, denimo, popolnoma sprejemljivo nekoga za nekaj vztrajno prositi, čeprav nas ta drugi vztrajno zavrača, če pa k temu dodamo še grožnjo ali osebo izsiljujemo za

plačilo, ravnanje lahko hitro preide v kaznivo dejanje. Iz teh primerov je razvidno, da dodatni element k prejšnjemu povsem zakonitemu ravnanju lahko povsem spremeni kriminološko konotacijo tega ravnanja, pri čemer sploh ni nujno, da ima dodani element naravo fizične sile, da bi prišlo do kaznivosti.

Ključno je torej razumevanje, kaj je tisto, kar sovražni govor opredeli za dejanje, ki je družbeno tako nesprejemljivo, da postane kaznivo. Gre za element zavestnega napada na zavarovano dobrino. V primeru sovražnega govora so zavarovane dobrine enakost ljudi, njihovo osebno dostojanstvo, psihična integriteta, občutek varnosti in enakovrednosti ter odsotnost strahu in ponižanja. Tu sta pomembna tako subjektivni kot tudi objektivni občutek strahu in ponižanja. Okoliščine primera morajo biti torej take, da bi se prestrašeno in ponižano počutila večina pripadnikov in pripadnic skupine, v katero je usmerjen sovražni govor.

Zgodovinske izkušnje s hudodelstvi v nekaterih delih Evrope, ki so sledila desetletjem predhodnega nebrzdanega izražanja sovražnega govora, so nekatere države zgodaj spodbudile h kriminalizaciji sovražnega govora. Nemčija je zaradi svoje nacistične dediščine kot prva država v Evropi sprejela protirasistično zakonodajo, v kateri je uvedla prepoved spodbujanja rasne nestrpnosti. Sledile so tudi druge evropske države in v Evropi zdaj obstaja konsenz, da svoboda govora ni absolutna, temveč je zamejena na eni strani s človekovim dostojanstvom in na drugi z načelom javnega reda in miru (Teršek, 2007: 73). Večina ustav (tudi slovenska) temu konceptu sledi tako, da kot neustavne prepoveduje, kot kazniva dejanja pa tudi inkriminira skrajne pojavne oblike sovražnega govora. Temu sledi tudi opredelitev kaznivega dejanja javnega spodbujanja sovražstva, nasilja ali nestrpnosti iz že omenjenega 297. člena Kazenskega zakonika (KZ-1).²

Sovražni govor v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice

Po regulaciji svobode govora s prepovedjo sovražnega govora sta Evropsko sodišče za človekove pravice (ESČP ali Sodišče) in takratna Evropska komisija za človekove pravice (Komisija) v sedemdesetih letih 20. stoletja začela prejemati pritožbe posameznikov, obsojenih zaradi spodbujanja rasne nestrpnosti, ki so zatrjevali kršitev 10. člena Evropske konvencije. Ker univerzalno sprejete opredelitve sovražnega govora ni, je ESČP postopoma oblikovalo izhodišča za obravnavo posameznih primerov (ESČP, 2017). Pri obravnavi primerov je izhajalo iz načela, izoblikovanega v zadevi *Handyside* iz leta 1976,³ po katerem 10. člen EKČP varuje tudi tiste »informacije« in »ideje«, ki »žalijo, šokirajo ali pretresejo državo ali

² Glej Kazenski zakonik (uradno prečiščeno besedilo), Ur. l. RS, št. 50/12.

³ V tem primeru sodišče sicer ni našlo kršitve 10. člena konvencije.

katerikoli del njenega prebivalstva«, saj je to nujno za svobodno, pluralistično in demokratično družbo (ESČP, *Handyside*, pritožba št. 5493/72).⁴ Varstva iz 10. člena konvencije pa po stališču ESČP ne uživa skrajno politično izražanje. Če zadnje vsebuje ideje in poglede, ki širijo rasno nestrpnost, ga smejo države pogodbenice omejevati (Lester v Teršek, 2007: 73).

Pritožbe so bile večinoma zavrnjene kot nedopustne z obrazložitvijo, da so obsodilne sodbe sledile enemu od namenov iz drugega odstavka 10. člena, zaradi katerih je dovoljeno omejevati svobodo govora in kaznovati sovražni govor. Pozneje je bil temu dodan še argument prepovedi zlorabe pravic iz 17. člena EKČP (Kovačič, 2001: 187). Sovražnega govora, ki dosega prag kaznivosti, torej ni več mogoče upravičevati z argumentom svobode izražanja.

V nadaljevanju navajamo nekaj najzanimivejših primerov s tega področja. V zadevi *X proti Avstriji* iz leta 1963 (ESČP, *X proti Avstriji*, št. pritožbe 1747/62) je Komisija potrdila upravičenost kazenske sankcije zoper posameznika, ki je pripadal več organizacijam, ki so gojile ideje nacionalsocializma. V zadevi *T. proti Belgiji* iz leta 1983 (ESČP, *T. proti Belgiji*, št. pritožbe 9777/82) pa je zavrnila pritožbo pritožnice, ki je bila obsojena zaradi objave besedil avtorja, ki je izražal dvome o obstoju koncentracijskih taborišč. Upravičenost kazenske obsodbe zaradi zanikanja holokavsta je komisija potrdila tudi leta 1993, in sicer v zadevi *F. P. proti Nemčiji* (ESČP, *F. P. proti Nemčiji*, pritožba št. 19459/92).

Tudi ESČP je odločilo že o več primerih, ki spadajo v tematiko sovražnega govora in rasizma. V zadevi *Jersild proti Danski* iz leta 1994 (ESČP, *Jersild proti Danski*, pritožba št. 15890/89) je ugotovilo kršitev 10. člena, saj je bil za pomoč pri spodbujanju rasističnih pripomb obsojen novinar, ki je posnel dokumentarec, v katerem so nastopali mladi, ki so izražali te pripombe. Sodišče je ugotovilo, da dokumentarec kot celota ni bil posnet z namenom širjenja rasističnih stališč. Ni pa ugotovilo kršitve svobode govora v zadevi *Leroy proti Franciji* iz leta 2008 (ESČP, *Leroy proti Franciji*, pritožba št. 36109/03). Ta se nanaša na karikaturo, ki je moral zaradi odobravanja terorizma plačati globo, saj je ob karikaturi napada na newyorška dvojčka zapisal: »Vsi smo sanjali o tem ... Hamas pa je to storil.« Leta 2009, v primeru *Féret proti Belgiji* (ESČP, *Féret proti Belgiji*, pritožba št. 15615/07), sodišče ni našlo kršitve 10. člena, ki naj bi bila storjena z obsodbo poslanca in vodje stranke zaradi njegovih protiislamističnih stališč in pozivov neevropskim iskalcem zaposlitve, da odidejo domov. V zadevi *Vona proti Madžarski* iz leta 2013 (ESČP, *Vona proti Madžarski*, pritožba št. 35943/10) pa je sodišče potrdilo upravičenost razpustitve organizacije, ki je organizirala demonstracije proti Romom. Razsodilo je, da so demonstracije presegle izražanje žaljivih idej in da je bila razpustitev organizacije edini način za odstranitev grožnje.

Na področju verske nestrpnosti je sodišče odločalo denimo leta 2003 v zadevi

⁴ ESČP, *Handyside*, odst. 49. Glej tudi ESČP, 2017.

Gündüz proti Turčiji (ESČP, *Gündüz proti Turčiji*, pritožba št. 35071/97), v kateri je našlo kršitev 10. člena v tem, da je država obsodila pripadnika islamske ločine, ki je javno kritiziral demokracijo in sekularno državo ter pozival k uveljavitvi šeriat-skega prava. Ni pa leta 2004 sprejelo v obravnavo pritožbe v zadevi *Norwood proti Združenemu kraljestvu* (ESPČ, *Norwood proti Združenemu kraljestvu*, pritožba št. 23131/03). V tej zadevi je nacionalno sodišče obsodilo člana britanske nacionalne stranke, ki je na svoje okno obesil plakat z gorečima newyorškima dvojčkoma, ob čemer je bilo zapisano: »Islam ven iz Britanije – zaščitimo britanske ljudi.« Sodišče je odločilo, da tako očitien napad na versko manjšino in povezovanje te manjšine kot celote s tako hudim terorističnim dejanjem ne uživa varstva 10. člena konvencije. Podobno je ravnalo tudi leta 2007 v zadevi *Pavel Ivanov proti Rusiji* (ESČP, *Pavel Ivanov proti Rusiji*, pritožba št. 35222/04). Pritožnik, obsojen zaradi odkritega antisemitskega agitiranja, po stališču sodišča ni mogel uveljavljati zaščite 10. člena.

Na področju nestrpnosti zaradi spolne usmerjenosti je sodišče leta 2012 odločalo v zadevi *Vejdeland in ostali proti Švedski* (ESČP, *Vejdeland in drugi proti Švedski*, pritožba št. 1813/07). Pritožniki so bili obsojeni zaradi razpečevanja letakov, žaljivih do istospolno usmerjenih oseb. Vsebovali so zapise, da je homoseksualnost deviantna spolna nagnjenost, da na družbo učinkuje moralno razdiralno in da je odgovorna za širjenje virusa HIV in aidsa. Po mnenju sodišča so ti zapisi pomenili hude obtožbe, temelječe na predsodkih, čeprav niso neposredno pozivali k nestrpnosti. Odziv Švedske je označilo kot razumen v demokratični družbi za zaščito pravic drugih ljudi, zato ni našlo kršitve 10. člena.

ESČP pa je tudi že odločalo o sovražnem govoru na spletu, in sicer v zadevi *Delfi AS proti Estoniji* (ESČP, *Delfi AS proti Estoniji*, pritožba št. 64569/09). Pritožnik, komercialni lastnik novičarskega portala, se je pritožil na ESČP zatem, ko ga je nacionalno sodišče obsodilo zaradi žaljivih komentarjev, ki so jih pod enim od člankov objavili uporabniki portala. Sodišče je lastnika portala opozorilo na dolžnosti, ki jih ima kot lastnik portala, te pa vsebujejo odstranjevanje očitno nezakonitih zapisov, tudi če ga žrtev zapisov k temu sploh ne pozove. Sklenilo je, da ravnanja domačih sodišč niso posegla v svobodo izražanja.

Sovražni govor na spletu

Splet je za obravnavo sovražnega govora poseben izziv. Najprej se postavlja vprašanje, ali je splet mogoče razumeti kot javni prostor. Mnenja o tem niso enoznačna. Slovenska policija denimo pri razlagi 20. člena zakona o varstvu javnega reda in miru, ki strože sankcionira nekatere prekrške, če so storjeni z namenom spodbujanja nestrpnosti, pojem javnega prostora še vedno razume tradicionalno, v smislu fizičnega prostora, ki je javno dostopen, spleta pa ne razume kot javni prostor. Poleg tega lahko v času spletnih družbenih omrežij (Facebooka, Twitterja in drugih) pride do položaja, ko je težje oceniti, ali je razglašanje sovražnih stališč

javno ali ne. Nekatera družbena omrežja omogočajo delovanje osebnih profilov ali oblikovanje skupin. Osebni profili so lahko javni ali zasebni. Za javne profile, do katerih lahko dostopa vsakdo, tudi brez privolitve imetnika profila, nedvomno drži, da njihovi imetniki svoje zapise sporočajo v javnem prostoru. Vendar se tudi imetniki zasebnih profilov ne morejo zanašati na to, da bodo njihovi zapisi (t. i. statusi) ostali omejeni na krog oseb v njihovem omrežju, še zlasti če je to omrežje zelo obsežno in bi ga lahko označili kot javni prostor. Poleg tega, če katerikoli član omrežja določen status deli in ga s tem vnovič objavi v nekem drugem omrežju, za kar ne potrebuje dovoljenja avtorja, ta postane viden tudi širšemu krogu omrežja. Imetnik profila tako ne more zanašati na zasebnost, zaradi česar njegovi ali njeni zapisi nikakor ne morejo več uživati varstva, ki velja za osebne podatke. Vprašanje torej lahko nastane, pod kakšnimi pogoji lahko take zapise kljub nastavitvam profila kot zasebnega štejejo za javne.

Skupine, katerih delovanje omogočajo družbena omrežja, se prav tako delijo na odprte in zaprte. Odprtim skupinam se lahko pridruži vsakdo, ki ima svoj račun na družbenem omrežju in za pridružitve ne potrebuje soglasja moderatorja, objave v skupini in komentarji na te objave pa so prav tako vidni vsem in so del javnega prostora. Članstvo v zaprtih skupinah je *a contrario* odvisno od soglasja moderatorja, objave in komentarji pa so vidni samo članom skupine. Zaprtih skupin torej praviloma ne moremo šteti za del javnega prostora, razen če bi bilo njihovo članstvo zelo obsežno. Tudi nadaljnja objava zapisov iz zaprte skupine, ki bi tako zapustili krog te skupine, lahko sproži dvom o zasebnosti takega zapisa.

Nekatera družbena omrežja delujejo povsem odprto, saj so vsi zapisi vidni vsem imetnikom računov na tem omrežju, zato delujejo po drugačnih načelih: vse objave in vsi profili (razen zasebnih sporočil, ki si jih pošiljajo uporabniki med seboj) so vidni vsakomur, ki odpre račun na takem družbenem omrežju, ki zato enako velja za del javnega prostora kot splet. Za oceno, ali je šlo z zapisom na družbenem omrežju za izvršitev kaznivega dejanja, je ključna presoja, ali je bilo avtorjevo besedilo namenjeno javnosti.

Prepoved sovražnega govora v Sloveniji

Navedene primere iz sodne prakse ESČP je zanimivo primerjati s slovensko ureditvijo in sodno prakso. Kot rečeno, slovenska zakonodaja izraza »sovražni govor« ne omenja. Dejanja, ki se razumejo kot kazensko pregonljivi sovražni govor, so zajeta v kaznivem dejanju javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti iz 297. člena KZ-1. Ta se v svoji osnovni opredelitvi, zajeti v prvem odstavku, trenutno glasi:

(1) Kdor javno spodbuja ali razpihuje sovraštvo, nasilje ali nestrpnost, ki temelji na narodnostni, rasni, verski ali etnični pripadnosti, spolu, barvi kože, poreklu, premoženjskem stanju, izobrazbi, družbenem položaju, političnem

ali drugem prepričanju, invalidnosti, spolni usmerjenosti ali katerikoli drugi osebni okoliščini, in je dejanje storjeno na način, ki lahko ogrozi ali moti javni red in mir, ali z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev, se kaznuje z zaporom do dveh let.

Inkriminacija iz 297. člena KZ-1 je kazenskopravna konkretizacija prvega odstavka 63. člena Ustave Republike Slovenije, ki kot protiustavno opredeljuje vsakršno spodbujanje k narodni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti ter razpihovanje narodnega, rasnega, verskega ali drugega sovraštva in nestrpnosti. Ustava kot protiustavno opredeljuje vsakršno spodbujanje in razpihovanje sovraštva in nestrpnosti, kazensko pravo pa prepoveduje le najhujše oblike takega ravnanja. Inkriminacija iz 297. člena je eden redkih primerov, ko je storilec lahko obsojen izključno zaradi svojih zapisanih ali izrečenih besed. V tem smislu ta inkriminacija pomeni izjemo od svobode izražanja kot ustavnopravne kategorije.

Pred zadnjo spremembo leta 2011 (Zakon o spremembah in dopolnitvah Kazenskega zakonika) se je prvi odstavek 297. člena KZ-1 glasil drugače:

(1) Kdor javno spodbuja ali razpihuje narodnostno, rasno, versko ali drugo sovražstvo, razdor ali nestrpnost, ali spodbuja k drugi neenakopravnosti zaradi telesnih ali duševnih pomanjkljivosti ali spolne usmerjenosti, se kaznuje z zaporom do dveh let.

Sprememba je bila posledica izjemno restriktivnega prenosa Okvirnega sklepa Sveta 2008/913/PNZ o boju proti nekaterim oblikam in izrazom rasizma in ksenofobije s kazensko-pravnimi sredstvi (več o tem glej Završnik in Zrimšek v tej številki). Posodobljen je bil celoten člen, najprej z vključitvijo širšega nabora osebnih okoliščin, ki so naštete primeroma, bistveno pa je, da sta bila dodana še dva alternativna pogoja, od katerih mora biti prisoten vsaj eden, da se dejanje šteje za kaznivo. Sam govor ni več dovolj, temveč ga mora spremljati še možnost, da bi bila ogrožena javni red in mir, ali pa mora biti dejanje storjeno z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitve. Prenovljena opredelitev je tako precej natančnejša, skoraj kazuistična, in gotovo jo je veliko lažje uporabljati kot prejšnjo. Zdaj je položaj z vidika pravne varnosti in predvidljivosti ustrežnejši – bolj jasno je namreč, kateri izrazi sovražnega govora bodo kazensko pregonljivi in kateri ne. Pred spremembo to vsekakor ni bilo tako, saj je bila opredelitev po eni strani zelo široka, po drugi pa je sodni epilog doživelo zelo malo primerov. Hkrati pa ni mogoče prezreti, da je prenovljena opredelitev veliko ožja od prejšnje. Izključuje »gole verbalne delikte« (Vrhovno državno tožilstvo, 2013), ki ne vsebujejo elementov grožnje ali zmerjanja in ne morejo ogroziti javnega reda in miru. Hkrati je vprašanje, ali je tako zožena opredelitev skladna z ustavno prepovedjo spodbujanja sovraštva in nestrpnosti. Glede na to, da ustavna določba ne vsebuje podrobnejših pogojev za identifikacijo konkretnega ravnanja kot protiustavnega, uporaba sovražnega govora hitro prive-

de v položaj, ki je protiustaven, ni pa kazniv. Tak položaj bi bil sprejemljiv, če bi za protiustavne primere obstajale kakšne druge sankcije, ker pa ni nikakršnih sankcij, je položaj ustavnopravno nevzdržen.

Zato se postavlja vprašanje, ali ni opredelitev zdaj preozka. Po trenutni opredelitvi obsodbe ne bi doživeli nekateri primeri, v katerih so bili posamezniki obsojeni v preteklosti.⁵ To kažejo oprostilne sodbe, izdane v zadevah, po dejanskem stanju zelo podobnih tistim, ki so se po prej veljavni opredelitvi končale z obsodilno sodbo.⁶ Leta 2005 je bil pred Okrajnim sodiščem v Lendavi obsojen storilec, ki je na forum spletne strani z domačega računalnika poslal sporočilo z vsebino: »Hitlerja bi rabili!!!! Cigane vse pobiti!!!!«,⁷ po tem pa obsodb za skoraj identične zapise nismo več doživeli. Nedaven primer, ki bo ostal nekaznovan, je objava novinarja Sebastjana Erlaha na družbenem omrežju Twitter, v kateri je zapisal, da ima še bolj radikalno idejo kot drugi glede soočanja z begunci: »Dovoliti približanje meji zgolj na 500 m. Kar je več, vse postreliti, Bog bo že poznal svoje.« (Portal Plus, 2015) K temu je dodal še zapis v angleščini: »Europe can easily solve immigrant crisis. With bullets!« Kazenska prijava, podana zoper novinarja na državno tožilstvo, je bila zavrnjena (Bajt, 2016: 55).

Obsodbe po novi opredelitvi prav tako ne bi bili deležni številni primeri, ki so doživeli obsodilne sodbe v drugih evropskih državah (denimo v zadevah *Féret, Leroy, Norwood, Pavel Ivanov, Vejdeland in Delfi*). Problem bi nastal, če bi bile obsodilne sodbe dosežene večinoma le v tistih primerih, ko bi ob javnem izražanju nestrpnosti prišlo tudi do fizičnega delikta (kot denimo v primeru napada na Cafe Open⁸ ali v primeru napada na kubanske državljane v središču Ljubljane⁹). Da ni tako, dokazujejo tudi nekateri primeri obsodb zgolj zaradi zapisov na spletnih forumih, ki pa so potekali v takih okoliščinah (na primer Parada ponosa v Ljubljani), da bi lahko ogrozili javni red in mir.¹⁰

Eden od razlogov za spremembo opredelitve je vključitev načela neposredne in konkretne nevarnosti za javni red in mir (*clear and present danger*), ki se je razvilo v sodni praksi ZDA. Vendar pa je treba upoštevati, da je v ameriškem sistemu

⁵ Glej npr. sodbo Okrajnega sodišča v Ilirski Bistrici, opr. št. K 50/99 z dne 31. decembra 2001, sodbo Okrajnega sodišča v Lendavi z dne 27. decembra 2005, sodbo Okrajnega sodišča v Sevnici št. I K 46756/2012 z dne 23. novembra 2012, sodbo Okrajnega sodišča v Lendavi, opr. št. II K 25797/2012 z dne 24. maja 2010.

⁶ Glej npr. sodbo Okrajnega sodišča v Krškem, opr. št. I K 78569/2010 z dne 3. decembra 2010.

⁷ Glej sodbo Okrajnega sodišča v Lendavi z dne 27. decembra 2005.

⁸ Sodba Višjega sodišča v Ljubljani, opr. št. II Kp 5357/2010 z dne 15. junija 2011. Sodba je bila sicer razveljavljena zaradi neustavne hrambe prstnih odtisov. Glej sodbo Vrhovnega sodišča Republike Slovenije, opr. št. I Ips 5357/2010-162 z dne 27. marca 2014.

⁹ Sodba Okrajnega sodišča v Kamniku, opr. št. II K 97505/2010 z dne 11. septembra 2011.

¹⁰ Sodba Okrajnega sodišča v Kopru, opr. št. I K 25230/2011 z dne 28. maja 2012.

svoboda izražanja skoraj absolutna in zaščitena s prvim amandmajem. Vprašanje je, ali je prenos tega načela, ki omogoča veliko več možnosti za izvajanje sovražnega govora, ustrezen glede na povsem drugačen pravni in zgodovinski kontekst v Evropi. Ustrezen bi bil le ob uvedbi številnih drugih mehkejših mehanizmov za odzivanje na sovražni govor, ki bi lahko zajeli vse tiste primere, ki zaradi prenovljene opredelitve niso več zajeti v okviru pravosodnega sistema.

Način, kako je bilo načelo neposredne in konkretne nevarnosti za javni red in mir še dodatno utrjeno v veljavnem pravnem redu, je sporen. Pri odločanju o pregonu kaznivih dejanj po 297. členu KZ-1 se okrožna državna tožilstva ne opirajo zgolj na zakonsko določbo, temveč tudi na Pravno stališče o pregonu kaznivega dejanja Javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti po 297. členu KZ-1, ki ga je na svoji 43. seji dne 27. februarja 2013 sprejel kolegij kazenskega oddelka Vrhovnega državnega tožilstva. V tem stališču je navedeno, da kaznivo dejanje po 297. členu ni podano, če v posledici ravnanja storilca ni prišlo do ogrožitve ali motenja (kršitve) javnega reda in miru, drugačna razlaga pa bi pomenila uvedbo »golega verbalnega delikta«, kar pa ne bi bilo v skladu z uvrstitvijo kaznivega dejanja v poglavje, ki varuje javni red in mir. Prav tako naj to ne bi bilo v skladu s posledicami, ki jih imajo druga kazniva dejanja, in tudi ne z razmerjem do drugih kaznivih dejanj, v katerih so opredeljene podobne ali enake izvršitvene oblike (grožnje, zmerjanje, žalitve), pri katerih ne pride do širšega ogrožanja.

Iz besedila tega dokumenta je razvidno, da bistveno spreminja besedilo zakonske določbe 297. člena KZ-1. Prvič, besedilo člena ne zahteva ogrožanja javnega reda in miru, temveč da mora biti dejanje storjeno tako, da »lahko« ogrozi ali moti javni red in mir. Kot je zgoraj pojasnjeno, pa ta zakonska dikcija nikakor ne zahteva, da sta javni red in mir že ogrožena ali motena, temveč zadostuje ugotovitev, da bi glede na objektivne okoliščine zadeve (položaj storilca v družbi, način izvedbe, mobilizacijska sposobnost, družbeni kontekst ipd.) potencialno lahko bila motena ali ogrožena.

Drugič, v KZ-1 so inkriminirana tudi dejanja spodbujanja sovraštva, nasilja in nestrpnosti, ki so storjena z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev, in ne le tista, ki bi lahko ogrozila ali motila javni red in mir. Gre torej za dva alternativno določena načina izvršitve tega kaznivega dejanja, pri čemer pri drugem načinu – da je dejanje storjeno z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev – za kaznivost ni podan pogoj, da mora hkrati tudi že priti do motenja javnega reda in miru. S stališčem tožilstva je bil torej kazenskim znakom nedopustno dodan dodatni pogoj, ki v kazenskem zakoniku ni zapisan.

To je že razvidno iz prakse. Pri kazenski ovadbi zoper Sebastjana Erlaha, ki je na Twitterju pozival k streljanju beguncev, je tožilstvo zavrnitev ovadbe utemeljilo s tem, da nista bili podani objektivna možnost in verjetnost, da bo zaradi izjave prišlo do »konkretne ogrožitve javnega reda in miru, ki se pokaže zlasti v neposredni nevarnosti posegov v telesno ali duševno celovitost posameznikov, oviranju izvrševanja pravic ali dolžnosti ljudi, državnih organov, organov samoupravnih

lokalnih skupnosti in nosilcev javnih pooblastil na javnem kraju» (Sardoč in Vežjak, 2016: 71). Glede na to ozko tožilsko razumevanje tudi zanikanje ali relativiziranje holokavsta ne bo sankcionirano, čeprav je praksa drugih držav, ki jo kot ustrezno potrjuje tudi Evropsko sodišče za človekove pravice, povsem jasna. Do relativizacije holokavsta je prišlo v nedavnem intervjuju, v katerem je Bernard Brščič rekel:

Nemški narod je žrtev židovskega vsiljevanja in kurjenja možganov s tako imenovano holokavstologijo. Sprašujem vas, kaj ima moja generacija Nemcev s Kajnovim znamenjem genocida, domnevnega, oziroma holokavstom. Dejansko gre za zelo perfiden način Židov, da so želeli, pravzaprav, nemški um zapreti, ustvariti kolektivno krivdo in ustvariti načrt raznemčenja, razfrancozenja, razangleženja. In vzpostaviti to multikulti distopijo. (Mladina, 2017)

Ker gre spet le za izražanje nekega mnenja, v katerem njegov avtor niti k ničemur ne poziva, temveč le pojasnjuje svoja stališča, je povsem jasno, da tožilstvo tudi v takem primeru ne bo našlo konkretne nevarnosti za javni red in mir, kot samo od sebe pričakuje glede na navedeno pravno stališče. Je pa povsem jasno, da je v takem stališču podana abstraktna nevarnost, saj so prav taka stališča s ciljem počasne in prikrite demonizacije in dehumanizacije Judov, ki je trajala stoletja, privedla do najhujšega in nepredstavljivega hudodelstva – holokavsta (Arendt, 2003).

Pri tem ne smemo spregledati še drugega dela že omenjene argumentacije iz pravnega stališča Vrhovnega državnega tožilstva, in sicer, da bi pregon zgolj besed, brez podane konkretne nevarnosti, pomenil »goli verbalni delikt«. Oznaka je popolnoma neustrezna. Videti je, da pregon sovražnega govora brez podane konkretne nevarnosti za javni red in mir ali brez podane grožnje, zmerjanja ali žalitev tožilstvo s tem, ko ga označi za »goli verbalni delikt«, razume kot nesprejemljiv pregon. Kje so razlogi za to?

Eden od razlogov bi bil lahko institut verbalnega delikta iz 133. člena kazenskega zakonika iz časa nekdanje Jugoslavije, ki pa je s pregonom sovražnega govora neprimerljiv. Določba 133. člena se je namreč v času enostrankarskega sistema uporabljala za utišanje opozicije ter pregon umetnikov in drugih posameznikov in posameznic, ki so izražali kritiko do oblasti, torej do nosilcev družbene moči, ki je imela na voljo vzvode odločanja in prisilna sredstva.

Inkriminacija iz 297. člena KZ-1 pa ima povsem drug namen, ki je zagotavljanje enakopravnosti ne glede na osebne okoliščine posameznikov in posameznic ter varovanje marginaliziranih ranljivih skupin in družbenih manjšin, ki nimajo družbene moči. Inkriminacija iz 297. člena izhaja iz spoznanja, da je namen spodbujanja sovraštva, nasilja in nestrpnosti v discipliniranju in nadaljnjem izključevanju ranljivih skupin in manjšin ter lahko vodi v ohranjanje ali povečevanje neenakosti in spodbujanje diskriminacije.

Ker ni bilo sodnega pregona so se razvile različne civilnodružbene pobude za odziv na sovražni govor. Spletno oko – Center za varnejši internet ([84](http://www.spletno-</p></div><div data-bbox=)

-oko.si), ki deluje v okviru Fakultete za družbene vede, poleg lajšanja prijavljanja sovražnega govora sodeluje z moderatorji forumov in novičarskih portalov z namenom odstranjevanja sovražnih vsebin. V primeru izjemnega razrasta sovražnega govora na Facebooku v času migrantske in begunske krize so se v javnosti in na spletu pojavili sezname in plakati pod naslovom ZLOvenija z imeni, priimki in fotografijami ljudi, ki so pozivali k pogromu in nasilju nad migranti in begunci (Bajt, 2016: 55). Ustanovljen je bil Svet za odziv na sovražni govor (od leta 2016 Svet za odziv na sovražni in diskriminatorni govor), neformalno kolektivno telo, ki sprejema prijave in oblikuje stališča o posameznih primerih sovražnega govora.¹¹ S sovražnim govorom pa so se začeli ukvarjati tudi jezikoslovci, ki delujejo na področju informacijskih tehnologij, ki lahko pomagajo identificirati sovražni govor na spletu in pripomorejo k njegovemu odstranjevanju, še preden se razširi.¹² Vendar pa te pobude ne morejo nadomestiti sodnega pregona, lahko ga le dopolnjujejo v tistem delu, ki resnično ne dosega praga izvirne opredelitve kaznivega dejanja (in ne tiste, ki jo je ustvarilo Vrhovno državno tožilstvo). Njihov namen je lahko ozaveščanje o ciljih, posledicah in učinkih sovražnega govora, ker pa ne gre za kaznovanje in za posameznika, nimajo otipljivih posledic, zato ne morejo biti enako učinkovite.

Sklep

Ugotovitve o tem, kako ozko tožilstvo razlaga zakonske določbe na področju sovražnega govora, pojasnjujejo razloge za popolno odsotnost pregona kaznivega dejanja javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti. Do tega prihaja, čeprav je sovražni govor vsepovsod prisoten, tako na tradicionalnih mestih in v tradicionalnih oblikah, kot so grafiti na javnih površinah, kot tudi pri uporabi sodobnih tehnologij, zlasti na spletu in družbenih omrežjih. Vsi zapisi in izjave, ki so v zadnjem času usmerjeni zoper migrante in begunce, LGBT skupnost, pa tudi Rome, ženske in druge, tako ostajajo nekažnovani in pošiljajo jasno sporočilo o sprejemljivosti takega ravnanja. To je še posebej problematično zaradi zgodovinskih izkušenj, ki kažejo, da je bil sovražni govor vedno uvod v druge kršitve človekovih pravic, usmerjene zoper manjšine oziroma nosilce in nosilke manjše družbene

¹¹ Svet za odziv na sovražni govor je bil najprej ustanovljen v okviru projekta Z (od)govorom nad sovražni govor: Zagon neodvisnega povezovalnega telesa (ZaGovor), ki ga je od leta 2014 do 2016 izvajal Mirovni inštitut v partnerstvu s Fakulteto za družbene vede – Spletno oko, MMCRTV in Varuhom človekovih pravic. Čeprav je projekt končan Svet še naprej deluje. Njihova domača stran je <http://www.mirovni-institut.si/govor/>.

¹² Primer take pobude je raziskovalni projekt FRENK – Viri, metode in orodja za razumevanje, prepoznavanje in razvrščanje različnih oblik družbeno nesprejemljivega diskurza v informacijski družbi (šifra projekta J7-8280), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS, vodi pa ga Inštitut Jožef Štefan.

moči. Namen kazenskega prava je sicer sankcioniranje najhujših in najbolj škodljivih družbenih anomalij. In že davno je bilo prepoznano, da k tem spadajo tudi najhujše oblike sovražnega govora, to pa so tudi tiste, ki ne povzročijo nobene dodatne konkretne nevarnosti. Nevarne so že same po sebi. Če je teh najhujših oblik nepregledna množica, to ne more biti razlog za odsotnost pregona. Nepregledna množica je namreč rezultat tolerantnega odnosa do sovražnega govora.

Literatura in drugi viri

- ARENDR, HANNAH (2003): *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.
- BAJT, VERONIKA (2016): Anti-Immigration Hate Speech in Slovenia. V *Razor-wired: Reflections on Migration Movements through Slovenia in 2015*, N. K. Šalamon in V. Bajt (ur.), 51–62. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- COWAN, GLORIA, MIRIAM RESENDEZ, ELIZABETH MARSHALL IN RYAN QUIST (2002): Hate Speech and Constitutional Protection: Priming Values of Equality and Freedom. *Journal of Social Issues* 58(2): 247–263.
- KOGOVŠEK ŠALAMON, NEŽA (2015): Sovražni govor kot uradno pregonljivo kaznivo dejanje. V *Zbornik 2015, 1. dnevi prava zasebnosti in svobode izražanja*, Kranjska Gora, 9. in 10. april 2015, 23–27. Ljubljana: IUS Software, GV založba. Dostopno na: https://www.spletno-oko.si/sites/default/files/1-3-kogovsek_salamon_0.pdf (18. junij 2017).
- KOVAČIČ, BLAŽ (2001): Pravni vidiki sovražnega govora. Odločbe Evropske komisije za človekove pravice in Evropskega sodišča za človekove pravice. V *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 1*, B. Petković (ur.), 177–198. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- MIHELJAK, VLADO (2017): Hermanov Svet. *Mladina*, 12. maj.
- SARDOČ, MITJA IN BORIS VEZJAK (2016): Med svobodo izražanja in sovražnim govorom: dilematska razmerja. *Družboslovne razprave* XXXII(81): 61–77.
- TERŠEK, ANDRAŽ (2007): *Svoboda izražanja v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice in slovenski ustavnosodni praksi*. Ljubljana: Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK.
- SPLETNO OKO. Dostopno na: <http://www.spletno-oko.si/>.
- SVET ZA ODZIV NA SOVRAŽNI IN DISKRIMINATORNI GOVOR. Dostopno na: <http://www.mirovni-institut.si/govor/>.
- PORTAL PLUS, UREDNIŠTVO (2015): Kako bi nas sestra poslanke SDS Eve Irgl in novinar Sebastjan Erlah rešila beguncev. *Portal plus*, 27. avgust. Dostopno na: <https://www.portalplus.si/1054/kako-bi-nas-sestra-poslanke-sds-eve-irgl/> (18. junij 2017).

Pravni viri

- ESČP, *DELFI AS PROTI ESTONIJI*, PRITOŽBA ŠT. 64569/09.
- ESČP, *F. P. PROTI NEMČIJI*, PRITOŽBA ŠT. 19459/92.
- ESČP, *FÉRET PROTI BELGIJI*, PRITOŽBA ŠT. 15615/07.
- ESČP, *HANDYSIDE PROTI ZDRUŽENEMU KRALJESTVU*, PRITOŽBA ŠT. 5493/72
- ESČP, *JERSILD PROTI DANSKI*, PRITOŽBA ŠT. 15890/89.
- ESČP, *LEROY PROTI FRANCII*, PRITOŽBA ŠT. 36109/03.
- ESČP, *PAVEL IVANOV PROTI RUSIJI*, PRITOŽBA ŠT. 35222/04.
- ESČP, *T. PROTI BELGIJI*, PRITOŽBA ŠT. 9777/82.
- ESČP, *VEJDELAND IN DRUGI PROTI ŠVEDSKI*, PRITOŽBA ŠT. 1813/07.
- ESČP, *VONA PROTI MADŽARSKI*, PRITOŽBA ŠT. 35943/10.
- ESČP, *X. PROTI AVSTRIJI*, PRITOŽBA ŠT. 1747/62.
- ESČP (2017): *Fact Sheet on Hate Speech*; marec. Dostopno na: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_ENG.pdf (12. maj 2017).
- KAZENSKI ZAKONIK (URADNO PREČIŠČENO BESEDILO)*. Uradni list RS 50/12.
- SODBA OKRAJNEGA SODIŠČA V ILIRSKI BISTRICI*, OPR. ŠT. K 50/99 z dne 31. 12. 2001.
- SODBA OKRAJNEGA SODIŠČA V KAMNIKU*, OPR. ŠT. II K 97505/2010 z dne 11. 9. 2011.
- SODBA OKRAJNEGA SODIŠČA V KOPRU*, OPR. ŠT. I K 25230/2011 z dne 28. 5. 2012.
- SODBA OKRAJNEGA SODIŠČA V KRŠKEM*, OPR. ŠT. I K 78569/2010 z dne 3. 12. 2010.
- SODBA OKRAJNEGA SODIŠČA V LENDAVI*, OPR. ŠT. K 64/2005 z dne 27. 12. 2005.
- SODBA OKRAJNEGA SODIŠČA V LENDAVI*, OPR. ŠT. II K 25797/2012 z dne 24. 5. 2010.
- SODBA OKRAJNEGA SODIŠČA V SEVNICI*, OPR. ŠT. I K 46756/2012 z dne 23. 11. 2012.
- SODBA VIŠJEGA SODIŠČA V LJUBLJANI*, OPR. ŠT. II KP 5357/2010 z dne 15. 6. 2011.
- SODBA VRHOVNEGA SODIŠČA REPUBLIKE SLOVENIJE*, OPR. ŠT. I IPS 5357/2010-162 z dne 27. 3. 2014.
- VRHOVNO DRŽAVNO TOŽILSTVO (2013): *Pregon kaznivega dejanja Javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti po 297. členu KZ-1 – pravno stališče*, podano 27. februarja. Dostopno na: <http://safe.si/spletno-oko/pravna-podlaga-0> (12. maj 2017).
- ZAKON O SPREMEMBAH IN DOPOLNITVAH KAZENSKEGA ZAKONIKA*. Uradni list RS 91/2011.

Sovražni govor in meje dopustnega poročanja novinarjev o temah v javnem interesu

Abstract

Hate Speech and the Limitations of Journalistic Freedom in Reporting on Matters of Public Interest

The author describes the regulation of hate speech in the acts of the Council of Europe and European Union, and in the court practice of the European Court of Human Rights as well. The author emphasises that harsh, provocative and even offensive statements are to be considered an acceptable form of freedom of expression, so long as they are a part of a constructive discussion regarding matters of public interest. If they are meant to cause hate and intolerance, however, they represent an abuse of freedom of expression, which must be sanctioned. Journalists play an essential role in the prevention of hate speech. They must on one hand impartially, truthfully and completely report on matters of public interest, while working to prevent hate speech at the same time

Keywords: hate speech, European Court of Human Rights, matters of public interest, journalism

Rok Čeferin holds a PhD in Law. He is a co-founder of the Čeferin Law Firm, where he works as an Attorney-at-Law, and an Assistant Professor of Civil Law at the Faculty of Social Sciences of the University of Ljubljana. (rok.ceferin@ceferin.si)

Povzetek

Avtor opisuje ureditev sovražnega govora v normativnih aktih Sveta Evrope in Evropske unije ter v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice. Pri tem poudarja, da tudi ostre, provokativne in celo žaljive izjave pomenijo dopustno obliko uveljavljanja svobode izražanja, če so namenjene konstruktivni razpravi o temi v javnem interesu. Če pa so namenjene le zbujanju sovraštva in nestrpnosti, je to zloraba svobode izražanja, ki jo je treba sankcionirati. Pri preprečevanju sovražnega govora igrajo pomembno vlogo tudi novinarji, ki morajo sicer na eni strani nepristransko, resnicoljubno in celovito poročati o zadevah v javnem interesu, na drugi strani pa morajo aktivno pomagati pri preprečevanju sovražnega govora.

Ključne besede: sovražni govor, Evropsko sodišče za človekove pravice, tema v javnem interesu, novinarsko poročanje

Rok Čeferin je doktor pravnih znanosti. Je eden od ustanoviteljev Odvetniške družbe Čeferin, kjer je kot odvetnik zaposlen še danes. Je tudi docent za civilno pravo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. (rok.ceferin@ceferin.si)

Uvod

V pravni in sociološki stroki se izraz sovražni govor opredeljuje na različne načine. Evropsko sodišče za človekove pravice v svoji sodni praksi uporablja opredelitev, ki jo je v svojem Priporočilu o sovražnem govoru¹ leta 1997 zapisal Odbor ministrov Sveta Evrope. V tem dokumentu je sovražni govor opredeljen kot

vse oblike izražanja, ki širijo, spodbujajo, promovirajo ali opravičujejo rasno sovraštvo, ksenofobijo, antisemitizem ali druge oblike sovraštva, ki temeljijo na nestrpnosti, kar vključuje: nestrpnost, izraženo z napadalnim nacionalizmom, etnocentrizmom, diskriminacijo in sovraštvom proti manjšinam, priseljencem ali osebam, katerih predniki so priseljenci.

Navedeno opredelitev sovražnega govora je v svojo sodno prakso povzelo tudi Evropsko sodišče za človekove pravice, ki sicer enotne opredelitve sovražnega govora ni podalo v nobeni od svojih sodb (Weber, 2009: 3).

Iz gornje opredelitve izhaja, da gre pri sovražnem govoru za kolizijo dveh človekovih pravic. Avtor sovražnega govora s svojim pozivanjem k sovraštvu nasproti določeni skupini ljudi uveljavlja svojo pravico do svobode izražanja, ki jo vsakomur jamčita 39. člen Ustave Republike Slovenije (Ustava) in 10. člen Evropske konvencije o varstvu temeljnih pravic in svoboščin (EKČP). S takim ravnanjem pa hkrati posega v pravico do osebnega dostojanstva in varnosti pripadnikov skupine, zoper katero so usmerjene njegove sovražne besede, pri čemer navedeno človekovo pravico vsakomur jamčita 34. člen Ustave in smiselno tudi 8. člen EKČP.

Odločitev o tem, ali je avtor nekega sporočila ravnal v dopustnih okvirih svobode izražanja ali pa je svojo navedeno pravico zlorabil in je njegove besede mogoče označiti za sovražni govor, je mogoče sprejeti le na podlagi tehtanja obeh navedenih človekovih pravic, ki sta v koliziji, in na podlagi meril, ki so nastala v sodni praksi. V tem prispevku bom predstavil ta merila. Poskusil bom odgovoriti na vprašanje, do kod sme avtor določene izjave pri uveljavljanju svobode izražanja in na kateri točki se lahko njegove besede opredelijo kot sovražni govor, ki pomeni zlorabo svobode izražanja. Pri tem se bom še posebej osredinil na dolžnosti novinarjev pri opravljanju svojega dela. V prispevku bom tudi zavzel stališče glede ustreznosti odnosa slovenskih organov pregona do sovražnega govora.

Kot metodo raziskovalnega dela bom uporabil analizo sodne prakse ESČP in slovenskih sodišč ob upoštevanju dognanj pravne teorije glede opredeljevanja dopustnih meja uveljavljanja svobode izražanja.

¹ *Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on »Hate Speech«.* Dokument je dostopen na spletnem naslovu: <https://rm.coe.int/1680505d5b>.

Pomen pravice do svobode izražanja v evropskem pravnem prostoru

ESČP je v svoji obsežni judikaturi s področja varstva pravice do svobode izražanja poudarilo, da je to ena najpomembnejših človekovih pravic, ki jo je dopustno omejevati le izjemoma.

V sodbi *Handyside* proti Združenemu kraljestvu² je tako zapisalo, nato pa je to ponovilo še v številnih poznejših sodbah, da je

svoboda izražanja eden od temeljev demokratične družbe in eden od temeljnih pogojev za napredek družbe in vsakega posameznika. Nanaša se ne le na ideje, ki so sprejete z odobravanjem, ampak tudi na tiste, ki žalijo, pretresajo in motijo državo ali katerikoli del družbe.

V isti sodbi je ESČP opozorilo na večplastnost svobode izražanja. Svoboda izražanja je tako 1. eden od »temeljev demokratične družbe« in 2. eden od »temeljnih pogojev za napredek družbe in za razvoj vsakega posameznika«.

Na podoben način razume svobodo izražanja tudi Ustavno sodišče RS. Po njegovem mnenju gre za »eno najdragocenejših človekovih pravic in temelj skoraj vsake druge oblike svobode«.³ Ustavno sodišče soglaša z mnenjem slovenske pravne teorije, da sta vloga in pomen svobode izražanja večplastna (Jaklič v Šturm, 2002: 417). Po eni strani gre za vrednoto *per se*, ki je sredstvo posameznikove samouresničitve, po drugi strani pa je svoboda izražanja tudi »temelj in nepogrešljiv pogoj skoraj vsake druge oblike svobode«.⁴ Po mnenju Ustavnega sodišča naša Ustava »svobode izražanja ne varuje samo v interesu posameznika, njegovega svobodnega uveljavljanja in razvoja, temveč hkrati v interesu vsestranske obveščenosti in iskanja resnice v nenehnih demokratičnih procesih javnega preverjanja in nastajanja javnega mnenja«.⁵ Tudi Ustavno sodišče torej svobodo izražanja, tako kot ESČP, razume kot *condicio sine qua non* 1. svobodne in demokratične družbe ter 2. »svobodnega uveljavljanja in razvoja« vsakega posameznika.

² Sodba *Handyside* proti Združenemu kraljestvu, št. 5493/72 z dne 7. decembra 1976.

³ Odločba Ustavnega sodišča RS U-I-141/97 z dne 22. novembra 2001.

⁴ Odločba Ustavnega sodišča RS U-I-226/95 z dne 8. julija 1999.

⁵ Odločba Ustavnega sodišča RS Up-345/01 z dne 5. februarja 2004.

Sovražni govor kot zloraba pravice do svobode izražanja

Svoboda izražanja torej v evropskem pravnem prostoru velja za eno najpomembnejših človekovih pravic, ki jo je dopustno omejevati le izjemoma. Kljub temu pa niti ESČP v svoji sodni praksi niti drugi organi Sveta Evrope in Evropske unije v svoji normativni dejavnosti ne kažejo nikakršne tolerance do sovražnega govora. Sovražni govor kot zloraba svobode izražanja ne uživa varstva v okviru 10. člena EKČP (Harris in dr., 2009: 451).

Tak odnos moderne Evrope do sovražnega govora je posledica zgodovinskih okoliščin. EKČP in zgodnja sodna praksa ESČP sta nastajali v času po holokavstu, po padcu fašizma in nacizma ter v času Stalinovih grozodejstev v Sovjetski zvezi. Množično kršenje človekovih pravic v navedenih družbenih redih ne bi bilo mogoče brez načrtnega, s strani organov oblasti organiziranega zbujanja sovraštva nasproti Judom, »razrednim sovražnikom« in drugim skupinam ljudi. Pod vplivom teh tragičnih zgodovinskih izkušenj so evropski pravniki prišli do spoznanja, da se institucije demokratične družbe niso sposobne same zaščititi pred rasistično in drugo sovražno propagando ter da jim je pri tem treba pomagati tudi s cenzuro in kaznovanjem.

To je vplivalo tudi na vsebino EKČP in na sodno prakso ESČP glede sovražnega govora (MacDonald, Matcher in Petzold, 1993: 474). ESČP je tako v sodbi Gündüz proti Turčiji⁶ zapisalo, da sta

strpnost in spoštovanje enakega dostojanstva vseh ljudi temelj demokratične in pluralistične družbe. Zato je v posameznih demokratičnih družbah nujno treba kaznovati ali preprečevati vse oblike izražanja, ki širijo, promovirajo ali opravičujejo sovraštvo, temelječe na nestrpnosti.

Enak odnos do omejevanja sovražnega govora pa imajo tudi drugi organi Sveta Evrope in Evropske unije.

Sovražni govor v normativnih aktih Sveta Evrope in Evropske unije

Odbor ministrov Sveta Evrope je v svojem Priporočilu o sovražnem govoru (glej opombo št. 1) pozval članice Sveta Evrope, naj aktivno preprečujejo vse oblike sovražnega govora. V ta namen naj v svoje pravne rede na področju kazenskega, civilnega in upravnega prava sprejmejo določbe, na podlagi katerih bo mogoče po eni strani učinkovito zaščititi svobodo izražanja, po drugi pa na podlagi objektivnih

⁶ Sodba Gündüz proti Turčiji, št. 35071/97 z dne 4. decembra 2003.

kriterijev opredeliti in posledično omejiti zlorabo svobode izražanja, ki pomenijo nedopustno kršitev pravice do osebnega dostojanstva in ugleda drugih oseb. Pod pogojem proporcionalnosti naj se zoper avtorje sovražnega govora uveljavijo tudi kazenskopravne sankcije. Pri opredeljevanju nujnosti omejevanja svobode izražanja naj nacionalne oblasti upoštevajo standarde iz sodne prakse ESČP.

V uvodu tega prispevka navedeno opredelitev sovražnega govora Odbora ministrov Sveta Evrope je Evropska komisija za boj proti rasizmu in nestrpnosti v svojem Generalnem priporočilu št. 15 o boju proti sovražnemu govoru (Generalno priporočilo)⁷ dopolnila⁸. V navedenem dokumentu je sovražni govor opredeljen kot

zagovarjanje, promoviranje in spodbujanje v kakršnikoli obliki, blatenja, sovraštva ali obrekovanja osebe ali skupine oseb, kot tudi vsakršno nadlegovanje, žaljenje, negativno označevanje oz. stereotipizacija, stigmatizacija ali grožnja v razmerju do takšne osebe ali skupine oseb in opravičevanje vseh predhodno navedenih načinov izražanja na podlagi rase, barve, porekla, nacionalne oz. etnične pripadnosti, starosti, invalidnosti, jezika, veroizpovedi ali prepričanja, spola, spolne identitete, spolne usmerjenosti ali druge osebne značilnosti ali statusa.

Organi Sveta Evrope so se v svoji normativni dejavnosti posvetili tudi preprečevanju rasističnih in ksenofobnih izjav, posredovanih po spletu.⁹ Svet Evrope tako poziva evropske države, naj v svojih pravnih sistemih opredelijo kot kaznivo dejanje vsako razširjanje rasističnega in ksenofobnega gradiva s pomočjo računalniških sistemov.

Z okvirnim Sklepom Sveta 2008/913/PNZ z dne 28. novembra 2008 o boju proti nekaterim oblikam in izrazom rasizma in ksenofobije s kazenskopравnimi sredstvi je Svet Evropske unije poskusil dodatno približati kazenske zakonodaje držav članic, da bi se zagotovilo izvajanje celovite in jasne zakonodaje za učinkovit boj proti rasizmu in ksenofobiji z opredelitvijo skupnega evropskega kazenskoprnega pristopa za boj proti rasizmu in ksenofobiji. Kazenskopravni pregon zoper storilce tovrstnih kaznivih dejanj naj se uvede po uradni dolžnosti, torej ne glede

⁷ *General Policy Recommendation No. 15 on combating Hate Speech adopted on 8 December 2015 by ECRI at its 68th meeting (8-11 December 2015)*. Navedeni dokument je dostopen na spletnem naslovu: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2408059&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>.

⁸ Prej omenjeno Priporočilo o sovražnem govoru ni obsegalo vseh primerov sovražnega govora, recimo v praksi sorazmerno pogostih primerov sovražnega govora nasproti osebam na podlagi njihove spolne usmerjenosti. Zato je opredelitev sovražnega govora iz Generalnega priporočila ustrežnejša.

⁹ Glej *Convention on Cybercrime in Additional protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems*. Prvi dokument je dostopen na spletni strani: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/185.htm>, drugi pa na spletni strani: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/189.htm>.

na odločitev žrtev, saj so te pogosto še posebej ranljive in zato iz strahu nasprotujejo uvedbi sodnih postopkov. Ker se s kazenskoopravnim pregonom avtorjev sovražnega govora posega v pravico do svobode izražanja, naj se za zagotovitev ravnovesja med svobodo izražanja in pravicami varovanih manjšin kot kazniva dejanja opredelijo le tista dejanja spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti, ki so bila storjena na tak način, da lahko ogrožajo ali motijo javni red in mir, ali pa tedaj, ko gre za grožnje, zmerjanje ali žaljenje.

Storilcem navedenih kaznivih dejanj naj se izrekajo kazni od enega do treh let zapora.

Sovražni govor v sodni praksi ESČP

Tudi ESČP v svoji sodni praksi opozarja, da pomeni sovražni govor nedopustno zlorabo svobode izražanja, ki si ne zasluži varstva v okviru 10. člena EKČP. Iz njegove sodne prakse izhaja, da informacije in ideje, posredovane v sovražnem govoru, niso predmet varstva v okviru 10. člena EKČP, ki opredeljuje pravico do svobode izražanja. Izjave, posredovane v obliki sovražnega govora, pomenijo zlorabo svobode izražanja v smislu 17. člena EKČP, ki prepoveduje zlorabo konvencijskih človekovih pravic in temeljnih svoboščin.¹⁰ Pritožbe zaradi domnevnih posegov v neko obliko izražanja, ki jo ESČP okvalificira kot sovražni govor, se ne sprejmejo v vsebinsko obravnavo.¹¹

ESČP je sovražni govor obsodilo v številnih zadevah, na primer v zadevi *Garaudy proti Franciji*,¹² v kateri je šlo za minimaliziranje holokavsta, *Norwood proti Združenemu kraljestvu*,¹³ v kateri je šlo za enačenje muslimanov s teroristi, *Le Pen proti Franciji*,¹⁴ v kateri je šlo za nedopustno označitev muslimanov za nevarne interesom francoskega naroda, in *Vejdeland proti Švedski*,¹⁵ v kateri je šlo za žalitev homoseksualcev. V tem prispevku naj na kratko opišem le dve od navedenih sodb.

V zadevi *Norwood proti Združenemu kraljestvu* je ESČP obravnavalo primer, v katerem je Anthony Norwood, član skrajne desničarske organizacije *Britanska nacionalna stranka*, pred oknom svojega stanovanja obesil plakat, na katerem

¹⁰ Glej na primer sodbo ESČP *Garaudy proti Franciji*, št. 65831/01 z dne 24. junija 2003.

¹¹ ESČP je v tem povzelo sodno prakso Evropske komisije za človekove pravice, ki je med drugim tako razsodila v zadevi *Glimmerveen in Hagenbeek proti Nizozemski*, št. 8348/78, 8406/78 z dne 11. oktobra 1979. V zvezi s tem glej še *Harris in dr.*, 2009: 451.

¹² Sodba *Garaudy proti Franciji*, št. 65831/01 z dne 24. junija 2003.

¹³ Sodba *Norwood proti Združenemu kraljestvu*, št. 23131/03 z dne 16. novembra 2004.

¹⁴ Sodba *Le Pen proti Franciji*, št. 18788/09 z dne 20. aprila 2010.

¹⁵ Sodba *Vejdeland proti Švedski*, št. 1813/07 z dne 9. maja 2012.

je bila fotografija gorečih newyorških dvojčkov s pripisom: »Islam out of Britain, protect the British people.« Zaradi tega je bil pred angleškimi sodišči obsojen zaradi zbujanja sovraštva do muslimanov. Pritožil se je na ESČP, ki pa je njegovo pritožbo ocenilo za nedopustno. V svoji sodbi je navedlo, da je šlo pri Norwoodovem sporočilu za napad na vse britanske muslimane, za zbujanje sovraštva do njih in s tem za nedopustno zlorabo svobode izražanja.

Podoben napad na osebno dostojanstvo muslimanov je ESČP obravnavalo v zadevi Le Pen proti Franciji. Jean-Marie Le Pen je bil leta 2005 predsednik francoske politične stranke Nacionalna fronta. Pred francoskimi sodišči je bil kaznovan zaradi dveh izjav. Najprej je v intervjuju za časopis Le Monde med drugim izjavil: »Na dan, ko v Franciji ne bo več pet milijonov, ampak 25 milijonov muslimanov, bodo oni vladali.« Nato je dodal: »Ko ljudem povem, da ko bo v Franciji živelo 25 milijonov muslimanov, bomo Francozi morali paziti na vsak korak, mi pogosto odgovorijo: ampak, gospod Le Pen, saj jih je toliko že zdaj – in imajo prav.« Zaradi teh besed, ki se v primerjavi z nekaterimi sovražnimi komentarji v slovenskih medijih zdijo razmeroma nedolžne, je bil pred francoskimi sodišči obsojen, z obsodbo pa je soglašalo tudi ESČP. V obrazložitvi sodbe je zapisalo, da so njegovi komentarji celotno muslimansko skupnost postavili v slabo luč, s čimer so spodbujali nestrpnost in sovražnost med večinskim prebivalstvom ter muslimansko skupnostjo.

Že iz teh sodb lahko razberemo, da ESČP, čeprav na eni strani uvršča svobodo izražanja zelo visoko na hierarhični lestvici človekovih pravic, na drugi strani ne kaže nikakršne tolerance do sovražnega govora. Po mnenju ESČP za sovražni govor ne gre le v primerih izrecnega pozivanja k sovraštvu nasproti določeni skupini ljudi. Zadostuje, da avtor sovražnega govora določeno skupino ljudi žali ali smeši.

Tehtanje kolidirajočih človekovih pravic pri sovražnem govoru¹⁶

Kot je zgoraj navedeno, gre pri sovražnem govoru za kolizijo med pravico do svobode izražanja ter pravico do osebnega dostojanstva in varnosti. Do odgovora na vprašanje, ali je avtor sovražnega govora prestopil dopustne meje svobode izražanja ali ne, je mogoče priti le na podlagi tehtanja navedenih človekovih pravic. V sodni praksi, predvsem pa v sodni praksi Ustavnega sodišča in ESČP, so se izoblikovala nekatera merila, na podlagi katerih je mogoče oceniti, kdaj je avtor neke izjave ostal v dopustnih okvirih svobode izražanja in kdaj je te okvire prestopil.

Tako je na primer pomembno, kdo je avtor določene izjave. Pripadnikom neka-

¹⁶ Vsebinsko iz tega razdelka sem obravnaval že v prispevku z naslovom *Sovražni govor kot zloraba pravice do svobode izražanja*, ki je v postopku objave v Zborniku Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

terih poklicev se namreč v sodni praksi priznavajo širše meje svobode izražanja. Med te poklice spadajo poslanci in drugi izvoljeni predstavniki ljudstva,¹⁷ novinarji,¹⁸ pa tudi odvetniki¹⁹. Predstavniki teh in še nekaterih drugih poklicev se torej smejo izražati ostreje in bolj provokativno, saj s svojimi izjavami varujejo pravice in interese drugih ljudi. Poslanci tako nastopajo v imenu svojih volivcev, odvetniki branijo interese svojih strank, novinarji pa uresničujejo pravico javnosti do obveščeniosti. To pomeni, da predstavniki navedenih poklicev le v primerih izjemno ostrih in provokativnih komentarjev prestopijo dopustne meje svobode izražanja in s tem ravnajo protipravno.

Najpomembnejše merilo za ocenjevanje protipravnosti ravnanja avtorja sovražnih besed pa je, ali je z njimi pripomogel k razpravi o temi v javnem interesu ali pa je šlo pri njegovi izjavi le za golo žalitev določene osebe ali skupine oseb. Tudi če se nekdo ostro ali celo žaljivo izrazi o določeni skupini ljudi, na primer o pripadnikih neke religije, se šteje, da je ostal v dopustnih okvirih svobode izražanja, če njegove izjave pomenijo konstruktiven prispevek k razpravi o temi, ki je pomembna za javnost.²⁰

Neargumentirano blatenje pripadnikov posamezne skupine ljudi, na primer pripadnikov nekega naroda, religije ali spolne usmerjenosti, pa pomeni nedopustno zlorabo svobode izražanja.

Ureditev sovražnega govora v slovenskem kazenskem pravu

Sovražni govor je kot kaznivo dejanje opredeljen v 297. členu Kazenskega zakonika (KZ-1).²¹ V tej določbi je med drugim navedeno, da kaznivo dejanje *Javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti* stori tisti, ki javno spodbuja ali razpihuje sovraštvo, nasilje ali nestrpnost, ki temelji na narodnostni, rasni, verski ali etnični pripadnosti, spolu, barvi kože, poreklu, premoženjskem stanju, izobrazbi, družbenem položaju, političnem ali drugem prepričanju, invalidnosti, spolni usmerjenosti ali katerikoli drugi osebni okoliščini, in je dejanje storjeno na

¹⁷ Na primer sodba ESČP Lombardo in drugi proti Malti, št. 7333/06 z dne 24. aprila 2007.

¹⁸ O širokih mejah svobode tiska obstaja prava hiperinflacija sodb ESČP. Nekaj najpomembnejših sodb v zvezi s tem vprašanjem glej v Harris in dr., 2009: 465–472.

¹⁹ Na primer sodba ESČP Nikula proti Finski, št. 31611/96 z dne 21. marca 2002.

²⁰ Glej npr. zadevo Giniewski proti Franciji, št. 64016/00 z dne 31. januarja 2006. V tej zadevi je ESČP obravnavalo pritožbo pisatelja, ki je za nastanek antisemitizma obdolžil doktrino katoliške cerkve in je bil zato pred francoskimi sodišči obsojen zaradi žalitve katoliške vere in katoličanov. ESČP je rabsodilo v njegov prid z obrazložitvijo, da je s svojim, čeprav ostrim člankom, prispeval k razpravi o temi v javnem interesu.

²¹ Uradni list RS, št. 55/2008, 66/2008 – popr., 39/2009 – KZ-1A, 91/2011 – KZ-1B.

način, ki lahko ogrozi ali moti javni red in mir, ali z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev. Storilec se kaznuje z zaporom do dveh let. Če je navedeno dejanje storjeno z objavo v sredstvih javnega obveščanja ali na spletnih straneh, se s kaznijo iz prvega ali drugega odstavka tega člena kaznuje tudi odgovorni urednik oziroma tisti, ki ga je nadomeščal, razen če je šlo za prenos oddaje v živo, ki ga ni mogel preprečiti, ali za objavo na spletnih straneh, ki uporabnikom omogočajo objave vsebin v dejanskem času oziroma brez predhodnega nadzora.

Primerjava med besedilom 297. člena KZ-1 in priporočili iz prej navedenega Sklepa Sveta 2008/913/PNZ z dne 28. novembra 2008 o boju proti nekaterim oblikam in izrazom rasizma in ksenofobije s kazenskopравnimi sredstvi pokaže, da je Slovenija na normativnem področju upoštevala smernice Evropske unije za kazenskopравni pregon sovražnega govora. Na drugi strani pa preseneča ugotovitev, da imamo v Sloveniji v zvezi z 297. členom KZ-1 zelo skromno sodno prakso.

Vrhovno sodišče Republike Slovenije doslej ni izdalo še nobene sodbe, ki bi bila vsebinsko povezana s kaznivim dejanjem iz prvega odstavka 297. člena KZ RS-1,²² slovenska višja sodišča pa so v zvezi s tem kaznivim dejanjem doslej razsodila le štirikrat.²³ Tri sodbe so bile obsodilne,²⁴ ena pa oprostilna. Vse tri obsodilne sodbe so bile sprejete pred novelo KZ-1B, oprostilna sodba pa je bila izdana v času, ko je ta novela že veljala.

Iz analize oprostilne sodbe izhaja, da je kaznivo dejanje javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti le tisto dejanje, ki je storjeno na tak način, da lahko glede na konkretne okoliščine ogrozi ali moti javni red in mir. Podano mora biti konkretno ogrožanje, ki se mora pokazati v neposredni nevarnosti, posegu v telesno ali duševno celovitost posameznikov, oviranju izvrševanja pravic ali dolžnosti ljudi, državnih organov, organov samoupravnih lokalnih skupnosti in nosilcev javnih pooblastil na javnem kraju. Dejanja spodbujanja ali razpihovanja morajo biti take narave, da v okolju in razmerah, v katerih so storjena, do kršitev javnega reda in miru ne privedejo le zato, ker so pravočasno posredovali pristojni organi ali posamezni udeleženci oziroma druge navzoče osebe, ali zaradi pravočasnega prenehanja sovražnega govora.

V primerih, ki jih je sodišče obravnavalo v treh preostalih zadevah, kjer so bile izrečene obsodilne sodbe, je šlo za javno pozivanje k sovraštvu do Romov in homoseksualcev. V vseh treh zadevah je sodišče argumentirano ugotovilo, da so

²² Edina sodba, ki jo je Vrhovno sodišče doslej izdalo v zadevi očitane kaznivega dejanja po 297. členu KZ-1, se vsebinsko ni ukvarjala z znaki tega kaznivega dejanja. Z njo je vrhovno sodišče namreč razveljavilo sodbo višjega sodišča zato, ker se je obtožba in s tem tudi sodba opirala na dokaze o DNK storilca, ki so bili pridobljeni, ko je bil storilec še mladoleten (glej sodbo Vrhovnega sodišča I Ips 5357/2010-162 z dne 27. marca 2014).

²³ Sodna praksa višjih sodišč je dostopna na spletnem portalu Ius-Info: <http://www.iusinfo.si/Judikati/KazaloIesp.aspx> (26. februar 2016).

²⁴ Sodbe Višjega sodišča v Ljubljani opr. št. II Kp 24631/2010, II Kp 24633/2010 in II Kp 5357/2010.

podani vsi elementi kaznivega dejanja, ki je bilo očitano obdolžencem.

Od navedenih sodb predvsem oprostilna sodba zbuja pomisleke. Zakonski znak kaznivega dejanja iz 297. člena KZ-1 je namreč, da je dejanje storjeno na način, ki lahko ogrozi javni red in mir. Zadostuje torej abstraktna nevarnost za javni red in mir, medtem ko je višje sodišče zavzelo stališče, da je zakonski znak tega kaznivega dejanja konkretna nevarnost oziroma da celo mora zaradi sovražnih izjav storilca skorajda že priti do motenja javnega reda in miru. Če bi zakonodajalec želel obravnavano kaznivo dejanje opredeliti tako, kot ga je v navedeni sodbi razumelo Višje sodišče v Ljubljani, bi bilo v zakonu navedeno, da je kaznivo dejanje storjeno, če sovražne izjave *ogrozijo* javni red in mir, ne pa, kot je zapisano zdaj, da javni red in mir *lahko ogrozijo*.

(Ne)ustreznost odnosa slovenske kaznovalne politike do sovražnega govora²⁵

Najverjetneje je prav navedena oprostilna sodba Višjega sodišča v Ljubljani vplivala na nesorazmerno blag odnos državnega tožilstva do pregona avtorjev sovražnega govora oziroma domnevnih storilcev kaznivega dejanja iz 297. člena KZ-1. Ta neaktivnost tožilstva je očitno tudi razlog za odsotnost sodne prakse na tem področju.

Primer, ki kaže na pravilnost te ugotovitve, je zadeva »pisma Tomaža Majerja«. Decembra 2011 je na spletni strani Slovenske demokratske stranke oseba, ki se je podpisala kot Tomaž Majer, objavila pismo, v katerem je med drugim navedla, da je eden od razlogov za zmago Zorana Jankovića na volitvah slovenska »radodarnost« z državljanstvi, ki so bila podeljena priseljencem iz nekdanjih jugoslovanskih republik, in da so volivci iz nekdanjih jugoslovanskih republik volili Jankovića zato, ker so se bali, da bi sicer izgubili državljanstvo. K temu je Majer dodal, da so imeli volivci na roki napisano številko kandidata, ki so jo morali obkrožiti, da pri izpolnjevanju volilnih lističev ne bi pozabili, za koga morajo glasovati. Zato bomo Slovenci po Majerjevih besedah za predsednika dobili srbskega tajkuna.

Vsebina navedenega pisma očitno spominja na zgoraj navedene primere iz sodne prakse ESČP. Tako kot je Majer v priseljenicah videl nevarnost za interese slovenskega naroda, sta Norwood in Le Pen v muslimanih videla nevarnost za Angleže oziroma Francoze. V nasprotju z Norwoodom in Le Penom pa je Majer k temu dodal, da so priseljenci neumni in neuki. Njegove besede so tako po intenzivnosti stigmatiziranja priseljencev gotovo presegle Le Penove in Norwoodove besede proti muslimanom.

²⁵ Vsebino iz tega razdelka sem obravnaval že v prispevku z naslovom *Sovražni govor kot zloraba pravice do svobode izražanja*, ki je v postopku objave v Zborniku Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Kot je zgoraj navedeno, sta bila Le Pen in Norwood pred nacionalnimi sodišči zaradi sovražnega govora obsojena in ESČP se je z njuno obsodbo strinjalo. V zadevi Tomaža Majerja pa je Okrožno državno tožilstvo v Ljubljani ovadbo zoper Majerja zavrglo z obrazložitvijo, da s svojimi besedami ni izpolnil enega od znakov kaznivega dejanja iz 297. člena KZ-1, tj., da je dejanje storjeno na način, ki lahko ogrozi ali moti javni red in mir, ali z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev.²⁶

Tudi če se strinjamo s stališčem tožilstva, da Majer s svojimi besedami ni ogrozil javnega reda, saj zaradi njegovih besed ni bilo pričakovati izbruhov nasilja proti priseljencem ali drugačnega motenja javnega reda, se je težko strinjati z ugotovitvijo, da njegove besede ne pomenijo »groženj, zmerjanja ali žalitev«. V zvezi s tem je tožilstvo v sklepu zapisalo le, da je pojme grožnje, zmerjanje in žalitve »treba razlagati v njihovem kazenskopravnem pomenu in v skladu s teorijo in sodno prakso, oblikovano glede ustreznih kaznivih dejanj«. Ta obrazložitev ne pove ničesar, vsekar pa ne odgovori na vprašanje, zakaj je tožilstvo menilo, da Majerjeve besede, da so priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije neumni, neuki in da pomenijo grožnjo za interese Slovencev, do priseljencev niso bile žaljive. Odločitev tožilstva, da se ovadba zavrže, je tako očitno neprepričljiva.

To ugotovitev potrjujejo še nekateri drugi primeri, v katerih so slovenski organi pregona pokazali nesorazmerno blag odnos do avtorjev sovražnih izjav.

Naj v zvezi s tem spomnim na odločitev tožilstva, da ne sproži kazenskega postopka zoper Sebastjana Erlaha, ki je v svojih tvitih pozival, naj se begunce pričaka s krogli in naj se požge džamijo, ko bo ta zgrajena.²⁷ Tudi v tej zadevi je tožilstvo zavzelo stališče, da Erlah s svojimi izjavami ni ogrozil javnega reda in miru, njegovih besed pa po mnenju tožilstva tudi ni bilo mogoče okvalificirati kot grožnje, zmerjanje ali žalitve.

Pozivi k streljanju na ljudi in k požigu sakralnega objekta po mojem mnenju lahko povzročijo nevarnost za javni red in mir. Pri tem je namreč treba upoštevati, da so bili Erlahovi pozivi drugače kot Majerjevi objavljeni v času, ko se je napetost med evropskim prebivalstvom zaradi vedno večjega števila beguncev zaostrovala. V času in v okoliščinah, v katerih je Erlah pozival k nasilju, bi se objektivno gledano lahko zgodilo, da bi kdo tem pozivom sledil in da bi dejansko prišlo do nasilnega dejanja proti beguncem ali pa proti muslimanom, saj sta se v medijih, predvsem pa v različnih spletnih komentarjih, ti dve skupini ljudi enačili.

Po Erlahovih tvitih in po še številnih drugih sovražnih spletnih komentarjih v zvezi z muslimani smo bili lani priče dvema zaporednima skrunitvama zemljišča, na katerem bo v Ljubljani stala džamija. Neznani storilci so po tem zemljišču razlili

²⁶ Sklep Okrožnega državnega tožilstva v Ljubljani št. Kt (0)5875/11-MJ-tp z dne 28. novembra 2012.

²⁷ Glej npr. članek v spletni izdaji Večera z dne 27. 8. 2015 z naslovom *Prijava policiji zaradi »krogel na begunsko krizo«* (Čokl in STA, 2015). Članek je dostopen na spletnem naslovu: <http://www.vecer.com/clanek/201508276138337>.

svinjsko kri in nanj odvrgli svinjske glave. K temu dogodku je gotovo pripomogla tudi intenzivna gonja proti priseljencem in muslimanom na splošno v različnih spletnih komentarjih, morda pa so k temu pripomogli tudi Erlahovi pozivi.

Ti dogodki so pokazali, da ugotovitev tožilstva, da Erlahove besede ne bi mogle ogroziti javnega reda, ni bila prepričljiva.

Iz opisanih primerov je torej mogoče sklepati, da kljub načelni skladnosti kazenskopravne ureditve sovražnega govora s smernicami Sveta Evrope slovenski organi pregona v praksi od teh smernic odstopajo.

Opravljanje novinarskega dela – kje je meja med legitimnim poročanjem o temi v javnem interesu in sovražnim govorom?

Novinarji morajo v okviru opravljanja svoje funkcije *public watchdog*²⁸ javnost nepristransko in resnicoljubno obveščati o zadevah, ki so zanjo pomembne.²⁹ Kot je navedeno v *Etičnem kodeksu* Mednarodne novinarske federacije, je namreč »spoštovanje resnice in pravice javnosti do resnice prva novinarjeva dolžnost« (International Federation of Journalist, 1954/1986).

Včasih pa lahko tudi resnicoljubno poročanje novinarjev o družbeni realnosti pripomore k nastanku ali povečanju nestrpnosti javnosti nasproti določeni skupini ljudi. V takem primeru se postavi vprašanje, ali naj novinar vztraja pri resnicoljubnem poročanju o družbeni realnosti, s čimer pripomore k uresničevanju pravice javnosti do obveščeniosti, ali pa naj informacije, ki bi utegnile zbuditi negativna čustva javnosti do določene skupine ljudi, raje zamolči.

Tipičen primer take dileme se je slovenskim novinarjem postavil ob poročanju o razmerah v begunskih centrih v Sloveniji. Nekateri novinarji, ki so o navedeni temi poročali lani, so se pri opravljanju svojega dela spraševali, ali naj objavijo tudi informacije, ki bi lahko pri javnosti zbudile negativen odnos do beguncev, na primer informacije o kaznivih dejanjih, ki so jih begunci storili v begunskih centrih (Korošec, 2016). Objava teh informacij bi namreč lahko pri delu javnosti zbudila negativna čustva do beguncev, s čimer bi dejansko pripeljala do enakega rezultata kot sovražni govor. Pripomogla bi k nastanku oziroma povečanju nestrpnosti matičnega prebivalstva proti ranljivi družbeni skupini, to je beguncem. Ta dilema je bila razumljiva. Ob še tako profesionalnem pristopu do opravljanja svojega dela

²⁸ Izraz *public watchdog* v pravni teoriji in v sodni praksi ESČP označuje vlogo novinarjev pri izvajanju njihove funkcije nadzora nad ravnanjem nosilcev oblasti.

²⁹ O dolžnostih novinarjev pri nepristranskem obveščanju javnosti glej širše Poler Kovačič, 2004 in Vobič, 2009.

je bilo novinarjem težko ohraniti objektivnost, ko so bili v neposrednem stiku s trpečimi ljudmi (ibid.).

Pred podobno dilemo so bili postavljeni tudi novinarji, ko so poročali o množičnih spolnih napadih na novo leto 2016 v Kölnu.³⁰ Čeprav je šlo za dogodek, ki si je že zaradi velikega števila spolnih zlorab nedvomno zaslužil pozornost javnosti, je časopis *Dnevnik* prvo novico o tem dogodku objavil šele 6. januarja 2016, *Delo* pa celo dan pozneje, torej 7. januarja 2016.³¹

Kljub sicer do neke mere razumljivemu stališču novinarjev in uredništev navedenih medijev, da bodo odlašali z objavo informacij, ki bi lahko negativno vplivale na odnos javnosti do beguncev, pa je bilo njihovo ravnanje nesprejemljivo. Temeljna dolžnost novinarjev kot »javnih psov čuvajev« je uresničevanje pravice javnosti do obveščeniosti, ki je sestavni del oziroma pasivna komponenta svobode tiska (Čeferin, 2013: 32). Pravica do obveščeniosti pa na drugi strani implicira dolžnost novinarjev, da javnosti posredujejo zanesljive in celovite informacije o družbenem dogajanju. Resnicoljubno in celovito obveščanje javnosti je torej dolžnost novinarjev, ki jim jo v okviru pravice do svobode izražanja nalagata tako Ustava v 39. členu, kot tudi EKČP v 10. členu. Gre torej ne le za etično (glej Etični kodeks Mednarodne novinarske federacije), temveč tudi na pravni normi utemeljeno dolžnost novinarjev. Da je objektivno obveščanje javnosti novinarska dolžnost, pa v svoji sodni praksi opozarja tudi Ustavno sodišče RS kot razlagalec slovenske Ustave. Tako je v svoji odločbi U-I-172/94³² zapisalo, da morajo novinarji pri svojem delu vzpostavljati nepristransko informirano javnost, kar še posebej velja za poročanje o temah, pri katerih obstaja splošni interes javnosti o informiranosti. Svojo navedeno nalogo pa lahko izpolnijo le s čim bolj objektivnim obveščanjem javnosti o družbenem dogajanju. Vsakršno prilagajanje poročanja takim ali drugačnim odzivom javnosti bi pomenilo odstop od naloge, ki jo novinarjem nalaga Ustava. V tem smislu je molk novinarjev ob množičnih spolnih zlorabah, pa čeprav so ga vodili pozitivni nagibi, pomenil kršitev njihovih dolžnosti, ki izhajajo iz svobode tiska, zajamčene z Ustavo in EKČP.

Drugače pa velja za novinarske prispevke, ki niso namenjeni iskanju resnice o temi, pomembni za javnost, temveč le spodbujanju sovraštva sproti določeni skupini ljudi.³³ Takih prispevkov oziroma sovražnega govora se morajo novinarji

³⁰ BBC je poročal, da so predvsem priseljenci iz severnoafriških držav takrat samo v Kölnu spolno zlorabili več sto žensk (glej prispevek na spletni strani: <http://www.bbc.com/news/world-europe-35250903> (18. november 2016)).

³¹ V *Dnevniku* je bil članek o navedeni temi objavljen na zadnji strani pod naslovom *Množični silvestrski spolni napadi na ženske v Kölnu šokirali Nemce*, v *Delu* pa na šesti strani pod naslovom *Napačna strpnost in neuspešna integracija*.

³² Odločba Ustavnega sodišča RS U-I-172/94 z dne 6. oktobra 1994.

³³ Nekaj tipičnih primerov sovražnega govora v medijih, ki pomeni zlorabo svobode tiska, glej na spletni strani Sveta za odziv na sovražni govor, 2015.

vzdržati, njihova etična pravila pa jim nalagajo, da sovražni govor tudi aktivno preprečujejo s tem, da se nanj odzovejo in ga obsodijo.³⁴

Sklep

V demokratični družbi je treba dopustiti javno in odprto razpravo o zadevah, ki so pomembne za javnost. V tem okviru je treba dopustiti tudi ostre in provokativne izjave, ki posegajo v pravico do osebnega dostojanstva drugih ljudi, še zlasti če so namenjene razpravi o temi, ki je pomembna za javnost. Če pa gre le za spodbuja-nje sovraštva, nasilja ali nestrpnosti proti določeni skupini ljudi, torej za sovražni govor, ki ne pomeni prispevka k razpravi o temi v javnem interesu, morajo držav-ne oblasti na tak način zlorabljenemu pravico do svobode izražanja omejiti oziroma sankcionirati. Če tega ne bi storile, bi s svojim pasivnim ravnanjem tudi same pri-pomogle h kršenju pravice do osebnega dostojanstva in varnosti oseb, ki so bile s sovražnim govorom napadene.

Literatura

- ČEFERIN, ROK IN ŠPELA MEŽNAR (2014): Hate Speech and Anonymous Internet Comments: How to Fight the Legal Battle in Slovenia? *Annales* 24: 477–489.
- ČEFERIN, ROK (2017): *Sovražni govor kot zloraba svobode izražanja*. Zbornik SAZU, v postopku objave.
- ČEFERIN, ROK (2013): *Meje svobode tiska. Analiza sodne prakse Ustavnega sodišča Republike Slovenije in Evropskega sodišča za človekove pravice*. Ljubljana: GV Založba.
- ČOKL, VANESSA IN STA (2015): Prijava policiji zaradi »krogel na begunsko krizo«. *Večer*, 27. avgust. Dostopno na: <http://www.vecer.com/clanek/201508276138337> (24. julij 2017).
- DRUŠTVO NOVINARJEV SLOVENIJE (2010): *Kodeks*. Dostopno na: <http://novinar.com/drustvo/o-nas/dokumenti/kodeks/> (22. julij 2017).
- HARRIS, DAVID, MICHAEL O'BOYLE IN COLIN WARBRICK (2009): *Law of the European Convention on Human Rights*. Druga izdaja. Oxford: Oxford University Press.
- INTERNATIONAL FEDERATION OF JOURNALIST (IJF) (1954/1986): *IJF Declaration of Principles on the Conduct of Journalists*. Dostopno na: <http://www.ifj.org/about-ifj/ifj-code-of-principles/> (22. julij 2017).
- KOROŠEC, ESTERA (2016): *Etične dileme urednikov, novinarjev in fotoreporterjev pri*

³⁴ Kodeks Društva novinarjev Slovenije (2010), 21. člen: »Spodbujanje k nasilju, širjenje sovraštva in nestrpnosti ter druge oblike sovražnega govora so nedopustni. Novinar jih ne sme dopustiti, če pa to ni mogoče, se mora nanje nemudoma odzvati oziroma jih obsoditi.«

- poročanju o migrantih*. Diplomaska naloga. Ljubljana: FDV.
- MACDONALD, RONALD ST. JOHN, FRANZ MATSCHER IN HERBERT PETZOLD (1993): *The European System for the Protection of Human Rights*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- SVET ZA ODZIV NA SOVRAŽNI IN DISKRIMINATORNI GOVOR (2015): 3. javni odziv Sveta za odziv na sovražni govor. Dostopno na: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2015/01/Svet-za-odziv-na-sovra%C5%BEni-govor_Odziv-3.pdf (18. november 2016).
- ŠTURM, LOVRO (UR.) (2002): *Komentar Ustave Republike Slovenije*. Ljubljana: Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije.
- POLER KOVAČIČ, MELITA (2004): *Novinarska (iz)virnost: Novinarji in njihovi viri v sodobni slovenski družbi*. Ljubljana: FDV.
- SPLICHAL, SLAVKO (1997): *Javno mnenje: teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*. Ljubljana: FDV.
- VOBIČ, IGOR (2009): Normativne vrste novinarstva in poročanje o politiki skozi optiko slovenskih novinarjev, politikov in državljanov. *Javnost/The Public* 16: 21–40.
- WEBER, ANNE (2009): *Manual on hate speech*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Pravni in drugi viri

- ADDITIONAL PROTOCOL TO THE CONVENTION ON CYBERCRIME, CONCERNING THE CRIMINALISATION OF ACTS OF A RACIST AND XENOPHOBIC NATURE COMMITTED THROUGH COMPUTER SYSTEMS*. Dostopno na: <http://www.notohatespeech.com/wp-content/uploads/2016/08/AP-Cybercrime.pdf> (6. junij 2017).
- CONVENTION OF CYBERCRIME, ETS NO. 185*.
- DECLARATION OF THE HEADS OF STATE AND GOVERNMENT OF THE MEMBER STATES OF THE COUNCIL OF EUROPE*, adopted in Vienna on 9 October 1993. Dostopno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/archives/other_texts/2-vienna/declaration/declaration_vienna_summit_EN.asp (6. junij 2017).
- ECRI (EUROPEAN COMMISSION AGAINST RACISM AND INTOLERANCE) GENERAL POLICY RECOMMENDATION NO. 15 ON COMBATING HATE SPEECH*, adopted on 8 December 2015. Dostopno na: http://www.coe.int/t/DGHL/MONITORING/ECRI/activities/GPR/EN/Recommendation_N15/REC-15-2016-015-ENG.pdf (6. junij 2017).
- RECOMMENDATION NO. R (97) 20 OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES ON "HATE SPEECH"*. Dostopno na: <https://rm.coe.int/1680505d5b> (6. junij 2017).
- RECOMMENDATION 1805 (2007) – BLASPHEMY, RELIGIOUS INSULTS AND HATE SPEECH AGAINST PERSONS ON GROUNDS OF THEIR RELIGION*. Dostopno na: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17569&lang=en> (6. junij 2017).
- RESOLUTION 1510 (2006) – FREEDOM OF EXPRESSION AND RESPECT FOR RELIGIOUS BELIEFS*. Dostopno na: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17457&lang=en> (6. junij 2017).

SODBA EVROPSKE KOMISIJE ZA ČLOVEKOVE PRAVICE, *GLIMMERVEEN IN HAGENBEEK PROTI NIZOZEMSKI*, ŠT. 8348/78, 8406/78 z dne 11. 10. 1979.

SODBA ESČP, *GINIEWSKI PROTI FRANCIJI*, ŠT. 64016/00 z dne 31. 1. 2006.

SODBA ESČP, *HANDYSIDE PROTI ZDRUŽENEMU KRALJESTVU*, ŠT. 5493/72 z dne 7. 12. 1976.

SODBA ESČP, *LE PEN PROTI FRANCIJI*, ŠT. 18788/09 z dne 20. 4. 2010.

SODBA ESČP, *LOMBARDO IN DRUGI PROTI MALTI*, ŠT. 7333/06 z dne 24. 4. 2007.

SODBA ESČP, *NIKULA PROTI FINSKI*, ŠT. 31611/96 z dne 21. 3. 2002.

SODBA ESČP, *NORWOOD PROTI ZDRUŽENEMU KRALJESTVU*, ŠT. 23131/03 z dne 16. 11. 2004.

SODBA ESČP, *OTTO-PREMIINGER-INSTITUTE PROTI AVSTRIMI*, ŠT. 13470/87 z dne 20. 9. 1994.

SODBA ESČP, *VEJDELAND PROTI ŠVEDSKI*, ŠT. 1813/07 z dne 9. 5. 2012.

SODBA ESČP, *GÜNDÜZ PROTI TURČIJI*, ŠT. 35071/97 z dne 4. 12. 2003.

ODLOČBA USTAVNEGA SODIŠČA REPUBLIKE SLOVENIJE, ŠT. U-I-141/97 z dne 22. 11. 2001.

ODLOČBA USTAVNEGA SODIŠČA, UP-345/01 z dne 5. 2. 2004.

ODLOČBA USTAVNEGA SODIŠČA RS, U-I-172/94 z dne 6. 10. 1994.

SKLEP OKROŽNEGA DRŽAVNEGA TOŽILSTVA V LJUBLJANI, ŠT. KT (0)5875/11-MJ-tp z dne 28. 11. 2012.

SODBA VRHOVNEGA SODIŠČA, IPS 5357/2010-162 z dne 27. 3. 2014.

SODBA VIŠJEGA SODIŠČA V LJUBLJANI, OPR. ŠT. II KP 24631/2010.

SODBA VIŠJEGA SODIŠČA V LJUBLJANI, OPR. ŠT. II KP 24633/2010.

SODBA VIŠJEGA SODIŠČA V LJUBLJANI, OPR. ŠT. II KP 5357/2010.

SODBA VIŠJEGA SODIŠČA V LJUBLJANI, OPR. ŠT. II KP 65803/2012.

EVROPA, MIGRACIJE, ISLAM

Novi Drugi: Ideološke podobe beguncev v sodobni Sloveniji

Abstract

The New Other: Ideological Images of Refugees in Contemporary Slovenia

The author critically analyses hate speech and practices that have erupted in Slovenia in the summer of 2015 at the time of the so-called refugee crisis, and continued to this day. He interprets these practices as a process of *othering* in relation to the imaginary notions of "Slovenian" and "European". This process is double-sided: refugees are first constructed as a unified mass that is completely different from us, which serves as the basis for making subsequent distinction between more and less acceptable. On these grounds, four different ideological images of a refugee are created: the refugee as a criminal, the refugee as an uninvited visitor, the refugee as a powerless victim, and the refugee as a global proletarian. This discourse completely overlooks the real reasons behind forced migration, which are inherited from colonialism, neo-colonialism, and a series of fallacious interventions in the Middle and Near East in the last 20 years. The mechanism of the displacement of hatred (Adorno, Mitscherlich) that allows the transfer of responsibility to various *Others* (refugees, members of ethnic communities from other countries of ex-Yugoslavia, Roma, LGBT, etc.) is often used in European and Slovenian society. The author concludes that the hate speech and politics of exclusion which appeared in Slovenia in 2015 closely resembled the rallies, protests and graffiti of right-wing extremists.

Keywords: refugees, Slovenia, hate speech, Othering, neo-racism, graffiti, neo-fascism

Mitja Velikonja is a full professor at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, and a member of the editorial board of the Journal for the Critique of Science, Imagination, and new Anthropology. (mitja.velikonja@fdv.uni-lj.si)

Povzetek

Avtor analizira sovražni govor in konkretne prakse, kot so se razvile v času tako imenovane *begunske krize* v Sloveniji od poletja 2015 naprej. V njih opaža ustvarjanje novega Drugega (*othering*) imaginarnemu slovenstvu in evropejstvu. Ta proces je dvojen: begunce se najprej konstruira kot enotne, od nas popolnoma drugačne v vseh pogledih, da bi se jih potem, v drugem koraku izključevanja, diferenciralo na bolj ali manj sprejemljive za nas. Na tej podlagi nastanejo tudi štiri glavne ideološke podobe begunca: kot zločinca, kot nepovabljenega prišleka, kot neobgljene žrtve in kot globalnega proletarca. V tem diskurzu se povsem zanemarjajo pravi razlogi teh prisilnih migracij, ki so dediščina kolonializma, uveljavljanja neokolonializma in niza zgrešenih intervencij na Srednjem in Bližnjem vzhodu v zadnjih dvajsetih letih. V evropski in v slovenski družbi se z mehanizmom premeščanja sovraštva (Adorno, Mitscherlich) odgovornost za nastali položaj prenaša s pravih krivcev na različne Druge v njih – tokrat so to begunci (ki se pridružijo preostalim Drugim, kot so pripadniki drugih jugoslovanskih narodov, ki živijo pri nas, Romi, LGBT-populacija itn.). Sklepna ugotovitev raziskave je, da se sovražni govor in izključevalne dejavnosti politike na Slovenskem tako rekoč niso razlikovali od tistega uličnih desničarskih ekstremistov, izraženih v graffitih, protestih in zborovanjih.

Ključne besede: begunci, Slovenija, sovražni govor, ustvarjanje Drugega, neorasizem, grafiti, nefašizem

Mitja Velikonja je redni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in član uredništva Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo. (mitja.velikonja@fdv.uni-lj.si)

Od Ahasvera do *Musselmana*

Ob medijskih poročilih o *begunski krizi*¹ me je ves čas prešinjala stara mitološka zgodba o Ahasveru, Judu, ki brez obstanka preklet tava po svetu, preganjan pri vseh, čakajoč končno sodbo (glej Perry in Schweitzer, 2008). A potem sem se spomnil še bolj tragičnega lika: *Musselmana*, ki ga, sklicujoč se na preživelega taboriščnika, italijanskega Juda Prima Levija, v svojih knjigah omenja Giorgio Agamben (1998; 1999). To ime je veljalo za najbolj šibke, najbolj izčrpane, apatične taboriščnike v kacetih, zapisane gotovi smrti, ki razen »golega življenja« niso imeli ničesar več. V stanju med življenjem in smrtjo, človeškim in nečloveškim, je ta izraz po Agambenu (1999: 69; glej tudi 1998: 103, 104) pomenil »paznika na pragu nove etike, etike oblike življenja, ki se začne tam, kjer se dostojanstvo konča«. To »novo etiko« golega biološkega preživetja, ne pa dostojnega življenja, zdaj prepoznavam v aktualnem ideološkem konstruiranju podob beguncev s Srednjega in Bližnjega vzhoda, teh novih *Muselmänner*, tudi v slovenskih političnih diskurzih.

Dramatična dogajanja od poletja 2015 naprej so trenutek resnice Zahoda, *bele civilizacije*: njeno soočenje s katastrofalno dediščino svoje svetovne nadvlade in nadaljevanjem tega v sedanosti, predvsem pa zahtevajo premislek, kako se tega lotiti v prihodnosti. *Sredozemska pot*, zdaj tudi (*zahodno*)*balkanska pot*², je usodni izziv Evropi nacionalnih držav in nacionalnih kultur za njimi. Pri več kot tri tisoč truplih utopljenecv vsako leto (torej samo tistih najdenih, ki jih ni požrlo morje!³) se Evropska unija ne more več skrivati za abstraktnimi frazami *odprtih meja, svobode za vse, človekovih pravic* in podobnih *od radosti*, ko pa je vse to tako očitno poteptano vsepovsod onstran njenih jarkov.⁴ Schengenski zidovi so učinkoviteje nepremostljivi in smrtonosnejši kot vsi drugi evropski zidovi v zgodovini, vključno z berlinskim, katerega *padec* je postal perverzni sinonim za najnovejše *združevanje Evrope*.

Namen pričujočega prispevka je analiza sovražnega govora »na slovenski način« v tej veliko širši zgodbi: zanima me, kako se v tem času v različnih sloven-

¹ Ideološke izraze, ki sem jih zasledil v različnih medijih in političnih izjavah v zadnjem poldrugem letu, v celotnem besedilu pišem v *poševnem tisku*.

² Več o tem glej v sijajnih študijah Acerbic Distribution, 2016 ter Kogovšek Šalamon in Bajt (ur.), 2016.

³ V primerjavi s 136 do 240 žrtvami berlinskega zidu med letoma 1961 in 1989!

⁴ Vključno z Nobelovo nagrado za mir, ki jo je Evropska unija prejela leta 2012 za *uspešno prizadevanje za mir in sožitje ter za demokracijo in človekove pravice*.

skih diskurzih, spontanih/uličnih in strukturnih/uradnih ustvarja podoba beguncev kot novega Drugega slovenstvu. Natančneje rečeno, kako je v Sloveniji – v družbi s notoričnim primanjkljajem kozmopolitizma, tradicije multikulturalnosti in sprejemanja drugačnosti – prišlo do normalizacije sovražnega govora o njih. V zadnjem poldrugem letu sem sistematično zbiral, klasificiral in analiziral medijska poročanja in izjave politikov ter državnih uradnikov, torej dominantni diskurz, pa tudi vsebine grafitov in *streetarta*, torej ulične komentarje na vse skupaj. V članku omenjam samo najbolj simptomatične. Grafiti že dolgo niso več zgolj »orožje šibkih« v smislu Jamesa C. Scotta (1985), torej medij skupin s komunikacijskim deficitom, ampak čedalje bolj tudi »orožje oblasti«: mnenje vladajočega razreda, izraženo na ulični način. Še več: ekstremno sovražni grafiti so v tem primeru samo anticipirali ukrepe državnih oblasti: ulica je prehitela uradno politiko in ji začrtala ksenofobno smer in dikcijo.⁵

Dvojna matrica izključevanja: najprej unifikacija, potem diferenciacija

Ideološka konstrukcija begunca v tovrstnem sovražnem govoru poteka skozi dvojno matrico izključevanja. Najprej gre za poenotenje, unifikacijo: govori se o abstraktnih beguncih, o beguncih *per se*: vsi da so enaki, po definiciji in vsestransko Drugi nam, *domačinom*. Drugi korak matrice je njihova diferenciacija, skladna z ravno *ogroženosti*, ki naj bi jo ti begunci pomenili – spet – nam, *avtohtonim prebivalcem*. Tu se jih deli na tiste, ki so še nekako sprejemljivi za Slovenijo oz. Evropo, in na one, ki nikakor niso.

Unifikacija beguncev: Begunec kot abstraktni Drugi

V prvem koraku izključevanja se podoba begunca postavi na drugo stran imaginarne podobe domačinov: prvi postanejo Levi-Straussova »ničelna institucija«, ki opomenja vse okoli sebe s tem, da vse obrača proti sebi.⁶ Evropo oziroma Slovenijo združi strah do njih. Na kratko: *begunci nismo mi*, s čimer se povsem zanemari in zanika njihova dejanska razredna, politična, kulturna, etnična, religijska in nazor-ska heterogenost. V tem koraku ni pomembno, od kod prihajajo, kdo in kaj so, zakaj prihajajo in kam gredo – pomembno je le, da ne pripadajo nam. Inkluzija *naših* na eni strani, ekskluzija in posledično segregacija *njih* na drugi.

⁵ Rečeno z grafitom: »*Today's Graffiti Are Tomorrow's Headlines.*« (Abel in Buckley, 1977: 145)

⁶ Po njegovem mnenju »te institucije nimajo nobene intrinzične lastnosti kot te, da uvajajo potrebne pogoje za obstoj družbenega sistema, ki mu pripadajo; njihova prisotnost – ki sama po sebi nima pomena – omogoča družbenemu sistemu, da se vzpostavi kot celota«; drugače rečeno, te institucije »nimajo nobene druge funkcije kot dajanje pomena družbi, v kateri so« (Levi-Strauss, 1989: 158, 159).

Ustvarjanje Drugega, *othering*, poteka skozi niz tehnik, lastnih klasičnemu konspirološkemu modelu.⁷ Begunec je Drugi v naravnem smislu: pisalo se je o *begunski reki, ki najde pot, o plazu, toku, povodnji, valu, pošiljki, stampedu, roju, begunski golazni* ipd.⁸, ki da *rine, dre* – torej tipična naturalizacija politike, o kateri je pisal Roland Barthes (1993: 129). Retorika »depersonalizacije beguncev in begunk« (Jeffs, 2015: 41) se je stopnjevala s kadri v televizijskih poročilih: brezimna množica ljudi, ki se približuje snemalcu ali jo ta snema z varne višine (recimo iz helikopterja, kot druge *naravne nesreče*). Na Slovenskem obstaja močna ideologija samoviktimizacije, »kalimerovstva«, zaradi majhnosti in prepričnosti, zato se je na drugi strani podoba begunca konstruirala skozi njegovo grozečo številnost. Komentatorji so nenehno poudarjali njihovo nepregledno množičnost, razen v nekaj primerih brez navajanja kakršnih koli notranjih razlik ali strukture (spolne, starostne, izobrazbene, etnične, verske ipd.). To je seveda na široko odprlo vrata različnim insinucijam in manipulacijam. In naprej, begunec je Drugi tudi v varnostnem pogledu, kar odpre vrata sekurizacijskim praksam: šlo naj bi za *infiltracijo sovražnikov Evrope, za džihadiste pod krinko*, teroristi naj bi izkoristili *begunsko krizo* kot kamuflažo, to naj bi bile bodoče *speče celice* oziroma *peta kolona* itn.

Politična drugost se kaže v razcvetu različnih teorij zarote: to naj ne bi bilo nič drugega kot *načrt spreminjanja Evrope v Islamsko državo, v Evroarabijo* oziroma *Evrabijo*. Ksenofobi so obsedeno iskali odgovore na vprašanje, *kdo je zadaj, del kakšnega demonskega načrta* so begunci. Poleg *muslimanske zarote* sta tu še *ameriška* in, *surprise surprise, judovska zarota*⁹: tako eni kot drugi naj bi s spodbujanjem migracij skušali oslabiti in destabilizirati Evropo. Koristili naj bi tudi domačim *levičarjem* – ves čas se je namreč poudarjala tiha zveza med njimi in islamisti. V slovenskem primeru naj bi migracije zagotovile volivce abstraktni ali konkretni *levici* (po enem takšnih psihotičnih izračunov naj bi Združeni levici prinesli *200.000 potencialnih volivcev*) (glej Brščič, 2016) in s tem uničenje slovenske kulture in naroda. In zadnji zarotnik: *EU multikulti birokrati*, ki naj bi si želeli nenacionalno Evropo. Begunci naj bi bili Drugi tudi v zgodovinskem pogledu: poudarja se tradicija spopadov *krščanske Evrope* proti muslimanskim Arabcem in Turkom – najti je bilo mogoče pozive o ponovnem *prižiganju kresov*. Zgled iz novejšje zgodovine pa je *vojna proti terorizmu* od septembra 2001. Šlo naj bi tudi za verskega Drugega: islam naj bi napadal krščanstvo, to, da je *načrtovan vdor muslimanskih fundamentalistov za vzpostavitev seriatskega prava v Evropi* oziroma *kalifata*.¹⁰ K verskemu alarmizmu

⁷ Glej sijajno študijo kulture teorij zarote v Knight, 2000. Sicer pa lahko v tovrstni konstrukciji beguncev zlahka opazim »železno matrico« ustvarjanja stereotipov. Po vrsti: selekcijo, ekstrakcijo, negativizacijo oziroma demonizacijo in generalizacijo.

⁸ Torej precej v duhu Marine Le Pen, ki je prihod beguncev označila kot *bakterijsko priseljevanje*.

⁹ Znova je prišlo prav referiranje na Georgea Sorosa, ki naj bi stal za vsem tem, v stilu naslova *Milijarder, ki je vrgel svet s tečajev!* (naslovnica *Demokracije*, Ljubljana, 29. 12. 2016).

¹⁰ Zanimivo je, da je v nasprotju s slovenskimi katoliškimi ideologi papež večkrat javno stopil na stran beguncev in opozoril na *brezbrižnost do njih*: po njegovem mnenju bi morala vsaka evropska župnija sprejeti po eno begunsko družino (glej Radio Vatikan, 2015). Ne nazadnje je o njih pozitivno

– recimo, da je islamski ekstremizem v Sloveniji *nevarno prisoten ter da toka ljudi, ki so videti prav fanatični, z ničimer ni mogoče ustaviti!* – so prispevali svoj delež tudi nekateri akademiki.¹¹

Naprej: vedno priročen izgovor v ustvarjanju Drugega je ekonomski: begunci naj bi *ogrožali naša delovna mesta*, bili naj bi *socialno breme*, saj bi *uživali iste socialne pravice* – na račun domačinov, seveda. Pri tem se je poudarjalo, koliko državo stane vzdrževanje enega begunca, v nasprotju z *našimi* brezposelnimi in revnimi. V pravnem pomenu se jih razume kot privilegirane Druge, saj da *kršijo naše zakone, prečkajo naše meje, ne da bi bili za to preganjani, nimajo nikakršnih osebnih dokumentov* ipd. Vedno seveda – v nasprotju z *nami*. V socialnem pogledu so to Drugi zaradi *drugačnih navad*, zaradi *občutno višje rodnosti*, zaradi česar naj bi Slovenci oziroma Evropejci kmalu postali manjšina v *lastni domovini*. Rušili naj bi obstoječe *ravnotežje v družbi*. Arbitrarno so se postavljale meje, kolikšen odstotek tujcev naj bi še bil sprejemljiv za normalno delovanje družbe, oz. njihova *zgornja meja* (glej Brankovič, 2016). Begunci naj bi bili tudi socialno-psihološko drugačni od nas: a ne samo drugačni, ampak slabši, saj *kradejo, se tepejo, zavračajo našo hrano, so umazani* ipd. *Nasilne horde migrantov*, skratka.¹² Seksualna drugost današnjih beguncev samo reproducira stari patriarhalni obrazec *zaščite naših žensk* pred najrazličnejšimi tujci, kar je končni cilj vseh rasističnih oziroma nacionalističnih politik: tudi v tem primeru so begunci *posiljevalci*.¹³ Rasna drugačnost, seveda: v poročilih se je pogosto omenjala temnejša polt ali *severnoafriški videz* beguncev. Seznam drugosti beguncev naj sklenem s kulturnim oz. civilizacijskim argumentom: zaradi njih naj bi bila zahodna civilizacija v *nevarnosti* in naj bi *degenerirala: multikulti je beli genocid*. V tem izključevalnem diskurzu se begunce v šolski huntingtonski maniri reducira na pripadnike različnih nekompatibilnih in konfliktnih civilizacij, ki nikakor ne morejo živeti z *nami*.

Naj povzamem vseh trinajst drugosti begunca: gre za isto argumentacijo kot v nacističnem antisemitizmu Alfreda Rosenberga, po kateri je Jud esencialna grožnja arijski esenci (Patterson, 2012: 122). Tudi kriminalizirani, dehumanizirani oz. bestializirani *begunec* je vsestranska grožnja *matičnemu prebivalstvu*, Slovincem oziroma Evropejcem. Srhljivo, a v medijih se je o trpljenju v rezalno žico ujetih

govoril tudi slovenski katoliški misijonar Pedro Opeka.

¹¹ Glej izjave in prispevek dr. Ljubice Jelušič v Domovina, 2016 in Jelušič, 2015.

¹² Glej na primer prispevek na Nova24, 2016. Tudi sicer se v tovrstnih medijih slavi druge višegrajske trdorokce, recimo slovaškega premiera, socialdemokrata Roberta Fica, po katerem so muslimanski migranti največja grožnja, saj se jih ne da integrirati, ali češkega predsednika Miloša Zemana, ki je zagovarjal izgon ekonomskih migrantov in verskih skrajnežev. Najbolj, mestoma naravnost fanatično, pa seveda Viktorja Orbána.

¹³ Najbolj slikovito je to izrazila poljska desničarska revija *WSieci* z naslovnico z alarmističnim naslovom *Muslimansko posilstvo Evrope*, na katerem se je več temnopoltih moških rok nasilno spravilo nad plavolaso belko, oblečeno v evropsko zastavo. Arhetipski motiv *kraje Sabink* tudi sicer najdemo v politični propagandi vseh modernih vojn.

živali na meji pogosto poročalo z veliko več empatije in razumevanja kot o trpljenju beguncev na okopih »trdnjave Evrope« (glej na primer 24ur, 2016; Cerar, 2016).

Diferenciacija beguncev

A vendarle v tem dramatičnem diskurzu niso vsi begunci enaki: njihovi nasilni unifikaciji sledi naslednji biopolitični korak, njihova delitev na bolj ali manj sprejemljive *za nas*. Drugi korak oblastne strategije drobljenja in nadzorovanja v klasičnem foucaultovskem smislu v tovrstnem sovražnem govoru poteka takole.

Najprej se ločuje *prave begunce* od *ekonomskih migrantov* (ali »beguncev«, torej beguncev v narekovajih, kot se je pisalo v nekaterih medijih in grafitih). Prvi naj bi dejansko bežali pred vojnami in nasiljem, drugi naj bi pač samo iskali delo (oziroma lagodno življenje od socialne podpore). Še več: zadnji naj sploh ne bi iskali službe ali socialnih ugodnosti, ampak naj bi bili *prikriti teroristi*. Naslednja je delitev med kristjani in muslimani: *vstopnica za Slovenijo naj bo krstni list*, tako naj bi se izvajala selekcija. Podobno je bilo z delitvijo na svetlopolte in temnopolte, z nizom supremacističnih kvalifikacij za prve in rasističnih diskvalifikacij za druge. Naprej, delilo se jih je na mlade moške in na vse druge z argumentom, zakaj se prvi *ne borijo za svojo domovino*? Seveda se je poudarjal strašljivo večji delež prvih, ki bi, v skladu s prvim korakom diferenciranja, posegali po *naših* službah, socialnih ugodnostih, ženskah itn. Begunci so bodisi ubogljivi in krotki bodisi neubogljivi in neobvladljivi: nasilni incidenti so bili predstavljeni kot dokaz nezmožnosti njihove vključitve v *našo kulturo*.

Vse to lahko povzamem s preprostim dejstvom, da so o beguncih vedno govorili vsi drugi, le begunci sami ne.¹⁴ Na koncu koncev sta bila prav kombinirano policijsko izoliranje beguncev (torej da se jih čim bolj osami od lokalnega prebivalstva)¹⁵ in medijska blokada (edino njih se skorajda nikoli ni spraševalo o njihovih usodah, tegobah, stanju in načrtih za naprej, vse druge, ki so bili v kakršnemkoli stiku z njimi, pa) najbolj bistvena mehanizma ustvarjanja Drugega iz njih. Čim manj jih je treba videti in čim manj vedeti o njih! Le tako so lahko zdržali konstrukti kognitivne disonance: npr. da gre za *islamistični prevzem Evrope* (ko pa je večina beguncev bežala ravno pred nasiljem ISIS in drugih verskih skrajnežev), da nam bodo odžirali *naša delovna mesta* (in obenem živeli od *naše sociale*), da so primitivni (ob hkratnem čudenju, da uporabljajo mobitele, govorijo angleško itn.) in divji (obenem pa naj bi kovali *premišljeno islamizacijo Zahoda*), da nas izkoriščajo (ob dejstvu, da so prav begunci najbolj dumpinška delovna sila, na delovnem mestu najcenejši, najbolj

¹⁴ Npr. spominjam se oddaje *Studio City*, v kateri sta na vprašanja tipa *ali Slovenija potrebuje ograjo?* razpravljala državni sekretar na MNZ in predstavnik Turističnega društva Bela krajina, ne pa tudi begunci sami in aktivisti.

¹⁵ Glej Acerbic Distribution, 2016: 20, 21. To je v praksi pomenilo celo odganjanje samoorganiziranih aktivistov s strani represivnih organov.

izkoriščani in najbolj brezpravni, največji prekarci) ali da se tisti za boj sposobni ne borijo za svojo državo (prvič, zaradi očitno izpričanega pacifizma, in drugič, ko pa države, kot so Sirija, Irak, Libija, Afganistan ipd., obstajajo zgolj na papirju, oblast pa si delijo bolj ali manj paramilitarne skupine, podprte z lokalnimi ali svetovnimi velesilami).¹⁶

Tipifikacija podob beguncev

Na podlagi te dvojne matrice izključevanja so na Slovenskem nastale štiri paradigmatično različne podobe beguncev. Najprej bom v nekaj potezah opisal vsako podobo, potem navedel ukrepe, ki jih njeni ustvarjalci in poustvarjalci predlagajo, na koncu pa reflektiral pozicijo izjavljanja, ki jo najdemo tako v dominantnih medijih kot v akcijah uličnih aktivistov.

Prva podoba je podoba zločinca: *begunec* je seveda *terrorist*, *kriminallec*, *posiljevalec*, *morilec*, *islamist* ipd., kar gre seveda v korak s samopodobo *nas* kot žrtve. Predlagani ukrepi so aktivna konfrontacija, *hard* pozicija, kriminalizacija beguncev: zapiranje meja, omejevanje njihovega gibanja, izgon, uporaba tehnik nadzora (vključno s solzivcem in drugimi nasilnimi sredstvi), *prison-like regime*, angažma vojske in policije v polni opremi ipd. Eden od razvpitih desničarskih aktivistov-tviterašev je celo pozival k streljanju nanje: ustavilo naj bi se jih *with bullets*. Gre za trdo, genocidno, ekstremistično, brevikovsko pozicijo, za »stari« oz. »modernejši fašizem«, kot sem ga analiziral na drugem mestu (Velikonja, 2013).

Druga je podoba nedobrodošlega prišleka: kvalificirani so kot *drugačni*, *ne bo se jih dalo integrirati*, *živeli bodo od naše sociale*, *nimamo služb zanje* itn., skratka mešanje naj bi prineslo same probleme, ni služb, *ne bodo se privadili našemu načinu življenja* itn. Ukrep je klasična *NIMBY* logika, *Not In My Backyard*, v smislu že prav, razumemo situacijo in stiske ljudi, ampak naj zanje poskrbi kdo drug, nočemo jih medse. Gre zgolj za navidezno »mehkejšo«, defenzivno držo, za »neorasizem« (Balibar, 1991) oz. za »postmodernejši fašizem« (Velikonja, 2013), ki svojo radikalno izključljivost skriva za spravljejšim sredinskim diskurzom in praksami.

Tretja podoba je diametralno nasprotna prvima dvema: gre za podobo žrtve, torej redukcije beguncev na *uboge*, *nemočne*, *zmedene*, *nevedne ljudi*, do katerih se gojita benevolenca in empatija. Kot bi bili otroci, za katere je treba poskrbeti. Predlagani ukrep je humanitarna pomoč za golo preživetje. Po mojem mnenju gre tu za sicer dobronamerno in prijazno, pa vendar nereflektirano zaščitniško pozicijo, »mati-terezovsko«, ki prej ali slej začne begunce pasivizirati in infantilizirati, delati odvisne od *naše pomoči*, torej od *naše* dobre volje.

V vseh teh treh podobah so begunci depolitizirani: bodisi kot zločinci, bodisi kot nebodigatreba, bodisi kot žrtev. Zadnja v njih prepozna politični subjekt: to

¹⁶ Več o tem glej v kratki, a lucidni analizi *10 mitov o beguncih* izpod tipkovnice MDimač v *Počasniku*, časopisu skupnosti INDE, št. 1, februar 2016, str. 20–24.

naj bi bil proletarec¹⁷ oz. avantgarda 21. stoletja. S parafrazo Marxa, ti ljudje naj ne bi imeli izgubiti ničesar razen svojih verig: bili naj bi subjekt revolucije, obljuba spremembe, ki je *mi* nismo sposobni narediti. Iz tega tudi izhaja ukrep: njihovo opolnomočenje, prepoznavanje njihove političnosti, revolucionarnega potenciala. Begunci so nedvomno še kako del svetovnega razrednega boja – a kakorkoli je ta utopično-emancipatorski položaj privlačen, mu lahko očitam tudi določeno idealizacijo. Dejansko s svojo »direktno akcijo« učinkovito brišejo meje, toda ali so zaradi tega že avtonomni, reflektirajoči politični dejavnik – ali zgolj pisan, *ad hoc* konglomerat posameznikov z zelo osnovnimi, preživetvenimi cilji iz preprostega razloga, ker jim dobesedno gori za petami, torej brez jasnih političnih ambicij? Sicer je težko posploševati, ampak sam jih bolj dojemam kot »rezervno industrijsko armado« v Marxovem pomenu, ne pa preprosto kot globalni proletariat. Ponavlja se stari romantični predsodek, da so zdaj pa begunci tisti *a priori* progresivni, preobraževalski. Podobna pretirana pričakovanja so bila v zadnjih dveh stoletjih projicirana tudi na nekatere druge vnaprej določene »dežurne revolucionarje«: na delavski razred, intelektualce in študente. Nihče izmed njih ni bil revolucionaren kot celota, ampak je bilo mogoče med njimi najti tako revolucionarje kot oportuniste, tako konservativce kot progresiste.

Ekstremizem centra

Množica povečini negativnih podob beguncev na Slovenskem in v Evropi gre žal v kontekst podobnih procesov fašizacije posthladnovojnske, *združene, demokratske, strpne, svobodne Evrope brez meja*. Nič novega ni v tem, podobne podobe srečujemo že zadnjih dobrih petindvajset let. »Politika centra, najbolj spregledan tip političnega ekstremizma« oz. »ekstremizem centra«, če uporabim izredno uporaben koncept ameriškega politologa Seymourja Martina Lipseta (1963: 129), je bil v smislu *obrambe Evrope pred tujci* uporabljan v času povečanega prehoda beguncev v devetdesetih¹⁸ in pozneje ob vključevanja novih članic v Evropsko unijo¹⁹. Že takrat so nastajale podobe nepredušno zaprtih južnih meja, nevarnosti tujcev, ki da *vdirajo* v naš dom, njihovega tihotapljenja čez mejo, rasistične stereotipizacije, stigmatizacija, ekstremistična poimenovanja in delovanja institucij (npr. »Center za odstranjevanje tujcev«!) ipd. Da je multikulturalizem mrtev, so nas že v letih 2010 in 2011 prepričevali takrat vodilni evropski politiki.²⁰

¹⁷ Glej intervju Boruta Mekine z Rastkom Močnikom (Mekina, 2015).

¹⁸ Študija takratnih dogajanj (Pajnik, Lesjak-Tušek in Gregorčič, 2001) je še kako aktualna in uporabna tudi v sedanjih: izključevalna diskurza – strukturna in ulična – sta tako rekoč identična.

¹⁹ Glej primere iz takratnih uradnih publikacij EU in tudi medijev v Velikonja, 2005.

²⁰ Spomnimo se neorasističnih izjav Angele Merkel, Davida Camerona in Nicolasa Sarkozyja. Po-

Takšen »ekstremizem centra« je identičen ideologiji »postmodernih« oziroma »nadideoloških« desnoekstremističnih gibanj tipa Avtonomni nacionalisti Slovenije (ANSI)²¹ ali italijanski CasaPound²²: oboji zagovarjajo skupen boj za ohranitev nacionalne suverenosti, ekonomsko neodvisnost, kulturni esencializem, antikomopolitizem, socialni integralizem oziroma korporativizem, zavračanje globalnega kapitalizma, skrb za nataliteto domačinov ter versko in nazorsko izključevanje. Skupaj s še eno podobno novo skupino v Sloveniji, Radikalno Ljubljano²³, so si edini v zavračanju multikulturalizma in so militantno naravnani proti najrazličnejšim *tujcem*, v tem primeru beguncem.

Aktualna oblast je na begunsko situacijo odgovorila v eichmanovski maniri nerefektiranega izvrševanja ukazov²⁴ v tem konkretnem primeru neidentificiranega naročnika (oziroma neke abstraktne *Evrope*). S sprenevedajočim novorekom (rezalna žica je npr. postala *tehnična ovira*) se je pisalo in govorilo o *zaščiti schengenske meje, zavarovanju Evrope* ipd. V simptomatično veliko primerih se uradni diskurz ni razlikoval od diskurza desničarskih huliganov: *Slovenija, zavaruj meje!* ali *Begunec ni enako ekonomski migrant* ali *Vojsko na meje* smo lahko slišali od vodilnih politikov in prebrali na zidovih. Ksenofobija je iz latentne prešla v manifestno, odkrito obliko, sploh se ni več skrivala. In to ob dejstvu, da naj bi v Sloveniji vladala levosredinska koalicija: cinično lahko pripomnim, da ob taki levi sredini niti ni potrebna desnica, saj že ta uresničuje njihove cilje. Predsednik vlade je postavljanje rezalne ograje novembra 2015 celo pospremil s shizofreno izjavo, da mu je kot človeku hudo, da postavljamo meje, *ampak kot premier moram sprejeti odgovornost, da zagotovimo varnost beguncem in državljanom* (glej 24ur, 2016b).

Glasi uraden/neuraden ekstremistični diskurz ter sistemske/spontane ksenofobne prakse so se pojavile ne glede na dejstvo, da v Sloveniji tako rekoč nihče od beguncev ni želel ostati²⁵ (kar bi nas sicer res moralo skrbeti!), da so jo vsi samo prečkali na poti v Nemčijo ali drugam na Zahod. A vseeno se je načrtno zastraševanje ljudi spet izkazalo za učinkovito oblastno strategijo, saj olajšuje njihovo obvladovanje in opravičuje represivne ukrepe oblasti: javnomnenjski

dobno šokantna stališča smo lahko v med begunskimi dogajanji slišali tudi od Slavojja Žižka na *Festivalu strpnosti* (!) januarja 2016.

²¹ Glej njihov program oziroma *točke* na Avtonomni nacionalisti, n. d.

²² Glej sijajno študijo Maddalene Cammelli, 2015.

²³ Njihov zgoščen program se glasi: *Za slovanski rod, svobodo in stare vrednote. Proti zahodni degeneraciji, ameriškemu imperializmu in kulturnemu marksizmu*. Dostopen je na Facebooku, na povezavi <https://www.facebook.com/Radikalna-Ljubljana-851736504884615/> (27. december 2016).

²⁴ Zygmund Bauman (1989: 17) v svojem delu o prežetosti modernosti in holokavsta ugotavlja, da je bilo iztrebljanje Judov preprosto »produkt rutinskih birokratskih postopkov«.

²⁵ Čeprav se je notranja ministrica bala, da v primeru *begunskega žepa* ob zaprtju avstrijske meje »ti ljudje ne bi izpuhteli, ostali bi pri nas« (*Delo*, Ljubljana, 19. januar 2016).

podatki kažejo, da je danes večina Evropejcev (in Slovencev) zelo zadržana do beguncev. Sarkastično bi lahko dodal, da je Evropa (in Slovenija) končno združena, enotna, povezana – da, a proti novemu »sovražniku«. Žal se negativne posledice takšne politike kriminalizacije tujcev (ali, v najboljšem primeru, njihove getoizacije, spomnimo se uporov v francoskih *banlieues* jeseni 2005!) in samoviktimizacije domačinov hitro pokažejo: razrast sovraštva in strahu pripelje do radikalizacije diskurzov in praks na obeh straneh. Povedano s starim rekom: Kdor seje sovraštvo, bo žel vojno.²⁶ *Žal pričakujem, da se bo v kratkem, z obveznimi kvotami, ki jih bo morala sprejeti vsaka država članica Evropske unije, to samo še poslabšalo: že zdaj so bili pri nas poskusi naselitve, šolanja, zaposlovanja in siceršnjega integriranja sprejeti na nož (grožnje z vaškimi stražami, referendum, demonstracije ipd.). To bo ostalo močno gorivo desnega populizma tudi v prihodnje.*

V zadnjem poldrugem letu se pravzaprav ni govorilo o bistvenih vprašanjih, zakaj begunci sploh prihajajo; ljudi se je prepričevalo o nevarnostih, ki naj bi jih pri našali, ne pa jim razlagalo, zakaj so prišli. Ekstremistični center v svojih diskurzih in praksah sistematično skriva prave razloge za *krizo z begunci* tako, da se premešča sovraštvo nanje. Najprej o vzrokih selitev, ki bi si sicer zaslužili daljšo in temeljitejšo obravnavo. Po mojem mnenju so glavni trije: begunci so dediščina kolonializma, posledica neokolonializma in neoimperializma ter žrtve zgrešenih vojaško-političnih intervencij v zadnjih dvajsetih, tridesetih letih. Prvič, zgoščeno povedano s pariškim grafitom: *Mi smo zdaj tu, ker ste bili najprej vi tam!* Stare kolonialne velesile – Velika Britanija, Španija, Portugalska, Francija, Nizozemska, Belgija, Italija – so od konca 15. stoletja do prve svetovne vojne zagotovile dolgotrajno podrejenost svetovne periferije svetovnemu centru. Drugič, neokolonializem, ki sledi formalni dekolonizaciji po drugi svetovni vojni, to nadvlado ene strani in odvisnost druge dejansko le še utrdi: plenjenje in pustošenje se nadaljujeta. Spremeni se tudi narava kapitalizma: od liberalnega, monopolnega in imperialističnega v finančni oz. dolžniški. Pojavijo se novi globalni igralci in novi kolonizatorji: ZDA, Sovjetska zveza oz. Rusija, Kitajska, multinacionalke, Evropska unija. Tretji razlog je niz popolnoma spodletelih kampanj velikih sil na Bližnjem in Srednjem vzhodu in v severni Afriki. Afganistan, Irak, Libija, Egipt itn., zdaj Sirija – povsod se srečujemo s kolabiranimi državami, v katerih so nove oblasti še nasilnejše, še bolj avtokratske od prejšnjih, povsod tam se krepita verski fundamentalizem in radikalizem na račun prejšnjega sekularnega vodenja in aktualnega antagoniziranja z Zahodom.

Begunska kriza torej ni vzrok težav, ampak logična posledica, strukturni obrat, metaforično povedano »nezavedno maščevanje« Tretjega sveta Prvem, ki je povzročil in ki generira globalno ekonomsko, socialno in politično krizo. Priča

²⁶ Genocid, uničenje, izbris določenega dela prebivalstva se zgodi na koncu tako imenovane »piramide sovraštva«: začne se s šalami oziroma zbadljivkami, te se nadgradijo v kontinuirano smišenje in predsodke, sledi organizirana diskriminacija, ki se nadaljuje v spontanem ali organiziranem nasilju, to pa vršiči v *končni rešitvi*.

smo preprostemu »bumerang efektu«, *payback time*: povsem logično je, da so in da bodo ljudje z revnega globalnega Juga bežali na bogati globalni Sever.²⁷ Ja, begunci so posledica in odgovornost Zahoda, saj bežijo ravno zaradi njegovih preteklih in sedanjih intervencij. Slovenski prispevek k temu – skupaj z drugimi perifernimi, balkanskimi državami, po vrsti: s Turčijo, Grčijo, Makedonijo, Srbijo, Hrvaško, na severu še z Madžarsko – je opravljanje umazanega dela *prestrezanja* oziroma *zajezitve begunskega vala*, torej predstraže, prostovoljnega žandarja bogatih zahodnih držav, nekdanjih kolonialnih in sedanjih neokolonialnih velesil, ki so najbolj odgovorne za ta položaj. Oblast je begunsko vprašanje spremenila v varnostno, z militarizacijo diskurza in prakse: Evropa se je znašla v nekakšnem permanentnem vojnem stanju. Varnost pred begunci je pred pomočjo njim: tako je Slovenija od Evropske unije prejela skorajda trikrat več sredstev za varnost kot za pomoč beguncem.²⁸

Torej ne gre za nikakršno *begunsko krizo*: begunci niso problem *per se*, nihče ne beži rad po nevarnih poteh v neprijazno novo okolje – to je kriza zaradi globalne socialne krivičnosti. Za Igorja Štiksa so migracije »posledica katastrofalnega kapitalizma, v katerem živimo in ki z vojnami in izkoriščanjem še kako pustoši po periferiji. To povzroča migracije.« (Horvat, 2016) Ustvarjanje in reproduciranje antibegunskega diskurza koristi institucijam globalnega kapitalizma, ki tako lažje obvladujejo svet tako, da ga delijo na center in periferije. Naj strnem z znano parafrazo Maxa Horkheimerja: kdor noče govoriti o dediščini kolonializma, kontinuiranih vojaških intervencijah v Tretjem svetu in neoliberalnem kapitalizmu, naj molči o beguncih. Sedanje *reševanje begunskega problema* – pa naj gre za Frontex ali za administrativno določene kvote sprejemanja, za koncentracijska taborišča v Turčiji ali za zaostreno azilno politiko, za *ad hoc* sprejemanje beguncev ali postavljanje rezalnih žic na mejah – gasi posledice, namesto da bi se lotevalo vzrokov. Neukvarjanje s slednjimi bo situacijo samo še poslabševalo. Begunci bodo prihajali, dokler ne bo pravične globalne distribucije moči in bogastva, dokler ne bosta odpravljena globalno izkoriščanje in globalni *apartheid*.

²⁷ Čeprav se je treba takoj popraviti z dejstvom, da je tja usmerjen le majhen del od petdeset milijonov beguncev, kolikor jih je ta trenutek na begu. Večina jih ostane blizu kriznih žarišč, torej globoko v Tretjem svetu.

²⁸ Po podatkih Ministrstva za notranje zadeve RS je iz Sklada za azil, migracije, in vključevanje (za področja azila, zakonitih in nezakonitih migracij) dobila 14,7 milijona evrov, iz Sklada za notranjo varnost (za področje policijskega sodelovanja, preprečevanja in boja zoper različne oblike kriminala, zaščito kritične infrastrukture in krizno upravljanje ter za področje mej in vizumov) pa skupaj 41,2 milijona evrov. Podatki so dostopni na spletni strani Ministrstva za notranje zadeve (MNZ, n. d.).

Premeščanje sovraštva

V Sloveniji in drugod po Evropi so begunci sijajna možnost za oblastne diskurze in institucije za premeščanje sovraštva. Theodor W. Adorno učinkovito razloži »funkcionalni« značaj antisemitizma: »Agresivnost se lahko vsaj delno odvrne od Judov na kakšno drugo skupino, do katere gojimo še večjo socialno distanco.« (1949: 609) »'Mobilni' predsodki« (ibid.: 610) se lahko prenašajo z ene marginalne skupine na drugo, novo: v tem konkretnem primeru na begunce. Tudi Alexander Mitscherlich (1999: 15–17) razlaga procesualnost in prenos predsodkov z ene skupine na drugo: ti nimajo vedno istega cilja, temveč se lahko usmerijo na vedno nove *sovražnike*. Kako se to kaže v slovenskem primeru? Namesto s pravimi krivci za pravo krizo pri nas, ki se kaže v naraščajoči revščini, brezposelnosti, demontaži socialne države, propadanju lokalne ekonomije, politični nestabilnosti – torej namesto z lokalnimi ekspoziturami globalnega kapitalizma – se jo taktično presmeri, odvrne na priročne grešne kozle, na različne Druge. Za slabo stanje torej niso krivi ekonomski in politični oligarhi, tajkuni, ozke elite s panamskimi računi, ampak kdorkoli, ki odstopa od ideološkega imaginarija domačijskosti (*slovenstva, evropejstva, zahodne civilizacije, krščanstva* itn.).

Skratka, na koncu koncev v tem provokativno banalnem in grozljivo učinkovitem antibegunskem sovražnem govoru in pripadajoči praksi sploh ne gre za begunce kot take, ampak nekako za »slučajno« naslednje, nove Druge imaginarnemu centru, imaginarni *našosti* – od tod uvodna omemba Ahasvela in Musselmana. Zato ni presenečenje, da so se begunci v tem besednjaku in dejavnostih sovraštva –, ki so ga govorili bodisi hujskači s kravatami in doktorati v *primetime* medijskih terminih in na naslovnica, bodisi tisti s spreji na ulicah – znašli skupaj z drugimi »navadnimi osumljenci«, z drugimi stigmatiziranimi, »najšibkejšimi člani« slovenske postsocialistične tranzicije: s čefurji, levičarji, komunističnimi zombiji, levimi fašisti, medijskimi prostitutkami, pedri in lezbijkami, javnim sektorjem, cigani, Balkanci, reveži itn.

Tako so dobesedno v isti sapi s številnimi dominantnimi diskurzi in praksami izpod sprejev istih neofašističnih nestrpnih prihajali protibegunski grafiti, šablone in nalepke (*Refugees Welcome to Hell; Slovenija zavaruj meje; Islamists Not Welcome – Stay Back or We'll Kick You Back; Za lažji pretok kapitala ne »beguncev«; Stop Islam; Ljudstvo lačno begunci nahranjeni; Stop invaziji na Evropo; Stop imigraciji infiltraciji; Eurorabia? Ne, hvala! Zaustavimo islamizacijo Evrope in širjenje islamističnega ekstremizma – Evropa Evropejcem!; Ustavimo invazijo »beguncev«; Pro Border Pro Nation Stop Immigration; We Will Rise Again z zemljevidom nacistične osvojitve Evrope in keltskim križem, itn.), kot tudi grafiti proti vsem drugim marginalnim skupinam v slovenski družbi (*Posilmo lezbijke; Pribežniki raus, dost mamó že naše golazni /čefurje.../; LGBT je degeneracija, degradacija, dekadenca!; Ustavimo LGBT revolucijo; Stop LGBT revolution; Proti teoriji spola; Ustavimo degeneracijo Evrope; žalostna klasika Čefurji Raus!* itn.) ali proti njihovim ideološkim nasprotnikom (*Komunizem crkuje; Stop Marx; Več svobode manj socializma; Socializem je bolezen;**

Socializem deluje dokler ne zmanjka tujega denarja; Za prosti trg; Davki so zanka okoli vratu gospodarstva; Davki so kraja; Ustavimo javni sektor; Stop rdečim parazitom; Smrt rdečim parazitom; Better Dead Than Red; Komunizem je definicija poloma ipd.). Strnjeno rečeno, to je *invazijska drhal, s pomočjo domačih izdajalcev in pete kolone* (Črnčec, 2017). V tem večšem ideološkem preobratu so novi Drugi, torej novi sovražnik, poleg vseh omenjenih tokrat postali begunci – ne pa globalni in lokalni izkoriščevalci.

Sedanjo *begunsko krizo* vidim – mimo kriminalizacije, mimo viktimizacije in tudi mimo idealizacije tako abstraktnih *nas* kot prav tako abstraktnih *beguncev* – kot civilizacijski izziv, kot izpit zrelosti vseh, na obeh straneh rezalne žice v smislu obojestranskega učenja sožitja in sobivanja. Kot priložnost, ne kot prisilo. Torej ne prilagajanja enih drugim, kar implicira fiksne identitete in posledično podreditev šibkejše močnejši, ampak potrpežljive gradnje novih, vmesnih, hibridnih, nenehno razvijajočih se identitet. Integracije z obeh oziroma vseh strani. Ne bo lahko, to je jasno, kot ni bilo še pri nobeni progresivni pobudi v zgodovini.

Literatura

- ABEL, ERNEST L. IN BARBARA E. BUCKLEY (1977): *The Handwriting on the Wall – Toward a Sociology and Psychology of Graffiti*. Westport (Connecticut), London: Greenwood Press.
- ACERBIC DISTRIBUTION (2016): *Varnost proti ljudem: vizija evropske blaginje (Balkanska ruta 2015–2016)*. Ljubljana.
- ADORNO, W. THEODOR (1949): *Prejudice in the Interview Material (The Authoritarian Personality)*. V *Studies in Prejudice*, M. Horkheimer in S. H. Flowerman (ur.), 605–653. New York: Harper & Bros.
- AGAMBEN, GIORGIO (1998): *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- AGAMBEN, GIORGIO (1999): *Remnants of Auschwitz – The Witness and the Archive*. New York: Zone Books.
- BALIBAR, ÉTIENNE (1991): Is There a 'Neo-Racism'? V *Race, Nation, Class – Ambiguous Identities*, É. Balibar in I. Wallerstein (ur.), 17–28. London, New York: Verso.
- BARTHES, ROLAND (1993): *Mythologies*. London, Sydney, Auckland, Bergvlei: Vintage.
- BAUMAN, ZYGMUNT (1989): *Modernity and the Holocaust*. Ithaca: Cornell University Press.
- CAMMELLI, MADDALENA GRETEL (2015): *Fascisti del terzo millennio – Per un'antropologia di CasaPound*. Verona: ombre corte.
- JEFFS, NIKOLAI (2015): *Gasilski leninizem v času novih Stalingradov*. V *Migracije, begunci, avantgarda 21. stoletja*, M. Peljhan in B. Hribar (ur.), 41–45. Ljubljana: Zavod Atol.
- KOGOVŠEK ŠALAMON, NEŽA IN VERONIKA BAJT (UR.) (2016): *Razor Wired – Reflections on Migration Movements Through Slovenia in 2015*. Ljubljana: Peace Institute.

- KNIGHT, PETER (2000): *Conspiracy Culture – From Kennedy to the X Files*. London, New York: Routledge.
- LEVI-STRAUSS, CLAUDE (1989): *Strukturalna antropologija*. Zagreb: Stvarnost.
- LIPSET, SEYMOUR MARTIN (1963): *Political Man – The Social Bases Of Politics*. New York: Anchor Books, Doubleday & Company.
- MITSCHERLICH, ALEXANDER (1999): K psihologiji predsodkov. V *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije*, M. Nastran Ule (ur.), 13–23. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- PAJNIK, MOJCA, PETRA LESJAK-TUŠEK IN MARTA GREGORČIČ (2001): *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana: Mirovni inštitut.
- PATTERSON, DAVID (2102): *Genocide in Jewish Thought*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo, Delhi, Mexico City: Cambridge University Press.
- PELJHAN, MARKO IN BARBARA HRIBAR (UR.) (2015): *Migracije, begunci, avantgarda 21. stoletja*. Ljubljana: Zavod Atol.
- PERRY, MARVIN IN FREDERICK M. SCHWEITZER (2008): *Antisemitic Myths – A Historical and Contemporary Anthology*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- SCOTT, JAMES (1985): *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven, London: Yale University Press.
- VELIKONJA, MITJA (2005): *Evroza – Kritika novega evrocentrizma*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- VELIKONJA, MITJA (2013): Nadaljevanje politike z drugimi sredstvi. Neofašistični grafiti in street art na Slovenskem. *Časopis za kritiko znanosti* XL(251): 116–126.

Drugi uporabljeni viri

- 24UR (2016a): Mučno umiranje živali. *24UR*, 27. september. Dostopno na: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/mucno-umiranje-zivali.html> (20. december 2016).
- 24UR (2016b): Slovenija se ograjuje: prve aktivnosti v Zavrču, ograje bodo varovali vojaki in policisti. *24ur*, 10. november. Dostopno na: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/v-slovenijo-prihajajo-nove-skupine-beguncev.html> (27. december 2016).
- AVTONOMNI NACIONALISTI (N. D.): *Točke ANSi*. Dostopno na: <http://anslovenije.blogspot.si/p/tocke-ansi.html> (25. december 2016).
- BRANKOVIČ, JURE (2016): Nasprotovanje prihodu beguncev je veliko, dokler jih ne spoznajo. *MMCRTV*, 27. februar. Dostopno na: <http://www.rtvlo.si/begunska-kriza/nasprotovanje-prihodu-beguncev-je-veliko-dokler-jih-ne-spoznajo/386781> (13. september 2016).
- BRŠČIČ, BERNARD (2016): Za retoriko humanosti se skriva jasen interes pridobiti 200.000 potencialnih volivcev. *Reporter*, 4. februar. Dostopno na: <http://reporter.si/clanek/izjava-dneva/bernard-brscic-za-retoriko-humanosti-se-skriva-jasen-interes-pridobiti-200000-potencialnih-volivcev-480718> (13. september 2016).

- CERAR, GREGOR (2016): Ali bodo zaradi žičnate ograje risi obstali le še v ljubljanskem živalskem vrtu? *MMCRTV*, 18. januar. Dostopno na: <http://www.rtv slo.si/okolje/novice/ali-bodo-zaradi-zicnate-ograje-risi-obstali-le-se-v-ljubljanskem-zivalskem-vrtu/383642> (20. december 2016).
- ČRNČEC, DAMIR (2017): Prizadet sem! *Reporter*, 2. januar. Dostopno na: <http://reporter.si/clanek/kolumnisti/prizadet-sem-490132> (3. januar 2017).
- DOMOVINA (2016): Dr. Ljubica Jelušič: islamski ekstremizem je v Sloveniji nevarno prisoten. *Domovina*, 28. januar. Dostopno na: <https://www.domovina.je/dr-ljubica-jelusic-islamski-ekstremizem-je-v-sloveniji-nevarno-prisoten/> (13. september 2016).
- HORVAT, KSENIJA (2016): Igor Štiks: Migracije so posledica katastrofalnega kapitalizma. *MMCRTV*, 5. marec. Dostopno na: <http://www.rtv slo.si/kultura/novice/igor-stiks-migracije-so-posledica-katastrofalnega-kapitalizma/387415> (18. december 2016).
- JELUŠIČ, LJUBICA (2015): Nekdo vodi novo vojno, v kateri je orožje masa ljudi. *Reporter*, 26. oktober. Dostopno na: <http://reporter.si/clanek/izjava-dneva/ljubica-jelusic-nekdo-vodi-novo-vojno-v-kateri-je-orozje-masa-ljudi-480561> (13. september 2016).
- MEKINA, BORUT (2015): »Živimo v mračnem času carske Rusije. Temu zdaj pravimo Evropska unija.« Intervju z dr. Rastkom Močnikom. *Mladina*, 2. oktober. Dostopno na: <http://www.mladina.si/169881/dr-rastko-mocnik/> (20. december 2016).
- MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE (MNZ) (N. D.): *Sklad za notranjo varnost in sklad za azil, migracije in vključevanje 2014–2020*. Dostopno na: http://www.mnz.gov.si/si/o_ministrstvu/crpanje_evropskih_sredstev/sklad_za_notranjo_varnost_in_sklad_za_azil_migracije_in_vkljucevanje_2014_2020/ (2. januar 2017).
- NOVA24 (2016): Slovenska vlada, preberi si te Orbanove nasvete! *Nova24*, 14. september. Dostopno na: <http://nova24tv.si/svet/slovenska-vlada-preberi-si-te-orbanove-nasvete/> (20. december 2016).
- RADIO VATIKAN (2015): Papež: Vsaka evropska župnija naj sprejme begunsko družino. *Radio Vatikan*, 6. september. Dostopno na: http://sl.radiovaticana.va/news/2015/09/06/pape%C5%BE_vsaka_evropska_%C5%BEupnija_naj_sprejme_begunsko_dru%C5%BEino/1169959 (28. december 2016).

Sovražni govor proti beguncem in migrantom,¹ muslimanom in zakritim muslimanskim ženskam² v Sloveniji

Abstract

Hate Speech Against Refugees and Migrants, Muslims and Covered Muslim Women in Slovenia

The article focuses on hate speech against refugees and migrants from the Middle East and Northern Africa that had come to the West during the latest mass migrations in 2015 and 2016, as well as on the hate speech aimed towards Muslims and covered Muslim women in Slovenia. The article begins with two research questions: 1) did the hate speech which was lately aimed largely at refugees and migrants from Middle East and Northern Africa increase the hate speech towards Muslims who have lived in Slovenia prior to the last so-called migration wave and 2) does hate speech aimed at covered Muslim women in Slovenia exist and if so, has it increased in recent years? Methodologically, the article is based on a web survey (June-July 2016) conducted in Slovenia, and thirteen semi-structured interviews with covered Muslim women in Slovenia. The results of the web survey show, among other things, that hate speech towards the aforementioned social groups exists and is on the rise due to refugees and migrants coming from the Middle East and Northern Africa. The interviews show that hate speech towards covered Muslim women exists as well, and is also on the rise. The interviewees perceive it mostly indirectly (*via* communication channels like mass media, social networks and disrespectful comments on the street), only rarely directly (*via* verbal and physical abuse).

¹ Avtorici se zavedata kompleksnosti ločevanja med terminoma, kot sta begunec in migrant, ki sta v realnosti človeškega življenja težko ločljivi in fluidni. Razlikovanje med terminoma v članku izhaja iz opredelitve Visokega komisariata Združenih narodov za begunce (UNHCR), ki termin *begunec* uporablja za »ljudi, ki bežijo čez mednarodne meje pred vojno ali preganjanjem«, termin *migrant* pa za »ljudi, ki se selijo zaradi razlogov, ki niso vključeni v pravno opredelitev begunca« (UNIS, 2015).

² Avtorici pod pojmom zakrite muslimanske ženske razumeta celoten spekter načinov zakrivanja, kot jih uporabljajo zakrite ženske v islamu, torej od naglavnih pokrival, kot so hidžab, al-amira in šajla ter nikab, plaščev, kot so čador, kimar in burka, do oblek, kot sta denimo abaja in džilbab.

Keywords: hate speech, refugees, migrants, Muslims, covered Muslim women, Islam

Maja Pucelj holds a Masters' Degree in Law and International Studies. She is a PhD candidate in Humanities at Alma Mater Europaea. (puceljmaja@gmail.com)

Ksenija Šabec holds a PhD in sociology, she is an assistant professor and a researcher at the Department of Cultural Studies at the Faculty for Social Sciences, University of Ljubljana. (ksenija.sabec@fdv.uni-lj.si)

Povzetek

Članek se osredinja na sovražni govor proti beguncem in migrantom z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike, ki so na Zahod prišli zlasti z zadnjimi množičnimi migracijami v letih 2015 in 2016, ter proti muslimanom in zakritim muslimanskim ženskam v Sloveniji. Izhodiščni raziskovalni vprašanji sta dve, in sicer: 1. ali je sovražni govor, ki je v zadnjem času usmerjen predvsem proti beguncem, migrantom z omenjenih območij, vplival tudi na porast sovražnega govora proti muslimanom, ki živijo v Sloveniji in 2. ali sovražni govor proti zakritim muslimanskim ženskam v Sloveniji sploh obstaja in ali se v zadnjih letih celo povečuje? Metodološko članek temelji na spletni anketi, junija in julija 2016 izvedeni v Sloveniji, ter trinajstih polstrukturiranih intervjujih z zakritimi muslimanskimi ženskami v Sloveniji, ki svojo versko in identitetno pripadnost izkazujejo z zakrivanjem posameznih delov ali celega telesa. Rezultati spletne ankete med drugim kažejo, da sovražni govor proti omenjenim družbenim skupinam obstaja in da se ta zaradi beguncev in migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike tudi povečuje. Tudi sovražni govor proti zakritim muslimanskim ženskam glede na ugotovitve iz opravljenih intervjujev obstaja in se povečuje. Intervjuvanke ga zaznavajo predvsem posredno (skozi komunikacijske kanale, kot so množični mediji in družbena omrežja, in nespoštljive pripombe na ulicah), le izjemoma pa neposredno (skozi verbalni sovražni govor in sovražno fizično nasilje).

Ključne besede: sovražni govor, begunci, migranti, muslimani, zakrite muslimanske ženske, islam

Maja Pucelj je magistrica prava in mednarodnih študij ter doktorska študentka na Alma Mater Europaea, smer humanistika. (puceljmaja@gmail.com)

Ksenija Šabec je doktorica socioloških znanosti, docentka in raziskovalka na Oddelku in katedri za kulturalologijo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. (ksenija.sabec@fdv.uni-lj.si)

Uvod

Sovražni govor je eno najmočnejših sredstev diskriminacije, še zlasti zato, ker ga težko definiramo in še teže preiskujemo in kaznujemo (Leskošek, 2005: 82). Čeprav se zdi, da sovražni govor in sovražna dejanja postajajo zadnja leta čedalje pogostejši, se jih – paradoksalno – pogosto tolerira ali celo opravičuje v imenu svobode izražanja oziroma uresničevanja človekovih pravic (Chakir, 2012: 135). Postavljanje meje med sovražnim govorom in svobodo izražanja je zelo občutljivo področje, saj se pojma medsebojno omejujeta oziroma, povedano drugače, meje svobode izražanja so najbolj neposredno razvidne skozi problematiko sovražnega govora, pri čemer je poudarek na njenih »zunanjih mejah« in ne na »osrednjem območju« svobode izražanja. Ti mejni primeri po Sadurskem (Sadurski v Sarđoč in Vežjak, 2016: 63) vključujejo pornografijo, rasističen sovražni govor in izražanje verske nestrpnosti, razžalitev politikov in zasebnih oseb, nespoštovanje sodišč, spodbujanje k nasilju, razkrivanje vojaških ali poslovnih skrivnosti, oglaševanje blaga (npr. alkohol ali cigarete) ali storitev in zabave (npr. igre na srečo in prostitucija), kar se manifestira skozi sovražni govor, ter s tem povezano spodbujanje sovraštva, rasizma, nestrpnosti in drugih diskriminatorskih praks. Primer meje

svobode govora je torej tudi sovražni govor, o katerem govorimo takrat, ko gre za izražanje mnenj in idej, ki so po svoji naravi ksenofobični, diskriminatorni, rasistični in naperjeni predvsem zoper razne manjšine (etnične, rasne, verske, kulturne), in zajema tako govorno oziroma pisno kot tudi nebesedno (parade, insignije, simboli, ipd.) komunikacijo (Varuh človekovih pravic, 2006). Sovražni govor temelji na prepričanju, da so nekateri ljudje manjvredni, ker zaradi posamezne osebne okoliščine (narodnosti, rase ali etničnega porekla, verskega ali drugega prepričanja, spola, zdravstvenega stanja, jezika, spolne usmerjenosti, invalidnosti, starosti, gmotnega stanja, izobrazbe, družbenega položaja ipd.) pripadajo določeni skupini. Glavni cilj sovražnega govora je razčlovečiti tiste, proti katerim je usmerjen, njegov namen pa je ponižati, prestrašiti in spodbuditi nasilje (Center za varnejši internet, n. d.). Smernice o razmejitvi med varstvom človekovega dostojanstva in svobodo izražanja, vsaj v evropskem prostoru, je mogoče najti v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice, zavoljo katere v Evropi obstaja konsenz, da svoboda govora ni absolutna, temveč je zamejena s človekovim dostojanstvom in z načelom javnega reda in miru (Motl in Bajt, 2016). V pomoč pri ločevanju svobode govora in varstva človekovega dostojanstva je Svet Evrope izdal Priporočilo št. R (97) 20 z dne 30. oktobra 1997 (Priporočilo Sveta Evrope, 1997), v katerem navaja sedem načel, ki naj bi jih izvedle države članice za boj proti sovražnemu govoru (predvsem v medijih) in ki se največkrat dotikajo prav ločnice med pravico do svobode govora in varstvom človekovega dostojanstva. Ta meja je namreč zelo pogosto lahko zlorabljena, saj je v javnem diskurzu velikokrat potencirano poudarjanje svobode govora in izražanja »postalo že preveč družbeno neodgovorno in alibično, ker je večkrat v funkciji tega, da nas odvrne od resne razprave vsakič, ko se poskušajo z agendami sovraštva doseči prepoznavni partikularni ideološki in politični cilji« (Sardoč v Sardoč in Vežjak, 2016: 67).

Ustava Republike Slovenije v svojem 63. členu prepoveduje spodbujanje k neenakopravnosti in nestrpnosti ter k nasilju in vojni (Ustava RS); 297. člen Kazenskega zakonika Republike Slovenije kaznuje javno spodbujanje sovraštva, nasilja ali nestrpnosti (Kazenski zakonik RS), poleg tega pa so številni zakoni, ki veljajo na področju enakega obravnavanja in prepovedi javnega izražanja sovraštva, nasilja in nestrpnosti, legalni okvir za preganjanje sovražnega govora. A problem po Vežjakovem mnenju je ta, da sovražni govor v Sloveniji v resnici ni pregonljiv, saj

je javno spodbujanje sovraštva, nasilja ali nestrpnosti v Kazenskem zakoniku v 297. členu definirano na način in pod pogoji, ki so postavljeni tako visoko, da zahtevajo »objektivno možnost« izvršitve tudi nekega drugega kaznivega dejanja, kot izhaja iz Pravnega stališča, ki ga je leta 2013 sprejelo Vrhovno državno tožilstvo. (Vežjak, 2015)

Pri presoji konkretnih primerov sovražnega govora in tudi zakonskih določb kaznivih dejanj tako načelno obstaja kolizija dveh legitimnih zavarovanih interesov: pravice do svobode izražanja (39. člen Ustave RS) na eni strani ter varovanja integritete in dostojanstva posameznika oziroma posredno družbenih skupin (63. člen Ustave RS) na drugi. Posledično se od posameznega primera do primera presoja, ali gre za še dopustno izražanje mnenja ali pa za prekršek oziroma kaznivo dejanje. Nadaljnja težava s slovensko pravosodno prakso oziroma njeno odsotnostjo pa je v nedorečenosti tega,

ali smemo ciljno skupino, ki jo prizadeva tak govor, razširiti na podlagi vseh naštetih elementov, med drugim torej tudi na okoliščine, kot so premoženjsko stanje, izobrazba, družbeni položaj, politično prepričanje in druga osebna okoliščina. Povedano preprosto: so izjave tipa »Bogataši so lopovi« ali »Sodniki so smeti« oblika sovražnega govora ali ne? (Sardoč in Vežjak, 2016: 68–69)

Dodatna težava ne glede na specifične zakonodajne okvire izhaja iz dejstva, da sovražnega govora pogosto preprosto ni mogoče omejiti v definicije kaznivega dejanja, ker prehaja v širši, bistveno ohlapnejši žalilni, diskreditacijski in zmerjaški govor, ki dostikrat ne ustreza nobenemu kaznivemu dejanju, izhaja pa iz nevednosti ali pogosto interesa po politični ali medijski manipulativnosti (osebne žalitve, zasmehovanja, obrekovanja, mobinga ipd.). Gre za manifestacije »sovraštva, nestrpnosti in verbalnega nasilja (v izjavah, zapisih, grafitih), ki ne sovpadajo nujno s sovražnim govorom kot takim, zato ga z njim ne smemo zamenjevati« (Sardoč in Vežjak, 2016: 69). Toda kljub temu ne smemo sprejeti teze, da bi za sovražni govor lahko opredelili le tistega, ki je sam po sebi kaznivo dejanje. Tudi zato ne, ker sovražni govor pogosto privzema čedalje bolj subtilne, manj očitne ter prav zaradi pregona in javnega odpora pogosto prikritne oblike. Skratka, povzamemo lahko, da je sovražni govor zaradi svoje konceptualne ohlapnosti zelo izmuzljiva kategorija, ki pa se ji Sardoč in Vežjak skušata približati z definiranjem zlasti treh konstitutivnih pogojev, brez katerih po njenem mnenju ne moremo govoriti o sovražnem govoru. To so: 1) *naslovnik govora ali subjekt, ki mu je sovražni govor namenjen* (ki nujno pripada ranljivi in zaradi tega pravno posebej zaščiteni skupini ljudi zaradi njihove spolne, rasne, verske, etnične, nacionalne pripadnosti oz. hendikepiranosti, čeprav njegova žrtev ni neposredno skupnost kot takšna, ampak posamezni pripadnik te skupine); 2) *značilnost naslovnika* (v sovražnem govoru je bodisi eksplicitno bodisi implicitno izpostavljena na predsodkih, stereotipih in zaničevanju temelječa (izmišljena) značilnost oziroma lastnost posameznika ali skupine, po kateri naj bi bila ta biološko različna, pohlepna na denar, nevarna, kriminalna, lažniva, kradljiva, spolno nenasitna, »umazana«, nepoštena ipd.); 3) *namen govora* (npr. »raniti, razčlovečiti, ponižati, prestrašiti in viktimizirati ciljno skupino ali posameznika, spodbujati sovraštvo in brutalnost ali vsaj zahtevati manj

pravic in več neobčutljivosti do nje« (Sardoč in Vežjak, 2016: 70–73)).

Naslovnik sovražnega govora v pričujočem članku so begunci in migranti. Ti so zavoljo svojega begunskega oziroma migrantskega položaja nedvomno ranljiva skupina, ki je v sovražnem govoru izpostavljena predsodkom, stereotipom, poniževanju, nestrpnosti, zaničevanju, tudi viktimiziranju, sovražnosti in diskriminaciji. A diskurz o sovražnem govoru proti beguncem in migrantom postane še dodatno zapleten in problematičen, ko vanj poleg migracij vključimo še kategorijo religije in – vsaj posredno – kategorijo kulture. S prečenjem religijske pripadnosti in migrantskega položaja je namreč posameznik dvakrat marginaliziran in potencialno diskriminiran. Če temu – v primeru žensk – dodamo še kategorijo spola (ali/ in starosti, spolne usmerjenosti, ekonomskega položaja itd.), se omenjeni učinek le še multiplicira. Ferruh Yilmaz (v Pušnik, 2017: 139) pravi, da premik diskurza o migracijah s političnoekonomskega področja na področje kulture, torej iz razrednega boja v kulturni boj, ki so ga dosegle zlasti populistične desno usmerjene stranke (leve pa po navadi vsaj tolerirale) in ga postavile v ospredje evropskih političnih (in medijskih) diskurzov, transformira samo kategorijo migranta: migrant delavec se je spremenil v migranta muslimana. S tem ni bila kulturalizirana le kategorija migranta, ampak tudi migracije, saj so politične razprave o »kulturalizirani migraciji« naredile iz te kategorije prevladujoč politični koncept. V skladu s tem so migracije postale kulturna grožnja posamezni naciji ali Evropi in Zahodu v celoti, kar »so olajšale neskončne verige moralnih panik in nasprotij okoli islama in muslimanskih migrantov ter njihovih kulturnih in verskih praks, ki jih slikajo kot grožnjo skupnim dosežkom« (Yilmaz v Pušnik, 2017: 139). Islam in muslimani so tako postali osrednji politični problem, ki je zelo pogosto povezan z razpravami o terorizmu in varnosti, ksenofobni ton razprav o muslimanskih migrantih in islamu pa je »številne raziskovalce napeljal na to, da govorijo o novi obliki rasizma v kulturni preobleki, o kulturnem rasizmu oziroma islamofobiji« (Modood, 2005; Meer in Modood, 2009; Yilmaz, 2012; Wren v Pušnik, 2017: 139).

Vprašanja o državljanstvu, varnosti in ekonomiji so bila še pred kratkim obravnavana ločeno od kulture, sodobni rasizem zahodnih evropskih držav do muslimanskih migrantov pa je kot glavni način obravnavanja teh vprašanj poudaril njihovo »drugačno, tj. ogrožajočo« kulturo oziroma religijo. Muslimani tako nadomeščajo migrante, ti pa begunce (Yilmaz v Pušnik, 2017: 145). Prav zato se nama je zdelo smotno poiskati odgovor na raziskovalno vprašanje, ali je sovražni govor, ki je v zadnjem času usmerjen predvsem proti beguncem, migrantom z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike, vplival tudi na porast sovražnega govora proti muslimanom, ki živijo v Sloveniji in se, sodeč po različnih raziskavah (Kotnik, 2003; Pajnik, 2003; Dragoš, 2003; 2004; 2007; Leskošek, 2005; Kalčič, 2006; Evropska komisija, 2015; Motl in Bajt, 2016), že dalj časa soočajo s sovražnim govorom.

Članek pa se loteva še enega segmenta sovražnega govora, ki v zadnjih letih skozi javni diskurz (predvsem glede zakonskih prepovedi zakrivanja) postaja čedalje pogostejši, to je sovražni govor proti zakritim muslimanskim ženskam.

Te so zaradi svojega vidnega izkazovanja pripadnosti islamski veroizpovedi še toliko bolj izpostavljene sovražnemu govoru, sovražnim dejanjem, diskriminaciji, grožnjam, nasilju in poniževanju, čeprav njihove pravice »varuje« precej mednarodnih in nacionalnih pravnih aktov. To potrjujejo tudi različne raziskave (Aziz, 2012; Feldman in dr., 2013; Yardim, 2015; Evropska mreža proti rasizmu, 2016; Giannasi, 2016). Razlog je predvsem to, da je zakrivanje muslimanskih žensk v zahodnem svetu še vedno dojeto kot simbol »tujosti« oziroma kot vidni simbol »drugih«, tj. muslimanov. Izpostavljenost sovražnemu govoru in dejanjem vpliva na omejevanje osebne svobode teh žensk, jim v negativni meri »kroji« in usmerja življenje, saj jih vodi v socialno izključenost, jim zbuja občutek nesprejetosti in posledično lahko tudi neuspešne vključenosti v družbo, kar pripomore k njihovi še večji družbeni izolaciji. Poleg tega se te ženske soočajo z omejitvijo svobodne izbire verske prakse zaradi nasilja in vsaj implicitne oblike ekonomske diskriminacije, pogosto so ogrožene tudi njihova varnost, samopodoba, individualna avtonomija in vloga v družinski in družbeni hierarhiji moči (Aziz, 2012; Evropska mreža proti rasizmu, 2016).

Prvi del članka tako osvetljuje trenutni položaj pripadnikov izbranih družbenih skupin (begunci in migranti; muslimani, ki živijo v Sloveniji, in zakrite muslimanske ženske v Sloveniji) z vidika sovražnega govora, kot ga zaznava teorija, drugi del pa s pomočjo dveh empiričnih raziskav ugotavlja, ali sovražni govor proti izbranim trem družbenim skupinam obstaja in kako se manifestira. Metodološko članek temelji na: 1. kvantitativni raziskavi, izvedeni s pomočjo spletnega anketiranja tako splošne javnosti kot zakritih muslimanskih žensk v Sloveniji in 2. na kvalitativni raziskavi s polstrukturiranimi intervjuji s trinajstimi zakritimi muslimanskimi ženskami. S spletnim anketnim vprašalnikom sva junija in julija 2016 pridobili podatke, potrebne za testiranje prvega raziskovalnega vprašanja pričujočega članka, kjer sva z metodami univariatne in bivariatne statistične analize ugotavljali, ali se sovražni govor do muslimanov, živečih v Sloveniji, povečuje zaradi beguncev in migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike. S polstrukturiranimi intervjuji z zakritimi muslimanskimi ženskami, izvedenimi med avgustom in novembrom 2016, pa sva ugotavljali, ali v Sloveniji obstaja sovražni govor do njih in ali se po mnenju vprašanih v zadnjih letih povečuje.

Sovražni govor proti beguncem in migrantom z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike ter muslimanom, živečim v Sloveniji

Nedvomno je težko ločiti sovražni govor, ki je usmerjen izključno proti muslimanom, živečim na Zahodu, od tistega, ki je usmerjen proti nedavnim beguncem in migrantom, ki se jih pogosto preveč poenostavljeno in posplošeno ter zato tudi

napačno enači z religijsko pripadnostjo kot edino ali najpomembnejšo identifikacijo, na podlagi katere se poudarja njihova kulturna, celo civilizacijska »drugáčnost« in »nekompatibilnost« z evropskimi vrednotami ipd. Kot smo ugotovili že v prejšnjem razdelku, je sovražni govor že na konceptualni ravni ohlapna in zelo izmuzljiva kategorija, v praksi pa se ta ohlapnost in nedoločenost pogosto kaže ta v povsem poljubni generični uporabi različnih naslovnikov tega govora (npr. »begunci, migranti, priseljenci, muslimani, južnjaki, Turki« itd.). Pri tem se kot »problematična« značilnost naslovnika sovražnega govora v našem primeru najpogosteje poudarja prav religijska pripadnost islamu, nemalokrat pa tudi zelo stereotipne značilnosti, kot so »nepoštenje, nečistost, kriminalnost, nevarnost« ipd., z namenom ponižanja, žalitve in razčlovečenja tega naslovnika po eni strani, po drugi pa z namenom spodbujanja sovraštva ali celo nasilja nad njim.

Sovražni govor proti muslimanom torej obstaja tudi v Sloveniji in, kot smo videli že v uvodu članka, je postala verska oziroma kulturna identiteta pomembna determinanta sovražnega govora in sovražnih dejanj, iz katere se napaja izrazita (orientalistična in okcidentalistična) polarizacija med Zahodom in Vzhodom (Pucelj, 2016), utemeljena tako v zgodovinskih dogodkih (križarske vojne, turški vpadi ipd.) kot v sodobnosti (napad na Svetovni trgovinski center, islamski terorizem). Bajt (2016) ugotavlja, da so najpogostejše tarče sovražnega govora po navadi tudi najbolj marginalizirane družbene skupine, v zadnjem času predvsem priseljenci in begunci, saj je po vsej Evropi očiten porast sovražnega govora, še posebej proti muslimanom. V Sloveniji je bil v sklopu projekta »Z (od)govorom nad sovražni govor« (ki se je izvajal med 1. septembrom 2014 in 1. aprilom 2016) ustanovljen Svet za odziv na sovražni govor (v nadaljevanju: Svet), ki je prejel kar nekaj pobud in primerov sovražnega govora, usmerjenega tako proti muslimanom kot proti migrantom in beguncem z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike. Z vidika pričujočega članka je zanimiva ugotovitev, da se je omenjeni Svet javno odzval na več prijav sovražne retorike proti beguncem in migrantom ter tudi muslimanom, ki že živijo v Sloveniji (Svet, 2016). Vendar pa zelo malo teh primerov sovražnega govora doživi sodni epilog. Nestrpnost do beguncev in migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike je bilo v zadnjih letih mogoče pogosto zaznati, opazen pa je bil tudi splošen porast islamofobije.

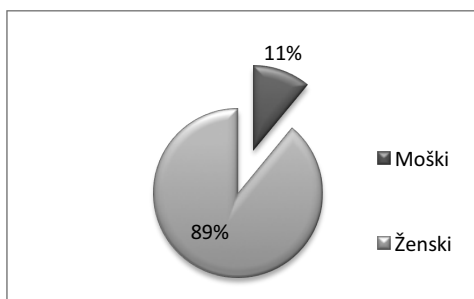
Vežjak v svoji raziskavi (2015) navaja naslednjih nekaj najpogostejših miselnih figur, ki temeljijo na sovraštvu do beguncev, strahu in paranoji pred njimi in ki jih je zasledil v množičnih občilih in na socialnih omrežjih v Sloveniji: beguncev ne smemo sprejeti, raje jih ustavimo na meji in streljajmo; ker je pri nas toliko revnih, moramo poskrbeti najprej zanje; kdor jih hoče, naj jih kar vzame na svoj dom; Debeli rtič je namenjen letovanju naših otrok; braniti moramo krščansko Evropo; med njimi so teroristi; gre za taktiko islamskih bojnikov. Po Vežjakovem mnenju »njihovi avtorji ne samo, da ne kažejo prav veliko srca, empatije in solidarnosti, temveč si verjetno domišljajo, da imajo v svoji reflektirani drži nesporno prav. In to je moment, ki ga ne smemo prezreti.« (Vežjak, 2015)

V naslednjih dveh razdelkih bova na primeru Slovenije 1. s pomočjo kvantitativnih podatkov, pridobljenih v spletni anketi, ugotavljali, ali je mogoče iskati korelacijo med povečanjem sovražnega govora do muslimanov, živečih v Sloveniji, in prihodom beguncev in migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike od leta 2015 naprej, ter 2. s pomočjo kvalitativnih podatkov, pridobljenih s polstrukturiranimi intervjuji, ugotavljali, ali sovražni govor do zakritih muslimanskih žensk v Sloveniji obstaja in ali se po mnenju intervjuvank v zadnjih letih povečuje.

Analiza rezultatov spletne ankete o sovražnem govoru proti beguncem, migrantom in muslimanom, živečim v Sloveniji

Spletna anketa (»1ka«), namenjena splošni javnosti v Sloveniji, je bila izvedena od junija do vključno julija leta 2016. Zbrane podatke sva uredili in analizirali z namensko programsko opremo IBM SPSS Statistics 23 za programsko okolje Microsoft Windows. Pri tem sva uporabili metode univariatne in bivariatne statistične analize, na podlagi katere sva v nadaljevanju testirali raziskovalna vprašanja in oblikovali zaključke. Skupaj je bilo v analizo vključenih 658 anketirancev. Ker niso vsi odgovorili na vsa vprašanja, so v nadaljevanju prikazane veljavne frekvence (f, f%). V anketi je sodelovalo 89 odstotkov žensk in le 11 odstotkov moških, kar je razvidno iz spodnjega grafa.

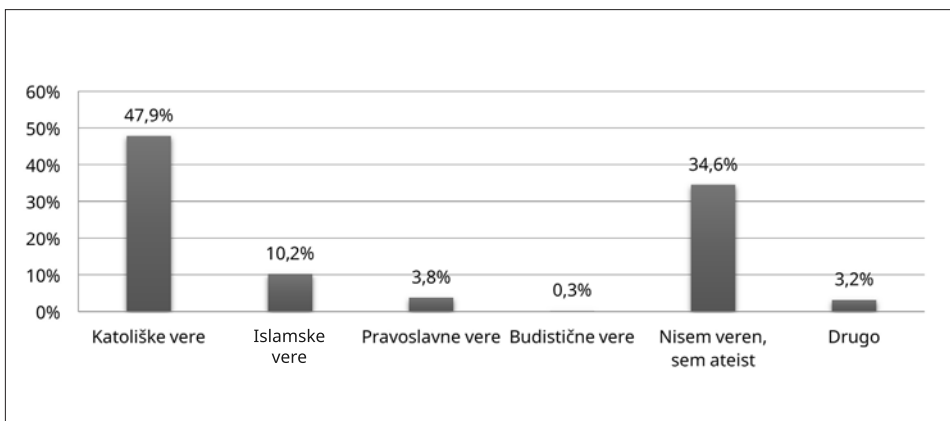
Povprečna starost anketirancev je bila 32,3 leta. Najmlajši anketiranec je bil star 15 let, najstarejši pa 75 let. Največ jih je bilo iz osrednje Slovenije (32,6 %),

Graf 1: Anketiranci po spolu

sledijo anketiranci iz jugovzhodne (18,1 %) in gorenjske regije (10,6 %), nato podravske (10 %) in savinjske regije (8,8 %), v manjši meri pa so v anketi sodelovali tudi anketiranci iz goriške, obalno-kraške, pomurske, spodnjeposavske, zasavske in koroške regije, najmanj respondentov je bilo iz primorsko-notranjske regije (2,3 %).

Nekaj več kot polovica respondentov je imelo status zaposlenega (53,2 %), sledijo šolajoči se (17,9 %), nezaposleni (18,5 %) in samozaposleni (5,8 %), najmanj pa je bilo upokojencev (2,1 %) in anketirancev z drugačnim statusom (npr. so na porodniškem dopustu; 2,4 %); to je razvidno iz grafa 2. Prevladovale so zaposlitve v zasebnem sektorju (49,1 %), v javnem sektorju je bilo zaposlenih 38,8 % vprašanih, v javno-zasebnem sektorju 8 %, 4 % vprašanih pa ni jasno izrazilo sektorja oz. so delali v neprofitnih organizacijah.

Graf 2: Verouizpoved anketirancev

Med anketiranci je prevladovala katoliška vera (47,9 %), 34,6 % je ateistov, sledi islamska vera (10,2 %), nato pravoslavna vera (3,8 %) in druge vere (3,2 %). Najmanj anketirancev je budistične vere (0,3 %), kar je razvidno iz spodnjega grafa.

Ženske, ki so izbrale islamsko vero (N=10), sva vprašali, ali se zakrivajo. Kar 85 % jih je odgovorilo, da se ne zakrivajo, 15 % pa se jih je zakrivalo.

Za testiranje vprašanja, ali se sovražni govor do muslimanov povečuje zaradi beguncev in migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike, sva uporabili One Sample t test, test za en vzorec, pri čemer sva kot testno vrednost uporabili 3 (»delno se ne strinjam«). Želeli sva ugotoviti, ali se anketiranci statistično značilno

Tabela 1: Porast sovražnega govora (povprečje)

	N	Povprečje	SD	Standardna napaka povprečja
Povečan val muslimanskih migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike v zadnjih letih je vplival na porast sovražnega govora proti muslimanom	628	4,81	1,039	,041

bolj strinjajo s trditvijo, vključeno v sklop Q13, da so množične migracije z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike v zadnjih letih vplivale na povečan sovražni govor proti muslimanom. V nadaljevanju sva s t testom preverili, ali je razlika med dejanskim povprečjem in testno vrednostjo statistično značilna. Anketiranci so strinjanje s trditvami ocenjevali na lestvici od 1 do 6, kjer 1 pomeni »se nikakor ne strinjam«, 6 pa »popolnoma se strinjam«.

Iz zgornje tabele vidimo, da so se anketiranci v povprečju strinjali (= 4,81), da

je povečan prihod beguncev in migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike v zadnjih letih vplival na povečan sovražni govor proti muslimanom.

Tabela 2: Porast sovražnega govora (vrednost t testa in statistična značilnost)

	Testna vrednost = 3					
	t	df	P	Razlika med povprečjema	95% Interval zaupanja	
					Spodnji	Zgornji
Povečan val muslimanskih migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike v zadnjih letih je vplival na porast sovražnega govora proti muslimanom	43,623	627	,000	1,809	1,73	1,89

Vrednost t testa je 43,623, statistična značilnost pa je manjša od 0,05, kar pomeni, da se dejansko povprečje statistično značilno razlikuje od testne vrednosti 3. Kot vidimo, je povprečje statistično značilno manjše od 3, kar potrjuje trditev, da je povečan prihod beguncev in migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike v zadnjih letih po mnenju anketirancev vplival na povečan sovražni govor proti muslimanom.

Tabela 3: Pearsonov koeficient korelacije (medsebojni vpliv povečanega vala muslimanskih migrantov na porast sovražnega govora proti muslimanom, živečim v Sloveniji)

		Povečan val muslimanskih migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike v zadnjih letih je vplival na porast sovražnega govora proti muslimanom	
Sovražni govor, usmerjen proti muslimanom, živečim v Sloveniji, je zadnja leta v porastu	Pearsonov koeficient korelacije	,361**	
	Statistična značilnost	,000	
	N	617	

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Ker so se anketiranci strinjali, da se sovražni govor do muslimanov povečuje zaradi beguncev in migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike, sklepava, da se povečuje tudi sovražni govor do muslimanov, živečih v Sloveniji.

Bolj ko so se anketiranci strinjali, da povečan prihod beguncev in migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike v zadnjih letih vplival na povečan sovražni govor proti muslimanom, bolj so menili, da se sovražni govor usmerjen proti muslimanom, živečim v Sloveniji, v zadnjih letih povečuje ($p = 0,000$). Povezanost je šibka, linearna in pozitivna, kar pomeni, da se z večanjem strinjanja pri eni trditvi veča tudi strinjanje pri drugi trditvi.

Tabela 4: Pearsonov koeficient korelacije (medsebojni vpliv sovražnega govora proti muslimanom migrantom na povečanje sovražnega govora do muslimanov, živečih v Sloveniji)

		Sovražni govor, usmerjen proti muslimanom migrantom, ki prihajajo z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike, ja zadnja leta v porastu
Sovražni govor, usmerjen proti muslimanom, živečim v Sloveniji, je zadnja leta v porastu	Pearsonov koeficient korelacije	,423**
	Statistična značilnost	,000
	N	624
	**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).	

Bolj ko so se anketiranci strinjali, da se povečuje sovražni govor proti beguncem in migrantom z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike, bolj so se strinjali, da se povečuje tudi sovražni govor do muslimanov, živečih v Sloveniji. Povezanost je srednje močna, linearna in pozitivna, kar pomeni, da se z večanjem strinjanja pri eni trditvi veča tudi strinjanje pri drugi trditvi.

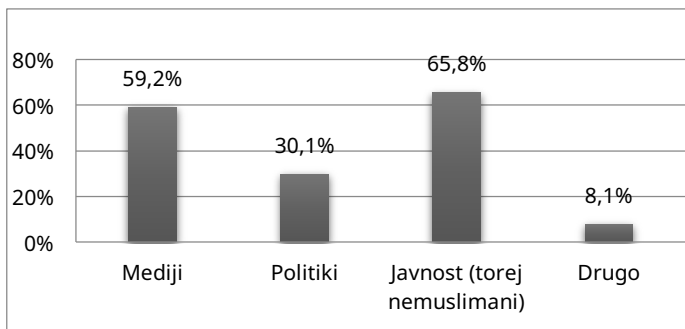
Respondenti so se najbolj strinjali s trditvijo, ki pravi, da so razlogi za pojav sovražnega govora tudi teroristični napadi, do katerih prihaja po svetu (= 5); nekoliko manj so se strinjali s trditvami, da sovražni govor proti muslimanom v Sloveniji obstaja (= 4,35), da se sovražni govor proti muslimanom, živečim v Sloveniji, povečuje (= 4,22), da je strah pred islamom in muslimani glavni razlog za sovražni govor v Sloveniji (= 4,02). Še nekoliko manj pa so se strinjali, da so v Sloveniji problem tudi: zanikanje nestrpnosti do muslimanov (= 3,99), neutemeljeni predsodki do muslimanov, ki se kažejo kot sovražni govor (= 3,93), porast diskriminatornih, sovražnih dejanj do muslimanov v zadnjem letu (= 3,92), družbeno neobsojanje in nepreganjanje sovražnega govora proti muslimanom (= 3,92) ter nepoznavanje islama kot glavni razlog za sovražni govor (= 3,91). Najmanj so se strinjali s problematično (!) trditvijo, da »ni vsak musliman potencialni terorist, je pa vsak terorist musliman« (= 3,87).

Anketiranci so se strinjali, da je sovražni govor usmerjen proti beguncem in migrantom z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike (= 4,73), manj, da bi morali begunci in migranti, ki prihajajo z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike, čim prej zapustiti Slovenijo (= 3,70), najmanj pa, da se je zaradi beguncev in muslimanov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike povečala stopnja nestrpnosti do muslimanov, živečih v Sloveniji (= 2,6).

Največ anketirancev, tj. 65,8 %, je menilo, da sovražni govor razpihuje splošna javnost, 59,2 % jih je menilo, da to v največji meri počnejo mediji, 30,1 % da politiki, 8,1 % anketirancev pa, da sovražni govor izražajo tudi drugi, kar prikazuje spodnji graf. Pod drugo so anketiranci navedli: politične mobilizatorje, premalo ali napač-

no informirane ljudi, družbena omrežja in forume, »muslimane same s svojim obnašanjem«, politično stranko SDS in medij Nova24 itd.

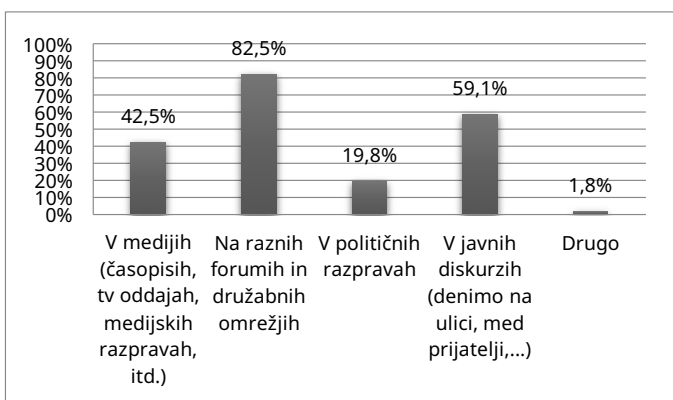
Večina (82,5 %) vprašanih je menila, da se sovražni govor proti muslimanom v Sloveniji največkrat pojavlja na forumih in družbenih omrežjih, sledijo javni diskurzi (59,1 %), mediji (42,5 %), politične razprave (19,8 %) in druga okolja (1,8 %), kar prikazuje graf 4.

Graf 3: Sovražni govor proti muslimanom v Sloveniji najbolj prakticirajo/ razpihujejo ...

denimo *Reporter*, *Nova24tv*, domobranske FB strani« ... V tem naštevanju drugih možnosti se je pojavilo tudi več izjav, ki so izrazito islamofobne in sovražne, na primer:

1. »Zame ni sovražni govor, če izrazim, da preprosto ne spadajo sem, ker so nasilni, agresivni, puščajo za sabo smeti, nered – ker je takšna pač njihova kultura življenja. in zame ni sovražni govor, če rečem, da se bojim za prihodnost Slovencev, ker je videti, da nas bodo kmalu ‚prerastli‘ in kristjani še prehitro ne bomo več smeli javno izkazovati, da smo kristjani. Poznam kar nekaj muslimanov, se z njimi pogovarjam, sežem v roko, se nasmejem, sedim za isto mizo – nimam nič proti njim. Kakor tudi oni ne pričakujejo, da prevzamem njihovo kulturo, vero in navade. pa še

Graf 4: Sovražni govor proti muslimanom v Sloveniji se največkrat pojavlja ...

diskurzi (59,1 %), mediji (42,5 %), politične razprave (19,8 %) in druga okolja (1,8 %), kar prikazuje graf 4. Tu so anketiranci navedli: 1. da sovražnega govora ne zaznavajo; 2. da se pojavlja v »desničarskih medijih, kot so

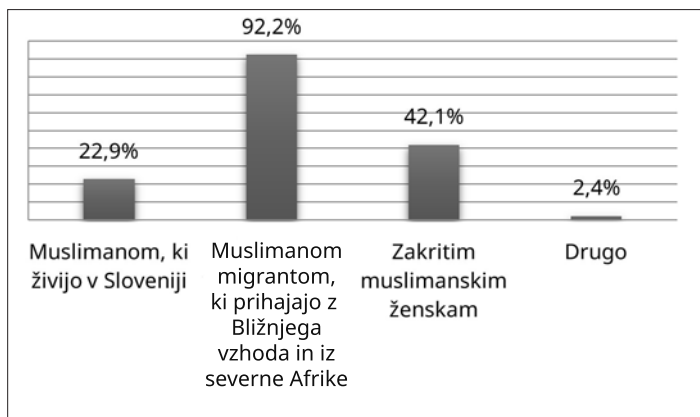
wc znajo uporabljati in se zahvaliti za dobro besedo.«

2. »Daj, razišči kakšne zločine je islam počel na Balkanu v času turških napadov??? Daj, naredi to!!«

3) »Islam nas bo pojedel; in tebe z njim. Sram te je lahko, kaj raziskuješ.«

4) »Sramota, kakšna anketa, da vas ni sram: a Turki vam kradejo slovensko zemljo; mi kristjani smo obsojeni na propad: sramota.«

5) »Ga ne rabi nihče (razpihovati). Naj bodo tam, od koder so.«

Graf 5: Sovražni govor proti muslimanom v Sloveniji se največkrat usmerja proti ...

Anketiranci so menili, da je sovražni govor proti muslimanom največkrat usmerjen proti beguncem in migrantom z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike (92,2 %), sledijo zakrite muslimanske ženske (42,1 %) in muslimani, ki živijo v Sloveniji (22,9 %). Najmanjkrat pa so navajali, da je sovražni govor proti muslimanom v Sloveniji usmerjen proti drugim družbenim skupinam in širše (2,4 %),³ kar je razvidno iz grafa 5.

Analiza intervjujev z zakritimi muslimanskimi ženskami o sovražnem govoru v Sloveniji

Poglavitni cilj analize polstrukturiranih intervjujev je interpretacija podatkov, ki se bere kot pripoved zakritih muslimanskih žensk v Sloveniji o njihovi subjektivni zaznavi obstoja in morebitnega povečevanja sovražnega govora do njih. V to interpretacijo so vključena mnenja ali/in izkušnje trinajstih intervjuvank, s katerimi so bili med avgustom in novembrom 2016 izvedeni (osebni, telefonski ali elektronski) intervjuji. Najmlajša intervjuvanka je bila stara 22 let, najstarejša pa 37. Devet intervjuvank je bilo rojenih v Sloveniji, tri v Bosni in Hercegovini, ena pa v Jemnu. Ena intervjuvanka, rojena zunaj Slovenije, biva v Sloveniji dve leti in ima dovoljenje za začasno bivanje, dve sta tukaj osem let in imata stalno bivališče

³ Druge navedene družbene skupine so: »muslimani, ki si želijo podrediti svet in vrniti ženske pravice v srednji vek«; »muslimanski teroristi/islamisti«; »zakoni, ki so v veljavi v državah Bližnjega vzhoda in razmere, ki tam vladajo tudi zaradi vere« itd.

oziroma državljanstvo, zadnja od njih pa je tu deset let in ima stalno bivališče. Ženske, ki niso bile rojene v Sloveniji, so prišle v to državo predvsem z namenom združitve družine, saj so bili najprej tukaj njihovi možje kot delavci, nato pa so se jim pozneje pridružile še one. Prebivajo v osrednjeslovenski regiji (N=6), gorenjski regiji (N=4), štajerski regiji (N=2) in v zasavski regiji (N=1).

Vse intervjuvanke so bile v islamsko vero že rojene, odločitev za zakrivanje so sprejele po lastni volji, le ena je povedala, da se je začela zakrivati zaradi kulturnega okolja, ki je to od nje pričakovalo. Ena od intervjuvank pa je navedla tudi (negativno) dejstvo, da se je je potem, ko se je zakrila z nikabom, lastna družina odpovedala. Intervjuvanke za zakrivanje v večini uporabljajo hidžab (N=8), v manjši meri nikab (N=1) ter galabejo, kimar (N=1) in albajo (N=1), medtem ko ena od njih uporablja tako hidžab kot nikab. Zakrivajo se predvsem zaradi verskih razlogov, želje po zakritosti in skromnosti, zaradi kulturnih razlogov in zaradi ohranjanja lastne identitete. Večinoma vse intervjuvanke (N=10) so v intervjuju uporabljale slovenski jezik, dve sta govorili bosanski jezik, ena pa je uporabljala angleščino. Zaradi poznavanja obeh jezikov tolmač ni bil potreben, intervjuji so potekali v železnem jeziku intervjuvank (torej v slovenskem, bosanskem in angleškem). Iskanje intervjuvank je potekalo ustno po metodi snežene kepe ter tudi na družbenih omrežjih (Facebook ipd.). Pri iskanju primernih intervjuvank sta bili avtorici deležni največ pomoči prav s strani zakritih muslimanskih žensk, ki so jima pomagale iskati primerne osebe v krogu drugih, predvsem osebno poznanih zakritih muslimanskih žensk.

Skoraj vse intervjuvanke so zaznale obstoj sovražnega govora do zakritih muslimank v Sloveniji in to zaznavanje izhaja tako iz njihovih posrednih izkušenj kot tudi iz neposrednih, le ena tega ne zaznava, saj pravi: »Nisem opazila, da bi sovražni govor obstajal,« (INT 3) medtem ko se drugi zdi, »da gre za bolj manjšo množico ljudi, ki ga prakticira, res pa da malo spremljam medije in da o tem ne vem veliko.« (INT 4)

Dve intervjuvanki sta omenili neposredne izkušnje s sovražnim govorom do zakritih muslimanskih žensk. Prva je opisala neprijetno izkušnjo z zdravstvenim osebjem, ko je bila deležna zdravstvene oskrbe: »[...] Če povem svojo izkušnjo, na primer, ko sem vsa slabotna prišla na urgenco, potem pa me je za piko na i napadla še zdravnica, naj dam najprej ‚kramo‘ z glave dol, da me lahko sploh pregleda.« (INT 6) Po njenem mnenju obstaja večja mera sovražnega govora do zakritih muslimanskih žensk s strani nemuslimanske ženske populacije v Sloveniji: »In veste, kaj se mi zdi najbolj zanimivo? Da so ‚sovražno nastrojene‘ predvsem ženske«. Medtem ko je druga intervjuvanka, ki se zakriva z nikabom, povedala celo osebno izkušnjo sovražnega napada: »Imela sem primer, da me je neki moški že udaril zaradi zakrivanja, in od takrat ne hodim več sama, hodim z možem, razen če ni res nujno, se pa nočem izpostavljati, saj znajo biti nekateri nasilni. Mislim, da jim ne paše niti zakrivanje niti pripadnost islamski veroizpovedi.« (INT 7) Iz izjave vidimo, da je bilo neposreden vzrok oziroma povod za sovražni napad prav

zakrivanje oziroma očitno izkazovanje islamske veroizpovedi intervjuvanke. Ena od intervjuvank je omenila neposredno izkušnjo s sovražnim govorom na »ulici«, torej v verbalnem stiku na javni površini, ki pa jo zaradi vsebine težko kvalificirava kot sovražni govor, saj intervjuvanka pravi: »Najbolj ga zaznavam odzunaj, ko ti kdo kaj reče – denimo meni so rekli, da naj grem tja, od koder prihajam.« (INT 9) Izjava je nedvomno podana v slabšalnem smislu oziroma superiorno s težnjo poniževanja, čeprav ni prisoten ekspliciten element sovražnosti.

Pri posrednih izkušnjah s sovražnim govorom do zakritih muslimanskih žensk so intervjuvanke v večini omenile obstoj sovražnega govora v množičnih medijih in na družbenih omrežjih. Ena od intervjuvank je vsak dan spremljala medijsko poročanje in pri tem ugotovila, da sovražni govor »podpihujejo [...] nekatere desničarske TV-hiše in novinarji, ki s svojim načinom pisanja in poročanja zbudijo strah pred islamom [...]« (INT 12). Intervjuvanke so povezale posredne izkušnje s sovražnim govorom do zakritih muslimanskih žensk v Sloveniji poleg medijev in družbenih omrežij še z nespoštljivimi pripombami posameznikov na ulici (izkušnje so večinoma posredne, le dve prej omenjeni intervjuvanki sta imeli neposredno izkušnjo). Ena od intervjuvank je povedala, da ga zaznava »predvsem na ulicah [...], nespoštovanje se kaže na vsakem koraku« (INT 7), medtem ko je po mnenju druge tega »manj v živo. Zelo smo individualizirani, zaprti, kar je mogoče tudi prav, kaj bi bilo, če bi vsak pomislek izpostavljali.« (INT 11) Ena od intervjuvank je omenila posredne izkušnje s sovražnim govorom tretje osebe: »Največkrat, ko same pri temu nismo prisotne [...] Velikokrat se ta govor odkrije, ko posamezniki ne vedo, da so v okolici, kjer je tudi kakšna muslimanka, ki ne nosi rute, in izražajo svoj sovražni govor do pokritih žensk v smislu, da so ženske ponižane na ta način ipd., kar pa nam, pokritim ženskam, predstavlja ravno nasprotno. Visoko samospoštovanje, pokornost bogu.« (INT 13) Tretja oblika posrednih izkušenj intervjuvank pa se je nanašala na politični diskurz v Sloveniji. Intervjuvanka je poudarila, da se sovražni govor manifestira prek političnih vodij. Po njenem mnenju so glavni »krivec« za sovražni govor »mediji in politiki (ti pa vodijo črede ovc)...« (INT 8), s čimer subtilno nakaže možnost preišljenega oblikovanja (negativnega) javnega mnenja do zakritih muslimanskih žensk.

Po mnenju intervjuvank se sovražni govor do zakritih muslimanskih žensk v medijih in na spletnih družbenih omrežjih ter na ulicah intenzivneje izraža zaradi možnosti anonimnosti avtorja sovražnega govora. Intervjuvanka je tako navedla, da sovražni govor »najbolj zaznavam na internetu – na družbenih omrežjih, ker so lahko anonimni in si lahko dajo duška. Če pogledamo kakšen članek o džamiji in spodaj komentarje, so ti večinoma negativni.« (INT 5) Druga intervjuvanka je rekla, da na spletu opaža sovražnost do islama in muslimanov na splošno: »Velikokrat pregledam nekaj časopisov na spletu in preberem dnevno nekaj člankov. Tam, kjer obstaja možnost komentarjev bralcev, se lepo vidi, koliko nekega strahu, celo sovraštva premorejo posamezniki. Tu ne morem govoriti o sovražnosti do konkretno zakritih žensk, temveč do islama kot vere in muslimanov kot njenih pripad-

nikov.« (INT 12) Prav tako k njegovemu intenziviranju pripomore impersonalizacija medosebnih odnosov med avtorjem sovražnega govora in subjektom oziroma zakritimi muslimanskimi ženskami v Sloveniji. Po izkušnjah intervjuvank se poleg anonimnosti pojavlja tudi možnost necenzuriranega izražanja osebnih mnenj, stališč ali prepričanj posameznikov do muslimanov oziroma zakritih muslimanskih žensk.

Večina intervjuvank (razen ene) je zaznala, da se sovražni govor proti zakritim muslimankam v Sloveniji z leti povečuje. Ena od njih je rekla, da se je v zadnjih letih sovražni govor šele pojavil: »V zadnjih letih se je to začelo vse skupaj šele dogajati, prej tega sploh ni bilo oz. je bil praktično neopazen. Gre za osebe, ki imajo preveč časa in niso srečni sami s seboj in iščejo, koga prizadeti. Verjamem, da gre za ljudi, ki poslušajo satana, saj tiste, ki opravljajo dobra dela in dobronamerno govorijo, vodi bog, medtem ko so ti izbrali negativno pot, zlo, širijo sovražni govor.« (INT 9) Glede na njihove izjave bi lahko kot dejavnike, ki vplivajo na to povečevanje, opredelili: 1. medijsko poročanje (kar sedem od trinajstih intervjuvank za porast sovražnega govora »krivi« medije; ena izmed intervjuvank je menila, da mediji predstavljajo islam, kot da gre za »vero terorizma, netolerantnosti ...« (INT 13), druga pa, da mediji »dajejo negativno sliko muslimanov« (INT 5)); 2. politični diskurz (po mnenju ene od intervjuvank so za porast sovražnega govora krivi »politiki, ki želijo glasove, in pa ljudje, ki ne znajo brati in se izobraževati..., ampak postajajo vse bolj amerikanizirani ... ovce« (INT 8)); in 3. svetovni dogodki (terorizem, begunska kriza, vojne, npr. v Siriji, in Islamska država; ena od intervjuvank je na primer rekla, da je »z vsako vojno na Bližnjem vzhodu del slovenskega prebivalstva sovražen do muslimanov. Še posebej ekstremisti, ki islam izrabljajo za svoje nerazumne in s pametjo skregane cilje, zelo prav pridejo določenim subjektom.« (INT 12)) Eden od vzrokov je tudi »nezadostno poznavanje islama in neki neznani strah pred širjenjem islama, kar je pa povsem neopravičljivo« (INT 1).

Tesnost korelacije med interpretacijo posledic svetovnih dogodkov in problematičnim poročanjem medijev nakazujeta izjavi dveh intervjuvank: »Vpliv medijev je glaven, muslimani naj bi prinašali ekonomsko krizo v Evropo, ljudje imajo svoje strahove.« (INT 4) in: »Trenutno je aktualna vojna v Siriji. Begunci (v večini muslimani) so velikokrat omenjeni kot preračunljivi iskalci boljšega življenja, t. i. ekonomski migranti, ki jih številni vidijo kot ogrožajoče vsiljivce, ki bodo zasedli delovna mesta in sprebrnili večinsko prebivalstvo. Kar je neumno, seveda.« (INT 12)

Razprava in sklepne misli

Izhodišče članka sta bili domnevi o obstoju zveze med povečanjem sovražnega govora do muslimanov zaradi prihoda večjega števila beguncev in migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike od leta 2015 naprej ter o obstoju in povečevanju sovražnega govora proti zakritim muslimanskim ženskam v Sloveniji. Čeprav

o navedenih temah še ni bilo opravljenih veliko raziskav, sva na podlagi spremljanja družbenih omrežij in forumov, ki so bili v času množičnih migracij in (poskusov) prepovedi zakrivanja muslimanskih žensk po določenih evropskih državah (tudi v Sloveniji) polni negativnih odzivov na begunce in migrante z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike, kakor tudi na zakrite muslimanske ženske, menili, da je negativna percepcija teh ljudi vplivala tudi na percepcijo muslimanov na splošno in tudi na obstoj in povečanje sovražnega govora do zakritih muslimanskih žensk. To je bil tudi namen najine raziskave: 1. s spletno anketo sva tako potrdili tezo, da se sovražni govor proti muslimanom v Sloveniji po mnenju vprašanih povečuje zaradi beguncev in migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike, 2. s polstrukturiranimi intervjuji pa sva potrdili tezo, da sovražni govor do zakritih muslimanskih žensk v Sloveniji obstaja in se v zadnjih letih po mnenju intervjuvank povečuje.

Na podlagi obravnavane literature sva domnevali, da so teroristični napadi na svetovni ravni močan generator sovražnega govora proti muslimanom. Medijsko poročanje, družbena omrežja, forumi itd. so neposredno po takih dogodkih zasičeni z islamofobnimi izjavami, sovražnim govorom, pa tudi napeljevanjem k sovražnim dejanjem itd. Spletna anketa je pokazala strinjanje respondentov, da so teroristični napadi pogost razlog za sovražni govor. Vprašani se tudi strinjajo, da sovražni govor proti muslimanom v Sloveniji obstaja, kar sovпада z ugotovitvami že obstoječih raziskav (Kotnik, 2003; Pajnik, 2003; Dragoš, 2003; 2004; 2007; Leskošek, 2005; Kalčič, 2006; Evropska komisija, 2015; Motl in Bajt, 2016). Prav tako se respondenti strinjajo, da se sovražni govor proti muslimanom, živečim v Sloveniji, povečuje in da sta strah pred islamom in muslimani ter nepoznavanje te religije glavna razloga za sovražni govor v Sloveniji. Porast sovražnega govora v zadnjem letu potrjuje tudi Svet za odziv na sovražni govor (Motl in Bajt, 2016). V Sloveniji je po mnenju vprašanih problem tudi v zanikanju nestrpnosti do muslimanov, v izkazovanju neutemeljenih predsodkov do muslimanov, ki se pogosto kažejo kot sovražni govor, v porastu diskriminatornih, sovražnih dejanj do muslimanov v letu 2016 in v nezadostnem in neučinkovitem družbenem obsojanju in preganjanju sovražnega govora proti muslimanom.

Skrb zbujujoča ugotovitev najine raziskave je, da se respondenti – sicer najmanj, ampak še vedno –, strinjajo s problematično in stereotipno trditvijo, ki je pogosta v vsakodnevem, pa tudi političnem in medijskem diskurzu, in sicer, da »ni vsak musliman potencialni terorist, je pa vsak terorist musliman«, saj ta implicira splošno javnomnenjsko posploševanje dejanj posameznikov na celotno muslimansko populacijo. Poleg tega tudi poveže raznolike razloge terorističnih dejanj na zgolj en sam dejavnik, tj. vero. Povečevanje islamofobije in sovražnega govora predvsem do beguncev in migrantov z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike v zadnjih letih je mogoče zaznati tako širše v Evropi kot tudi v Sloveniji (Spindler, 2005; ECRI poročilo, 2015; Vežjak, 2015; Bajt, 2016; Evropska mreža proti rasizmu (ENAR), 2016), saj so anketiranci izrazili strinjanje s trditvama, da je sovražni govor usmerjen proti beguncem in migrantom, ki prihajajo z Bližnjega vzhoda in iz sever-

ne Afrike, ter da bi morali ti čim prej zapustiti Slovenijo. Delno nestrinjanje pa so anketiranci izrazili s trditvijo, da se zaradi beguncev in migrantov, ki v zadnjih letih prihajajo z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike, povečuje nestrpnost do muslimanov, ki živijo v Sloveniji.

Raziskava je še pokazala, da po mnenju največ anketirancev sovražni govor najbolj razpihuje večinska javnost, sledijo mediji in nato politiki. Večina vprašanih tudi meni, da se sovražni govor proti muslimanom v Sloveniji največkrat pojavlja na forumih in družbenih omrežjih (kar sovpada z ugotovitvami poročila ECRI, 2015), v javnih in političnih razpravah in v medijih in da je največkrat usmerjen proti beguncem in migrantom z Bližnjega vzhoda in iz severne Afrike in proti zakritim muslimanskim ženskam.

V zvezi z intervjuji z muslimanskimi ženskami v Sloveniji lahko povzameva, da sovražni govor do zakritih muslimanskih žensk po njihovem mnenju obstaja, kar potrjujejo tudi druge raziskave (Aziz, 2012; Feldman in dr., 2013; Yardim, 2015; Evropska mreža proti rasizmu, 2016; Giannasi, 2016 itd.), intervjuvanke (z izjemo ene) pa so zaznale tudi njegovo povečevanje v zadnjih letih. Sodeč po intervjujih imajo intervjuvanke s sovražnim govorom predvsem posredne izkušnje, samo dve pa tudi neposredne, kar ne sovpada z ugotovitvami Evropske mreže proti rasizmu (2016), ki je zaznala precejšnjo mero neposrednih izkušenj zakritih muslimanskih žensk s sovražnim nasiljem. Posredne izkušnje intervjuvank s sovražnim govorom izhajajo predvsem iz medijev (kar potrujeta tudi Evropska mreža proti rasizmu, 2016; in Yardim, 2015), družbenih omrežij (kar potrjuje poročilo ECRI, 2015), političnega diskurza ter iz nespoštljivih pripomb posameznikov na ulici (v primeru najine raziskave so bile te večinoma posredno zaznane). Po njihovem mnenju se sovražni govor do zakritih muslimanskih žensk v medijih in na spletnih družbenih omrežjih in/ali ulici intenzivneje prakticira zaradi možnosti anonimnosti avtorja, zaradi impersionalizacije medosebnih odnosov med avtorjem sovražnega govora in njegovim subjektom (tj. zakritimi muslimanskimi ženskami v Sloveniji), kakor tudi zaradi možnosti necenzuriranega izražanja osebnih mnenj. Kot kaže raziskava, so najine intervjuvanke le izjemoma navajale neposredne izkušnje s sovražnim govorom, večinoma so navajale posredno zaznan sovražni govor, kar je nedvomno zanimiva ugotovitev pričujoče raziskave, bi pa bilo v prihodnosti smiselno raziskati razloge te posrednosti (npr. izogibanje zakritih žensk javnim prostorom ipd.). Prav tako bi bilo smiselno proučiti, ali sta ta posrednost, implicitnost, prikritost izražanja sovražnega govora v Sloveniji (in širše) in izogibanje neposrednim stikom z naslovniki sovražnega govora značilna za sodobni sovražni govor na splošno, ne glede na to, proti komu je sovražni govor usmerjen, in kakšno vlogo imajo pri tem anonimizirani komunikacijski kanali.

Predsodki in stereotipi, pomanjkljivo poznavanje islama, islamofobija, množične migracije in njihova kulturalizacija, islamski terorizem ter »naturalizacija« populistične retorike nestrpnosti do drugačnega v političnem, medijskem in vsakdanjem diskurzu, v ozadju pa geostrateški in političnoekonomski interesi

posameznih držav in njihovih korporativnih zavezništev z vojaško-industrijskimi kompleksi in transnacionalnimi podjetji v boju za vire nedvomno krepijo razloge za sovražni govor proti beguncem, migrantom, priseljencem, muslimanom, ženskam itd. Evropske države v svojem čedalje bolj izrazitem izolacionizmu pravega odgovora na sovražni govor, ki se je razširil v Evropi, še niso našle, kar nedvomno negativno vpliva na kakovost življenja in zmožnost (uspešne) integracije beguncev, migrantov, muslimanov in drugih naslovnikov sovražnega govora. Prvi korak bi bila že uvedba oziroma širitev dobrih praks glede nadzora, preprečevanja in predvsem kaznovanja sovražnega govora, hkrati pa (vsaj) še intenzivnejše izobraževanje v smeri medkulturnega komuniciranja in spoštovanja drugačnosti ter iskanja kompleksnejših razlogov sodobnih migracij ter senzibiliziranje širše javnosti o tem, da je lahko tarča sovražnega govora in dejanja jutri lahko že sleherni od nas.

Literatura in drugi viri

- AZIZ, SAHAR (2012): *The Muslim "Veil" Post-9/11: Rethinking Women's Rights and Leadership*. Dostopno na: [http://www.ispu.org/pdfs/ISPU_Brief_AzizTerrMuslimVeil_1126_\(1\).pdf](http://www.ispu.org/pdfs/ISPU_Brief_AzizTerrMuslimVeil_1126_(1).pdf) (30. junij 2016).
- BAJT, VERONIKA (2016): Ksenofobni sovražni govor. V *Zakaj misliti »begunsko krizo«: populizem, ksenofobija in sovražni govor*, A. Mlekuž (ur.), 10. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- CENTER ZA VARNEJŠI INTERNET (N. D): *Kaj je sovražni govor?* Dostopno na: <http://safe.si/spletno-oko/kaj-je-sovrazni-govor> (12. junij 2016).
- CHAKIR, KARMEN (2012): *Sovražni govor v luči tolerance*. Dostopno na: http://pefprints.pef.uni-lj.si/2212/1/Pages_from_SocPed_2012-02-2_Chakir.pdf (14. junij 2016).
- DRAGOŠ, SREČO (2003): Islam in suicidalno podalpsko pleme. V *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 02*, T. Triplan in R. Kuhar (ur.), 34–53. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- DRAGOŠ, SREČO (2004): Islamofobija na Slovenskem. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 03*, T. Triplan in R. Kuhar (ur.), 10–27. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- DRAGOŠ, SREČO (2007): Sovražni govor. *Socialno delo* 46(3): 135–144.
- ECRI POROČILO (2015): *Annual Report on ECRI'S Activities*. Dostopno na: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/Annual_Reports/Annual%20report%202014.pdf (14. april 2016).
- EVROPSKA KOMISIJA (2015): *Kolokvij o premagovanju antisemitizma in sovraštva do muslimanov: po rezultatih raziskave 50 % evropskih prebivalcev trdi, da je verska diskriminacija močno razširjena*. Dostopno na: <https://www.google.si/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKewi4vdenxsjNAhUBsBQKHV6mAGAQFggcMAA&url=http%3A%2F%2Feuropa>.

- eu%2Frapid%2Fpress-release_IP-15-5737_sl.pdf&usg=AFQJcNGvGMxEbSMYw9fOMqzPf3ZhSXKyA&sig2=sibGanpuVL8g49yxZGAoMg (27. junij 2016).
- EVROPSKA MREŽA PROTI RASIZMU (2016): *Forgotten Women: The Impact of Islamophobia on Muslim Women*. Dostopno na: http://www.enar-eu.org/IMG/pdf/20095_forgottenwomenpublication_v5_1_.pdf (28. junij 2016).
- FELDMAN, MATTHEW, NIGEL COPSEY, JANET DACK IN MARK LITTLER (2013): *Anti-Muslim Hate Crime and the Far Right*. Dostopno na: https://www.tees.ac.uk/docs/DocRepo/Research/Copsey_report3.pdf (30. junij 2016).
- GIANNASI, LUCY (2016): *Anti-Muslim Hate Speech*. Dostopno na: http://report-it.org.uk/files/anti-muslim_hate_speech_lucy_giannasi.pdf (30. junij 2016).
- KALČIČ, ŠPELA (2005): »To je tko kt en Johan, recimo en Johan, ampak je musliman«: Bošnjaški diskurzi o islamu v Sloveniji. *Razprave in gradivo* 47: 190–223.
- KALČIČ, ŠPELA (2006): Ampak to pa lahko pohvalimo, da je o miru in ljubezni spregovoril mohamedan. *Razprave in gradivo* 48/49: 192–216.
- KAZENSKI ZAKONIK RS. Uradni list RS 50/2012.
- KOTNIK, ALENKA (2003): Islam. Bav bav Alah. *Medijska preža* 16: 16–17.
- LESKOŠEK, VESNA (UR.) (2005): *Mi in oni: Nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- MOTL, ANDREJ IN VERONIKA BAJT (2016): *Sovražni govor v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- PAJNIK, MOJCA (2003): Islam: Spektakularno o džamiji. *Medijska preža* 16: 16–17.
- PAŠIĆ, AHMED (2002): *Islam in muslimani v Sloveniji*. Sarajevo: Emanet.
- PRIPOROČILO SVETA EVROPE (1997): *Priporočilo štev. R (97) 20*. Dostopno na: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec\(97\)20_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec(97)20_en.pdf) (7. april 2017).
- PUCELJ, MAJA (2016): *Nivo uspešnosti integracije priseljencev islamske veroizpovedi v zahodne države*. Ljubljana: Založba Vega.
- PUŠNIK, MARUŠA (2017): Dinamika novičarskega diskurza populizma in ekstremizma: moralne zgodbe o beguncih. *Dve domovini* 45: 137–152. Dostopno na: http://twohomelands.zrc-sazu.si/uploads/articles/1488026427_Moralne%20zgodbe_Pusnik.pdf (3. april 2017).
- SARDOČ, MITJA IN BORIS VEZJAK (2016): Med svobodo izražanja in sovražnim govorom: dilematična razmerja. *Družboslovne razprave* XXXII(81): 61–77. Dostopno na: <http://druzboslovne-razprave.org/clanek/pdf/2016/81/4/> (31. marec 2017).
- SPINDLER, WILLIAM (2005): *UN Refugee Chief Calls for Concerted Action to Defend Asylum on International Day of Tolerance*. Dostopno na: <http://www.unhcr.org/437b5ea94.html> (1. april 2017).
- SVET ZA ODZIV NA SOVRAŽNI IN DISKRIMINATORNI GOVOR. Dostopno na: <http://www.mirovni-institut.si/govor/> (5. april 2016).
- UNIS (2015): *Pogled UNHCR: 'begunec' ali 'migrant' – kaj je pravilno?* Dostopno na: <http://www.unis.unvienna.org/unis/sl/pressrels/2015/unisinf513.html> (2. april 2017).

USTAVA RS. Uradni list RS 33/1991.

VARUH ČLOVEKOVIH PRAVIC (2006): *Definicija sovražnega govora in njegovo omejevanje v ustavi, zakonih in konvencijah*. Dostopno na: <http://www.varuh-rs.si/medijsko-sredisce/porocila-za-javnosti/novice/detajl/definicija-sovraznega-govora-in-njegovo-omejevanje-v-ustavi-zakonih-in-konvencijah/?cHash=6221528166> (18. junij 2016).

VEZJAK, BORIS (2015): *Sovraštvo Slovencev do beguncev: zelo kratek vodič*. Dostopno na: <https://vezjak.com/2015/08/29/sovrastvo-slovencev-do-beguncev-zelo-kratek-vodic/> (2. julij 2016).

YARDİM, MÜŞERREF (2015): Hate Speech against Muslim Women: The Example of French and Belgian Francophone Media. *American International Journal of Social Science* 4(5): 115–127.

Intervjuji

INT 1 (2016). Intervju z avtorico. Jesenice, 20. avgust.

INT 2 (2016). Intervju z avtorico. Ljubljana, 22. avgust.

INT 3 (2016). Intervju z avtorico. Trbovlje, 1. november.

INT 4 (2016). Intervju z avtorico. Ljubljana, 2. november.

INT 5 (2016). Intervju z avtorico. Ljubljana, 28. oktober.

INT 6 (2016). Intervju z avtorico. Maribor, 20. september.

INT 7 (2016). Intervju z avtorico. Ljubljana, 24. avgust.

INT 8 (2016). Intervju z avtorico. Ljubljana, 1. oktober.

INT 9 (2016). Intervju z avtorico. Jesenice, 27. september.

INT 10 (2016). Intervju z avtorico. Jesenice, 28. avgust.

INT 11 (2016). Intervju z avtorico. Ljubljana, 20. oktober.

INT 12 (2016). Intervju z avtorico. Jesenice, 2. november.

INT 13 (2016). Intervju z avtorico. Maribor, 7. november.

Begunci so voda in pošiljka, evropski dom je treba zaščititi: analiza metafor v *Večernjem listu* in *Slovenskih novicah*

Abstract

Refugees are Like Water and Like a Shipment, the European Home Has to be Protected: Metaphor Analysis in *Vecernji list* and *Slovenske novice*

In the following paper, we focus on the metaphors used in selected texts from two daily newspapers: the Croatian *Vecernji list* and the Slovenian *Slovenske novice*. We try to elaborate on the research question: How important are the repeated metaphorical patterns in texts concerning refugees in the Croatian and Slovenian cases? We focus on the metaphors used in articles that are available in digital form, published in October 2015 and February 2016. Our interest is to show how the use of certain metaphors in both newspapers helped construct the social 'reality' during the 'refugee' crisis. The emphasis is on the metaphor (Lakoff and Johnson, 2015) as a discursive phenomenon (Fairclough, 1990; Vezovnik, 2009) and not only as a linguistic phenomenon. The reporting of the newspapers mainly concerned the security aspect (Buzan et. al., 1998; Huysmans, 2000; 2006; Ibrahim, 2005), while the humanitarian aspect was difficult to detect. The discourse in the texts was dominated by the *security discourse*. The use of metaphors, which we analyzed in the empirical part of the paper, helps in the formation of this type of discourse.

Keywords: metaphors, security discourse, *Vecernji list*, *Slovenske novice*, refugee crisis

Veronika Foška Šaina holds a Bachelor's Degree in Communication Science, and is a Master's student of Communication Studies at the Faculty of Social Sciences in Ljubljana. (fvsaina@gmail.com)

Tjaša Turnšek holds a Bachelor's Degree in Sociology and is a Master's student of Cultural Studies at the Faculty of Social Sciences in Ljubljana. (tjasa.turnsek.666@gmail.com)

Povzetek

V pričujočem članku sva se osredinili na metafore, uporabljene v izbranih besedilih dveh dnevnikov, in sicer hrvaškega *Večernjega lista* in slovenskih *Slovenskih novic*. Skušali sva odgovoriti na raziskovalno vprašanje, kakšen je pomen ponavljajočih se metaforičnih vzorcev v besedilih o beguncih, tako v hrvaškem kot v slovenskem primeru. Osredinili sva se na metafore v digitalno dostopnih časopisnih člankih, objavljenih v oktobru 2015 in februarju 2016. Zanimale so naju metafore, s katerimi sta časnika v času »begunske« krize ustvarjala družbeno »realnost«. Metaforo (Lakoff in Johnson, 2015) pri tem razumeva kot diskurzivni (Fairclough, 1990; Vezovnik, 2009) fenomen in ne le kot jezikovni pojav. Pri poročanju omenjenih časnikov so bila v ospredju vprašanja, ki zadevajo predvsem varnostni vidik (Buzan in dr., 1998; Huysmans, 2000; 2006; Ibrahim, 2005), medtem ko humanitarnega zaznamo le s težavo. Varnostni diskurz se je pokazal kot poglobitveni. Ta se tvori tudi z uporabo metafor, ki sva jih analizirali v empiričnem delu članka.

Ključne besede: metafore, varnostni diskurz, *Večernji list*, *Slovenske novice*, begunska kriza

Veronika Foška Šaina je diplomirana komunikologinja in študentka podiplomskega študija komunikologije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. (fvsaina@gmail.com)

Tjaša Turnšek je diplomirana sociologinja in študentka podiplomskega študija kulturologije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. (tjasa.turnsek.666@gmail.com)

Uvod

Namen pričujočega članka¹ je kritična analiza in interpretacija prevladujočih metafor v slovenskem in hrvaškem medijskem diskurzu o beguncih². Postavljen je v čas t. i. »begunske«³ krize⁴ v oktobru 2015 in februarju 2016.

Najin cilj je splošno problematiko in dileme ponazoriti s primerjalno analizo dveh konkretnih primerov, in sicer pisanja v slovenskem dnevniku *Slovenske novice* (v nadaljevanju SN) in hrvaškem *Večernjem listu* (v nadaljevanju VL), ter tako poglobiti razumevanje »begunske« krize. Oba medija sta poročala o dogajanju, povezanem s težavami, ki so nastale ob vstopu beguncev v Slovenijo in na Hrvaško.

V analizo vključujeva članke, ki posredno ali neposredno obravnavajo tematiko migrantov in beguncev v oktobru 2015 in februarju 2016. Osredinili sva se na metafore, uporabljene v izbranih besedilih, ter skušali razdelati raziskovalno vprašanje o pomenu ponavljajočih se metaforičnih vzorcev o beguncih.

V teoretičnem delu najprej predstaviva kontekst begunske situacije v Sloveniji in na Hrvaškem septembra 2015 ter opredeliva koncept varnostnega diskurza v povezavi z migracijami. S pomočjo Lakoffa in Johnsona (2015) ponujava vpogled v temeljne koncepte, ki so nujni za razumevanje metafore in njenega delovanja v diskurzu. Opirava se na konceptualno teorijo metafore, ki metaforo razume kot pojav konceptualnega mišljenja oz. miselnih procesov in ne kot izključno jezikovni fenomen. Sledi empirični del kritične analize diskurza digitalno dostopnih člankov v VL in SN.

¹ Prvotno besedilo je nastalo kot diplomsko delo Veronike Foške Šaina pod naslovom *Metafore »begunske« krize: kritična analiza diskurza v Večernjem listu* pod mentorstvom dr. Dejana Jontesa in dr. Andreje Vezovnik na Fakulteti za družbene vede. Pričujoči članek je skupaj s Tjašo Turnšek nadgrajen v primerjalno analizo metafor znotraj diskurza v Sloveniji in na Hrvaškem.

² Na spletni strani UNHCR-ja poudarjajo razliko med izrazoma *migrant* in *begunec*; *migranti* svoje domove zapustijo prostovoljno, da bi izboljšali svoje življenjske razmere, *begunci* pa so prisiljeni to storiti, da bi rešili svoje življenje ali ostali svobodni (UNHCR v Sloveniji; ZRC SAZU, 2016). Pajnik in dr. (2001) v monografiji *Prebežniki, kdo ste?* kot ustrezno krovno poimenovanje za *migrante* predlagajo izraz *pribežniki*. Pribežniki so tisti, ki iz različnih vzrokov (ekonomskih, verskih, političnih) zapustijo svojo državo, zlasti če v drugo državo vstopijo ilegalno – nobeden od terminov pa ni pravnoformalno določen. Tako se izognemo pravnoformalni kategorizaciji ljudi, saj »pojma prestopnik in ilegalec, ki poleg poimenovanj prebežnik in pribežnik izhajata iz medijskega (javnega) diskurza, imata že v izvoru negativni pomen, medtem ko so preostale obravnavane kategorije (tujec, prosilec za azil, begunec) izrazito diskriminacijske ali vsaj nelogično zastavljene« (Pajnik in dr., 2001: 119).

³ Z uporabo narekovajev želiva poudariti predvsem to, da ne podpirava rabe termina »begunska« kriza, saj meniva, da ni ustrezen. Glede na odziv Evropske unije in nekaterih držav članic na prihod velikega števila beguncev meniva, da bi bil primernejši termin *humanitarna kriza*.

⁴ Za celostno razumevanje problematike se je treba spomniti dejstva, da se »begunska« kriza ni začela šele leta 2015, ko so begunci potrkali na vrata Evrope v upanju na pomoč. Leta 2011 so ZDA s pomočjo EU zrušile avtoritarne režime v Libiji, Tuniziji in Egiptu, da bi vzpostavile demokratični red (Kogovšek Šalamon in Bajt, 2016: 7). Tako imenovana arabska pomlad se je pokazala kot neučinkovita akcija, ki je dolgoročno destabilizirala celoten Bližnji vzhod (Tatalović in Malnar, 2015: 24) in po izbruhu katere so begunci najprej začeli prihajati v Evropo. Prihajanje se je nadalje povečevalo še zaradi širjenja vojne v Siriji ter zaradi krepitve Islamske države in splošnega propadanja državnih struktur v Iraku, Afganistanu in drugod (Kogovšek Šalamon, 2016: 62).

Kontekst begunske situacije v Sloveniji in na Hrvaškem

Poleti 2015⁵ je na tisoče ljudi vsak dan potovalo iz Turčije na grške otoke, od tam pa so se odpravili naprej po t. i. balkanski migracijski poti: skozi Makedonijo, Srbijo in Madžarsko ali skozi Hrvaško in Slovenijo v Avstrijo in od tam naprej v Nemčijo ali druge države (Lunaček Brumen in Meh, 2016: 22). Potovanje po balkanski migracijski poti je bilo zadnja leta ilegalizirano, s tem pa tudi postavljeno v nevidnost. Pritisk, ki sta ga množičnost in moč omenjenega gibanja na tej poti ustvarila na »trdnjavo Evropo«⁶, je nazadnje povzročil, da se je septembra 2015 odprl t. i. »koridor« za (relativno) hitrejši in varnejši prehod ljudi, ki je bil neilegaliziran in s strani države omogočen ali vsaj toleriran prehod po balkanski migracijski poti (Lunaček Brumen in Meh, 2016: 24).

Čeprav je težko določiti datum, bi lahko rekli, da se je koridor »vzpostavil« septembra 2015, ko je Madžarska zaprla svojo mejo s Srbijo, kar je povzročilo preusmeritev migracijske poti, in sicer proti Hrvaški (Lunaček Brumen in Meh, 2016: 24, 27). Tudi Slovenija je bila v tem kontekstu pripravljena na povečanje števila nastanitvenih zmogljivosti, vendar samo za tiste, ki bi zaprosili za mednarodno zaščito. Zaradi omenjenega zaprtja meje in spremembe poti je z vlakom v Slovenijo prispelo prvih dvesto beguncev. Ti niso zaprosili za mednarodno zaščito; slovenska policija jih je zato obravnavala kot nezakonite migrante in jih poskušala vrniti Hrvaški, ki pa jih ni hotela sprejeti. Da bi onemogočili nov prihod beguncev, sta slovenska in hrvaška policija začasno prekinili železniško povezavo med državama, kar je pripeljalo do tega, da so begunci pot proti Sloveniji nadaljevali peš (Ladić in Vučko, 2016: 17). Zdelo se je, da Slovenija sprejema *ad hoc* odločitve brez jasnih načrtov. Med Slovenijo in Hrvaško so začele nastajati napetosti: slovenski premier Miro Cerar je Hrvaško obtožil, da je ob prvem večjem prihodu beguncev izgubila ves nadzor in jih načrtno usmerjala proti slovenski meji, kar naj bi bilo v nasprotju s skupnim dogovorom o varovanju meja. Slovenske oblasti so uvidele, da bo za obvladovanje položaja vendarle treba slediti prej zavrtnjeni ideji »humanitarnega« koridorja. Naposled so begunci le lahko vstopili v državo prek uradnih državnih meja in po registraciji nadaljevali pot proti Avstriji (ibid.: 17–18).

Postopno zapiranje koridorja se je začelo 18. novembra 2015, ko se je ta na

⁵ Po podatkih slovenske policije je od septembra 2015 do januarja 2016 na slovensko ozemlje vstopilo 396.240 migrantov (Kogovšek Šalamon in Bajt, 2016: 8), po podatkih hrvaške policije iz januarja 2016 pa jih je od začetka »begunske« krize na Hrvaško vstopilo 603.771 (Policija.hr, 2016).

⁶ Andrew Geddes (2000: 15) Evropo opisuje kot »trdnjavo« z restriktivno imigracijsko politiko, socialno in politično izključenostjo ustaljenih migrantov in njihovih potomcev, kar pomeni njene trdne branike. Banjac (2009: 93) pojasnjuje: »Meje stare celine so zamišljene kot branik, znotraj katerega je stabilno okolje.« »Trdnjava Evropa« (Geddes, 2000: 16) je prostor izključevanja in omejevanja, v katerem pomembno vlogo igrajo nacionalne politike držav članic, ki opozarjajo na ogroženo nacionalno in kulturno identiteto ter ustaljen način življenja. Esencialni pomen »trdnjave Evrope« je preprečevanje in obramba pred vdorom neželenih prišlekov, zagotavljanje stabilnosti in ograditev idiličnega dela sveta, v katerem imajo dostop do pravic samo beli Evropejci.

grško-makedonski meji zaprl za tiste, ki niso bili državljani Sirije, Afganistana ali Iraka. Preostali so bili kategorizirani kot »ekonomski migranti« in posledično izključeni iz evropske azilne politike, po kateri si zaščito zaslužijo le domnevno »pravi begunci« (Lunaček Brumen in Meh, 2016: 30). Hrvaška in Slovenija sta kot članici EU prevzeli obveznosti evropskega načrta za upravljanje migracij in se tako kot druge države članice odločili begunce brez »ustrezne« nacionalne identitete pustiti za ograjami (Centar za Mirovne Studije, 2016). Dokončno je bil koridor zaprt 8. marca 2016, ko se je zaprl za vse (Lunaček Brumen in Meh, 2016: 24).

Realizacija sekuritizacije migracij s pomočjo varnostnega diskurza

Termin *sekuritizacija migracij*⁷ je nastal v 90. letih prejšnjega stoletja kot poskus ustvarjanja novega koncepta varnosti po končani hladni vojni in je v rabi pogosto, sploh v mednarodni literaturi (Buzan in dr., 1998; Ibrahim, 2005; Huysmans, 2000; 2006; Tožral, 2010). Huysmans (2000: 771) ga opredeljuje kot »radikalno politično strategijo, katere cilj je izključevanje posebne kategorije ljudi tako, da jih predstavi kot nevarnost (za kulturne vrednote in identiteto, za zagotavljanje socialne pomoči, za javno in zdravstveno varnost)«.

Varnostni diskurz⁸ v kombinaciji z vladnimi praksami migrante dojema kot nevaren izziv za družbeno in politično stabilnost, ekonomsko varnost in kulturno homogenost, kar naj bi bili dejavniki stabilizacije v družbi in varstvu javnega reda (Huysmans, 2000: 753, 756, 770). Migranti so negativno upodobljeni in ustvarjeni grešni kozli, ki nosijo breme težav, povezanih z varnostjo in kriminalom v družbi, v kateri so se znašli v danem trenutku (Huysmans, 2000: 770). Konstrukcija migrantov kot grožnje in varnostnega vprašanja se izoblikuje skozi diskurz, ki je sam po sebi ne ustvarja, ampak vsekakor pomaga pri soustvarjanju mobilizacije varnostnih politik s tem, da ta dejanja legitimizira, pojasnjuje Vezovnik (2017: 4–6).

⁷ Sekuritizacijo Buzan, Weaver in de Wilde (1998: 5) definirajo kot položaj, v katerem se določen problem ali pojav predstavi kot eksistencialna grožnja referenčnemu objektu, ki lahko pomeni državo, vlado, ozemlje ali družbo. O *sekuritizaciji* govorimo takrat, ko se akter, ki izvaja *sekuritizacijo*, uspešno izogne postopku ali določenim pravilom, na katera bi bil sicer vezan, oz. z Buzanovimi besedami: »Ko grožnje obravnavamo zunaj konteksta splošnih nevarnosti, te postanejo specifične, izvajalec sekuritizacije pa jih uprizarja kot eksistencialne, kar mu omogoča, da se izogne vsem pravilom ali postopku, ki je sicer potreben za njihovo izvajanje.« (Buzan in dr., 1998: 1, 5) »Ustvarja se platforma za mobilizacijo in sprejemanje nujnih ukrepov.« (Tatalović in Malnar, 2015: 25)

⁸ V varnostnem diskurzu se ustvarja konstrukcija *Drugega* (Tožral, 2010: 226), ki bo porušil »normalno« delovanje družbe neke države, medtem pa se bo država zavzela za svoje državljane ter jih zaščitila pred »sovražniki«. Kontekst, v katerem besedila govorijo o zagotavljanju varnosti državljanov, implicitno sugerira prebivalcem, da je njihova nacionalna kultura zaradi prihoda beguncev ogrožena. Države se doživljajo kot »hiša« (Šarić, 2014: 196), omejen prostor, »trdnjava« (Geddes, 2000), v katero bo stopil »nevaren tujec«.

Metafore, ki sva jih analizirali v empiričnem delu članka, pripomorejo k ustvarjanju *varnostnega diskurza*. V analiziranih člankih se v imenu zaščite nenehno pojavljajo izrazi, ki nakazujejo na potrebo po še večji varnosti, ki jo nameravajo zagotoviti države EU s skupnim evropskim interesom.

Evropa mora zmanjšati število beguncev in migrantov, ki vanjo vstopajo, in tukaj ne obstaja *nobena nacionalna rešitev*. (Hina, 2016c)

Evropski duh je vodilo, čeprav morajo premierji posameznih držav seveda braniti *nacionalne interese svoje države*, a v okviru evropskih interesov. (Mo. S. in STA, 2015)

Navedeni primeri kažejo, da evropska politika deluje v smeri neposredne opore praksam sekuritizacije migracij in tako bistveno poslabšuje življenje beguncev ter migrantov (Huysmans, 2000: 753). Tisti med njimi, ki si želijo v EU, tja, kjer naj bi se »cedila med in mleko«, morajo zadostiti evropskim standardom (varnosti?), sicer bodo prepuščeni državam onkraj obljubljenе Evrope. Demokratična načela se uveljavljajo z mehanizmi, ki begunce postavljajo za ograjo in jih s tem marginalizirajo. Pod pretvezo pluralnosti in enotnosti značilni oblastniški politični ukrepi (definiranje, zapiranje in varovanje meja) s pomočjo množičnih medijev in z reproduciranjem nedoslednih argumentov vzpostavljajo prevladujoči *varnostni diskurz*. Ko je ta vzpostavljen kot normativen, v javnem diskurzu ni več ali pa ostane le malo prostora za vprašanja o morebitni kontradiktornosti znotraj teh ukrepov, npr. možnostjo prostega gibanja za državljane držav članic EU v nasprotju z omejevanjem gibanja za državljane t. i. tretjih držav (Kostakopolou, 2000; Huysmans, 2000: 752). Begunci za ograjami so dokaz o razlikah med nami in njimi, med belimi zahodnjaki in prišleki z Bližnjega vzhoda, med tistimi, ki so notri, in drugimi, ki so zunaj evropskih meja. Prihod beguncev povzroča paranoično doživljanje krhanja vrednot in načina življenja, ki naj bi veljal za Evropejce v »trdnjavi« (Točral, 2010: 219, 230). Predvideva se, da begunci kršijo oz. bodo kršili »evropska pravila« ter tako ogrožali ustaljeno življenje in motili navidezni red.

Vedno več Slovencev je *strah zaradi prebežnikov*, begunskega centra ne bi trpeli. (S. U. in STA, 2016)

Nemška kanclerka Angela Merkel se boji, da bo, če bi Avstrija opustila dosežane ukrepe, prišlo do *nemirov in nestabilnosti na Balkanu in do mejnih sporov*. (Vecernji.hr, 2016)

Maggie Ibrahim (2005: 163–164) trdi, da je sekuritizacija migracij »najsodobnejša oblika rasizma«, ki proizvaja diskurz, ki ga je mogoče proučevati kot »diskurz izvajanja razmerja moči«. Zato se zdi zmanjšanje varnosti za begunce, ki ostajajo za ograjami, in povečanje naše varnosti racionalna in povsem opravičljiva poteza.

Tako sekuritizacija migracij kot varnostni diskurz sta hkrati vzrok in simptom, ki proizvajata čedalje večjo sekuritizacijo »begunske« krize v EU.

Deskripcija in analiza besedišča

Po Faircloughu (v Vezovnik, 2009: 117–118) je analiza besedišča prva faza analize teksta oz. diskurza. Vsi tipi besed nosijo konotativne pomene, ki odražajo družbene vrednote in sodbe. Pomen izbire besed se kaže predvsem v poimenovanju akterjev. Način poimenovanja ne izraža zgolj identifikacije akterja s skupino, ki naj bi ji ta pripadal, temveč lahko izraža tudi odnos med tistim, ki imenuje, in drugim, ki je poimenovan.

Medijski teksti so polni retoričnih figur, s pomočjo katerih uporabljamo besede tako, da poleg svojega uveljavljenega pomena konotirajo še na drug pomen – poznamo metaforo, metonimijo, sinekdoho, personifikacijo, eksklamacijo ter stavčne figure (Vezovnik, 2009: 118). Retorične figure, ki jih obravnavava, spadajo v okvir metaforike oz. v kontekst metafor.

Komparacija ali primerjava oz. primera ali prispodoba je temeljna retorična figura, ki je podlaga za metaforo in za vse druge oblike metaforike. Na splošno je komparacija kratka ali razširjena primerjava kakega pojava z drugim, pri čemer mora med njima obstajati podobnost. Z jezikovnega vidika je metafora dobesedno prenašanje besed ali raba besed v prenesenem pomenu (Kos, 1996: 124). Je razširitev rabe izraza z določenega izkustvenega področja, ki je pogosto precej konkretno, na drugo področje (Halliday v Vezovnik, 2009: 119).

V nadaljevanju se sklicujeva na klasično delo o metaforah *Metaphors we live by* (1980) ter privzemava Lakoffovo in Johnsonovo razumevanje metafore kot temeljnega umnega mehanizma, ki nam omogoča, da s pomočjo lastnega fizičnega, socialnega in kulturnega izkustva spoznavamo nove in drugačne pojave.

Študije metafore

Lakoff in Johnson (2015: 4, 53) izhajata iz trditve, da je metafora razširjena v našem mišljenju in delovanju ter tako vpeta v vsakodnevno delovanje.⁹ Strinjata se, da ima naš konceptualni¹⁰ sistem pomembno vlogo v percepciji vsakodnevne

⁹ Konvencionalne metafore so v vsakdanjih pogovorih neizogibne ter se jih pri uporabi ne zavedamo, saj so postale »del konvencij določenega diskurza in tradicije« (Šarič, 2014: 197).

¹⁰ Lakoff in Johnson (2015) idejo o tem, da imajo nekateri koncepti metaforično strukturo, poimenujeta konceptualna teorija metafore. Razlikujeta tri najpogostejše vrste konceptualnih metafor: orientacijske, ontološke in strukturne metafore ter nove metafore, ki so zunaj konvencij. Konceptualne metafore nam omogočajo razumevanje nekega koncepta s pomočjo drugega zaradi njegove lažje interpretacije in dojemanja. Metaforični koncepti izhajajo iz konceptov, po katerih živimo in

realnosti in govora ter da večino konceptov posredno razumemo s pomočjo drugih konceptov. Metafora vendarle ni le *premikanje* in *premeščanje besed*, temveč je kompleksen prenos pomena, *prenašanje misli med konteksti*, razmišljanje, ki poteka skozi *primerjave* (Lakoff in Johnson, 2015: 130).

V analizi se osredinja na *metaforo kot pojav konceptualnega mišljenja* oz. miselnih procesov in ne na izključno jezikovni fenomen, kakor je razumljena v tradicionalni¹¹ teoriji (Lakoff in Johnson, 2015: 235). Lakoff metaforo razume kot »čezpodročno preslikavo v pojmovnem sistemu«, »preslikavo s področja vira na področje cilja« oz. »razumevanje enega področja izkustva v okviru zelo različnega izkustva« (Lakoff v Kante, 1998: 272).

V analizi vzorca VL in SN sva identificirali strukturne in diskurzivne metafore. Strukturne metafore »nam omogočajo, da s pomočjo enega visoko strukturiranega in jasno zastavljenega koncepta sistematiziramo drugega«. Utemeljene so v sistemskih podobnostih znotraj naših izkustev. Uporaba tovrstne metafore ustvarja podobnosti med področjem vira in področjem cilja ter tako omogoča, da opazimo koherentnost v teh dveh podobnostih s pomočjo celote strukturnih podobnosti, ki jih metafora spodbudi (Lakoff in Johnson, 2015: 57, 135). Koncept diskurzivne metafore vpeljejo in opišejo Zinken, Hellsten in Nerlich (2008), ki ugotavljajo, da je »diskurzivna metafora razmeroma stabilna metaforična projekcija, ki deluje kot ključni okvir v določenem diskurzu v določenem časovnem obdobju.« V primerjavi s konceptualnimi metaforami, ki so univerzalne in stabilne v času, so diskurzivne metafore zelo specifične in zahtevajo bogato kulturološko podlago za razumevanje impliciranega pomena, ki ga teksti podajajo občinstvu. Lahko povzročijo uničujoče socialne, ekonomske in psihološke posledice (Zinken in dr., 2008: 363–365).

Metodološki pristop

V empiričnem delu članka se problema lotevava s kvalitativno metodologijo kritične analize diskurza (v nadaljevanju KAD), saj nam ta omogoča globlje razumevanje delovanja metafore znotraj medijskega teksta kot celote. S pomočjo KAD vidimo, da lahko metafora postane sredstvo, s katerim se v diskurzu izkazuje in konkretizira diskriminacija, identifikacija dominantne ideologije in strukturni dejavniki v ozadju medijskega poročanja, ki narekujejo uporabo konvencionalnih metafor.

delujemo v najbolj temeljnem pomenu besede (Lakoff in Johnson, 2015: 54).

¹¹ V zgodnjih proučevanjih retorike so metaforo razumeli kot »mojstrstvo z besedami«, kot »datno moč jezika«. Metafora je bila razumljena zgolj kot retorična figura, okras v določenem žanrskem področju, npr. pesništvu. O tradicionalnem razumevanju metafore kot orodju govora in njene uporabe v jeziku glej ideje Richardsa in Johnsona (v Kante, 1998: 44–54), ki predlagata tehnične termine *vsebina* in *prenosnik* za poimenovanje dveh elementov, ki sestavljata vsako metaforo.

KAD ni disciplina ali teorija, saj njen teoretski okvir ni enoten.¹² Si pa vsi pristopi v KAD delijo skupen pogled na to, kako izvajati jezikoslovno in semiotsko analizo ter analizo diskurza. Ukvarjajo se z oblastjo, dominacijo, hegemonijo, neenakostjo in diskurzivnimi procesi njihovega razglašanja, prikrivanja, legitimiranja in reproduciranja (Van Dijk v Vezovnik, 2009: 111). Ena temeljnih predpostavk KAD je, da diskurz predvsem izključuje, zato se marsikatera analiza v KAD osredinja prav na načela izključevanja določenih družbenih skupin v odnosu do drugih.

Fairclough (1990: 22) izhaja iz prepričanja, da je raba jezika, ki jo označuje s pojmom diskurz, družbeno determinirana. To tudi pomeni, da je jezik del družbe in ne nekaj zunanjega, od nje ločenega. Odnos med jezikom in družbo je notranji in dialektičen, jezikovni pojavi so družbeni pojavi, a nasprotno so ti le delno jezikovni. Če nadaljujeva, jezik je družbeni proces, ki je pogojen z drugimi, nejezikovnimi dimenzijami družbe. Tekst je produkt – produkt procesa produkcije in procesa interpretacije. Iz tega sledi, da je pri analizi diskurza poleg analize teksta potrebna tudi analiza produkcijskih in interpretativnih procesov. To zahteva proučevanje kognitivnih procesov udeležencev, saj produktivni in interpretativni proces predvidevata vplivanje zalednega znanja (*members' resources*) udeležencev. Posamezniki iz zalednih znanj črpajo smernice za produkcijo in interpretacijo tekstov. Zaledna znanja so kognitivna in družbena, saj je njihov nastanek družbenega izvora in so uporabljena, ko se posamezniki vključujejo v družbene prakse, katerih del je tudi diskurz¹³ (Fairclough, 1990: 22–25).

Vzorec

Vzorec zajema članke VL in SN, ki so dostopni v spletnih arhivih omenjenih časnikov.

VL je hrvaški dnevni časopis, ki izhaja od leta 1990. Opredeljujejo ga kot poltabloid, ki ponuja informativne vsebine na nacionalni ravni. Lastnik časopisa je podjetje Styria (Večernji list, 2016; Dragojević in dr., 2006). Besedila so večinoma kratka in vsebujejo vsaj eno fotografijo (Dragojević, Kanižaj in Žebec, 2006: 138; Majstorović, 2010: 57).

¹² V KAD najdemo epistemološke teorije, splošne družbene teorije, teorije srednjega dosega, mikrosociološke, socialnopsihološke, diskurzivne in jezikoslovne teorije – v grobem so to pristopi, ki se kritično opredeljujejo do analiziranih tekstov (Vezovnik, 2009: 110).

¹³ Skladno z razumevanjem diskurza kot oblike družbene prakse Fairclough razvije triravninski model kritične analize diskurza, ki ga tvorijo tri dimenzije: jezikovno besedilo, diskurzivne prakse ter družbene prakse (Phillips in Jørgensen, 2002: 68). Za proučevanje metafor je bistvenega pomena prva dimenzija analize diskurza, to je t. i. deskripcija oz. jezikovna analiza, ki pomeni opisno ravnino in kjer gre za prepoznavanje in označevanje značilnosti teksta (Fairclough, 1990: 26; Vezovnik, 2009: 116).

SN so slovenski tabloidni dnevni časopis¹⁴, ki ga od leta 1991 izdaja družba Delo. Časnik se samodefinira kot najbolj priljubljen dnevni časopis v Sloveniji, ki prinaša širok nabor vsebin, te so predstavljene prijazno in razumljivo. Sočasno informira, pojasnjuje, komentira in ponuja obilo razvedrila. Zaščitni znak časnika so zgodbe navadnega človeka iz lokalnega okolja (Slovenske novice, 2016).

VL in SN sva izbrali zato, ker sta v svojih državah najbolj brana dnevna lista (Dragojević in dr., 2006; Market magazin, 2015), prav tako pa sva predvidevali, da bova v teh časnikih dobili dovolj reprezentativen vzorec metafor, ki jih želiva obravnavati in poudariti.

Izbrana meseca za analizo sta oktober 2015 in februar 2016. Oktobrske članke sva izbrali, da bi raziskali poročanje VL in SN v začetni fazi »begunske« krize na območju omenjenih držav. Februarske članke pa sva izbrali, ker naju je zanimalo, ali se je medijsko poročanje spremenilo po zmanjšanju števila prihodov beguncev na slovensko in hrvaško ozemlje.

V vzorcu je 53 prispevkov iz VL ter 64 iz SN. V vseh primerih sva članke iskali po ključnih besedah »begunska kriza«, izbor pa zožili na glavne novice, t. i. *hard news*.¹⁵ Izbrali sva stavke, ki vsebujejo besedne izraze določene metafore. Ponavljajoče se metafore sva zbrali pod krovnimi nazivi, ki sva jih določili sami, ali pa uporabili koncepte drugih avtorjev, kar je posebej poudarjeno. Kvalitativno metodo KAD sva izbrali, ker ta omogoča globlje razumevanje delovanja metafore v medijskem tekstu kot celoti. Pri uporabi kvantitativne metode lahko ugotovimo število ponavljajočih se metafor, a smo lahko prikrajšani za globlje razumevanje delovanja metafor v posameznem tekstu. Nisva se spuščali v podrobnejše statistične analize, saj je najin fokus vsebinska analiza metafor v omenjenih časnikih.

Prva metafora: metafora vode

Pri poročanju o tem, da begunci prihajajo na Balkan, je VL uporabil *metaforo vode*. To metaforo uvrščamo med *strukturne metafore* (Lakoff in Johnson, 2015), saj je abstrakten koncept beguncev metaforično strukturiran z drugim, konkretnejšim konceptom vode (Werkmann, 2010: 40). Uporaba te metafore ustvarja podobnost med vodo oz. vsemi njenimi »tekočimi« variacijami in prihodom ter ustavitvijo beguncev (Lakoff in Johnson, 2015: 57, 135). Različna koncepta sta združena v strukturno metaforo vode, ki zelo konkretno, s pomočjo tekočine, ki ima kulturni

¹⁴ Tabloid obravnava nepolitične dele realnosti – škandal, kriminal, trivialno, zasebno in osebno. Prinaša razvedrilne novice namesto tehničnih, zanimive namesto pomembnih, življenjske zgodbe namesto informacij, zgodbe o moralnem redu in neredu v družbi namesto kronike o velikih možeh ob pomembnih dogodkih (Luthar, 1998: 136).

¹⁵ »*Hard news* so novice z malo spremnega komentarja, namenjene občinstvu za ustvarjanje stališča o vprašanju ali dogodku.« (Danesi, 2009: 142)

temelj, poudarja, da begunci in migracije prinašajo nesrečo za Evropo in njene prebivalce ter so zato, »logično«, neželeni ter jih je treba zaustaviti (Lakoff in Johnson, 2015: 126).

Uporabljene so različne besedne variacije izraza *velik priliv* beguncev, s katerimi opozarjajo na приход večjega števila beguncev na območje Hrvaške. Tako begunce označujejo kot *priliv*, *val*, *pritok*. Citirava primera *velikega priliva*, ki se zdita najbolj reprezentativna primera:

V začasnem sprejemnem centru Opatovac je trenutno 279 beguncev. Ponoči pričakujemo *velik priliv* beguncev iz Republike Srbije. (Ivanov, 2015)

Begunci še vedno prihajajo, vendar je *priliv* v zadnjih urah manjši. (Bradarić, 2015)

Metafora vode je tudi pri SN pogosto uporabljena v člankih o prihodu beguncev na širše ozemlje Balkana. Ne le, da je s to metaforo prikazan приход beguncev, uporabljena je tudi takrat, ko poročajo o potrebi po zmanjšanju števila prihodov in preusmeritvi poti. Časnik uporablja številne variacije metafore, ki asociirajo na veliko količino vode. Begunci so *dotok*, *tok*, *pretok*, *priliv*, *odliv*, *val*, *reka*, *cunami* in *poplava*. Reprezentativna je izjava Janeza Janše:

Jaz se bojim, da bomo imeli velike težave v primeru, da bo ta *begunski val*, ki že *pljuska* čez naše meje, znatno večji kot tisti pred nekaj tedni. (Janša v T. L., 2015)

Ko v časniku poročajo o zaustavljanju in zmanjševanju prihoda beguncev, operirajo z besednimi zvezami *uravnavanje pretoka beguncev*, *zajezitev migrantskega vala*, potrebi po *kanalizaciji tega vala*. Izpostavlja primer rabe glagola *zajeziti*:

Po njegovem je sicer sodelovanje s Turčijo smiselno in potrebno, saj je pritok beguncev prevelik in ga je treba *zajeziti*, a Evropa ne bi smela nikoli dopustiti, da postane odvisna od nekoga drugega, je opozoril in dodal, da mora Evropa zunanje meje EU samostojno zaščititi. (M. I., 2015)

Slovarska definicija besede *zajezitev* pravi: »Narediti oviro, jez, ki preprečuje, ovira odtekanje; narediti, da se kaj ne širi, narašča.« (SSKJ, 2000) »Zajezitev«, torej zaustavitev (vode, epidemije, požara itd.), se v navedenem primeru preko metafor uporablja za begunce. Sledi logičen sklep, da njena raba služi ustvarjanju predstave o beguncih kot o naravni nesreči. Zaznavava preslikavo ukrepov ob naravnih nesrečah (tj. zajezitev) na begunce oz. na potrebo po njihovi zaustavitvi.

V hrvaškem primeru je posebej zanimiva izjava nekdanjega hrvaškega predsednika vlade Zorana Milanovića, ki je begunce uvrstil med *naravne nesreče*, ki so se zgodile Slavoncem:

Predsednik vlade je na svoji včerajšnji turneji dejal Slavoncem, da imajo »veliko večji problem«, kot ga imajo drugi državljani. Slavonija je prostor, ki so ga v času njegovega mandata prizadele najprej suša, nato poplave in na koncu begunska kriza. (Lepan Štefančič, 2015)

Kognitivno preslikavanje naravnih nesreč na migracijske tokove je v zadnjem primeru iz VL doseženo s primerjavo »begunske« krize s sušo in poplavami. Machin in Mayr (2012: 169) pojasnjujeta, da realnega priliva ali poplave ni, ampak se metafore *naravnih katastrof* vseeno uporabljajo, kar vpeljuje konotacijo humanitarne katastrofe kot naravne. V ospredje tako prodrejo podobe velike nenadzorovane množice ljudi, ne pa njihovih dejanskih potreb; to tudi zapira možnost izkazovanja sočutja. V tem smislu zaznavava naturalizacijo¹⁶ beguncev oz. njihovega prihoda. S tem je bralcem posredovana preprosta predstava o migracijah, z jasno referenco na konstrukt, ki ga sporočevalci želijo doseči: begunci so kot tekočine (valovi, prilivi, reke ipd.) in naravne nesreče, ki s svojim prihodom odnesejo dragocenosti (npr. življenja, domove, premoženje ...) ter so zato nezazeleni. Nekdanji predsednik hrvaške vlade Zoran Milanović tako preigrava pretekle izkušnje in travme Slavoncev ter jim sugerira, naj svoje negativne izkušnje poplav preslikajo na trenutno stanje oz. nesrečne begunce, ki bodo hodili mimo »njihovih« krajev. Uporabljen metaforični koncept vnaprej narekuje negativno dojemanje prihoda beguncev.

Huysmans (2006: 48) pravi, da uporaba metafor *poplave* in *invazije* ponuja sliko nedoločenega velikega števila beguncev z močnimi konotacijami, ki ne zahtevajo kompleksnejšega argumenta ali konkretnih podatkov. Podatki o številu ljudi in igranje z variacijami besedne zveze (*velik priliv/val beguncev* v zgoraj omenjenih primerih *metafore vode* pomaga pri ustvarjanju nejasne predstave o novih razmerah in tako zavaja bralce, kaže pa tudi na pomanjkanje razumevanja beguncev in njihovega položaja. Grožnja, ki jo slikajo takšne metafore, je neresnična, saj državljani držav gostiteljic niso ogroženi zaradi *priliva* beguncev z Bližnjega vzhoda. Problem prestrašenih in zaskrbljenih državljanov evropskih držav je prej uničujoča narava sistema, ki služi partikularnim interesom, ne pa ljudem v stiski. *Priliv* tako ni vzrok, temveč posledica obstoječih problemov.

Metaforo vode oba časnika uporabljata oktobra. Domnevava, da zato, ker je takrat na Hrvaško in v Slovenijo prišlo (naj)več beguncev. Čeprav sta imeli državni podatke o (morebitnem) prihodu večjega števila beguncev na voljo že prej, sta časnika bralce zavajala s populistično rabo besednih zvez, ki namigujejo na »neskončno in nevarno količino vode, ki priteka na naša ozemlja« ter tako ustvarjala občutek šoka, panike in strahu.

¹⁶ Naturalizacijo A. Vezovnik (2009: 121) definira kot postopek poimenovanja določenega družbenega pojava kot dela telesa, bolezni ali naravne katastrofe.

Druga metafora: metafora doma

Metaforo doma razbirava v besednih zvezah in izrazih, kot so *evropski dom* in *evropska družina*, *zaščita*, *udobnost* in *varnost* ter so bile uporabljene v hrvaškem časniku VL. Izbrali sva tri primere, za katere meniva, da najbolje ponazarjajo to metaforo. V vseh gre za izjavo takratnega hrvaškega zunanjega ministra Mira Kovača februarja 2016:

Mi želimo in moramo ohraniti svoj *dom*, imenovan Evropa. *Dom*, ki nam nudi zaščito in udobje ter našim narodom in državam omogoča mirno sobivanje in ohranitev nacionalnih posebnosti, seveda ob spoštovanju skupnih pravil. (Hina, 2016a)

Hrvaška bo prispevala k skupni evropski rešitvi in storili bomo vse, kar je v naši moči, da skupni *evropski dom* za vse nas še naprej zagotavlja udobje in varnost. (Hina, 2016b)

Mi želimo dobre odnose z vsemi sosedi in tistim, ki še niso članice EU, želimo dobro perspektivo za vstop v *evropsko družino*. (Hina, 2016b)

Metafora doma je *diskurzivna metafora* (Zinken, Hellsten in Nerlich, 2008). V navedenih primerih je *evropski dom* uokvirjen kot ogrožen zaradi »begunske« krize in visokega števila čakajočih na mejah EU, v ozadju pa je ponovno varnostni diskurz in vprašanje zagotavljanja udobja privilegiranim. Učinek preslikave izkustva in koncepta *doma* je predvidljiv, saj je uporabljena metafora del poznanih tradicionalnih kulturnih vrednot. To zagotavlja zeleno branje medijskega teksta.

Metafora doma je primer sociokulturološkega delovanja metaforičnega razmišljanja v diskurzu. V evropskih jezikih se je pojavila konec 80. let prejšnjega stoletja kot posledica uvajanja novega načina političnega razmišljanja po končani hladni vojni (Chilton in Ilyin, 1993: 7–8). Dom konotira vrednote, kot so varnost, stabilnost, ljubezen, spoštovanje, družina, z njimi pa so povezane tudi evropske vrednote: enakost, svoboda in dostojanstvo.

Beseda dom poudarja evropsko legitimnost in opravičuje lastna dejanja. Ko besedi dom dodamo pridevnik »evropski« (s čimer se sklicujemo na vrednote, za katere se zavzema EU), ga naredimo posebnega, samosvojega in tako rekoč nedotakljivega. S tem po drugi strani razvrednotimo vse neevropske domove, četudi je sprejemanje drugačnosti eden od temeljev Evropske unije. V zgornjih primerih lahko zaznamo tudi, da zunanji minister uporablja ton, ki konotira odgovornost do (ugodnosti in udobja) doma. Obljublja tudi, da bomo v zagotavljanje stabilnosti ter ohranjanje koherentnosti in varnosti tega doma vložili skrajne napore; da bomo svoje »zavetje« ohranili za vsako ceno, tudi če moramo žrtvovati evropske vrednote.

V Brown-Levisonovem modelu vljudnosti (v Chilton in Ilyin, 1993: 9) avtor pojasnjuje, da je metafora neuradna strategija za upravljanje najbolj grozečih govornih nastopov in posledično zmanjševanje odgovornosti govorca. Pravi tudi, da se

takšne metafore uporabljajo v izogib neposrednemu omenjanju problematičnih konceptov. Tako je »begunska« kriza – v navedenih primerih – uporabljena kot instrument za doseganje evropskih političnih in gospodarskih ciljev: sprejemanje varnostnih ukrepov, povečevanje proračuna za varnost in obrambo, oborožitev, mobilizacijo in vzpostavljanje izrednih razmer, ki opravičuje strožji nadzor prebivalstva.

Koncept *doma* v zgornji metafori je namenjen tudi utrjevanju njegovega tradicionalnega pomena, prisotnega v večini kultur (Chilton in Ilyin, 1998: 8). Zgornji primeri namigujejo, da sta temeljni vrednoti hrvaške družbe dom in družina, kot je zapisano tudi v ustavi.¹⁷ Tradicionalno dojemanje doma in družine implicira, da bomo srečni in uspešni le, če bodo družinski odnosi stabilni in bo v domu vladal mir. Uporabljene metafore nagovarjajo bralce tako, da ta način razumevanja doma in družine preslikajo na Evropsko unijo in njene države članice, gostiteljice beguncev. Obstoječe razumevanje koncepta doma se skozi metafore preoblikuje glede na novi kontekst in pri bralcih zbuja pozitivne ali negativne občutke.

Metaforo doma v VL uporabljajo februarja. Oktobrska »begunska voda je sicer odtekla«, vendar moramo dom še vedno varovati pred morebitnimi ponovitvami »poplav beguncev«. V metafori tako prepoznavamo elemente nacionalistične ideologije; metafora doma namreč implicira idejo o predpostavljeni skupnosti enega naroda, ki potrebuje zaščito države, saj prihod tujcev ogroža nacionalno kulturo. Ustvarjanje vzdušja nemoči in strahu s pomočjo sprožanja negativnih čustev omogoča lahkotno ustvarjanje namišljenih skupnosti (Anderson, 2007). Občutek homogene nacionalne skupnosti (Tožral, 2010: 219) se v analiziranem diskurzu realizira tako, da se postavi vprašanje varnosti nacionalne kulture in državljanov (Šarić, 2015: 49). Hrvaška se zaradi nedavnega vstopa v Evropsko unijo počuti varnejša kot prej – kar moramo brati v zgodovinski perspektivi – in si prizadeva za zaščito svojega udobja in varnosti, kar naj bi ogrožal prihod beguncev.

Tretja metafora: metafora pošiljke

SN uporabljajo tudi *metaforo pošiljke*. Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ, 2000) pošiljko definira kot »ustrezno opremljen predmet, ki se pošlje po pošti«. Gre torej za preslikavo, v kateri se beguncem pripiše prenesen ekspresiven pomen. To kaže, da je identificirana besedna zveza metafora.

Februarja 2016 metafore pošiljke ne uporabljajo, se pa pojavlja oktobra 2015. Veliko je besednih zvez, ki se nanašajo na pošiljko oz. pošiljanje. Begunce naj bi *prestregli, poslali, razvozili, predali, odvažali, dovažali, odpremili* in *(pre)poslali*. Navajava dva najbolj reprezentativna primera te metafore:

¹⁷ Glej 34. in 62. člen hrvaške ustave: »Dom je nedotakljiv.«; »Družina je pod posebno zaščito države.« (Ustav Republike Hrvatske, 2014)

Vlak pripeljal novo pošiljko beguncev, brežiški center poka po šivih. (M. I. in STA, 2015)

Juncker za prepoved prepošiljanja beguncev iz ene države v drugo. (T. L., 2015b)

Metafora pošiljke (oz. njene variacije) je pogosta v nacionalističnem diskurzu. Značilnosti nacionalističnega diskurza, ki jih najdemo v izjavah in jih označujemo kot ideološke, imajo pomembno vlogo pri reprodukciji nacionalne identitete. Nacionalistični diskurz ustvarja sovražnike. Da postaneš sovražnik zamišljene skupnosti po Andersonu (2007), je že dovolj, da si tujec, da si eksistencialno nekaj drugega in tujega. Tujec oz. Drugi je lahko posameznik kot anonimnež ali neznanec, pod pogojem javnega in formalnega deklariranja. Takoj ko bi tega anonimneža srečali v realnosti, se njegov atribut sovražnika zamaje. Zato je lahko sovražnik samo javni sovražnik, kot namišljen sovražnik namišljene skupnosti (Schmitt v Praprotnik, 1999: 64). V zgoraj navedenih primerih je »sovražnik« oz. Drugi prikazan kot stvar, objekt oz. nekaj neživega. Negativna upodobitev Drugega znotraj diskurza kaže na depersonifikacijo oz. dehumanizacijo, na kar kaže najin primer, kjer se apelira na to, da begunci niso ljudje, so nekaj drugega, so pravzaprav stvar – v tem primeru pošiljka. Poleg tega »anonimnost in nedoločljivost ‚pošiljke‘ ustvarja depersonalizacijo, kar pa pravzaprav otežuje identifikacijo občinstva s problematiko beguncev« (Vezovnik, 2009: 174).

S tem se pojavlja reprodukcija na »nas« in »one« (Praprotnik, 1999: 64) ter ustvarja distinkcija »Mi, Slovenci« in »Oni, begunci«. Kuzmanič (2001: 60–67) pravi, da smo v tem kontekstu »Mi« ubogi, ponosni, najboljši in nas je premalo, na drugi strani pa so »Oni«, ki so kriminalci, zalezovalci, posiljevalci, bogati in hkrati umazani, preveč si želijo in so nehvaležni. Seveda pa jim »Mi« dajemo preveč udobja in pravic. Takšno polariziranje skupin ni specifično samo za primer beguncev, uporablja se tudi pri priseljencih iz nekdanjih jugoslovanskih republik, Romih, homoseksualcih oz. vseh marginaliziranih družbenih skupinah.

V zadnjih dveh navedenih primerih so begunci popredmeteni. Zreducirani so na politični objekt, ki je postal problem držav, v katere vstopajo. Raba besed (»preposlati«, »odpremiti«, »dovažati« ipd.) ustvarja negativen odnos do beguncev. Pogled nanje kot na *pošiljko*, ki jo je treba »preposlati«, kaže, da se države bolj kot z njimi ukvarjajo same s sabo. Med njimi prihaja do konfliktov, katera in kako veliko *pošiljko* beguncev bo sprejela in kam jo bo »preposlala«. S tem so v ospredje potisnjene države, vprašanje o beguncih kot o individualnih posameznikih pa je potisnjeno v semantično ozadje. Zaznana so varnostna vprašanja držav, humanitarnega vidika v kontekstu beguncev pa žal ni mogoče prepoznati. Časnik o beguncih kot o individualnih posameznikih ne poroča, uporablja pa termine, ki jih predstavlja kot gmoto objektov, ki so postali sredstvo političnih iger držav.

Meniva, da se Slovenija pri metafori pošiljke samoidentificira kot njen ultimativni prejemnik. Boji se, da pošiljke ni več mogoče »preposlati«. Boji se tudi

morebitnih sankcij, saj je tretirana kot zadnji branik severne meje. Nova »pošiljka beguncev« s hrvaške strani ji vedno znova pomeni grožnjo, zato za svoj položaj okrivi Hrvaško: obtožuje jo, da ji nenadzorovano in brez upoštevanja dogovorov »prepošilja« begunce. Vsaka nova »pošiljka« pomeni tudi povečano število beguncev, ki bi v Sloveniji lahko zaprosili za azil, česar pa glede na javno vzdušje, trajanje azilnih postopkov in azilno zakonodajo država noče.

Sklep

Hrvaški in slovenski časnik krojita *varnostni diskurz*, ki je nehuman in negativno naravnani do »priliva« drugačnosti v Evropo. Tvorita ga z uporabo zgoraj analiziranih metafor, ki implicirajo dehumanizacijo, begunce unificirajo in hkrati diferencirajo. Begunci postanejo depersonificirani, prikazani kot naravna nesreča (voda), grožnja domu in neželena pošiljka. Tako se analizirani subjekt razvrednoti, utrjujejo se že obstoječi predsodki in stereotipi, prav tako se reproducirajo obstoječi odnosi moči.

Problem je, da se »begunska« kriza obravnava kot naravna katastrofa (*metafora vode*), namesto da bi se poudaril humanitarni vidik problema (Kogovšek Šalomon in Bajt, 2016: 10). Je pa zanimivo, da so, nasprotno, institucije EU personificirane (*metafora doma*), čeprav je res, da to ni specifična *varnostnega diskurza*, temveč splošna značilnost medijskega in političnega diskurza (Borčič, 2010). Begunci niso predstavljeni kot individualni posamezniki, temveč so zreducirani na politični objekt, s čimer so postavljeni v semantično ozadje, na ta način pa predstavljajo sredstvo za politične manipulacije držav, v katere vstopajo (*metafora pošiljke*).

Na primeru hrvaškega dnevnega časopisa VL in slovenskih SN sva skušali odgovoriti na postavljeno raziskovalno vprašanje, in sicer: Kakšen pomen imajo prevladujoče metafore v kontekstu »begunske« krize? Tega sva se lotili skozi primerjalno analizo med državama ter razlike in podobnosti pri uporabi metafor v medijskem diskurzu o beguncih s pomočjo metode KAD.

Stična točka je *metafora vode*, ki je pogosto prisotna v obeh analiziranih listih. Manjša razlika je v številu različnih označevalcev metafore: pri SN jih uporabljajo več. Ta ugotovitev kaže na bolj senzacionalistično poročanje SN, kar potrjuje tudi žanrska umestitev, saj je časnik definiran kot tabloid, VL pa je označen kot poltabloid.

Poleg tega ugotavljava razliko v poročanju glede na čas. Februarja 2016 sta, tako kaže število zadetkov pod iskalnim nizom »begunska kriza«, oba medija zmanjšala obseg poročanja o temi. Podatek kaže, da je begunska problematika vredna omembe v javnosti (oz. medijih) samo takrat, ko »begunci že trkajo na naša vrata«. Dokler ne postanejo »naš« problem, pravzaprav ne obstajajo. SN se v februarju begunske problematike skorajda ne lotevajo, medtem pa VL v prispevkih premišljuje o varovanju svojega evropskega doma pred morebitnim novim priho-

dom beguncev.

Interpretacija metafor v člankih v oktobru 2015 in februarju 2016 v VL in SN je pokazala, da v njih ni empirične, zgodovinske ali kakršnekoli kritične refleksije¹⁸ migracij v kontekstu »begunske« krize. Takšen diskurz izkrivlja razumevanje družbene realnosti, namesto da bi sugeriral, da sta drugačnost in različnost nujna in potrebna družbena elementa. Poročanje o »begunski« krizi v analiziranih člankih (re)producira diskurz, ki implicira močno grožnjo in nevarnost. Prav tako sva skozi analizo v določenih metaforah zaznali nacionalistično obarvano ideologijo.

V javnem diskurzu analiziranih dnevnik listov pogrešava vsaj minimalni pogled na širši geopolitični kontekst, ki je migracije sploh povzročil. Metafore v *varnostnem diskurzu* ne pokažejo korenin, ozadij in vzrokov za »ponovni« pojav migracij.

Zdi se, da je namen metafor, rabljenih v *varnostnem diskurzu* v VL in SN, prikazati le tisto percepcijo beguncev (in širše, priseljencev), ki je po godu oblastem. Povedano drugače, diskurz v VL in SN prikazuje tisto, kar je skladno z interesi najmočnejših, tj. tisto, kar proizvaja strah, na katerem je zgrajen *varnostni diskurz*. Prav to je namreč vzvod homogenizacije skupnosti in doseganja njenih ciljev.

Literatura

- ANDERSON, BENEDICT (2007): *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- BANJAC, MARINKO (2009): (Ne)zaželeni sosed: grožnja in varnost v diskurzu evropske imigracijske politike. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* (37): 90–101.
- BORČIĆ, NIKOLINA (2010): Konceptualne metafore u političkim intervjujima. *Media studies* (1–2): 136–156.
- BUZAN, BERRY, OLE WEAVER IN JAAP DE WILDE (1998): *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
- CHILTON, PAUL IN MIKHAIL ILYIN (1993): Metaphor in Political Discourse. The Case of the »European House«. *Discourse and Society* 4(1): 7–31.
- DANESI, MARCEL (2009): *Dictionary of Media and Communication*. London: M. E. Sharp.
- DRAGOJEVIĆ, SANJIN, IGOR KANIŽAJ IN IVANA ŽEBEC (2006): Evropska Unija u hrvatskim dnevnik novima: avis - odgoda pregovora. *Politička misao* 42(3): 133–163.
- FAIRCLOUGH, NORMAN (1990): *Language and Power*. London in New York: Longman.
- GEDDES, ANDREW (2000): *Immigration and European Integration: Towards Fortress*

¹⁸ Treba je seveda biti pozoren na to, da obravnavani žanr poročil in časnikov ni naravnani k širši refleksiji ali umeščanju v kontekst, temveč gre za poročanje o aktualnem dogajanju. To pa vseeno ne pomeni, da tovrstna poročila ne bi smela opozarjati na obstoj širšega konteksta, ki je potreben za razumevanje pojava migracij.

- Europe?* Manchester, New York: Manchester University Press.
- HUYSMANS, JEF (2000): The European Union and the Securitization of Migration. *Journal of Common Market Studies* 38(5): 751–777.
- HUYSMANS, JEF (2006): *The Politics of Insecurity. Fear, Immigration and Asylum in the EU*. London: Routledge.
- IBRAHIM, MAGGIE (2005): The Securitization of Migration: A Racial Discourse. *International Migration* 43(5): 163–187.
- KANTE, BOŽIDAR (1998): *Kaj je metafora?* Ljubljana: Krtina.
- KOGOVSĚEK ŠALAMON, NEŽA IN VERONIKA BAJT (2016): Introduction. V *Razor–Wired: Reflections on Migration Movements through Slovenia in 2015*, N. Kogovšek Šalamon in V. Bajt (ur.), 7–10. Ljubljana: Peace Institute.
- KOS, JANKO (1994): *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS.
- KOSTAKOPOULOU, THEODORA (2000): The »Protective Union«: Change and Continuity in Migration Law and Policy in Post–Amsterdam Europe. *Journal of Common Market Studies* 38(3): 497–518.
- KUZMANIČ, A. TONČI (2001): Rasizem in ksenofobija, ki da ju v Sloveniji ni. V *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti št. 1*, B. Petković (ur.), 56–77. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- LADIČ, MAJA IN KATARINA VUČKO (2016): Slovenia’s Response to Increased Arrivals of Refugees: We Don’t Want Them, But We Also Don’t Understand Why They don’t Want to Stay. V *Razor–Wired: Reflections on Migration Movements through Slovenia in 2015*, N. Kogovšek Šalamon in V. Bajt (ur.), 15–30. Ljubljana: Peace Institute.
- LAKOFF, GEORGE IN MARK JOHNSON (2015): *Metafore koje život znače*. Zagreb: Disput.
- LUNAČEK BRUMEN, SARAH IN ELA MEH (2016): »Vzpon in padec« koridorja: Nekaj refleksij o spremembah na balkanski migracijski poti od poletja 2015. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 264: 21–45.
- LUTHAR, BREDA (1998): *Poetika in politika tabloidne kulture*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- MACHIN, DAVID IN ANDREA MAYR (2012): *How to do Critical Discourse Analysis*. London: Sage.
- MAJSTOROVIĆ, DUNJA (2010): Etički prijepori i vjerodostojnost dnevnih novina – analiza tekstova s naslovnica Jutarnjeg lista i Večernjeg lista. *Medijske studije* 1(12): 55–64.
- PAJNIK, MOJCA, PETRA LESJAK-TUŠEK IN MARTA GREGORČIČ (2001): *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana: Mirovni inštitut.
- PHILLIPS, LOUISE IN JØRGENSEN W. MARIANNE (2002): *Discourse Analysis as Theory and Method*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage.
- PRAPROTNIK, TADEJ (1999): *Ideološki mehanizmi produkcije identitet*. Ljubljana: ISH in ŠOU.
- ŠARIĆ, LJILJANA (2014): Metafora, diskurz i društvo. V *Metafore koje istražujemo: suvremeni uvidi u konceptualnu metaforu*, M. Mateusz Stanojević (ur.), 171–204. Zagreb: Srednja Europa.
- ŠARIĆ, LJILJANA (2015): Metafore v diskurzu o nacionalnem. *Družboslovne razprave*

- 31(80): 47–65.
- TOĀRAL, BURCU (2010): Convergence of Securitization of Migration and 'New Racism' in Europe: Rise of Culturalism and Disappearance of Politics. V *Security, Insecurity and Migration in Europe*, G. Lazaridis (ur.), 219–238. Ashgate Publishing Limited: England in USA.
- TATALOVIĆ, SINIŠA IN DARIO MALNAR (2015): Sigurnosni aspekti izbjegličke krize. *Političke analize* 23(10): 23–29.
- VEZOVNIK, ANDREJA (2009): *Diskurz*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- VEZOVNIK, ANDREJA (2017): Securitizing Migration in Slovenia: A Discourse Analysis of the Slovenian Refugee Situation. *Journal of Immigrant and Refugee Studies: International, National, and Regional Theory, Research, and Practice*: 1–18. Dostopno na: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15562948.2017.1282576?scroll=top&needAccess=true> (15. maj 2017).
- WERKMANN, ANA (2010): Konceptualna metafora život je kocka u kontekstu univerzalnosti i varijabilnosti konceptualnih metafora. *Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis* 4(4): 35–45.
- ZINKEN, JØRG, IINA HELLSTEN IN BRIGITTE NERLICH (2008): Discourse Metaphors. *Body, Language, and Mind: Sociocultural Situatedness* 2(1): 363–385.

Drugi viri

- BRADARIĆ, BRANIMIR (2015): Izbjeglice i dalje dolaze, ali je priljev zadnjih sati manji. *Večernji list*, 27. oktobar. Dostopno na: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/izbjeglice-i-dalje-dolaze-ali-je-priljev-zadnjih-sati-manji-1033324> (30. avgust 2016).
- CENTAR ZA MIROVNE STUDIJE (2016): Što sve država nije učinila za izbjeglice. Dostopno na: <http://welcome.cms.hr/index.php/hr/2016/07/13/sto-sve-drzava-nije-ucinila-za-izbjeglice/> (16. avgust 2016).
- HINA (2016a): Kovač za Tagesspiegel: Moramo očuvati Europu. *Večernji list*, 8. februar. Dostopno na: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/miro-kovac-za-tagesspiegel-moramo-ocuvati-europu-1058461> (30. avgust 2016).
- HINA (2016b): Kovač u Berlinu. Hrvatska i Njemačka zajednički u rješavanju migrantske krize. *Večernji list*, 8. februar. Dostopno na: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/miro-kovac-u-berlinu-hrvatska-i-njemacka-zajednicki-u-rjesavanju-migrantske-krize-1058529> (30. avgust 2016).
- HINA (2016c): Moramo smanjiti broj izbjeglica koji dolaze jer moramo osigurati stabilnost unije. *Večernji list*, 24. februar. Dostopno na: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/miro-kovac-moramo-smanjiti-broj-izbjeglica-je-moramo-osigurati-stabilnost-unije-1063048> (22. januar 2017).
- IVANOV, DAVOR (2015): Izbjeglice i dalje pristižu u Hrvatsku, dosad ih u zemlju ušlo više od 90.000. *Večernji list*, 1. oktobar. Dostopno na: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/izbjeglice-i-dalje-pristizu-u-hrvatsku-dosad-ih-u-zemlju-uslo-vise>

- od-90000-1028005 (30. avgust 2016).
- LEPAN ŠTEFANČIĆ, SUZANA (2015): Milanović: Spavao sam na podu kod prijatelja, dok je deset državnih hotela u travnju bilo zatvoreno. *Večernji list*, 10. oktober. Dostopno na: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/zoran-milanovic-nije-da-su-nas-banke-htjele-prevariti-naprosto-su-racunale-na-to-da-smo-mutavi-1029866> (30. avgust 2016).
- MARKET MAGAZIN (2015): *Slovenske novice še vedno z najvišjo prodano naklado, sledita Delo in Dnevnik*. Dostopno na: <http://www.marketingmagazin.si/novice/mmediji/12029/slovenske-novice-se-vedno-z-najvisjo-prodano-naklado-sledita-delo-in-dnevnik> (22. januar 2017).
- M. I. (2015): Nemški mediji: Slovenija odloča o prihodnosti Evrope! *Slovenske novice*, 23. oktober. Dostopno na: <http://www.slovenskenovice.si/novice/svet/nemski-mediji-slovenija-odloca-o-prihodnosti-evrope> (10. november 2016).
- M. I. IN STA (2015): Vlak pripeljal novo pošiljko beguncev, brežiški center poka po šivih. *Slovenske novice*, 20. oktober. Dostopno na: <http://www.slovenskenovice.si/novice/svet/vlak-pripeljal-novo-posiljko-beguncev-breziski-center-poka-po-sivih> (10. november 2016).
- MMCRTV (2015): Pred petimi leti s samosežigom vzplamtela arabska pomlad. *MMCRTV*, 17. december. Dostopno na: <http://www.rtv slo.si/svet/pred-petimi-leti-s-samosezigom-vzplamtela-arabska-pomlad/381344> (16. avgust 2016).
- MO. S. IN STA (2015): Pahor odlikoval Hermana Van Rompuya. *Slovenske novice*, 7. oktober. Dostopno na: <http://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/foto-pahor-odlikoval-hermana-van-rompuya> (22. januar 2017).
- POLICIJA.HR (2016): *Obavijesti o prihvatu i smještaju migranata u RH*. Dostopno na: <http://www.policija.hr/219671.aspx> (22. januar 2017).
- SLOVENSKE NOVICE (2016): *Trgovina*. Dostopno na: <http://trgovina.delo.si/katalog/17/2/izdelek/9/> (2. november 2016).
- S. U. IN STA (2016): Vedno več Slovencev je strah zaradi prebežnikov, begunskega centra ne bi trpeli. *Slovenske novice*, 1. februar. Dostopno na: <http://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/vedno-vec-slovencev-je-strah-zaradi-prebeznikov-begunskega-centra-ne-bi-trpeli> (22. januar 2017).
- T. L. (2015a): Danes v državo 1800 beguncev, Janša prepričan, da je Slovenija naredila napako. *Slovenske novice*, 17. oktober. Dostopno na: <http://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/danes-v-drzavo-1800-beguncev-jansa-preprican-da-je-slovenija-naredila-napako> (10. november 2016).
- T. L. (2015b): Juncker za prepoved prepošiljanja beguncev iz ene države v drugo. *Slovenske novice*, 27. oktober. Dostopno na: <http://www.slovenskenovice.si/novice/svet/juncker-za-prepoved-preposiljanja-beguncev-iz-ene-drzave-v-drugo> (10. november 2016).
- USTAV REPUBLIKE HRVATSKE (2014). Dostopno na: <http://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske> (24. januar 2017).
- VEČERNJI LIST (2016): *Impressum*. Dostopno na: <http://www.vecernji.hr/impressum/>

(30. november 2016).

ZRC SAZU (2016): *Terminologišče*. Dostopno na: <http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/prebeznik#v> (30. avgust 2016).

ZRC SAZU (2000): *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Dostopno na: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=zajeziti&hs=1 (16. november 2016).

“Politically Correct” Hate Speech? Winter 2014/2015 Migration from Kosovo in Media Presentations in Serbia

Povzetek

»Politično korekten« sovražni govor? Migracije s Kosova pozimi 2014/2015 v srbskih medijih

Nekaj mesecev pred množičnim vstopom migrantov v Evropsko unijo leta 2015 so bili srbski mediji osredinjeni na drugačne migracije: pozimi 2014/2015 so bili polni poročil o migracijah s Kosova na Madžarsko. »Albanci množično zapuščajo Kosovo«, »21.500 Albancev je pobegnilo iz svobodnega Kosova«, »Rak in džihad praznita Kosovo«, »Panični pobegi Albancev s Kosova – kaj naj zares čaka?«, »Albanci zapuščajo Kosovo, kot da bi jim to nekdo ukazal«, »Albanci bežijo iz revščine in od islamistov« itd. V prispevku bomo analizirali medijske objave na to temo, da bi ugotovili, ali lahko takšno pisanje razumemo kot različico sovražnega govora, maskiranega v politično korektnost. Na prvi pogled lahko te medijske prispevke beremo kot izraz pristnega sočutja do nesrečnih Kosovarjev, ki so prisiljeni oditi, in skrbi, da bi lahko kaj podobnega doživeli tudi Srbi. Vendar pa jih lahko beremo tudi kot prikrite izraze bolj kontroverznega in celo revanšističnega odnosa, povezanega z nerešenim političnim statusom Kosova in njegovo simbolno vrednostjo za srbsko državo in nacijo.

Gljučne besede: migracije, Srbija, Kosovo, sovražni govor, javni diskurz

Marta Stojić Mitrović je doktorica etnologije in antropologije, kot raziskovalka zaposlena na Etnografskem inštitutu SASA v Beogradu. Ukvarja se z vprašanji migracij, državljanstva, človekovih pravic in diskriminacije. (martastojic@gmail.com)

Abstract

A couple of months prior to the migration movements that shook the EU in 2015, Serbian media was focused on a different migration: in winter 2014/2015 it had been overwhelmed by the reports about migration from Kosovo to Hungary. “Albanians are massively abandoning Kosovo”, “21,500 Albanians escaped from free Kosovo”, “Cancer and jihad are emptying Kosovo”, “Panic scuttle of the Albanians from Kosovo – what is really awaiting us?”, “The Albanians are leaving Kosovo as if they had been commanded to do so”, “Albanians are running from poverty and the Islamists”, etc. In this paper I analyse these media reports in order to determine whether such expressions could be considered as a variant of hate speech, masked into the politically correct one. At their face value, the expressions appear to point to a genuine concern about misfortune of people from Kosovo, who are forced to flee, or people in Serbia, to which this misfortune could be transferred. They can also be seen as concealed expressions of more controversial and even revanchist attitudes which can be related to the disputed political status of Kosovo and its symbolic value in relation to Serbian state/nationhood.

Keywords: migration, Serbia, Kosovo, hate speech, public discourse

Marta Stojić Mitrović holds a PhD in Ethnology and Anthropology. She works at the Institute of Ethnography SASA in Belgrade. Her research focuses on migration, citizenship, human rights and discrimination. (martastojic@gmail.com)

A couple of months before the “refugee crisis” became the top headline in media, which has put the so-called Balkan Route at the centre of public interest in summer 2015, this part of the world had witnessed another massive migration movement, on a more “local” basis: during the winter 2014/2015, several tens of thousands of people left Kosovo in an attempt to reach the EU. The Western Balkan states are countries of origin of large numbers of the asylum seekers in the EU (Eurostat, 2016a) and Kosovo citizenship was indicated as one of the five main citizenships of the asylum applicants in Germany, Hungary, France, Luxembourg, Slovenia and Croatia in 2015 (Eurostat, 2016b). Therefore, this migration movement cannot be seen as a surprise. However, its high intensity, extreme temporariness, overall manner in which it has been practiced and, particularly, its presentation in media and reception in public, are the main features that distinguish it from the previous ones. It raised a lot of speculations about the possible triggers, stemming from general poverty and search for better life abroad to the “orchestration” of the movement by national or international political and economic actors. Particularly colourful have been reports and comments found in Serbian media: “Albanians are massively abandoning Kosovo”, “21,500 Albanians escaped from free Kosovo”, “Cancer and jihad are emptying Kosovo”, “Panic scuttle of the Albanians from Kosovo – what is really awaiting us?”, “The Albanians are leaving Kosovo as if they had been commanded to do so”, “Albanians are running from poverty and the Islamists”, etc. In this paper I analyse the discursive presentation of this migration in Serbian media and public, which I consider as significantly influenced by the disputed political status of Kosovo and its symbolic value in relation to Serbian state/nationhood. The question which I raise is whether the discursive elements present in the reports could be interpreted as a transposition of hate speech into the politically correct one that conceals controversial and even revanchist attitudes into some genuine concern about misfortune of people from Kosovo, who are forced to flee, or people in Serbia, to which this misfortune could be easily transferred.

While discussing Serbian legal framework related to hate speech, legal experts describe hate speech in general terms as an expression which contains messages of hatred or animosity directed toward certain racial, national, ethnic or religious group or their members, but also toward gender and sexual differences as well as those related to political opinion (Yucom.org). The message aims to produce a negative consequences for targeted individuals or group members, such as: creation of contempt toward them; creation of negative stereotypes; encouragement of discrimination and animosity; public condemnation; inducing the feeling of uncertainty and fear to them; hurting them physically or psychically; threatening them; encouragement of violence toward them; creating an atmosphere in which such behaviour is accepted and justified; creating an atmosphere in which such behaviour would be tolerated and not persecuted. The messages conveyed by hate speech are aimed to certain personal or group traits, such as race,

nationality/ethnicity, religion, gender, mother tongue, sexual choice, political opinion, social background, and other personal traits. The characteristic that makes difference between hate speech and, for example, various conservative opinions, is exactly its perlocutionary force (Austin, 1990), that it aims to production of real negative consequences for the targeted individuals or groups.

In the paper I present the media coverage of this migration movement in national printed media as well as national and Serbian editions of foreign online outlets from winter 2014/2015. In order to specify the socio-political context in which the discourses are embedded, in the beginning of the paper I will describe complex relations between Belgrade and Priština, which led to the administrative changes that enabled this migration. It is necessary to stress that Kosovo has an important symbolic role for Serbian nation-statehood (for detailed account see Čolović, 2016). In related narratives, it is deemed as the cradle of Serbian nation-state, the heart of Serbia, destination of Serbian pilgrimage (many important objects of Serbian Orthodox Church are in Kosovo). In modern Kosovo, the majority of inhabitants declare themselves as Albanians of Muslim religion (Isufi, 2016). This certainly has very interesting consequences for the political relations between Kosovo and Serbia: in rightist discourse, contemporary Albanians living in Kosovo are easily seen as usurpers of something that is genuinely Serbian and Serbs are presented as victims of foreign forces, alliances and plots (compare Stakić, 2013).

After specification of the context, I will examine relevant news and opinion pieces using major analytical tools from speech act theory and critical discourse analysis (Verschueren, 2001; Wodak, 2015). I will first analyse the prevailing discursive elements which serve as the predications of the concept of *Albanians from Kosovo, about whom it is spoken*, which are the object (reference) of speech. The concept of *Albanians from Kosovo* can be considered as a reference (expression that is identifying something) and a predication (what is 'predicated' or said about the reference) (Verschueren, 2001: 245). The ones *who speak, the producers who are offering an interpretation*, are Serbian media and Serbian public. The third actor, the one *to whom it is spoken*, is twofold: the recipients with juridical power are in the final instance the EU and wider international community, while the recipient who lacks juridical power is public from Serbia and Kosovo. After the predications had been elicited, they would be linked to macro- and meso-level of contextualization, that is, to the relevant elements of socio-political and historical context (compare Wodak, 2015: 50–53).

Finally, I will compare the results of the conducted discourse analysis with the key elements of the legal definition of hate speech in Serbian legislation. Here I would move to the more pragmatic aspect of the analysed discourses, in order to indicate how they are being instrumentalized. I would draw attention on how discursive elements, including hate speech, can be used to justify certain political attitudes and improve/disapprove political standings of the involved political actors, Serbia and Kosovo, which are put in the uneasy negotiation process by the third actor, the EU.

Political and Administrative Changes in Relations Between Serbia and Kosovo

Serbia, as one of six constitutive republics of the Social Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), was comprised of three parts: inner Serbia and two Socialist Autonomous Provinces, Vojvodina in the north, and Kosovo and Metohija in the south. Separation of Yugoslavia in 1990s did not pass by Kosovo. Kosovo was considered to be the least economically and industrially developed area in SFRY. In a typical manner of stereotype creation, class differences were masked into some cultural or even primordial stereotypes (on racialization/culturalization of poverty/class, see, for example, Wodak, 2015; Gilens, 2003). Attempts to overturn political rule of Serbia had been existing for decades in Kosovo. For example, the protests have been happening since the 1960s, with escalation in 1980s (Maliqi, 2014). In 1999, NATO bombed Federal Republic of Yugoslavia (FRY), comprised from Serbia and Montenegro, until the agreement was reached that Yugoslav army would withdraw from Kosovo and UN peacekeeping operation would be established. While NATO considered this operation a humanitarian intervention in order to protect Albanian residents from persecution by FRY forces, FRY considered it as an unlawful aggression against a sovereign state. Albanian leaders from Kosovo presented the operation as recognition of their struggles for independence. During this bombing, depleted uranium was used by NATO. The number of casualties is still not known (Ristić, 2013). This campaign did not get approval from the UN Security Council. However, it resulted in substantial geopolitical transformations in the region. Serbian rule has practically ended, but the status of Kosovo has not been settled yet.

In 2008, Kosovo declared independence from Serbia, which still officially considers it as its own integral part, according to the Resolution of the UN Security Council 1244 from 1999 (S/RES/1244 (1999)). Kosovo as an independent state has been recognized by many countries, but its status is still not defined. Four municipalities in the north of Kosovo are integrated in political system of Kosovo, but keep autonomy in relation to certain domains, such as economic development, education, health, etc. They are inhabited by population that is identified as Serbs. This is the result of the so-called Brussels agreement (RTS, 2013). In order to stabilize relations between ruling structures in Serbia and in Kosovo, EU mediated toward the conclusion agreement in 2013, which would make possible the "normalization of relations between Belgrade and Priština", as it is usually presented in Serbian media (Zejneli, Zorić and Džozvijak, 2013). This euphemistic phrase is used in order not to define the status of Kosovo as an independent state and to put focus on regularization of functioning on everyday basis. We see that even the use of the name Kosovo is avoided. The agreement is very interesting, since it does not define parties, has no date of entering into force, and, even though it has only two pages, it is generally ambiguous, which allows flexible interpretations (Elmehed, 2016). Elmehed notices that this ambiguity enables pursuing practical arrange-

ments while leaving political disputes aside and providing silence in respective *internal* political scenes (ibid.). He identifies that ambiguity secures additional time to negotiate, isolates contentious issues, increases room for manoeuvre, initiates a sustainable negotiation process, and functions as a safeguard against internal criticism (ibid.: 16–17). The agreement enabled negotiation on the substantial administrative transformations. One of these was the trigger for the migration movement which is the topic of this text.

Within the framework of the Brussels agreement, in September 2014, it was agreed that people from Kosovo, who do not hold identity cards issued by Serbian Ministry of the Interior, could travel through the territory of the central Serbia.

When a resident of Kosovo, holding the identity card on which it is written “Republic of Kosovo” arrives at the spot of Serbian police, that is, on the administrative crossing between Kosovo and Metohija and central Serbia, the police officer is obliged to issue the certificate which basically functions as an identity card, and transforms it into a status neutral document. On that piece of paper, the following text is written in Cyrillic letters: “Ministry of the Interior (the issuance of this document does not prejudice status), Document about entrance and exit”, and the rest are personal data. It is notable that there are no state symbols and the document makes it obvious that its issuance falls under the jurisdiction of the Ministry of the Interior, which enables movement of citizens on the territory for which it is responsible. (Politika, 2015)

The rhetoric used by Serbian officials in relation to this agreement follows narratives which deny independence of Kosovo. For example, head of the Serbian Government Office for Kosovo said that the agreement would allow those with personal identification cards, but not passports, issued by the provisional authorities in Priština, to cross the border at a number of additional places while in transit, such as the crossings at the Belgrade airport and a number of others. In other words, a Serbian document is what is needed for Serbian residents to cross into Serbia (B92, 2014). By this, presentation of Kosovo as an integral part of Serbia is sustained. The phrases which are used to relate to Kosovo administration are: provisional authorities, provisional government in Priština, self-proclaimed country of Kosovo, etc.

When asked why he [head of the Serbian Government Office for Kosovo, author’s comment] was referring to the Kosovo institutions as provisional and the government as provincial, when the latest election in Kosovo had not followed Serbian laws, he replied that he was following the Serbian Constitution. “We use the terminology prescribed by our Constitution, which sees Kosovo solely as an autonomous province within Serbia, and that is the policy we maintain and believe in,” he stated. (ibid.)

This agreement on movement facilitation for the residents of Kosovo was scheduled to come in force in late autumn 2014, when the technical requirements would have been met (RTS, 2014).

Public presentations of the migration movement

In the beginning of the year 2015, Serbian media increasingly report on large numbers of Albanians from Kosovo, who are entering Hungary near Subotica, the northernmost city in Serbia, through the 'green border' (i.e. not through an official border-crossing) or, in the language of administration – illegally. First attributions ascribed to the movement are its *massiveness, suddenness, and illegality* (Table 1).

Table 1: Movement is massive, sudden, and illegal

Massive	<p><i>Albanians from Kosovo are arriving to Subotica massively</i> (Subotica, 2015)</p> <p><i>The Albanians are massively abandoning Kosovo</i> (RTV, 2015)</p> <p><i>From Kosovo into the EU 37,900 asylum applications arrived</i> (Blic, 2015a)</p> <p><i>21,000 Albanians ran away from "free Kosovo"</i> (E. V. N., 2015)</p>
Massive and illegal	<p><i>Albanians from Kosovo are massively fleeing, the Hungarians are arresting them</i> (Mondo, 2015)</p> <p><i>Young Albanians are running away from Kosovo through the forest</i> (Đorđević, 2014)</p>
Massive, sudden, and illegal	<p><i>In three days more than 4,000 arrested migrants</i> (Medić, 2015)</p> <p><i>The Albanians continue to run away from Kosovo: the crossing of the 159 illegals is prevented at the border with Hungary</i> (Telegraf, 2015)</p>

The interest of Serbian media and public in the migration movement gained a prominent dimension of a spectacle. The spectacles are condensed multisensory scenes fulfilled with meanings originating from different historical and social circumstances, which can be (re)interpreted according to the current epistocratic relations (compare Lukić Krstanović, 2010). Furthermore, the face-value of migration spectacles is linked to the spectacle of misery, which settles the elitist position of the observer (compare Andrijasevic, 2007). As Stuart Hall puts it: "Looking is often driven by an unacknowledged search for illicit pleasure and a desire which cannot be fulfilled." (Hall in Andrijasevic, 2007: 39) The *gaze of Serbian spectator*, to

use the same rhetoric, is what adds specific ethno-national, that is, political layer on the observed scene, where the bodies of Albanians from Kosovo in distress represent “a site where anxieties about the changing European landscape are played out and where it is possible to detect a yearning for a return to a familiar and reassuring” nation-state order in Europe, to boldly paraphrase Andrijasevic (2007: 27).

The spectacle focused on two major subtopics: *the chaotic flight from Kosovo* and *corporeality of illegal border crossing* at the Hungarian border (Table 2).

The cries of the children who have no idea what is happening, the screams of the mothers who try to protect their offspring, while wriggling in order to take a seat in the bus which is taking them ‘Nowhere’, the fathers who turned their back on Kosovo, with their emotions betrayed. (SrbijaDanas, 2015)

Both spectacles are situated *at the edges of Serbian state*, in Kosovo in the south, and border region with Hungary in the north. The extraordinary situation is thus maximally removed from the area of Serbian political and operational influence. As de Genova points out, the border spectacle physically displaces ‘illegality’ from its point of production—the processes of law making—to the so-called ‘scene of the crime’ (de Genova, 2015). In this case, the order is kept within the nation-state borders, from which Kosovo self-willingly has excluded itself (‘illegalized’), and now its residents face the consequences for which Serbian state has no responsibility.

Table 2: Chaos and corporeality

<p>Chaotic flee from Kosovo</p>	<p>The texts are followed by photos and video reports of people getting on the busses, with typical images of crowd, people shouting, smiles or tears on faces, parents holding their children up in the hands trying to get them on the bus, which one of the reports colourfully describes as “cry of children, screams of mothers”.</p> <p>Media also report about introduction of the extra bus lines toward the north of Serbia, often commenting that the bus tickets to Subotica had been sold out (Lemajić, 2015).</p> <p>“This is not the people smuggling anymore, this looks more like a stampede,” one of the state officers, who is confronting the problem of the illegal crossing of the border of Serbia with Hungary on daily basis, describes the situation.” (Politika, 2015)</p> <p>The expressions which are used were <i>exodus</i> (Blic, 2015b), <i>stampede</i>, <i>getaway</i> (Pressonline, 2015), <i>avalanche</i> (Blic, 2015c), etc.</p>
---------------------------------	--

Physical aspects of illegal border crossing	Media reported about situation at the border with Hungary. Some journalist went to the border not to simply report about the situation, but to <i>demonstrate</i> the manner in which the border had been illegally crossed (Zorić and Šinković, 2015; Kurir, 2014; B92, 2015). We encounter detailed descriptions of the process of border crossings, with photos and videos of migrants, often families with small children, walking through the forests, reeds and water-ditches, followed by the comments of wet clothes, bare feet, ways of protecting food and clothes, etc. They also reported about the vehicles used for smuggling, and number of people that were caught in the attempts of the border crossing without permissions.
---	--

Serbian media have also discussed reasons for migration. These can be divided in several overlapping subtopics such as *economic deprivation*, *radioactive pollution*, *extremist mobilisation*, *smuggling networks*, and the *attempt to make pressure on the EU for political goals*.

These reasons are often connected with the topos of *deception* of Kosovars by local and international (especially USA) leaders, who supported them in their strivings for independence, but only to achieve some personal gain, and not to help the inhabitants. The same topos is used in relation to smugglers, who lie to the people from Kosovo, telling them “that Germany is waiting” (Table 3). This topos is usually presented as *lamentation by people from Kosovo for being gullible* and is sometimes related to *exulting (glee) over misfortune of people from Kosovo* by Serbian public/media.

Table 3: Reasons for migration according to Serbian media

Economic deprivation and deception	<p>“We [people from Kosovo, author’s comment] have been deceived and led to the bottom, a lot of families are starving. In Kosovo, only politicians live well, former high officers from KLA [Kosovo Liberation Army, author’s comment] and mafia. America used us, it pushed us into the war with Serbia, and then, when it did not need us any more, it pushed us to go down the water to wander across the globe as the last wretches, as Kurds, Syrians, and Afghanis. In vain we built a monument to Clinton in Priština, and gave Madelaine Albright’s and Richard Holbrooke’s name to the streets.” (Petrović, 2015)</p> <p>“The Albanians had great expectations after 1999. However, even after the state proclaimed independence, the situation is not better, and they [leaders, author’s comment] told them that Kosovo would become the land of milk and honey. The fact that they literally have nothing to eat is the reason for their mass leaving.” (Briza, 2015)</p>
------------------------------------	--

<p>Radioactive pollution from bombs thrown by NATO air force in 1999</p>	<p>“NATO planes threw numberless bombs with depleted uranium on Kosovo, the number of people with cancerous diseases is rapidly growing, the culmination is expected in years to come. A lot of Albanians, in fear for their children, are trying to move from Kosovo, so the children could breathe air and drink water that are not enriched by uranium and other dangerous materials sent from the sky by their ‘uncle Clinton’, to whom they even built a monument in the centre of Priština.” (Petrović, 2015)</p> <p>“According to the data from the Institute of Public Health of Kosovo, only in the first half of the last year 1,170 new cases of cancer have been registered.” (Zečević, 2015)</p>
<p>Smuggling networks</p>	<p>“Behind mass migration of the Albanians from Kosovo lies ‘organized business’, in which criminal structures, members of police forces, and local politicians from both sides of the administrative line are involved.” (Jelovac and Lazarević, 2015)</p> <p>“On the social networks the information that ‘Germany, Switzerland and France had opened their doors for migrants from Kosovo’ has been presented, followed by the stories of various Albanians who went there and ‘achieved better future for their children’. Even the way of travelling and the persons who might help are described and listed.” (ibid.)</p>
<p>Pending IS mobilization in Kosovo</p>	<p>“I went with my family. Only God knows where. To Subotica, and then further. Even uncertainty is better, because everything is grim in Kosovo. Economic situation, but also these terrorists from the Islamic State which recruit people to go to the frontlines in Syria and Iraq. I have a family, so I am going somewhere safe.” “They offer money and everything we need to convince us to fight for them. If you do not accept, they see you as someone who is against them.” (Zečević, 2015)</p> <p>“They offered me big money to go and fight for ISIL in Syria and Iraq. Kosovo is flooded by Wahhabis and activist of the Islamic state, there are a lot of emissaries from Macedonia, Albania and from the south of Serbia, they all want to recruit for their units. When you say no, they usually take it badly, they are often willing to use threats.” (Petrović, 2015)</p>

<p>Pending KLA mobilization in Kosovo and the south of Serbia</p>	<p>“At the beginning of this week, at the bus station in Bujanovac, some thirty young Albanians went on the bus that travels from Skopje to Belgrade. One of the travellers, who understands Albanian, confirmed that they were talking about fleeing from the south of Serbia because ‘the mobilization of Liberation Army of Preševo, Bujanovac and Medvedja was expected.’ They were going to Belgrade, but it is not known what was their final destination.” (E. V. N., 2015)</p> <p>“Armed Albanian forces are expected to strike on Serbian territories in the north of Kosovo and Metohija, and in the enclaves.” (Pressonline, 2015)</p>
<p>Political pressure on the EU to enhance visa liberalization, improve position of Priština in the process of negotiation between Belgrade and Priština, and complete recognition of independence</p>	<p>“Germany would do well if it recognizes Kosovo as a safe country of origin. [...] The EU had adopted regulations on visa liberalization for countries such and Colombia and Moldova. It is not fair that the same has not been done also for Kosovo.” (Blic, 2015d)</p> <p>“Ivanović said the last demonstrations in Priština showed that the Albanians are not doing anything by chance. He warned against mass flights to the Western Europe, saying it could be a way of putting pressure on the EU to gain better positions in the negotiation process between Priština and Belgrade. ‘This could be a message to Brussels that, for example, Albanians need Trepča to have jobs.’” (Lemajić, 2015)</p> <p>“The message could be that prolonging the negotiations is preventing Kosovo to function as a state. Therefore, the people are left on their own, fighting for bare survival. This is why they are running away.” (Briza, 2015)</p>

The mobilization, either by Islamic state and/or Kosovo (or Preševo, Medvedja and Bujanovac) Liberation Army, was presented as a pending *threat* for the rest of Serbia and *peace* in the region. Similarly, migration as a political pressure on Brussels jeopardizes position of Serbia as a state in the negotiation process between Belgrade and Priština. Therefore, this migration movement is perceived as potentially becoming a *threat for Serbian state interests*.

Conclusion: Can We Speak of a “Politically Correct” Hate Speech?

As illustrated in the paper, the presentation of migration movement from Kosovo to Hungary in winter 2014/2015 in Serbian media had some crucial elements of spectacle. Visual, auditory and, at least for journalists who followed

migrants, corporal scenes, were filled with meanings connected to political status of Kosovo. Interestingly, dominant spectacles of misery, of chaotic flee from Kosovo, and of illegal border-crossing were situated at the edges of Serbian state's rule, implying rejection of responsibility for misfortune of the Kosovars. Furthermore, discussion about reasons for migration (i.e. push factors) was often related to the discussion about *traits of Albanian people from Kosovo*. In media, people from Kosovo are presented as *gullible* (they believed to the promises of their political leaders), *determined* (using all means available to reach the EU though the forests and swamps or make pressure on the EU to reach the political goal for their state), *obedient* (to *their* political interests), and *organized* (leaving Kosovo in the same period and in the same manner). Their *morality is put under question* (they are willing to use criminal structures), they are *resigned* due to the betrayed expectations, etc. These elements of racialization (Gilens, 2003) can lead to creation of negative stereotypes and public condemnation.

Further analysis of narrations shows that these often conflicting traits are always interpreted in relation with *Serbian statehood* and *Serbian people*. Independent identity of Kosovo is something that is always discussed, or, better, questioned. If it is not put in the foreground, as in the narrations discussing political instrumentalization or exultation over the misfortune of the Albanian people, it is contained in the background of the narrations. By speaking about migration movement, Serbian public speaks about Kosovo and its specific relation to it. When the independence of Kosovo is denied, its government and institutions are labeled as provisional. When changed status of Kosovo is acknowledged, Kosovo as independent from Serbian rule is presented as a grim place to be, where people are hungry, getting ill from cancer, where criminals are ruling, and government is not protecting people, where there is no perspective for some brighter future, and which can become *a threat* not only for the region, but for whole Europe. The migration spectacle opened a space for Serbian public to show disagreement with political developments in the region in a manner that would not jeopardize fragile stability or incriminate it if situation changes.

The characteristic that makes difference between hate speech and at face-value similar conservative opinions, lays in its perlocutionary force, that is, whether there exists the intention to produce real negative consequences for the targeted individuals or groups or not. Therefore, what can be achieved by talking like this about Kosovo and its "gullible" people? When the context of speaking is examined, we see that the speaker is Serbian public, the object is Kosovo as independent from Serbia, but the receiver of the message is complex: besides public from Serbia and Kosovo, the messages are sent to the EU, the only party with juridical power to influence objective changes. The messages are not communicated directly, but concealed into a general concern for the future of people from Kosovo, Serbia and the EU. This indicates the power position of the speaker, which is not favourable. The perlocutionary force of the messages is improvement of this position but with simultaneous deterioration of the position of the opposing

party, Kosovo as independent from Serbia, and thus changing the balance of the standings in the ongoing negotiation process. The answer to the question whether these expressions can be interpreted as concealed hate speech depends on our interpretation of the concept of "real/objective negative consequences" as well as whether they had been intended or not, which are, due to the lack of juridical power and concrete indicators, only indirect. More likely, the interest of Serbian media and public in this migration is to be related to a self-affirmation in an "I told you so" manner: "The warnings of the Serbian state that the independence would not bring any good in the final instance have been ignored, but now the warnings have been proven right," to paraphrase it. Therefore, it can be read more as an attempt to rehabilitate the past political role of the Serbian state in the region as well as to give a boost to its present standings rather than a buffered hate speech.

Bibliography

- ANDRIJASEVIC, RUTVICA (2007): The Spectacle of Misery: Gender, Migration and Representation in Anti-Trafficking Campaigns. *Feminist Review* 86: 24–44.
- AUSTIN, JOHN L. (1990): *Kako napravimo kaj z besedami*. Ljubljana: Škuc, FF.
- ČOLOVIĆ, IVAN (2016): *Smrt na Kosovu polju: Istorija kosovskog mita*. Beograd: Biblioteka XX. vek.
- DE GENOVA, NICHOLAS (2015): The Border Spectacle of Migrant 'Victimisation'. *OpenDemocracy*, 20 May. Available at: <https://www.opendemocracy.net/beyondslavery/nicholas-de-genova/border-spectacle-of-migrant-%E2%80%98victimisation%E2%80%99> (24 March 2017).
- ELMEHED, MIKAEL (2016): *Disambiguating the Brussels Agreement. A Study of Ambiguity in the Serbia – Kosovo Normalization Process*. Lund University: Department of Political Science.
- EUROSTAT (2016a): *Countries of Origin of Non-EU Asylum Seekers in the EU Member States 2014 and 2015 of First Time Applicants*. Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/0/08/Countries_of_origin_of_%28non-EU%29_asylum_seekers_in_the_EU-28_Member_States%2C_2014_and_2015_%28thousands_of_first_time_applicants%29_YB16.png (30 November 2016).
- EUROSTAT (2016b): *Five Main Citizenships of (Non-EU) Asylum Applicants in 2015*. Available at: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/1/18/Five_main_citizenships_of_%28non-EU%29_asylum_applicants%2C_2015_%28number_of_first_time_applicants%2C_rounded_figures%29_YB16.png (30 November 2016).
- GILENS, MARTIN (2003): How the Poor Became Black. The Racialization of American Poverty in the Mass Media. In *Race and the Politics of Welfare Reform*, S. F. Schram, J. Soss, and R. C. Fording (eds.), 101–130. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- HALL, STUART (1997): The Spectacle of the 'Other'. In *Representation. Cultural*

- Representation and Signifying Practices*, S. Hall (ed.), 223–291. London: Sage, in association with the Open University.
- LUKIĆ KRSTANOVIĆ, MIROSLAVA (2010): *Spektakli XX veka. Muzika i moć*. Beograd: Posebna izdanja Etnografskog instituta SANU br. 72.
- MALIQI, SHKELZEN (2014): The Albanian Movement in Kosovo. In *Yugoslavia and After. A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*, D. A. Dyker, and I. Vejvoda (eds.), 138–153. London and New York: Routledge.
- S/RES/1244 (1999): *Resolution of the UN Security Council 1244 from 1999*. Available at: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/kos%20SRES%201244.pdf> (30 November 2016).
- STAKIĆ, ISIDORA (2013): Odnos Srbije prema ekstremno desničarskim organizacijama. *Predlog praktične politike*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku. Available at: http://www.bezbednost.org/upload/document/odnos_srbije_prema_ekstremno_desniarskim_organizac.pdf (12 March 2017).
- VERSCHUEREN, JEF (2001): Propositions. In *Routledge Companion to Semiotics and Linguistics*, P. Cobley (ed.), 245. London & New York: Routledge.
- WODAK, RUTH (2015): *Politics of Fear*. Sage: London.
- YUCOM, LAWYERS' COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS. Protiv govora mržnje. Govor mržnje: pojam i nacionalni pravni okvir. Available at: <http://www.yucom.org.rs/rest.php?tip=vestgalerija&idSek=24&idSubSek=70&id=1&status=drugi> (30 November 2016).

Media references

- B92 (2015): Albanci preko Srbije beže u EU. *B92*, 4 February. Available at: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2015&mm=02&dd=04&nav_id=954714 (16 April 2017).
- B92 (2014): Freedom of movement deal covers Belgrade airport. *B92*, 18 September. Available at: http://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2014&mm=09&dd=18&nav_id=91648 (16 April 2017).
- BLIC (2015a): Sa Kosova u EU stiglo 37,900 zahteva za azil. *Blic*, 20 March. Available at: <http://www.blic.rs/vesti/politika/sa-kosova-u-eu-stiglo-37900-zahteva-za-azil/wtxyvf> (16 April 2017).
- BLIC (2015b): Prva žrtva egzodusa Albanaca, devojčica umrla u Mađarskoj. *Blic*, 24 February. Available at: <http://www.blic.rs/vesti/hronika/prva-zrtva-egzodusa-albanaca-devojcica-umrla-u-madarskoj/cgc6d1k> (16 April 2017).
- BLIC (2015c): Tači i Štajnmajer o imigrantima u Nemačkoj. *Blic*, 2 March. Available at: <http://www.blic.rs/vesti/politika/taci-i-stajnmajer-o-imigrantima-u-nemackoj/89ek4mw> (16 April 2017).
- BLIC (2015d): Tači objasnio zašto desetine hiljada građana napuštaju Kosovo. *Blic*, 19 February. Available at: <http://www.blic.rs/vesti/politika/taci-objasnio-zasto->

- desetine-hiljada-gradana-napustaju-kosovo/yvwy469 (17 April 2017).
- BRIZA, R. (2015): Albanci beže sa Kosova zbog političara! *Alo*, 8 February. Available at: <http://arhiva.alo.rs/vesti/reportaza-srbija/albanci-beze-sa-kosova-zbog-politicara/85003> (16 April 2017).
- DORĐEVIĆ, MILEN (2014): Kuršumlija: Mladi Albanci kroz šumu beže sa Kosova. *Topličke vesti*, 5 December. Available at: <http://toplickevesti.com/kursumlija-mladi-albanci-kroz-sumu-beze-sa-kosova.html> (14 April 2017).
- E. V. N. (2015): 21.500 Albanaca pobjeglo sa „slobodnog Kosova“. *Novosti*, 1 February. Available at: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:531758-21500-Albanaca-pobjeglo-sa-slobodnog-Kosova> (7 April 2017).
- ISUFI, PERPARIM (2016): Kosovo Eyes Late Census for Northern Municipalities. *Balkan Insight*, 2 May. Available at: <http://www.balkaninsight.com/en/article/kosovo-eyes-late-census-for-northern-municipalities-05-02-2016> (16 April 2017).
- JELOVAC, B., AND Z. LAZAREVIĆ (2015): Zašto Albanci napuštaju Kosovo „kao po komandi“. *Blic*, 13 February. Available at: <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/zasto-albanci-masovno-napustaju-kosovo-kao-po-komandi/1wphm4k> (16 April 2017).
- KURIR (2014): Kosovski mediji: Iz ovih vila kod Subotice Albanci kreću u ilegalni prelazak granice. *Kurir*, 23 December. Available at: <http://www.kurir.rs/crna-hronika/1643673/video-migracija-albanaca-u-eu-od-autobuske-stanice-preko-vilado-ilegalnog-prelaska-granice> (7 April 2017).
- LEMAJIĆ, J. (2015): Hiljade kosovskih Albanaca u kolonama. *Novosti*, 8 February. Available at: <http://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:532945-Madjarska-Uhvaceno-jos-hiljadu-novih-migranata-mahom-kosovskih-Albanaca> (7 April 2017).
- MEDIĆ, VELJKO (2015): Za tri dana više od četiri hiljade uhapšenih migranata. *RTS*, 9 February. Available at: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/Hronika/1824109/Za+tri+dana+vi%25C5%25A1e+od+%25C4%258Detiri+hiljade++uhap%25C5%25A1enih+migranata.html> (16 April 2017).
- MONDO (2015): Kosovski Albanci masovno beže, Mađari ih hapse. *Mondo*, 7 February. Available at: <http://mondo.rs/a768270/Info/Drustvo/Kosovski-Albanci-beze-sa-Kosova-hapse-ih-u-Madjarskoj.html> (7 April 2017).
- PETROVIĆ, D. N. (2015): Rak i džihad prazne Kosova. *Vesti online*, 7 February. Available at: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Tema-dana/469371/Rak-i-dzihad-prazne-Kosovo> (16 April 2017).
- POLITIKA (2015): Albanci preko Srbije beže u Evropu. *Politika*, 7 February. Available at: <http://www.politika.rs/scc/clanak/318428/Albanci-preko-Srbije-beze-u-Evropu> (16 April 2017).
- PRESSONLINE (2015): Panična bežanija Albanaca sa Kosova: Šta se to zapravo sprema!? *Pressonline*, 4 February. Available at: <http://www.pressonline.rs/info/politika/350228/panicna-bezanija-albanaca-sa-kosova-sta-se-to-zapravo-sprema.html> (16 April 2017).
- RISTIĆ, MARIJA (2013): Death Toll for NATO Yugoslavia Bombing Still Unknown. *Balkan Insight*, 25 March. Available at: <http://www.balkaninsight.com/en/article/number->

- of-victims-of-nato-bombing-still-unknown (16 April 2017).
- RTS (2014): Dogovor Beograda i Prištine o slobodnom kretanju. *RTS*, 16 September. Available at: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1698842/dogovor-beograda-i-pristine-o-slobodnom-kretanju.html> (16 April 2017).
- RTS (2013): Tekst predloga Briselskog sporazuma. *RTS*, 19 April. Available at: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1309048/Tekst+predloga+briselkog+sporazuma.html> (16 April 2017).
- RTV (2015): Albanci masovno napuštaju Kosovo. *RTV*, 5 February. Available at: http://www.rtv.rs/sr_lat/region/albanci-masovno-napustaju-kosovo_565202.html (7 April 2017).
- SRBIJA DANAS (2015): Plač dece, vriska majki: Albanci panično beže sa KIM, šta se to sprema?! *Srbija danas*, 4 February. Available at: <https://www.srbijadanas.com/clanak/plac-dece-vriska-majki-albanci-panicno-beze-sa-kim-sta-se-sprema-video-04-02-2015> (16 April 2017).
- SUBOTICA (2015): U Suboticu masovno pristižu Albanci s Kosova. *Subotica*, 5 February. Available at: <https://www.subotica.com/vesti/u-suboticu-masovno-pristizu-albanci-sa-kosova-id21915.html#.VbOalpMQ9s> (16 April 2017).
- TELEGRAF (2015): Albanci nastavljaju da beže sa Kosova: Sprečen prelazak 159 ilegalaca na granici sa Mađarskom! *Telegraf*, 7 February. Available at: <http://www.telegraf.rs/vesti/1425653-albanci-nastavljaju-da-beze-sa-kosova-sprecen-prelazak-159-ilegalaca-na-granici-sa-madjarskom> (16 April 2017).
- ZEČEVIĆ, DRAGANA (2015): Merdare: Albanci beže od bede i islamista. *Novosti*, 6 February. Available at: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:532643-Merdare-Albanci-beze-od-bede-i-islamista> (7 April 2017).
- ZEJNELI, AMRA, OGNJEN ZORIĆ, AND RIKARD DŽOZVIJAK (2013): Brisel: Beograd i Priština parafirali sporazum o severu Kosova. *Radio Slobodna Evropa*, 19 April. Available at: <https://www.slobodnaevropa.org/a/eston-beograd-i-pristina-parafirali-sporazum-o-severu-kosova/24962174.html> (7 April 2017).
- ZORIĆ, OGNJEN, AND NORBERT ŠINKOVIĆ (2015): RSE u Ašotalomu: Kako se ilegalno prelazi granica? *Radio Slobodna Evropa*, 4. February. Available at: <https://www.slobodnaevropa.org/a/rse-u-asothalomu-kako-se-ilegalno-prelazi-granica/26829267.html> (16 April 2017).

DIGITALNI MEDIJI

Fenomen ZLOvenija: v precepu med digitalnim aktivizmom in omrežnim individualizmom

Abstract

The ZLOvenija Phenomenon: A Tension Between Digital Activism and Network Individualism

The contribution analyses the Slovenian phenomenon called "ZLOvenija" (i.e. "EVIlenia"), which was created as an online hub that gathered intolerant and violent comments from Facebook users. The collected statements, which Facebook users published on their profiles, were targeting immigrants. This kind of intervention offers several analytical focuses. In this article, it is approached as an example of digital activism, as it reflects the motives, forms and effects of civil engagement in digital culture, addressing also some tensions and paradoxes of network activism. Based on the theories of the social aspects of social networks and their role in the expansion of social and political engagement, the article exposes the problem of network individualism and egocentric audiences that might appear within the context of extreme or polarised opinions, and the distinction between (non)anonymous posts published on online profiles (but wrongly perceived as a "private sphere of friends"), and the public performance of social identities in the same networks. By analysing "EVIlenia" as an ethnographic case study of public intervention, and combining the findings based on a structured in-depth interview with the initiator of the portal, attention is drawn to its three levels, namely to its technical matrix as an infrastructure, the choices and aims of the producers, and user practices and responses to them, with an aim to point to the very ambivalent relationships within this example of digital activism.

Keywords: social online networks, digital activism, ZLOvenija, network individualism, hate speech, case study, in-depth interview

Tanja Oblak Črnič is a professor at the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana. (tanja.oblak@fdv.uni-lj.si)

Povzetek

Prispevek obravnava fenomen »ZLOvenija«, ki je v obliki spletišča nestrpnih in sovražnih izjav uporabnikov in uporabnic omrežja Facebook nastal kot odmevna spletna intervencija, ki ponuja več analitičnih poudarkov. V tukajšnjem članku nastopa kot primer digitalnega aktivizma, saj ponuja razmislek o vzgibih, oblikah in učinkih množičnega civilnodružbenega (so)delovanja v digitalni kulturi, obenem pa razkriva tudi določene paradokse omrežnega aktivizma. S pomočjo študij o digitalnih družbenih omrežjih in njihovi vlogi pri širjenju tako družbeno-politične participacije kot tudi mnenjskega ekstremizma obravnavamo problem omrežnega individualizma in egocentričnih javnosti ter opozorimo na distinkcijo med (ne)anonimno oz. zasebno in javno profilizacijo identitet v družbenih omrežjih. Skozi etnografsko študijo primera in s pomočjo poglobljenega intervjuja z avtorjem ZLOvenije pojasnjujemo razliko med individualistično/zasebno in kolektivno/javno logiko digitalnega komuniciranja, pri čemer podrobneje analiziramo portal na ravni same tehnološke matrice, producerskih izbir in načel ter praks samih uporabnikov ter širših odzivov nanje. Cilj prispevka je tako skozi omenjene ravni opozoriti na pomembna ambivalentna razmerja v izbrani študiji digitalnega aktivizma.

Gljučne besede: družbena omrežja, digitalni aktivizem, ZLOvenija, sovražni govor, omrežni individualizem, študija primera

Tanja Oblak Črnič je profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. (tanja.oblak@fdv.uni-lj.si)

Uvod

Konec oktobra 2015, med t. i. »begunsko krizo«, je številne medijske, digitalne in tudi ulične prostore za kratek čas okupirala *ZLOvenija*. Anonimen in danes ne več delujoči spletni portal je nastal kot spletišče, na katerem so se zbirale nestrpne in sovražne izjave, skupaj z imeni, priimki in fotografijami uporabnic in uporabnikov Facebooka, ki so nasprotovali prihodu tujcev in migrantov. Na splošno naj bi šlo za »nekakšen vzklik oziroma opozorilo na položaj« (avtor *ZLOvenije*), torej za reakcijo na (re)akcije posameznikov in posameznic, ki so na svojih osebnih profilih na družbenem omrežju Facebook ob prehajanju migrantov in migrantk čez slovensko državno mejo podpihovali sovraštvo. S pozivi k sistematični agresiji in poboji nad pred vojno bežečimi ljudmi so ne le oživili izrazoslovje, prisotno v času fašizma in nacizma, temveč razširjali nasilje v digitalnem prostoru, ob zmotni predpostavki, da gre za zasebne, drugim nevidne in širši javnosti skrite prostore. A *ZLOvenija* je skozi v omrežje vpeto komunikacijsko matrico tovrstne podpornike nasilja in genocida postavila na piedestal ter z identifikacijo njihovih imen, fotografij ter posamičnih izjav posameznike in posameznice, domnevno skrite v omrežni krog prijateljev, preobrazila v javno prepoznavne nestrpneže in simpatizerje skrajnega sovraštva. Odzivi na *ZLOvenijo* so bili številni, a različni. Po navedbah nekaterih je portal »povzel najhujše, najbolj neokusne in bedaste izjave ‚navadnih‘ sodržavljanov in jih pospremil z imenom in priimkom ter njihovo fotografijo« (opazovalec Rudolf)¹, po mnenju varuhinje človekovih pravic RS pa je sama »pobuda dosegla svoj namen in med drugim sprožila vsebinsko razpravo o tem, kaj je sovražni govor in kako se nanj odzivati«². Po mnenju samih prebivalcev, ki so se znašli v *ZLOveniji*, in tudi nekaterih komentatorjev, pa je šlo za nepošteno, zmanipulirano in nedopustno akcijo, ki krivdo za strah pred tujci usmerja na napačne akterje.

ZLOvenija kot fenomen zagotovo odpira vrsto zanimivih dilem in morebitnih analiz. Na tem mestu si zastavljamo vprašanje: Kako razložiti lahkotnost sovražnih objav ter na etničnih osnovah izključujočih reakcij v digitalnih miljejih in v čem je portal *ZLOvenije* kot odziv na zaznano spletno nasilje specifičen? Kakšno vlogo imajo pri tem posamezniki kot uporabniki omrežnih medijev in kako se na sovraštvo in nasilje odzivajo družbeno angažirani državljani? Cilj pričujoče diskusije je tako umesiti *ZLOvenijo* na področje »novih komunikacijskih agend« (de Zuniga, 2015), ki nastajajo na precepu med digitalnimi platformami in civilnodružbeno angažiranostjo. *ZLOvenija* namreč lahko nastopa kot večplastna študija primera, saj ponuja razmislek o številnih problematikah, ki se nanašajo na šibko ali pomanjkljivo razumevanje komunikacijskih vzorcev, ki jih ponujajo sodobne konvergenčne tehnologije. Obenem pa kaže na pomanjkljivo poznavanje kontekstov

¹ Gre za pisni odziv, objavljen na blogerskem portalu *Kritika konservativna*, ki je dostopen na: <https://kritikakonservativna.com/2015/10/29/neznosna-lahkost-krutosti/>.

² Gre za izjavo, dokumentirano v prispevku z naslovom *Zlovenija – sodobni sramotilni steber, ki je dosegel svoj namen*, ki je bil objavljen 6. novembra 2015 na portalu 24ur.com.

družbenega (so)bivanja v digitalni kulturi, ki je pogosto zaznamovano z nejasno ločnico med fizičnim, realnim dogajanjem »tu in zdaj« in posredovanimi, domnevno »virtualnimi« in zato manj oprijemljivimi posledicami tovrstnih praks, kot tudi z močno zamajano distinkcijo med javnimi, zasebnimi in anonimnimi prostori digitalnih omrežij.

V prispevku digitalno komuniciranje razumemo skozi eno od perspektiv do digitalnih medijev, in sicer jih obravnavamo predvsem kot civilnodružbene in javne omrežne platforme, ki temeljijo na specifični tehnološki infrastrukturi, a raznoliki družbeni vlogi. Kot poudarja namreč Gillespie (2010), že sam pojem »platforma« nosi raznotere pomene: lahko gre za računalniški ali arhitekturni koncept, ki pa ga lahko razumemo tudi figurativno v družbeno-kulturnem in političnem smislu: kot politični oder in performativno infrastrukturo, ki ne le omogoča, temveč predvsem mediira in konstruira performativnost družbenih dejanj. Čeprav je skušal portal z navidezno preprostim kopiranjem sovražnih in nasilnih objav posameznikov in posameznikov, spremljajočih se komentarjev, pripetih vizualnih gradiv in podob opozoriti, »kako se med ljudstvom širi zlo«, se je skozi isto platformo problem sovražstva do tujcev individualiziral: s področja kolektivne skrbi se je prestavil na individualno breme posameznika ter posledično reducirjal begunsko krizo na problem »navadnih nestrpnostev«.

Gledano na splošno se tako v prispevku sprašujemo, kakšne vrste protislovij se srečujejo na izbrani študiji primera, ki je kot blogerski portal v obliki civilnodružbene intervencije s transparentnim vpogledom v sovražni digitalni vsakdan pripomogel k razgrnitvi sovražne govorice do tujcev v digitalnem okolju. Pričujoči prispevek ima zato več ciljev: 1. Proučiti razkorak med individualistično in kolektivno naravo digitalnega komuniciranja, predvsem v kontekstu državljske participacije in mediatizacije ekstremnega izražanja mnenj; 2. opozoriti na distinkcijo med (ne) anonimnim izražanjem in javno profilizacijo identitet na družbenih omrežjih, ki je med uporabniki pogosto napačno razumljena kot zasebna last; in 3. s pomočjo študij o digitalnih družbenih omrežjih in njihovi vlogi pri širjenju civilnodružbenega (so)delovanja ter mnenjskega ekstremizma opozoriti na problem omrežnega individualizma in egocentričnih javnosti.

Metodološko gledano temelji obravnava portala kot študije primera na etnografskem pristopu, in sicer v kombinaciji dveh vidikov: neposredno skozi perspektivo producentov, torej »avtorjev« same intervencije, in posredno skozi pozicijo njenih »prebivalcev«, torej v portal umeščenih posameznikov. Ko prikazujemo ZLOvenijo skozi prizmo samih avtorjev, se opiramo na gradivo, pridobljeno iz strukturiranega intervjuja z avtorjem ZLOvenije,³ ki bo lahko v prihodnje predmet še dodatnih analiz in drugačnih poudarkov, saj odpira vrsto zanimivih razsežnosti samega fenomena. Na tem mestu postavljamo v ospredje analizo o intenci in sami

³ Tukajšnji prispevek je nastal kot vsebinski in analitični dodatek k pogovoru z avtorjem spletne intervencije ZLOvenija, ki je objavljen kot del pričujoče tematske številke.

poziciji idejnih pobudnikov ter njihovih konkretnih izkušnjah, ki so jih kot aktivisti doživeli pri samem projektu. V tem kontekstu predvidevamo, da je ZLOvenijo mogoče brati kot primer »aktivistične kulture«, za katero je med drugim značilno, da je »ujeta v tenzično razmerje med načelom politične avtonomije, kot jo zagovarjajo aktivisti, in ‚individualistično‘ avtonomijo, kot jo promovirajo platforme družbenih medijev« (Barassi, 2015: 14). V delu, kjer k ZLOveniji pristopimo skozi pozicijo njenih državljanov, pa analiza ne izhaja neposredno iz delovanja in praks posameznikov, temveč iz percepcije njihovih nagibov, ki so jih spodbudili k sovražnim izjavam ter posledično tudi pripomogli h ključnemu (pre)obratu na portalu: ta se je namreč izrazil skozi transformacijo prvotno sovražnih mnenj v skesane prošnje za umik teh izjav, tudi skozi javno zapisana opravičila za napačna ali neustrezna izražena stališča v njihovih lastnih osebnih profilih.

Prispevek je tako sestavljen iz treh sklopov: v prvem prikažemo družbena omrežja kot dinamične in nenehno spreminjajoče se objekte, ki imajo kot civilnodružbeni prostori določene zahteve in tudi omejitve. V drugem delu pa se pozornost v celoti usmeri na ZLOvenijo, pri čemer jo sprva umestimo na področje digitalnega aktivizma in omrežnih platform, v nadaljevanju pa angažirano intervencijo prikažemo skozi ambivalentna razmerja na treh ravneh: na ravni infrastrukture, na ravni avtorjev oziroma iniciatorjev portala in na ravni njenih »uporabnikov« oziroma »prebivalcev« ZLOvenije.

Družbena omrežja kot dinamični objekti in heterogeni prostori

Odnos med digitalnimi tehnologijami in civilnodružbeno oz. politično aktivnostjo ostaja vsaj na področju medijskih študij že več kot desetletje predmet številnih obravnav (Hague in Loader, 1999; Hacker in Van Dijk, 2000; Dahlberg, 2001; Oblak, 2003), z naglo normalizacijo družbenih medijev pa smo priče ponovni revitalizaciji tega čedalje bolj kompleksnega področja raziskovanja (Barassi, 2015; Dahlgren, 2009; 2013; Mihalidis, 2014; de Zuniga, 2015). K razkrivanju političnih potencialov Facebooka in Twitterja ter civilnodružbenih okoliščin, v katerih skušajo mnogi akterji nagovarjati »nišne skupnosti« (boyd in Ellison, 2007) in aktivirati širše množice, je pripomogla tudi nagla integracija nekoč ločenih spletnih servisov v mobilne konvergenčne pametne naprave, ki so kot novi personalni mediji postale trenutna družbena norma.

A zdi se, da je nastanek različnih mikroblogerskih platform in razcvet spletnih družbenih omrežij prebudil podobne dileme kot pred tem anonimni spletni diskusijski forumi in posledično izzval nasprotujoče si odzive: po mnenju tehnoptimistov so pomembno oživili možnosti za avtonomno in transparentno javno izražanje mnenj, okrepili skozi množične medije strukturirano javno participacijo ter olajšali iskanje somišljenikov in s prestopanjem siceršnjih fizičnih meja vzposta-

vili nove možnosti za integracijo skupnosti (Jones, 1998; Jankowski, 2000; Malina, 1999), po mnenju tehnoskeptikov in kritikov pa nasprotno, odprli pot blatenju, neodgovornemu in ekstremističnemu delovanju ter spodbudili izražanje nedemokratskih, rasističnih in seksističnih stališč.⁴ Tovrstni »konceptualni spori« o vzrokih in dejavnih, ki spletne vzorce komuniciranja namesto v demokratično, strpno, z argumenti in dialogom podprto obliko diskusij spreminjajo v prostore ksenofobije, sovraštva in nasilja, so še vedno predmet znanstvenih razprav.⁵ Podobno v študijah ni konsenza o razumevanju pomena ekspresivne (politične) participacije, kvečjemu nasprotno: nekateri avtorji ekspresivnost kot element političnega delovanja celo v celoti zavračajo (denimo Verba, Scholzman in Bradly, 1995).

Vendarle imajo spletna družbena omrežja⁶ – od prvega javnega zagona Facebooka leta 2004, množičnega videokanala YouTube v 2005 ter leta zatem mikroblogerskega omrežja Twitter –, ki so v množični »kulturi aplikacij« (Zittrain, 2008) dostopna že s klikom na pametne naprave, s pozicije uporabnikov oz. njihovih občinstev svojstvene specifične in tudi zahteve (boyd in Ellison, 2007; Papacharissi, 2009; van Dijck, 2013). Kot opozarja José van Dijck (2013) predstavlja ravno družbena omrežja pomembno transformacijo v primerjavi s predhodnimi različicami medijev spleta 1.0:

Omrežni mediji so bili predvsem generični servisi, na katere se je bilo mogoče prijaviti ali jih aktivno izkoristiti za gradnjo skupin, a sami niso omogočali avtomatske povezanosti z drugimi. S spletom 2.0 so se spletni servisi preobrazili iz kanalov za omrežno komuniciranje v interaktivna, dvostranska orodja za omrežno družbenost. (van Dijck, 2013: 5)

Četudi predpona »družbeni« v odnosu do medijev implicira, da so platforme uporabniško-centrične, nadaljuje avtorica (2013: 11), pa so obenem po njenem mnenju močno avtomatizirani sistemi, ki tovrstne povezave upravljajo in tudi manipulirajo z njimi. Takšna družbenost, vkodirana skozi tehnologijo, posledično formalizira človeške aktivnosti, jih upravlja in z njimi manipulira, s tem pa platforme upravljajo tudi družbenost v vsakdanjem življenju posameznikov (ibid.: 12).

Ena ključnih ugotovitev nedavne kvantitativne študije o učinkih družbenih omrežij na civilnodružbeno aktivnost je denimo pokazala, da zmorejo družbe-

⁴ Ta ne ostajajo le težko dokazljiva in posledično nesankcionirana, temveč na dolgi rok znižujejo standarde javnega diskurza, saj povečujejo občutek neodgovornosti in možnost izogibanja posledicam za dejanja v digitalnem prostoru.

⁵ Na tovrstne trende so opozarjale že zgodnje študije interneta in računalniško posredovane komunikacije (npr. Gurak, 1999; Spears in Lea, 1994; Wilhelm, 1999).

⁶ Gre za termin, ki se nanaša na angleško različico »social network sites«, ki bi se v direktnem prevodu glasil »strani družbenih omrežij«. Ker pa se »strani« zares nanašajo na »spletna mesta«, kot prevod ponujamo termin »spletna družbena omrežja«, pri čemer pridevnik »spletna« v nadaljevanju pogosto opustimo.

na omrežja spodbuditi in obogatiti participacijo ter s tem generirati odgovorne in angažirane državljanke, a je pri tem ključnega pomena, *kako* jih uporabljamo (de Zuniga in Shahin, 2015: 87). Kazalec načina uporabe pa je, kot opozarja van Dijckova (2013), omejen na dano tehnološko matrico. Te so »neizogibno avtomatizirani sistemi, ki upravljajo in manipulirajo povezave tako, da s kodiranjem odnosov med ljudmi, stvarmi ter idejami v algoritme sledijo željam« (2013: 12), kar posledično vodi v (medsebojno) povezljivost in (avtomatizirano) povezanost. Nastajajoča »platformska družbenost« pa generira svojstven značaj nestalnosti, saj se nove platforme permanentno odzivajo na potrebe uporabnikov, njihovih lastnikov, kot tudi na reakcije kompetitivnih platform in širše tehnološke ter ekonomske infrastrukture, v okviru katere se razvijajo. Zato, poudarja avtorica, so »nikoli dokončani, temveč dinamični objekti« (2013: 7), ki imajo vsaj tri ključne lastnosti: 1. temeljijo na personalno generiranih profilih, ki tvorijo, 2. sociabilno omrežje med seboj povezanih akterjev, med katerimi se vzpostavlja, 3. omrežna družbenost.

1. *Personalno generiran profil*. V zelo splošnem pomenu so družbena omrežja ustvarjena kot konglomerat osebnih profilov, ki jih v sicer zamejeni in vnaprej dani tehnološki matrici oz. platformski arhitekturi uporabnik oblikuje sam, skladno z njegovo lastno intenco, veščinami, okusom, pričakovanji in cilji. Našteti dejavniki pa se nenehno spreminjajo, saj so odvisni od življenjske faze, v kateri se lastnik ali lastnica profila nahaja, in pripisanega statusa.⁷ Kot opozarja Zizi Papacharissi (2009), sta že sam izbor omrežja in individualna performativnost v njem odraz širšega »kastnega sistema okusov«, ki je tudi razredno, spolno, generacijsko, kulturno in politično pogojen. Profil zato ni statična slika posameznika oz. uporabnika, temveč je spreminjajoč, fluiden element, ki odraža zahtevno dinamiko sodobnih novomedijskih praks (Hartley, Burgess in Bruns, 2015), obenem pa je strukturno določen. Zato je fleksibilna, a sociabilna narava ustvarjanja vtisa (boyd in Ellison, 2007) v profilnih podobah družbenim omrežjem inherentna praksa.

2. *Sociabilnost skozi interaktivnost*. Druga pomembna specifična družbenih omrežij je njihov interakcijski moment, saj so profili v primerjavi z nekoč bolj statičnimi spletnimi stranmi nujno vpeti v vnaprej določene in ves čas spreminjajoče se sezname oz. kolekcije drugih oseb: najsi gre za skrbno izbrane prijatelje, družinske člane ali sorodnike, kar daje individualnemu omrežju bolj intimen značaj, ki pa se lahko – ne glede na intenzivnost in namen širjenja občinstva – poljubno razširi na poklicne vezi, znance, interesne skupine in druge institucionalne akterje. Njegova dostopnost v smislu odprtega, javnega profila ali skritega, bolj vase zaprtega in zasebnega profila, pa je rezultat uporabniške izbire. A družbena omrežja niso napolnjena le z individualnimi profili, nasprotno, vanje se stekajo tudi številne organizacije, društva, skupnosti, politične institucije in tudi mediji. Vse to, kot pra-

⁷ Ime Facebook že samo po sebi postavlja »obrazce« kot ključno izhodiščno točko v omrežju, ki generira »knjigo obrazov«. Pozornost zato ni nujno na temi ali besedilu, temveč na podobi, ki postaja čedalje bolj estetizirana.

vijo Carroll Glynn, Michael Huges in Lindsay Hofmann (2012: 114), pa uporabnike omrežij intenzivno povezuje ne le med seboj, temveč tudi z »medijskimi zgodbami in medsebojnimi vezmi«. Zato družbena omrežja niso le prostori izrekanja individualnih, osebnih mnenj, temveč so vse bolj atraktiven prostor za množično informiranje in medsebojno povezovanje, ki deluje po logiki »usmerjenosti nase«.

3. *Omrež(e)na družbenost*. Specifični karakteristiki družbenih omrežij sta tudi interaktivnost in participatornost, ki pomembno določata njihove potenciale za civilnodružbeno delovanje. Kot opozarjajo nekatere študije (npr. de Zuniga, 2009; Rojas in dr., 2005; Rojas, 2008), lahko neformalni, tehnološko posredovani pogovori pomagajo pri izmenjavi informacij, premislekih o problemih in tudi prepoznavanju novih možnosti za civilnodružbeno aktivnost. Zato ni nepomembno, v kakšnih omrežjih – glede na njihovo velikost, gostoto in kakovost vezi – se posameznik v digitalnem kontekstu nahaja (glej de Zuniga in Shahin, 2015).

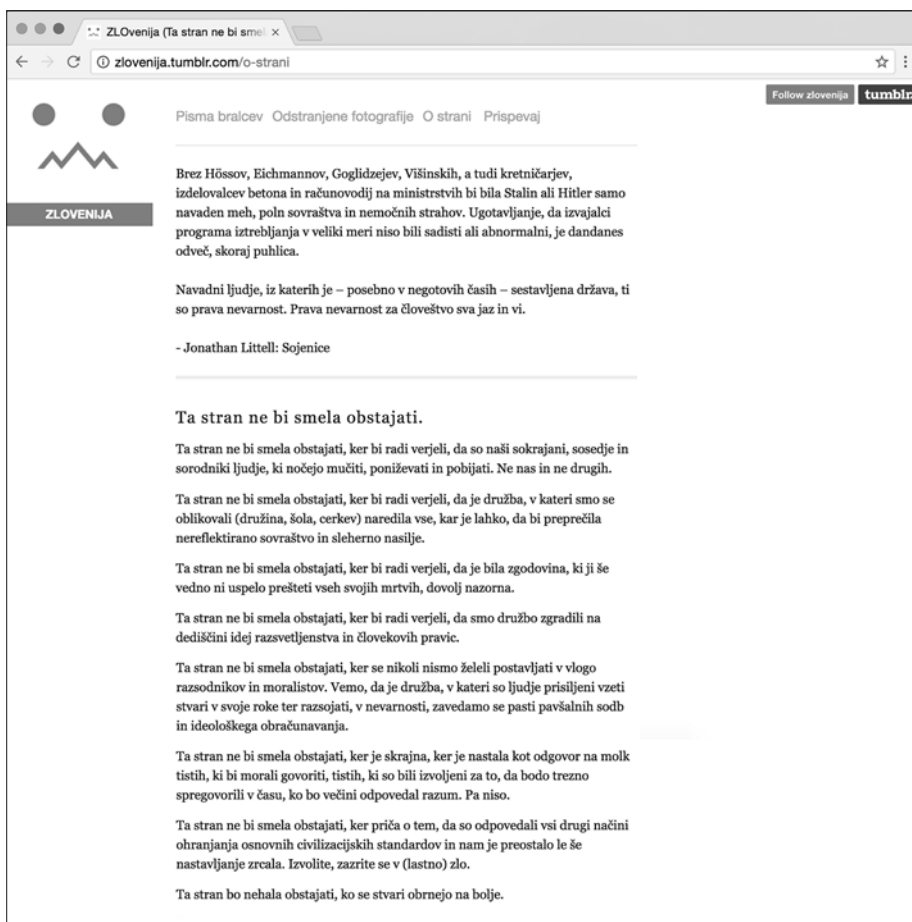
ZLOvenija v funkciji aktivizma, digitalnih medijev in kritične javnosti

V primerjavi s »starimi« tehnologijami spleta 1.0 zahteva torej analiza družbenih omrežij drugačno perspektivo, sploh v odnosu do javnega, civilnodružbenega delovanja. ZLOvenija je denimo lahko dober primer t. i. »participativne kulture« (O'Reilly, 2005; Jenkins in dr., 2009; Oblak, 2016), saj je bila oblikovana v digitalnem prostoru s pomočjo orodja za množično distribucijo sporočil in vizualnih vsebin, ki jih v osnovi generirajo uporabniki sami. Obenem izpolnjuje portal ZLOvenija glede na zgornje karakteristike tako rekoč vsa načela družbenih omrežij: profil je ustvarjen v blogarski platformi, omogoča avtomatizirano povezanost izbranih izjav in fotografij posameznikov skupaj z direktnimi odzivi nanje, kar tvori tudi medsebojno družbeno povezljivost. ZLOvenija nadalje deluje kot »projekt v delu«, saj gre za dinamičen, nenehno dopolnjujoč in spreminjajoč se prostor s fleksibilno strukturo na relativno fiksni tehnični infrastrukturi.

Kot je še danes zapisano na uvodni strani spletne platforme (glej spletno stran ZLOvenija), je projekt ZLOvenija imel tri konkretne cilje: 1. sprožiti debato o problematiki sovražnega govora; 2. opozoriti ljudi, da je splet javni prostor in da imajo njihove besede pomen in težo, tako za okolico kakor tudi za njih same; in 3. nastaviti zrcalo in obsoditi sleherno nestrpnost in nasilje. Odzivi na nastali projekt so bili številni, a ne enoznačni, in zdi se, da je ZLOvenija odprla veliko več dilem, kot so si pobudniki predstavljali. Identifikacija napadalnih izjav, ki so bile sprva zamejene v manjše in fragmentirane, razpršene kroge, ter njihova koncentracija na enem prostoru sta osebne objave in zasebna mnenja postavili v povsem nov kontekst in jih posledično transformirali: posameznikov zasebni občutek popolne svobode misli in izražanja mnenj se je preobrazil v popolno nasprotje – v javen in omreženim množicam dostopen prostor, ki je izzval splošno začudenje in ogorčenje. ZLOvenija

je tako v dnevni ali dveh postala dežela z obrazi in imeni posameznikov in posameznic, ki so izražali napadalna in sovražna stališča do tujcev.

V smislu družbeno-političnega delovanja pa je ZLOvenija tudi dober primer digitalnega aktivizma. A kot kritično opozarja Veronica Barassi (2015), je za razumevanje in učinkovitost različnih poskusov digitalnega aktivizma ključen ravno družbeni in politični kontekst, v katerem nastajajo, saj so vsakdanje rabe družbenih medijev med aktivisti

Logotip in manifest ZLOvenije

definirane skozi neskončen proces pogajanj z »samoosrediščeno« logiko tehnologij spleta 2.0. Ta proces pogajanj pa se spreminja iz konteksta v kontekst, saj je pogosto odvisen od *medijskega imaginarija* aktivistov ali, z drugimi besedami, od njihove potrebe, da lastne družbenomedijske prakse preoblikujejo glede na politične kulture in projekte. (Barassi, 2015: 14)

Tudi zato je pomen ZLOvenije treba interpretirati skozi širši kontekst, v katerem je nastala: problematičnost medijskega poročanja o prihodu in položaju migrantov, odsotnost obravnave ustreznih vprašanj, napačne odločitve političnih elit in popolno ignoriranje civilnodružbenih pobud, ki *mainstream* medijev niti niso dosegle, so ustvarili okoliščine za pomanjkljivo razumevanje »begunske krize«, obenem pa skozi odzive strahu, panike in neozaveščenosti o problemu migracij spodbujale nastajanje sovražne javne govornice, tudi ali predvsem na spletu. Vse do te mere, da so »rodile« ZLOvenijo kot deželo »nacionalnega sovražnega razpoloženja«, ki so jo sooblikovali dominanten medijski diskurz in konkretne poteze oblasti: Slovenija je, med drugim, postavila žičnate ograje na lastnih mejah in s tem sporočila, da begunci pomenijo grožnjo in nevarnost, pred katero se je treba zaščititi – tudi s nasilnimi sredstvi (več v Kozinc, 2016; Kurnik, 2016).

Nadaljnja posebnost ZLOvenije je njena prostorska in posledično tudi identitetna fleksibilnost, predvsem potem, ko je projekt izstopil iz digitalne sfere v fizični javni prostor. Ko so namreč posnetki iz digitalnega formata prestopili v fizični svet v obliki nalepk, je ZLOvenija dobila nov pospešek: vdor nestrpnega izrazja iz digitalnega prostora, ki deluje kot fizično zamejena in oddaljena simulacija, je prerastel v realni, nemediatiziran prostor, fizična razgaljenost identitet pa je delovala kot objava tiralic za iskanje oseb, ki so prekršile črko zakona. A kot v intervjuju pojasni avtor portala, je bil tovrstni prehod podob z nasilnimi izjavami v fizični javni prostor povsem nepričakovan, je pa pomenil ključni preobrat, četudi je nastal na podlagi drugih pobud.

Nalepke portala ZLOvenija v fizičnem prostoru. © Mladina, Uroš Abram.

ZLOvenija: Manifestna in angažirana intervencija

V nadaljevanju se natančneje usmerjamo na analizo ZLOvenije kot spletne intervencije, in sicer konkretnih pobud in idej ob njenem samem nastanku, pa tudi praks ter izkušenj, ki so avtorje intervencije pripeljali do oblikovanja portala. O praksah, vzorcih delovanja, odzivih na portal in širšem odnosu do projekta sklepamo skozi tiste, ki so ZLOvenijo kot civilnodružbeno iniciativo ustvarili. Zato analizo podajamo s pomočjo izjav, zbranih v vnaprej strukturiranem intervjuju in pripadajočem gradivu.⁸

Pozornost v analizi je zamejena na tri dimenzije portala, skladno z modelom, kot ga je v študiji o družbeni zgodovini družbenih medijev koncipirala van Dijckova (2013). ZLOvenijo zato analitično razgradimo na: a) infrastrukturo, ki vključuje tehnično raven, na b) producente, kar vključuje idejno-družbeno raven ter na c) njene prebivalce, kar se nanaša na praktično-uporabniško raven. Omenjene ravni se v samem fenomenu seveda intenzivno prepletajo, a jih na tem mestu sistematično ločujemo, konceptualno pa razlagamo s pomočjo teorij digitalnega komuniciranja in civilnodružbenega delovanja v kontekstu digitalne kulture. Na vsaki od navedenih dimenzij skušamo identificirati prevladujoče oblike digitalnega komuniciranja in delovanja v okviru ZLOvenije, pri čemer nas še posebej zanimajo distinkcije med individualističnim in kolektivnim, zasebnim in javnim ter digitalnim in fizičnim.

Mediji so sicer ZLOvenijo omenjali z različnimi poudarki: nekateri kot »sodobni javni sramotilni steber« (24ur.com, 6. novembra 2015), drugi recimo z opisom »ko sovražni govor dobi obraz«, nekateri pa precej bolj sarkastično, kot denimo v prispevku z naslovom *Prijazni sosede* (Mladina, 30. oktober 2015). Pobudniki jo razumejo bistveno bolj enoznačno – kot spontano intervencijo, oziroma, kot poudarja sam avtor, »kot nekakšen vzklik oziroma opozorilo na položaj, ki je nastal, ko je bil splet zaradi begunske krize poln sovraštva. ZLOvenija ni bila zastavljena kot širši projekt, bila je precej spontana, nepripravljena, prej ‚napol‘ šala« (avtor ZLOvenije). Kljub spontanosti in nenačrtni izhodiščni formi pa rezultati analize pokažejo, da je projekt imel že vnaprej določene cilje in je temeljil na skrbno izbrani tehnični platformi, vendar so družbeno-politični kontekst in posamezni odzivi na portal pomembno spremenili prvotne prakse tako uporabnikov/državljanov, ki so se na portalu naselili, kot tudi samih avtorjev, ko so se odločali za njegov zaton in umik.

⁸ Osebni intervju je potekal 15. marca 2016 v prostorih FDV in je trajal približno uro in 40 minut. Vprašanja so bila oblikovana v treh ločenih sklopih: 1. začetki in konteksti intervencije, 2. odzivi, udeleženci in prakse portala ter 3. reakcije na projekt in njegov zaton. Za sodelovanje pri intervjuju in odzivnost v vmesnem času nastajanja tematske številke se zahvaljujemo avtorju portala, ki želi ostati anonimen. Uredništvu ČKZ se zahvaljujemo za transkripcijo intervjuja. Pripadajoče gradivo (medijsko poročanje o fenomenu, slikovno gradivo, manifest, logo itd.) so avtorici posredovali nosilci intervencije. V pričujočem prispevku je prikazan le del teh gradiv.

Tehnična platforma: ZLOvenija kot mikroblogerska, multimedijska skupnost

V tehničnem pogledu je intervencija klasičen primer blogerske skupnosti, v kateri potekajo selekcija, zbiranje in distribucija vsebin, a s posebno specifikjo, saj je namenjena predvsem hitremu in preprostem bloganju fotografij. Delovala je na posebej izbrani platformi, imenovani Tumblr⁹, ki v ospredje postavlja ravno vizualnost in preprosto distribucijo sporočil. Ali kot poudari avtor portala, platforma ponuja možnost, da »sugeriraš, pošlješ fotografijo, prosiš za objavo. Vse je na nadzorni plošči. Ti samo poklikaš, kaj lahko gre v objavo in kaj ne« (avtor ZLOvenije).

Prednost izbrane platforme naj bi bila tudi v tem, da omogoča hitro in preprosto nalaganje fotografij, obenem pa omogoča tudi deljenje vsebin znotraj skupnosti. Odločanje o objavi, torej vlogo vratarja, še vedno prepušča tistemu, ki sam blog nadzoruje. Vendar je odločanje o tem, katera sovražna izjava bo postala del ZLOvenije, kmalu prešlo iz samega ožjega centra aktivistične skupine k širšemu občinstvu, ki so ZLOveniji sledili, kar kaže na to, da je »imela učinek množičenja. Se pravi, ljudje so sami iskali in opozarjali na objave« (avtor ZLOvenije), kar je krepilo podobo portala kot skupnostnega truda in omreženih odnosov, ki presegajo ozke individualne interese ali cilje.

Producenti portala: ZLOvenija med množičnim in individualističnim aktivizmom

Množičnost in skupnostna narava ZLOvenije pa nista bili vgrajeni le v sam tehnični izbor platforme, temveč sta delovali kot idejno gibalno same intervencije. Kot je poudaril njen avtor, si je predvsem »želel, da se stvar razširi in doseže čim več ljudi. Da se čim bolj plastično opozori na problematiko sovražnega govora. Seveda pa je močno gibalno tudi občutek zadovoljstva, ko se vsebina, ki jo sproduciraš, razširi po internetu«. Po mnenju Castellsa (2009) smo v sodobnem globalnem kontekstu ravno zaradi novih množičnih platform priče pomembni transformaciji vzorcev informiranja in načinov komuniciranja: »množično komuniciranje sebstva« je namreč postalo prevladujoča oblika sodobne družbenosti. Zanj je značilno, da imajo vsebine oz. sporočila, ki jih samoustvarjajo posamezniki, sposobnost množičnega dosega globalnega občinstva. ZLOvenija je dober primer tovrstnega »množičnega komuniciranja sebstva«, četudi ji umanjka globalna dimenzija, saj je ostala zamejena v nacionalnem kontekstu med drugim tudi zato, ker je portal deloval izključno v slovenščini. Ne glede na to omejitev pa je v ZLOvenijo v izjemno kratkem času priteklo izjemno veliko sovražnih objav:

⁹ Omrežje, nastalo leta 2007, je v lasti Yahoo! in omogoča objavo ter sledenje multimedijskim blogom, ki so bodisi javne bodisi zasebne narave. V juniju 2017 na tej platformi gostuje denimo že več kot 349 milijonov blogov.

Trije smo jih iskali ves dan in vsak jih je naštel lahko deset, petnajst, morda dvajset, nismo pa nujno vseh tudi objavili. Bilo jih je tudi trideset, štirideset na dan, lahko bi jih bilo več. Na začetku smo imeli več bazena, ker si lahko gledal za nazaj. Potem, ko si tiste objavil, si moral čakati na nove. A vsak dan so prihajale nove stvari, čedalje več. (avtor ZLOvenije)

Kljub temu pa Barassijeva (2015: 79) v nasprotju z avtorji, ki v logiki »osrediščenja nase« in »množični komunikaciji sebstva« vidijo demokratične potenciale, opozarja na nujo po »kritični obravnavi povezanosti med spletno samokomunikacijo, individualizmom in kapitalističnim diskurzom«. Po njenem mnenju namreč individualistična avtonomija komuniciranja prek družbenih medijev ne vpliva le na procese politične participacije, temveč tudi na kolektivni proces konstrukcije pomena in interno politiko samih aktivističnih skupin. Zato je odnos med družbenimi mediji in političnim aktivizmom ravno rezultat »pogajanja samih aktivistov o ‚nase osrediščeni‘ logiki tehnologij spleta 2.0« (ibid.). Če torej ZLOvenijo pogledamo s te pozicije, je nase osrediščeno logiko družbenih omrežij izkoristila pri graditvi enovite platforme z lastnim imenom, logotipom in pripadajočim manifestom, vendar je tako centraliziran sistem uporabila za komuniciranje vsebin in objav, ki so nastajale »zunaj sebe«. Lahko bi celo rekli, da je ZLOvenija prej kot primer množičnega komuniciranja *sebstva* primer množičnega komuniciranja *drugih skozi sebe*.

Avtorica tudi opozarja, da je pri etnografskih analizah digitalnega aktivizma treba spoznati, kakšen »medijski imaginarij« oblikujejo aktivisti in kaj si predstavljajo, da z medijskimi tehnologijami v danem kulturnem in političnem kontekstu »počnejo«. Če ZLOvenijo analiziramo iz tega zornega kota, ugotovimo, da je vpeta v presečišče med idejo množičnega aktivizma ter javne obveščenosti na eni strani in individualizma ter odgovorne pozicije posameznika na drugi. Portal je namreč izhajal z namenom, »da se stvar razširi in doseže čim več ljudi«, kot pravi intervjuvanec, obenem pa »da se čim bolj plastično opozori na problematiko sovražnega govora« (avtor ZLOvenije). Gre torej za aktivistično razumevanje družbenih omrežij, ki kolektivno ozaveščajo širše množice na hiter in učinkovit način, vendar se pri opozarjanju na problematiko sovražnega govora omejijo na individualno raven posameznikov, državljanov, uporabnikov. Zato je tudi selekcija objav temeljila na iskanju podobnih vsebin ob jasni predpostavki, »da so izjave, ki smo jih izbrali, tako očitno sovražne, da nihče ne bi mogel dvomiti, da niso« (avtor ZLOvenije).

Državljeni ZLOvenije: samomodificirana egocentrična javnost

Portal je torej temeljil na namerni identifikaciji *individualnih oseb*, pri čemer je bila ZLOvenija radikalna, saj so se avtorji obranili z vnaprej varovano anonim-

nostjo, druge pa izpostavili »z imenom in priimkom ter sliko« (avtor ZLOvenije). Izpostavljeni so torej posamezniki kot osebe, pri čemer so avtorji intervencije zatem, ko se je portal »prijel« in je nanj pritekalo vsak dan več spornih izjav, ki so jih pošiljali drugi angažirani uporabniki, zgolj »filtrirali« med tistimi, ki so se jim zdele res primerne.

Selekcija objav pa ni potekala naključno, temveč je morala zadostiti trem vnaprej zastavljenim merilom: prvič, morala je biti *javne narave*, kar pomeni, da je objava morala biti del javnega in ne zasebnega omrežja posameznika. V tem pogledu ni šlo za objavo »prijatelja, iz katere pozneje ustvariš neki posnetek zaslona, ampak je že objavljena na eni od javnih strani«. Osebe torej ne nastopajo kot šele razkriti uporabniki, iz lastnih vase usmerjenih in zaprtih prostorov, temveč so bile v omrežju Facebook že v izhodišču prezentirane kot javni profili. Drugo merilo izbora izjave je bila *eksplicitna nasilnost vsebine* v sami objavi, kar pomeni, da je »eksplicitna v svojem grozodejstvu: eksplicitno govori o Hitlerju, o nacizmu, zažiganju, pobijanju, klanju in tako naprej«. Izbrane izjave so po mnenju avtorja ZLOvenije tipični primeri sovražnega govora, četudi so šele sčasoma postajali čedalje bolj pozorni na nejasne meje med rasističnimi, sovražnimi oz. nasilnimi izjavami: »S stopnjevanjem akcije in čedalje večjo pozornostjo, ki jo je doživljala, smo začeli bolj paziti na to, kaj se objavlja. Ampak definitivno gre za sovražni govor« (avtor ZLOvenije). In tretjič, pri selekciji objav je bila ključna ravno *vsakdanjost vizualnih podob*, ki se je tudi svojstveno modificirala oz. prilagajala, saj, kot opozori avtor, »nismo vedno vzeli samo profilne slike, ampak smo pobrskali po profilih, seveda le tisto, kar je bilo javno dostopno« (avtor ZLOvenije).

Na podlagi izbranih kriterijev selekcije je v ZLOveniji pristalo nešteto posameznikov in posameznic, pri čemer so si avtorji

prizadevali zajeti čim širši spekter, od mladih do starih, žensk in moških (...) bolj prebivalci ruralnih območij Slovenije, nagnjeni v desno, mogoče malo bolj verni. Morda nižji srednji sloj prebivalstva, ki ga družijo predvsem nekakšen strah, da bo ogrožen še ta skromen način življenja, ki ga pač imajo. (avtor ZLOvenije)

Pridobljeni rezultat tovrstne selekcije – same državljanke ZLOvenije – je mogoče opisati na različne načine: lahko gre za sovražnost, ki denimo izhaja iz socialne stiske, kot poudarja sam avtor portala, ko osebe »nimajo odkrito razdelane fašistične ideologije in mnenj, temveč je to odraz nekega položaja, družbenega in širšega, v katerem se nahajajo«. Lahko gre za impulz krivice, »češ, država skrbi za begunce, za nas pa niso poskrbeli, pa smo državljani Slovenije«, v katerem se skriva tudi latentni nacionalizem. A z vidika problematičnih posledic družbenih omrežij, ki potencirajo ekstremizem, skupinsko polarizacijo in družbeno fragmentacijo (glej npr. Sunstein, 2001), lahko ZLOvenijo interpretiramo tudi s konceptom egocentričnih javnosti. Po mnenju Rojasa (2015) gre za skupnosti »srednje ravni,

razširjene skozi teme in prostor, manj goste in bolj heterogene kot majhne skupine, kot skupnosti šibke pozornosti in omrežne fenomene» (Rojas, 2015: 94). Egocentrične javnosti torej niso reprezentativni deli splošne populacije, temeljijo pa na družbenem omrežju, v katerem ima posameznik središčno vlogo, saj temeljijo na družbenih interakcijah, ki jih posameznik generira skozi različne življenjske poteke (ibid.: 95–96). Z vidika prostora niso nujno lokalno centrirane javnosti, so pa spodbujene z multiplimi lokalnostmi. Predvsem pa so omrežne narave, kar je ključnega pomena pri izmenjevanju njihovih informacijskih poti ter potencialih za družbeno mobilizacijo.

Izkušnje na portalu ZLOvenija pa so pokazale tudi na možnost transformacije prvotno skrajno polariziranih in ekstremističnih stališč, ko oz. če so v sam medijski sistem izražanja vključeni določeni pogoji: ravno javnost in transparentnost ter multimedijaska ekspresivnost objav so dosegle pomemben učinek in pripomogle, da skrajna stališča, razpršena v raznotera omrežja, skozi sistematično koncentracijo v eno samo »egocentrične omrežje«, ki je bila opremljena še z javno identifikacijo oseb, dosežejo verižni samoumik spornih vsebin. Portal je namreč vpeljal strategijo »samoodstranjevanja«, ki pa je šele v drugi, modificirani obliki, dosegla svoj namen. ZLOvenija je torej doživela podobno preobrazbo, kot je v enem od poskusov aplikacije egocentričnih javnosti na ekstremistična vedenja v digitalnem kontekstu pokazala študija Magdalene Wojcieszak (2015). Po njenem mnenju egocentrične javnosti družijo namreč še tri lastnosti: presegajo geografske meje, so ekspresivne in javne (Wojcieszak, 2015: 103–104), vsaka od omenjenih lastnosti pa lahko bodisi zmanjšuje intenzivnost ekstremističnih mnenj in pripomore k moderaciji vedenja ali nasprotno, ekstremizem pospeši.

ZLOvenija je dokazala, da se ekstremizem lahko pod nekaterimi pogoji tudi samoumakne. Ali kot pojasni intervjuvanec sam:

Avtorje, ki so se znašli na portalu, smo pozvali, naj pošljejo svojo obrazložitev, zakaj nočejo biti več na portalu. (...) Na podlagi tega poziva je bil odziv precej boljši. Kot da bi ljudem dali možnost katarze, neko možnost spovednice. Da se ne počutijo pod pritiskom, da se morajo javno opravičevati, ampak da zgolj napišejo, zakaj so se zmotili, zakaj za svojo izjavo ne stojijo več. (avtor ZLOvenije)

Posledica v portal vpeljane spovednice naj bi bilo iskreno obžalovanje oseb za posamezne izjave, pospremljene predvsem z intimnimi in neracionalnimi razlogi: »Da jih je strah za svojo družino, da jih je strah za svojo situacijo, da se zavedajo, da je to, kar so zapisali, iracionalno. Da ne želijo nikomur nič slabega. Da niso takšni, kakor jih izjava prikazuje.« (avtor ZLOvenije)

ZLOvenija v fizičnem prostoru: anonimnimi aktivisti in javno razkriti nestrpneži

Pomemben učinek na transformacijo zmotne percepcije državljanov ZLOvenije, da je vsaka izjava, podana na omrežju Facebook, zasebna in drugim nedostopna, je imela še ena javna intervencija, ki je nastala pod neposrednim vplivom ZLOvenije, a na pobudo drugih akterjev. Kmalu po vzpostavitvi portala so namreč določeni obrazi ljudi s pripisanimi izjavami sovraštva pristali še na javnih površinah v obliki nalepk, ki jih je bilo mogoče videti in brati na avtobusnih postajah, trgih, ulicah. Osebe so postale vidne tudi tistim, ki v družbena omrežja niso vpeti, obenem pa je prenos obrazov in fotografij prebivalcev ZLOvenije v fragmentirano polje fizične dostopnosti pripomogel ne le k prepoznavnosti same intervencije, temveč tudi k njeni vsebinski nadgradnji, saj je ZLOvenija s tem postala tudi predmet medijskega poročanja.

ZLOvenija je s tem pokazala, da je moč digitalnih omrežij torej toliko večja, kolikor intenzivno se dogajanja znotraj njih prepletajo s konkretnimi praksami, ki izhajajo tudi iz fizičnega sveta, oz. da imajo civilnodružbene akcije večji doseg in učinek, ko že tako navidezne in prepletene meje med spletnim in nespletnim svetom načrtno zabrišejo:

Dejansko je na enem stebru na ulici verjetno manj ljudi videlo tisto osebo kot pa na spletu, ko so objavo vsi zaznali in se zgražali. Ampak šele s tem, ko je bila nalepljena v fizičnem svetu, takrat jih je zares zmotilo. (avtor ZLOvenije)

Eden najpogostejših očitkov samim tvorcem spletnega portala se je s tem še okreplil: skrivanje za lastno anonimnostjo je iz perspektive tistih, ki so se kot nestrpni državljani znašli v ZLOveniji, delovalo dvolično in manipulativno. A kot trdijo avtorji pobude, je bila odločitev za anonimnost predvsem samoobrambni ščit za varovanje pred morebitnimi napadi, grožnjami in diskreditacijami. In kot potrjuje pogovor z idejnim vodjem iniciative ZLOvenija, so žrtve napadov bili mnogi, ki so o ZLOveniji zgolj pisali.

Sklep

Kot spletna intervencija, ki je sicer (pre)hitro zamrla, je ZLOvenija uresničila vse prvotno zastavljene cilje (glej sliko 1), saj je uspešno dosegla samoumik sovražnih izjav nestrpnih uporabnic in uporabnikov Facebooka. A obenem je dosegla bistveno več: opozorila je na odgovornost vrste drugih družbeno-političnih sfer, ki so pri reševanju tega problema povsem odpovedale.

ZLOvenija je zagotovo edinstven primer lokalnega aktivističnega odziva v digitalnem okolju, zato bi si poleg pričujoče diskusije zaslužila še številne nadaljnje analize. Ne nazadnje je nekaj tematik in konkretnih dilem, ki jih je ZLOvenija

razprla, ne zgolj v odnosu do (ne)moči digitalnih družbenih omrežij in političnega delovanja, ostalo povsem odprtih. Delno jih ponuja tudi sam intervju, ki obravnava še številne druge relevantne vidike: denimo nejasen odnos klasičnih/tradicionalnih medijev do digitalnih pobud in pomanjkljivo medijsko poročanje o tovrstnih fenomenih; socialna in družbeno-kulturna ozadja, ki uporabnike družbenih omrežij »silijo« v ekstremistična vedenja in sovražnosti do drugih; ali pa politični kontekst, ki do različnih manjšin nenaklonjeno in do tujcev sovražno mnenjsko klimo soustvarja, po drugi strani pa politični eliti celo dopušča, da molči in se o tovrstnih primerih javno izpostavljenega sovražnega govora niti ne izreče.

Z vidika samih ustvarjalcev portala je namreč ravno ta vidik ključen, saj, kot med drugim opozarja manifest, ki je še danes dostopen na uvodni predstavitvi portala:

Ta stran ne bi smela obstajati, ker je skrajna, ker je nastala kot odgovor na molk tistih, ki bi morali govoriti, tistih, ki so bili izvoljeni za to, da bodo trezno spregovorili v času, ko bo večini odpovedal razum. Pa niso. (Glej sliko 1.)

ZLOvenija je zato tudi primer civilnodružbenega upora proti napačni ali odsotni politiki, ki v optimističnem duhu slikovito pokaže na to, da se isti medij v istem digitalnem prostoru z istim jezikom lahko uporablja za dosego emancipatorskih ciljev in razvija v demokratične prakse ali pa v ekstremistične in antidemokratične, pri čemer moč ni v tehnologiji sami, temveč v ljudeh, ki jo uporabljajo.

Problem je, da se o tovrstnih primerih, potencialih in rešitvah na splošno tako rekoč nič ali zelo malo govori, tako v nacionalnem medijskem prostoru, kot tudi širše. Nasprotno, v odnosu do novih medijskih platform, še zlasti Facebooka, Snapchata, Instagrama in drugih aplikacij, ki jih razen mlajših, t. i. »digitalnih domorodcev«, večina niti ne pozna, prevladuje diskurz strahu. Posledično se to kaže v ekspanziji pozornosti do »spletnih nevarnosti«, ki ključne rešitve problemov razume izključno v promociji varnih rab, zaščite in nadzora, ne pa tudi v poudarjanju kreativnih, kritičnih in aktivističnih praks, ki jih iste platforme omogočajo.

Literatura in viri

- BARASSI, VERONICA (2015): *Activism on the Web: Everyday Struggles against Digital Capitalism*. London: Routledge.
- BOYD, DANAH M. IN NICOLE B. ELLISON (2007): Social Network Sites: Definition, History and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication* 13(1): 210–230.
- DAHLBERG, LINCOLN (2001): Extending the Public Sphere through Cyberspace: The Case of Minnesota E-Democracy. *First Monday* 6(3). Dostopno na: <http://firstmonday.org/article/view/838/747> (18. junij 2017).
- DAHLGREN, PETER (2009): *Media and Political Engagement: Citizens, Communication and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- DAHLGREN, PETER (2013): *The Political Web: Media, Participation and Alternative Democracy*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- GIL DE ZUNIGA, HOMERO (2009): Blogs, Journalism and Political Participation. V *Journalism and Citizenship: New Agendas in Communication*, Z. Papacharissi (ur.), 108–123. Oxford, New York: Taylor & Francis.
- GIL DE ZUNIGA, HOMERO (UR.) (2015): *New Technologies and Civic Engagement*. London: Routledge.
- GIL DE ZUNIGA, HOMERO IN SAIF SHAHIN (2015): Social Media and Their Impact on Civic Participation. V *New Technologies and Civic Engagement*, H. Gil de Zuniga (ur.), 78–90. London: Routledge.
- GILLESPIE, TARLETON (2010): The Politics of Platforms. *New Media & Society* 12(3): 347–364.
- GLYNN, CARROLL J., MICHAEL E. HUGE IN LINDSAY H. HOFMANN (2012): All the News that's Fits to Post. *Computers in Human Behaviour* 28(1): 113–119.
- GURAK, J. LAURA (1999): The Promise and the Peril of Social Action in Cyberspace: Ethos, Delivery and the Protests over Market Place and Clipper Chip. V *Communities in Cyberspace*, M. A. Smith in P. Kollock (ur.), 243–263. New Haven: Yale University Press.
- HACKER, L. KENNETH IN JAN VAN DIJK (2000): *Digital Democracy*. London: Sage.
- HAGUE, N. BARRY IN BRIAN D. LOADER (1999): *Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age*. London: Routledge.
- HARTLEY, JOHN, JEAN BURGESS IN AXEL BRUNS (UR.) (2015): *New Media Dynamics*. Chichester: John Wiley & Sons.
- JENKINS, HENRY, RAVI PURUSHOTMA, MARGARET WEIGEL, KATIE CLINTON IN ALICE J. ROBINSON (2009): *Confronting the Challenges of Participator Culture: Media Education for the 21st Century*. Cambridge: The MIT Press.
- JONES, STEVEN (1998): *Cybersociety 2.0*. London: Sage.
- KOZINC, NINA (2015): Dehumanizacija za rezalno žico. *Časopis za kritiko znanosti* 43(262): 245–249.
- KURNIK, ANDREJ (2015): »Hvala, ker odpirate Evropo.« *Časopis za kritiko znanosti* 43(262): 225–240.
- MALINA, ANNA (1999): Perspectives on Citizen Democratization and Alienation in the Virtual Public Sphere. V *Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age*, B. N. Hague in B. D. Loader (ur.), 23–38. London: Routledge.
- MIHALIDIS, PAUL (2014): *Media Literacy and the Emerging Citizen: Youth, Engagement and Participation in Digital Culture*. New York: Peter Lang Publishing.
- OBLAK, TANJA (2003): *Izzivi e-demokracije*. Ljubljana: FDV.
- OBLAK ČRNIČ, TANJA (2016): Mladi državljani in institucionalna politika v kontekstu participativne digitalne kulture. *Annales* 26(1): 119–132.
- O'REILLY, TIM (2005): What is Web 2.0: Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software. *International Journal of Digital Economics* 65: 17–37.
- OPAZOVALEC RUDOLF (2015): Neznosna lahkost krutosti. *Kritika konservativna*.

- Dostopno na: <https://kritikakonservativna.com/2015/10/29/neznosna-lahkost-krutosti/> (29. oktober 2015).
- PAPACHARISSI, ZIZI (2009): The Virtual Geographies of Social Networks: A Comparative Analysis of Facebook, LinkedIn and ASmallWorld. *New Media & Society* 11(1/2): 199–220.
- ROJAS, HERNANDO IN DR. (2005): Media Dialogue: Perceiving and Addressing Community Problems. *Mass Communication & Society* 8: 93–110.
- ROJAS, HERNANDO (2008): Strategy versus Understanding: How Orientations Toward Political Conversation Influence Political Engagement. *Communication Research* 35: 452–480.
- ROJAS, HERNANDO (2015): Egocentric Publics and Perceptions of the Worlds around Us. V *New Technologies and Civic Engagement*, H. Gil de Zuniga (ur.), 93–102. London: Routledge.
- SPEARS, RONALD IN LEA MARTIN (1994): Panacea or Panopticon? The Hidden Power in Computer-Mediated Communication. *Communication Research* 21: 427–459.
- VAN DIJCK, JOSÉ (2013): *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. Oxford: Oxford University Press.
- WILHELM, G. ANTHONY (1999): Virtual Sounding Boards: How Deliberative is Online Political Discussion? V *Digital Democracy*, B. N. Hague in B. F. Loader (ur.), 179–194. London: Routledge.
- WOJCIESZAK, MAGDALENA (2015): Internet, Egocentric Publics, and Extremism. V *New Technologies and Civic Engagement*, H. Gil de Zuniga (ur.), 103–121. London: Routledge.
- ZLOVENIJA. Dostopno na: <http://zlovenija.tumblr.com/> (6. marec 2017).

»Premalo ljudi se je vprašalo, kaj govorijo, zakaj govorijo.«

Pogovor z avtorjem internetne intervencije ZLOvenija

Abstract

“Not Many People Were Asking Themselves, What They Are Saying and Why.”

An Interview with the Author of Web Intervention ZLOvenija

The interview is the first systematic and in-depth presentation of an online intervention called “ZLOvenija” (“EVILenia”) through the perspective of its creator, who used social media to demonstrate the unacceptable hate toward migrants crossing Slovenian borders. The focus is placed on the three main questions: 1. What were the motives for the creation of such a portal, what formats were used and what was its main goal? 2. What were the reactions of different publics and what practices were dominant among the users (so-called inhabitants) of “ZLOvenija”? 3. What kind of transformations did the portal experience, what were its effects, and what were the main reasons for its removal? “ZLOvenija” emerged at the end of October 2015 as a network of publicly published and carefully selected hate-speech statements from Facebook users, coupled with their names, surnames and visual images. The portal attracted a considerable amount of publicity, but existed only for a short time. One of the reasons for its removal seems to be the assaults and personal attacks on its authors and other sympathisers.

Keywords: “ZLOvenija”, web intervention, migrant crisis, hate-speech, social media

Povzetek

Pogovor je prva sistematična in poglobljena ponazoritev spletne intervencije ZLOvenija, in sicer skozi perspektivo samega snovalca in idejnega pobudnika, ki je s pomočjo digitalnih omrežij na svojstven način želel opozoriti na nedopustnost razpihovanja sovraštva ob prehajanju migrantov skozi slovensko ozemlje. V intervjuju z avtorjem ZLOvenije je pozornost usmerjena na tri širše sklope vprašanj: 1. Kakšne so bile spodbude za nastanek portala, v kakšnih formatih se je razvijal in kaj je bil njegov primarni cilj? 2. Kakšni so bili odzivi različnih javnosti na sam portal in kakšne prakse so prevladovale med samimi udeleženci/prebivalci ZLOvenije? 3. Kakšne transformacije je doživel sam portal, kakšne učinke je izzval in kakšni so bili ključni razlogi za njegov umik? ZLOvenija je nastala konec oktobra 2015 kot spletišče že objavljenih, a iz odprtih profilov med uporabniki in uporabnicami omrežja Facebook sistematično izbranih sovražnih izjav do tujcev, skupaj z njihovimi imeni, priimki ter dodanimi vizualnimi podobami. Portal je naglo dosegel visoko publiciteto, deloval pa je le kratek čas, saj so se vzporedno širile tudi grožnje in napadi na same avtorje in druge simpatizerje ZLOvenije, kar je bil tudi eden od razlogov, ne pa edini, za njen umik.

Ključne besede: ZLOvenija, spletna intervencija, begunska kriza, sovražni govor, družbena omrežja

Pogovor bi uvodoma začela s tem, kako je ZLOvenija prišla do mene: jeseni 2015 sem prejela vašo elektronsko pošto, v kateri ste se razkrili kot »zloglasnik« avtor iniciative, ki takrat ni več delovala. In kolikor vem, vam je anonimnost uspelo ohraniti do danes. Kljub temu je splošna javnost ZLOvenijo sprejela ne kot idejo posameznika, ampak kot delo kolektiva. Zato me zanima, kaj bova naredila danes?¹ Ostaja idejni avtor še naprej anonimen?

Ja, mislim, da naj bi tako ostalo še naprej. Zdi se mi, da nimam potrebe po razkritju.

Če greva na začetek in sam kontekst iniciative, kako bi sploh opredelili ZLOvenijo? Za kaj je šlo: za projekt, pobudo, upor? Kako bi jo opisali?

Kot neko intervencijo. Pravzaprav kot nekakšen vzklík oziroma opozorilo na položaj, ki je nastal, ko je bil splet zaradi begunske krize poln sovraštva. ZLOvenija ni bila zastavljena kot širši projekt, bila je precej spontana, nepripravljena, prej »napol« šala.

Je torej imela več obrazov?

Zagotovo. Opazili smo, kaj se dogaja, in vsakdo si je mislil: »Fak, kako je grozno.« Poskušal sem čim bolj plastično prikazati nasprotja med izjavami in avtorji samih izjav. Kot neka vizualna intervencija, ki ti da misliti na nekaj, na kar v nekem drugem kontekstu morda ne bi niti pomislil. Če pa vidiš sliko skupaj s citatom oziroma v družbi drugih citatov, doživiš to na čisto drugačen način, kot ponavadi to počnemo na internetu, ko samo »preletimo« zaslon.

Kaj pa je bilo neposredni povod zanjo oziroma v kakšnih okoliščinah je nastala?

Mislím, da je bil objavljen prispevek Borisa Vezjaka na njegovem blogu, kjer je zbral izjave na eni fotografiji, a so bile zgolj izrezane iz Facebooka, kar me je napeljalo na misel, da bi bilo veliko bolje, če bi se izjave povezale še z avtorji teh fotografij. Rad se poigravam z internetnimi viralnimi fenomeni,² imam nekaj znanja in poskušam razumeti, kako te zadeve delujejo. Vedel sem, da je tega verjetno veliko, a šele pozneje sem ugotovil, da je teh izjav res neznansko veliko. Ko sem se odločal za samo formo, smo šli čez nekaj iteracij, kakšna bi morala biti takšna podoba in posamezna objava. Konkretno: da je citat vedno na dnu in da je slika osebe postavljena čez celo stran. Na začetku je bilo v naslovu objave zapisano tudi ime avtorja izjave brez priimka in podatek, od kod prihaja, ker ga s tem še bolj podkrepíš, poosebiš, a smo pozneje to opustili. A to je bila neka osnovna forma.

¹ Pogovor je potekal 15. marca 2016 v prostorih Fakultete za družbene vede.

² Gre za spletne vsebine (ponavadi so to slike, videi, besedila ali spletne strani), ki jih zaradi komične, estetske, izvirne ali kontroverzne vrednosti uporabniki spleta širijo prek svojih komunikacijskih kanalov (podobno kot virus).

Kaj pa ime? Zdi se mi, da ste z njim zadeli žebljico na glavico. Je to vaša pogruntavščina ali ste si ga sposodili iz kakšne druge akcije?

Mislím, da je bil prej objavljen prispevek na portalu Danes je nov dan,³ kjer je bil izraz že uporabljen v kontekstu referendumá glede pravic istospolnih parov. A tudi glede imena smo premišljevali, kaj bi bilo najbolj primerno, kaj bi se zdelo oprijemljivo. Tako je tudi logo, ki sem ga naredil, šel skozi nekaj iteracij, pri čemer mi je pomagal tudi kolega: Triglav in oči skupaj ustvarijo takoj neki sovražni obraz. Zdi se mi, da je dobro izpadlo.

Če pogledava tehnično: intervencija je digitalna, oblikovana na specifični infrastrukturi. Kaj to konkretno pomeni? Kaj moramo znati in kakšne predispozicije potrebujejo uporabniki, da se lotijo česa podobnega?

Tehničnih predispozicij pravzaprav ni. Gre za platformo Tumblr, ki je osnovna blogarska platforma. Ima sicer neke omejitve in je primarno narejena predvsem za bloganje fotografij, a kar se tehničnih predznanj tiče, tu ni nobene umetnosti. Ni ti treba postavljati spletne strani, saj vse gostuje pri njih, poskrbijo tudi za podobo. Ti samo klikaš, izbereš si temo, velikost pisave. Skratka, kar zadeva platformo, je zelo preprosto. Jaz sem sicer po svoje naredil določene stvari, ker imam neka znanja. A pomembnejša je ideja kot pa sama platforma.

Ampak nadgradnje so vseeno bile?

Ja, nekaj truda je bilo treba vložiti v kategorizacijo, potem v dodajanje pisem bralcev in v manifest, a to sem minimalno naredil sam. Sicer nisem programer, vendar je precej preprosto. Bi pa zadeva lahko živela tudi drugje, na Twitterju ali Facebooku ali kakšni drugi podobni platformi. Tumblr se nam je takrat zdel najprimernejši in ker imam še nekaj drugih Tumblrjev, za povsem druge stvari, sem nekako avtomatično izbral to platformo. Tumblr je sicer preprosta najstniška platforma. Znan je po tem, da ga uporabljajo predvsem najstnice za objavlanje fotografij, ki jih najdejo na spletu. To je ena uporabniška skupina. Druga kategorija rabe pa spada bolj v internetno kulturo, kjer se objavljajo razni spletni memeti, kar pomeni, da ni resna blogerska platforma, saj je poudarek na vizualnih vsebinah.

In to je bilo v primeru ZLOvenije ključno.

Tako je. Predvsem pa je zelo hitra. Naložiš fotografijo in klikneš objavo. Niti naslova ti ni treba napisati. Je zelo direktna.

³ Podrobnejše besedilo je dostopno na: <http://agrumen.danesjenovdan.si>.

Je ZLOvenija torej projekt »naredi sam«,⁴ ki je šele pozneje prerasel v kolektivno akcijo?

Recimo. DIY z vložkom ožjih prijateljev, ki sem jih spraševal za pomoč pri člankih in konkretne nasvete: katero ime bi bilo boljše, kateri logotip, kakšna oblika. Pozneje se je na spletu angažiralo precej posameznikov, ki so sproti opozarjali in mi pošiljali objave, ki so jih sami našli. Tako sem sam pravzaprav zgolj kuriral in presojal, katere so ustrezne. Kajti Tumblr ti omogoča, da sugeriraš, da pošlješ fotografijo, prosiš za objavo. Vse je na nadzorni plošči. Ti samo poklikaš, kaj lahko gre v objavo in kaj ne. Ljudje so potem vsak dan pošiljali izjave in mi smo samo filtrirali med tistimi, ki so se nam zdele res primerne. Stvar je torej imela učinek »množičenja« [*crowdsourcing*, op. a.]. Se pravi, ljudje so sami iskali in opozarjali na objave.

Se pravi, da se je iz neke ožje pobude z določenim namenom in specifičnim impulzom generirala »internetna javnost«, ki je pomagala k reprodukciji ZLOvenije?

Tako, ja. Nekakšen učinek skupnosti, kar je zame ena najboljših lastnosti interneta. Sicer je lahko tudi nevaren. Ampak, ko je usmerjen v pravo smer, je lahko zelo dober in učinkovit.

Kaj pa je bil potemtakem njen cilj, kakšna intenca je (za)gnala ZLOvenijo?

Predvsem sem si želel, da se stvar razširi in doseže čim več ljudi. Da se čim bolj plastično opozori na problematiko sovražnega govora. Seveda pa je močno gibalo tudi občutek zadovoljstva, ko se vsebina, ki jo sproduciraš, razširi po spletu. Pač, poskušaš narediti čim boljšo šalo, ki se potem širi, če pa ima še neki pomen, toliko bolje. V tem primeru sem mi je zdelo toliko bolje, da ima ozaveščevalni, družbeno koristen naboj.

Kdaj se torej »rodi« ZLOvenija in kako se na njeno rojstvo odzovejo mediji?

Bilo je na sredo, konec oktobra, kdo se je odzval prvi, se natančno ne spomnim. Na začetku se je razširilo po Twitterju, potem po Facebooku, zatem pa so zagrabili še mediji. Ne vem, če ni bilo celo *Delo* prvo. Na Twitterju sem dejansko tvitnil kar sam, poslal sem tudi blogerju Hadu, ker sem predvideval, da se bo njemu zdelo kul, in je res takoj objavil, pravzaprav še preden sem v Twitter poslal sam. Nekaj dni zatem, ko se je začel lov na avtorja, sem svoj izvirni tvit izbrisal. Zato so tudi Hada obtoževali, ker je bil pravzaprav prvi, saj mojega tvita ni bilo več. Tako so sklepali, da je Had avtor, in pozneje se je moral braniti, saj ni hotel razkriti, kdo sem. To je bil začetek. Mislim, da je zatem *Delo* pograbilo s kolumno, katere avtorica je bila zopet deležna obtožb.

⁴ Gre za izpeljanko iz angleške kratice D. I. Y., ki pomeni *Do it yourself*.

Torej, kdorkoli je deloval kot posrednik, je bil avtomatično sprejet kot avtor?

Vsaj tako se je zdelo na začetku, pa tudi pozneje, ko sem sam dobival različne grožnje. Meni so denimo grozili, misleč da sem skrbnik Facebook skupine »Proti sovražnemu govoru!«, in mi prek Tumblerja pošiljali zasebna sporočila: »Vemo, kdo si, pričakali te bomo.« To je bilo precej srhljivo. Tudi Delovi novinarki so objavili njen domači naslov na spletu.

Posamezniki, s katerimi osebno niti niste imeli stikov, so bili ogroženi?

To je bil tudi eden od razlogov, da smo zadevo zaprli, ker je šlo preprosto pre-daleč. Pa tudi nekaj razočaranja je bilo nad samim odzivom nekaterih mnenjskih voditeljev. Pričakoval bi, da bi drugače, malo bolj trezno gledali na vse to. Ne bom rekel racionalno, ker mogoče je bil ravno to problem, da so mnogi izključno racionalizirali in označili idejo kot napako. Ampak želel bi si, da bi videli mogoče malo širše.

Kaj pa tematsko, kakšni so bili okviri medijskega poročanja o ZLOveniji? Ton, način poročanja?

Večji mediji, ki so pisali zgodbo, so bili večinoma pozitivni, nekoliko bolj naklonjeni. Nihče ni zares kritiziral, temveč so raje izjavili: »Aha, ZLOvenija nastavlja ogledalo.« Razumeli so koncept, to je bilo v redu. Proti so bili posamezni kolumnisti. Prijetno me je presenetila konservativna lista na nekem desničarskem portalu, kjer so objavili precej naklonjeno objavo, refleksijo na to temo. To se mi je zdelo nekako še najpomembnejše, da so se ljudje na desni nekoliko zamislili.

Kaj pa televizija? Ste dobili povabilo na kakšen pogovor?

Dobil sem povabilo na intervju za *Delo*, televizije ni bilo, bila pa je novica na televiziji in mislim, da na *Studio City*, kjer je bil tudi grafit: »I feel ZLOvenija.« Zdi se mi, da je bilo pri 24ur na hitro omenjeno, še posebej v kontekstu nalepk, ki so se začele pojavljati po Ljubljani.

Kako pa je učinkovala ta intervencija v fizičnem prostoru? Morda veste, od kod je prišla?

Mislim, da je bil to ključni moment te akcije, ko je šla zadeva *off-line*, in to popolnoma brez moje, naše vednosti. Še zdaj ne vem, kdo je avtor tistih nalepk. A zdi se mi, da je takrat več ljudi začelo opozarjati na ZLOvenijo, torej že skorajda en teden po tem, ko je bila zadeva na spletu. Takrat je potem vse eksplodiralo. Tudi mediji so začeli pisati, več sovraštva je bilo potem usmerjenega proti meni oziroma avtorjem oziroma proti samemu konceptu ZLOvenije, češ, zdaj pa dobesedno lepimo te ljudi na sramotilne stebre.

Nista se pa nikoli soočili ti dve skupini oziroma ne veste drug za drugega?

Ne. Ne vem. Samo domnevam, kdo bi lahko bil, nekateri, ki sem jih vprašal, pa so zanikali. Po eni strani se mi tako zdi tudi bolje. Ko sem videl, kar so mi prijatelji pošiljali: »Glej, kaj se dogaja!«, je sicer moj prvi občutek bil: »Fak, kam to pelje.« Bilo je kar malo strašljivo. Vendar potem, ko sem prespal in še malo razmišljal, se mi je zdelo, da ni s tem nič narobe. Da je v resnici kvečjemu pripomoglo k opaznosti celotne akcije in okrepilo osnovno sporočilo, ki sem ga želel podati.

Kaj se, vse dokler napisi niso bili nalepljeni v fizičnem prostoru, mnogim ni zdelo nič spornega? Kako bi to komentirali?

Ja, to me pravzaprav preseneča. Dejansko je na enem stebru na ulici verjetno manj ljudi videlo tisto osebo kot pa na internetu, ko so objavo vsi zaznali in se zgražali. Ampak šele s tem, ko je bila nalepljena v fizičnem svetu, takrat jih je zares zmotilo. Na spletu jih ni, ker je pač digitalno, čeprav tam tudi ostane. Ko je enkrat na spletu, je za vedno tam. Definitivno je na internetu tudi večji doseg kot pa na kakšni avtobusni postaji.

Se pravi, da vas je ta prenos iz digitalnega v fizični prostor presenetil, niste na kaj podobnega vnaprej pomislili?

Ne. Sploh nisem pomislil, da bi se to lahko zgodilo. Potem, ko se je, me je presenetilo. Presenetil me je sam odziv javnosti na fizične nalepke in precej mi je dalo misliti.

Časovno je bila intervencija skoncentrirana zgolj na teden, deset dni. Kaj je to pomenilo konkretno, kako so se odvijali tisti dnevi? Je bilo sploh kaj spanja?

Ni bilo tako drastično. Bilo je veliko osveževanja, pritiskanja na tipko »F5«, čakanja na nova sporočila, pa preverjanja, kaj se govori o *hashtagu*⁵ ZLOvenija. Mislim, da je šla stvar gor v četrtek ali celo v petek in delovala do naslednjega četrтка oz. srede. V ponedeljek po vikendu so prišle nalepke. Kmalu zatem smo ugasnili.

Že?

Ja, ker je pač eksplodiralo.

Skratka, zelo kratek čas. Pa poglejva še z druge plati. Gre za platformo, ki gradi na povezanosti v družbenem mediju in na vsebinah, ki jih generirajo uporabniki sami. Se pravi, mogoča ocena se glasi: če ne ni bilo sovražnih objav, tudi ZLOvenije ne bi bilo. Oziroma še huje: brez begunske krize

⁵ Gre za standardiziran način označevanja spletnih vsebin na družbenih omrežjih, ki so tematsko povezane ali sorodne (npr. #Zlovenija).

ZLOvenije ne bi imeli. Je bil torej ta kontekst potreben, da je sploh nastala?

Ja, mislim da. Bili so begunci, lahko pa bi bilo tudi kaj drugega. Moral pa je biti zunanji dejavnik, da je prišlo sovražstvo na plan, da se je manifestiralo tako, kot se je. Predvsem, da je bila tako enormna količina in da so ga izražali povprečni ljudje. Če greš danes na splet iskat sovražne izjave, jih boš z lahkoto našel, ne boš pa jih našel v takšnih količinah kot takrat, ko je nastala panika okoli begunske krize.

Za kakšne številke je dejansko šlo? Koliko je bilo teh objav in še pomembnejše, kako ste jih sploh selekcionirali? Kakšna so bila merila, da se objava naseli v portal?

Objav je bilo veliko. Gledali smo različne novičarske Facebook strani. Pogledal si novico o beguncih in komentarje. Takoj si našel nešteto stvari. Zanimivo je, da se ljudje na Facebooku z imenom in priimkom obnašajo tako rekoč enako, kot recimo na komentarjih na 24ur.com in drugih portalih, za katere vsi vemo, da so precej primitivni, ampak so anonimni. Očitno se je to preselilo tudi na Facebook. To je bil en vir objav. Drugi vir so bile Facebook skupine oziroma Facebook strani, ki so bile vzpostavljene prav z namenom spodbujanja panike oziroma nasprotovanju beguncem. Na profilu »Slovenija, zavaruj meje« je bilo neznansko veliko tega. Izhodiščni kriterij je bil, da je izjava javna, torej ne objava od prijatelja, iz katere potem narediš posnetek zaslona, ampak da je že objavljena na eni od javnih strani. Drugi kriterij je bil, da je čim bolj šokantna, da je eksplicitna v svojem grozodejstvu: eksplicitno govori o Hitlerju, o nacizmu, zažiganju, pobijanju, klanju in tako naprej. Tretje, kar sem upošteval, je običajnost slik. Se pravi, da so to čim bolj vsakdanji ljudje. Namreč, nismo vedno vzeli samo profilne slike, temveč smo pobrskali po profilih, seveda le tisto, kar je bilo javno dostopno. Večina teh ljudi ima namreč odprte profile. Tako smo poskušali narediti čim večji kontrast med fotografijo in citatom. Bolj grozovit citat in bolj običajna oziroma lepa fotografija. Zdi se mi, da je to tudi imelo največji učinek. Našlo se je nešteto slik oziroma izjav ljudi, ki so očitno nacisti oziroma simpatizirajo s simboliko, ampak tovrstnih niti nismo želeli objavljati, kar pač ne bi imelo tolikšnega učinka. Ni tako šokantno, kot če neka mamica govori, da je treba utopiti begunce.

Je bil takšen format selekcije določen že od vsega začetka ali se je glede na objave modificiral?

Ne, mislim, da je oblika nekako držala od začetka. Tudi s prvim naborom fotografij sem iskal prav to. Na začetku smo, kot sem že omenil, poleg objave dodali še imena in kraj. Pravzaprav pa mi je najbolj žal to, da nismo pripeli še samih povezav na objave na Facebooku. Na začetku smo pri nekaj primerih to sicer naredili, a je bilo preveč zamudno. Ne vem, nekako je odpadlo. Tega mi je zelo žal, da nismo vzdržali te taktike do konca, ker bi imelo potem še večjo težo, saj so nekateri nasprotniki govorili, da so izjave zmanipulirane, pa da gre za fotomontažo itd.

Ni pa bilo več povezav na profile, da bi to potrdili?

Tako je. Da bi iskal načrtno povezave za nazaj, bi potrebovali preveč časa. Tako smo povezave potem začeli spuščati.

O kakšnem bazenu izjav torej približno govoriva, številčno?

Trije smo jih iskali ves dan in vsak jih je naštel lahko deset, petnajst, morda dvajset, nismo pa nujno vseh tudi objavili. Bilo jih je tudi trideset, štirideset na dan, lahko bi jih bilo več. Na začetku smo imeli več bazena, ker si lahko gledal za nazaj. Potem, ko si tiste objavil, si moral čakati na nove. A vsak dan so prihajale nove stvari, čedalje več. Ljudje pa so se morda tudi malo samoopozarjali: »Ej, pazi, da ne boš na ZLOveniji.« Vendar večinoma takrat še niti niso toliko opazili, dokler ni res prišlo do tiste eskalacije. Tako da ja, reciva trideset na dan, čeprav je izjav bilo tudi več. Morda se nam nekatere niso zdele dovolj sovražne oz. »primerne«.

To je tudi moje naslednje vprašanje: V kakšnem odnosu so objave v ZLOveniji s sovražnim govorom?

Natančne, pravne definicije sovražnega govora ne poznam in domnevam, da je tu mogoča širša razprava, a zame osebno to je sovražni govor. Pričakoval bi, da so izjave, ki smo jih izbrali, tako očitno sovražne, da nihče ne bi mogel dvomiti, da niso. Ker se je res, kot sem prej poudaril, eksplicitno govorilo o pobijanju, klanju in tako naprej. Dobili smo sicer tudi kakšna sporočila: »Ej, to pa mogoče ni tako sovražno.« Objavljeno smo imeli recimo neko punco, ki piše: »Joj, ti begunci, saj nas bodo žive požrli.« Nekdo je napisal, da to pa ni zares sovražni govor, da dekle samo izraža »neracionalni strah«. Tako da, ja, nekatere objave morda res niso bile eksplicitno sovražne. S stopnjevanjem akcije in čedalje večjo pozornostjo, ki jo je doživljala, smo bolj začeli paziti na to, kaj se objavlja. Ampak definitivno gre za sovražni govor.

Kako bi opisali prebivalce ZLOvenije? Kaj imajo skupnega, imajo kakšen »jasen« profil?

Težko bi jih opisal. Po eni strani smo se trudili zajeti čim širši spekter, od mladih do starih, žensk in moških. Zdi se mi, da so bili bolj prebivalci ruralnih območij Slovenije, nagnjeni v desno, mogoče malo bolj verni. Morda nižji srednji sloj prebivalstva, ki ga družijo predvsem nekakšen strah, da bo ogrožen še ta skromen način življenja, ki ga pač imajo.

Je bilo med njimi zaznati splošno nezadovoljstvo?

Ja, po mojem mnenju je to nezadovoljstvo glede lastnega družbenega položaja, ki se potem pač manifestira skozi napad na neko tretjo osebo. Oziroma na neki tuji element, zunanji dejavnik, skozi katerega laže usmeriš svojo jezo, jo lahko artikuliraš. Pač rečeš, da boš to zažgal in bo potem mir. Soočiti se s svojim družbenim statusom je pa precej bolj kompleksno in težje.

In kakšna je njihova vizija družbe? Kakšna bi morala biti Slovenija za te, ki so pristali v ZLOveniji?

Ne bom rekel, da imajo težnje po neki veliki beli Sloveniji. Predvsem se mi zdi, da to bolj izhaja iz socialne stiske. Nimajo odkrito razdelane fašistične ideologije in mnenj, temveč je to odraz nekega položaja, družbenega in širšega, v katerem se nahajajo.

Se pravi družbena deprivilegiranaost, socialna odmaknjenost, revščina? Občutek nemoči, da se stvari dogajajo nekje zunaj?

In potem ta impulz, češ, država skrbi za begunce, za nas pa niso poskrbeli, pa smo državljani Slovenije. Krivica. Da se jim dogaja krivica. Tega sentimenta je bilo veliko zaznati.

Kaj pa starost in spol prebivalcev ZLOvenije?

Starost je bila precej raznolika, morda malo starejši ljudje, tam nad štirideset, recimo. Predvsem tisti, ki se ne zavedajo toliko, da imajo zares odprte profile in kaj to sploh pomeni. In malo več moških kot žensk.

Reakcije na ZLOvenijo niso bile samo medijske ali pa spletne, odzvali so se tudi avtorji sami. Kakšni so bili njihovi odzivi in kako ste vi reagirali nanje? Ste jih sploh pričakovali?

Ne bom rekel, da nismo pričakovali. Vedeli smo, da bo marsikoga zmotilo, če bo videl sebe gori. Zato tudi anonimnost.

Kot samozaščita?

Ja. Portal je bil ustvarjen v sklopu platforme, kjer te ne morejo izslediti. Tudi iskanje IP-jev in naslovov ne pomaga, ker ne moreš vedeti, kdo stoji za tem. Ne moreš niti do maila oziroma zelo, zelo težko. Saj so poskušali, kolikor smo opazili. Obenem smo pustili odprto možnost pošiljanja zasebnih sporočil. To je bil eno-smerni kanal, kjer se je pojavljalo veliko tega. Potem smo uvedli nov mehanizem: objavili smo poziv, kako se (samo)odstraniš, če se najdeš na ZLOveniji – moraš se javno opravičiti na svojem Facebook profilu in poslati posnetek objave oziroma povezavo do javnega opravičila.

In to je bila vstopnica za samoizbris?

Tako je. Vendar tega ni naredil nihče, čeprav smo možnost objavili že drugi ali tretji dan. Nanjo ni bilo odziva oziroma so bili ti sovražni, češ, kaj se pa greste, da se moram zdaj jaz opravičevati, in tako naprej. Veliko, ogromno pa je bilo izjav podpore. Tudi pisma bralcev smo objavljali, sicer ne vseh, ker so bila nekatera tako primitivna ali do te mere neumestna, da jih preprosto nismo želeli objavljati. Pridržali smo si to pravico in poskušali zajeti kar se da uravnoteženo plat, se pravi izraze podpore in sovraštva. Pozneje, predzadnji ali celo zadnji dan, smo vključili

drugo opcijo opravičila, ki je bila mogoče bolj prijazna: avtorje, ki so se znašli na portalu, smo pozvali, naj pošljejo svojo obrazložitev, zakaj nočejo biti več na portalu. Glede na to, da so bile njihove izjave javne in če na Facebooku stojijo za njimi s svojim imenom in priimkom, sliko in povezavo do slik svojih otrok, zakaj potem, če jih postavimo v kontekst ZLOvenije, nočejo več biti zraven? Na podlagi tega poziva je bil odziv precej boljši. Kot da bi ljudem dali možnost katarze, neko možnost spovednice. Da se ne čutijo pod pritiskom, da se morajo javno opravičevati, ampak da zgolj napišejo, zakaj so se zmotili, zakaj za svojo izjavo ne stojijo več. Sicer je bilo seveda še vedno nekaj takih, »fuck off, ne bomo se opravičevali«, medtem ko se je pri drugih jasno videlo, da so se dejansko zamislili, da jim je bilo zares iskreno žal. Zapisali so prav to, o čemer sva prej govorila, da jih je strah za svojo družino, da jih je strah za svojo situacijo, da se zavedajo, da je to, kar so zapisali, iracionalno. Da ne želijo nikomur nič slabega. Da niso takšni, kakor jih izjava prikazuje.

Katerih odzivov je bilo največ?

Ja teh, skesanih.

In hkrati tudi prizadetih?

Tako je, in tovrstne smo tudi vse objavili. Še danes so gor. Zbrisali smo le njihova imena. Zagotovo se niso čisto vsi oglasili, bili pa smo zelo presenečeni nad odzivom. To je bil res eden najboljših občutkov v življenju, ko so začela prihajati pisma skesanosti. Ta poziv smo namreč objavili ravno na dan, ko je bilo največ medijske pozornosti, največ obiska, največ buma. Seveda nismo pričakovali takšnega odziva, sploh glede na skromen odziv na prejšnji poziv, ko se je bilo treba opravičiti in ni nihče ničesar poslal. Ampak tokrat se je kar valilo. Res si lahko videl, da je ljudem hudo. Zasmilili so me mi.

Ali kot bi rekli s pomočjo znane risanke, ponudili ste pojočo travico: »Pihni vanjo in če bo zaigrala ...« Vas je tak odziv presenetil?

Ja, zelo. Kar je bil še dodaten razlog, da smo stvar umaknili, ker smo videli, da je ljudem res žal in da je učinek dosežen. Če bi vlekli še naprej, bi to razvodenelo. Oziroma niti ne bi bilo prav, da bi igrali neko avtoriteto, da bi mi presojali, kdo je skesan in kdo ni. Hoteli smo jim le dati možnost. Mnogi so nas pozneje pozivali, naj bo ZLOvenija vseskozi odprta, naj deluje kot »pes čuvaj« in naj nenehno objavljamo ljudi. Naj vseskozi ostane tudi mehanizem, kjer se mora človek pokesati in se ga potem lahko izbriše. A ne bi se mi zdelo prav. Kdo sem zdaj jaz, da bi se to šel? Kdo mi daje avtoriteto? In verjetno niti na dolgi rok ne bi dosegli takšnega učinka, kot smo ga s tem, ko se je tako rekoč na vrhuncu vse zaprlo.

Kaj pa odzivi političnih elit, vas je posebej podprla kakšna politična stran-ka ali nasprotno, diskreditirala?

Ja, mislim, da ni bilo nekega odziva politike. Morda je kak politik kaj tvtinil ali

podprl ali komentiral. Ampak kakšnih javnih odzivov ni bilo. Mi smo si najbolj želeli, ne samo zaradi ZLOvenije, ampak zaradi vsega, kar se je dogajalo, da bi se odzval predsednik države oz. parlament, to smo potem tudi napisali v tistem manifestu, da bi malo pomiril te strasti. Ker se nam je zdelo, da če kdo, ima predsednik države to vlogo.

In se je?

In se ni. Celo potem, ko ga je parlament pozval k izjavi o širjenju sovražnega govora, je bila njegova pozicija tako medla in tako prozorna, da smo bili res razočarani. Zelo slabo.

Kaj pa nevladniki oziroma civilne pobude, se spomnite kakšnih pisem podpore? Je bilo tukaj drugače ali so bile reakcije podobno medle?

Čisto natančno se ne spomnim, da bi nas podprla katerakoli organizacija. Vem, da sem zasledil predstavnike kakšnih organizacij tвитati ali javno podpreti, da pa bi kdo javno objavil obvestilo, neko izjavo, tega se ne spomnim. Je pa bilo nekaj podpore posameznih predstavnikov.

Posameznih oseb?

Prijateljica mi je rekla, da je bila zadeva celo omenjena na evropski ravni, konkretno v European Agency for Fundamental Rights. Mislim, da je to nevladna organizacija. Ko je bilo vsega že konec, naj bi ZLOvenijo tudi predstavili Evropski komisiji kot primer boja proti sovražnemu govoru. Tako da, to se mi je zdelo super.

Da je pljusnilo čez naše meje?

Mislim, saj je pljusnilo onkraj tudi drugače. Kmalu je naši sledila hrvaška različica ZLOvenije – Lijepa naša,⁶ kakor so jo imenovali. Pravzaprav so skopirali koncept. Tumblr, popolnoma ista forma, vse enako. S podobno rednimi objavami in bilo je tudi nekaj medijskega odziva, zgražanja. Začeli so dva, tri dni po našem zagonu, a mislim, da so tudi sami potem zaprli, vendar malo pozneje. Niso pa doživeli toliko odziva kot pri nas.

Pa ste sploh imeli kakšno verzijo ZLOvenije v tujem jeziku?

Ne, bila je izključno v slovenščini.

Tretja ciljna skupina, ki je nisva omenila, so begunci sami. Ste dobili z njihove strani ali pa s strani nekoga, ki je prostovoljno skrbel za begunce, kakšen odziv?

Ne. Prijatelji, ki so v krizi pomagali prostovoljno, so mi izrazili podporo. To definitivno. Prav od beguncev pa ne. Dvomim, da je to seglo do njih. Pa upam, da tega

⁶ Dostopno na: <http://lijepanasa.tumblr.com/>.

sploh niso videli. Kar je pravzaprav ironično, da so ravno oni kot žrtve neki odtujeni oziroma abstraktni dejavnik, ki je povzročil refleksijo med nami, med državljani Slovenije. Čeprav je problem zares drugje. V našem odnosu do njih.

Nekaj groženj, ki so jih doživljali z ZLOvenijo povsem nepovezani akterji, sva že omenila. Kaj pa vi osebno? Ste morali iskati kakšno pravno pomoč, se kam zateči zaradi ZLOvenije?

Ja, pravni nasvet smo poiskali glede avtorskih pravic in tega. Sicer je bil precej dvomljiv, ni bilo povsem eksplicitno. Zadeva je namreč precej kompleksna, kot nam je razložil pravnik. Tudi v javnosti se je debatiralo, ali je to pravno sporno ali ne. Načeloma nam je bilo rečeno, da ni, in glede tega smo bili malo bolj pomirjeni. Čeprav sem potem sam bral, da je mogoče pravno sporno, ker se podatki obdeležujejo. Se pravi, da niso samo objavljeni, temveč so bili dejansko zmanipulirani. Slika je bila dodana citatu. Vendar mislim, da je potem tudi Nataša Pirc Musar in še nekdo javno objavil, da dejansko ni sporno. Zdela pa se mi je precej siva cona. Glede tega, da bi me našli in grozili, pa sem ostal dokaj samozavesten, saj bi bilo zelo težko. Čeprav so se pogovarjali, kako prek sledenja IPjev in teh zadev dostopiti do avtorja, a sem vedel, da tega ne morejo narediti. Razen če bi policija Tumblrju rekla, da mora posredovati.

Zaradi kakšnih kršitev?

Tako, ja. Nekako sem upal, da se to ne bo zgodilo. Zdela se mi je bolj malo verjetno. Oziroma tudi če bi slovenska policija od Tumblrja to zahtevala, dvomim, da bi Tumblr temu ugodil oziroma bi verjetno precej dolgo trajalo. Ko so grozili drugim ljudem in ko sem dobival sporočila, naslovljena na druge, mi je bilo seveda hudo zanje. Še najbolj me je prestrašilo, ko sem zasledil objavo na 4chanu⁷. To je nekakšno spletno podzemlje. Tam imajo svoj forum in del tega foruma je namenjen tudi kritiziranju, kar sami imenujejo Vojska družbene pravičnosti. Kratica je SJW (Social Justice Warriors). V osnovi je spletna oznaka za ljudi, ki se borijo za socialne pravice na spletu. A to je žaljivka, češ, da so takšni ljudje pretenciozni, da so odveč, da so slabiči, itd. Del foruma je namenjen tovrstnim objavam in žaljenju teh ljudi oziroma takšnih objav. In tam so slovenski uporabniki predstavljali ZLOvenijo, češ, pogledjte, kaj se gredo naši »social justice warriors«. Bilo je precej mednarodne podpore – dajmo jih izslediti, fizično pretepsti itd. No, pri tem mi je bilo še najbolj neprijetno, ker se mi je zdela, da morda lahko zares neka mednarodna hekerska scena pride do tega. Ker slovenski desničarji me niso toliko skrbeli.

Pritisk od zunaj se je zdel bolj realen?

Ja, to se mi je zdela najbolj grozljivo, ta nekakšna podzemna hekerska spletna sfera.

⁷ Gre za konkretno ime spletne strani oziroma skupnosti, ki deluje na omenjenem spletnem forumu.

Se pravi, da so tovrstne intervencije lahko tudi tvegane. Kako se torej obvarovati? Kje tičijo nevarnosti in kako se zavarovati pred njimi?

Ne vem. Trenutno nimam jasnega odgovora. Ker po eni strani sem precej razmišljal, da bi se tudi javno izpostavil že med samo akcijo. Se mi zdi, da bi to bila morda rešitev, ker bi s tem preusmeril pozornost nase, stran od drugih. In če bi se potem meni kaj zgodilo, potem bi bilo res sporno. Obenem imam občutek, da ljudje vseeno niso tako nasilni, da bi dejansko res kdo kaj naredil. Morda bi mi kdo vrgel kamen v šipo. Seveda tudi tega ne bi hotel. Ampak zdelo se mi je, da ni kakšne prave nevarnosti. Čeprav, po drugi strani, najbrž ni dobro tvegati. Kako se opremiti proti temu, nimam nekega jasnega odgovora. Internet omogoča neko stopnjo anonimnosti in pri takih situacijah se jo spleta izkoristiti. Zdaj, ali je to prav ali narobe? Mnogi so to ocenili kot problematično. Češ, vi izpostavljate ljudi, ne poveste pa, kdo ste. Če bi bil izpostavljen z imenom in priimkom ali pa če bi bila to kakšna organizacija, bi zadeva morda imela neko večjo težo, bolj legitimno.

Kaj pa vaše domače okolje? Je bilo tozadevno kolegialno in podporno? Ali ste doživeli na tej ravni kakšen drug obraz, mogoče strah?

Ne, mislim, da ne. Nisem srečal še nikogar, ki bi imel kaj proti načinu oziroma samemu konceptu. Kvečjemu so bili izrazi podpore. Mogoče je to moja družba, ki je tako usmerjena. Marsikomu sem povedal, širšemu krogu pa ne. Pač tisti, ki so vedeli, so me podpirali. Če bi mi ljudje govorili, da raje ne, potem bi si gotovo premislil. Se pravi, nekako je to nastalo skupaj s prijatelji. Razvilo se je iz internetne šale.

Kdaj ste nekako zares začutili, da je čas, da ZLOvenijo umaknete? Kaj je bil prvi impulz, ki je narekoval to smer, in kaj je bil dejansko razlog za umik?

Bil sem že na robu, da bi jo umaknil že nekaj dni pred tem, ko smo jo dejansko umaknili. Ampak smo nekako rekli, dajmo, pustimo še malo. Impulz je bil ta, da je stvar res zelo prerasla s tistimi nalepkami. Pritisk se je vsak dan samo stopnjeval. To je bil eden od razlogov. Pa še ta refleksija, da je mogoče učinek dejansko dosežen. Da bomo morda imeli boljšo zapuščino, če se stvar umakne na vrhuncu, kot pa da razvedeni. In ta sporočila uporabnikov, ki jim je bilo res žal. Razmislek o tem, kakšen učinek je imela njihova objava na ZLOveniji v njihovem življenju. Se pravi, kaj si bodo mislili njihovi bližnji, nadrejeni, njihovi otroci, prijatelji. Oziroma koliko pritiska so morali sami doživeti zaradi tega. Vemo, kako nevarno je lahko spletno nadlegovanje. Tudi ta razmislek je bil eden od dejavnikov.

Kako »slovenska« sploh je ZLOvenija? Zanima me, ali je bil kakršenkoli projekt pred ZLOvenijo, po katerem ste se zgledovali?

Stvar je nastala spontano. Pred tem niti nisem bil pozoren niti nisem vedel za kakšno drugo tako akcijo. Zdi se mi, da je stvar precej univerzalna, ker gre za tako preprost koncept, da se ga je verjetno kdo drug že spomnil. V Braziliji so imeli

podobno akcijo, ki jo je pripravila celo država, in mislim, da v Nemčiji tudi. Na oglasnih panojih, sicer so zameglili obraze in imena, so na podoben način opozarjali na sovražnost. Naša akcija je bila mogoče malo bolj radikalna v tem, da smo jo izpeljali anonimno in da smo izpostavili ljudi z imenom in priimkom ter sliko. Zdi se mi, da je to imelo tudi večji učinek. Drugače pa ja, ne pomnim, da bi pri nas obstajala kakšna druga podobna akcija.

Pa poskusiva pogledati še na eno plat ZLOvenije: če se v njej ne bi pojavili »navadni ljudje«, temveč bi zbirali podobne izjave nekoga, ki ima težo, ali bi morda zaradi tega, ker so to javne figure, bilo kaj drugače?

Ja, to je bil tudi eden od argumentov nasprotnikov. Oziroma marsikdo je tudi pozneje rekel: »Pa daj, naredi tako, a objavi samo te mnenjske voditelje oziroma politike.« Vendar zadeva ni tako preprosta, ker so ljudje v parlamentu ali pa v javnih izjavah previdni, kaj govorijo. Nihče ne bo javno pozval h klanju, temveč bo to zapakiral v bolj premišljen jezik. Ne bom rekel, da politiki, funkcionarji in mnenjski voditelji ne uporabljajo sovražnega govora. Vsekakor ga ne izražajo, ampak ga spodbujajo in ustvarjajo posredno, v svojih izjavah. Spodbujajo strah in strah malega človeka se potem odrazi v izjavi o klanju, požiganju. Če bi se lotil takega projekta, da bi poskušal zbirati in objavljati izjave nekih ljudi s težo, tudi učinek ne bi bil tako dober, ker ne bi bilo take čustvene reakcije na te izjave. Ker so veliko bolj subtilne, ker so veliko bolj dvomne.

Metaforične, zavite.

Tako. In nikoli ne bi bilo takšnega učinka. Ravno pri ZLOveniji sem upal, da ne bo toliko te polemike, ali je to dobro ali ne. Da se bodo ljudje osredotočali na to, kako strašno je to. Ne pa toliko na vprašanje, ali je zdaj to problematično objavljati ali ne. To je bistveno. To je potem še eno glavnih razočaranj: da marsikdo ni bil pozoren na vsebino ZLOvenije, temveč na metodo oziroma na koncept, da objavljamo male ljudi. Premalo ljudi se je vprašalo, kaj ti ljudje govorijo, zakaj govorijo, kakšni so ti ljudje, kaj to povzroča. Ampak samo – a zdaj se bomo pa tako šli, zdaj bomo pa male ljudi izpostavljali? Ja, očitno moramo, če se to dogaja. Tako da, ja. Za politike bi bilo to precej težje narediti.

Kako pa danes gledate na ZLOvenijo, po enoletnem premoru? Kakšno je vaše videnje ZLOvenije s časovne distance?

Ja, zdaj, ko gledam nazaj, se meni osebno zdi super, da je to uspelo. Pa zdi se mi super, da je dejansko imelo neki učinek, predvsem ta opravičila. Z vsakim minulim dnevom je bilo težje najti same izjave, ker so se ljudje začeli samocenzurirati. Dejansko je to oprijemljiv učinek in na to sem zelo ponosen.

Neke pomisleke ste že omenili na začetku, namreč, da ste pričakovali bolj iskreno reakcijo z določenih strani. Je bilo kakšno razočaranje?

Žal mi je mogoče tega, da ne bi še kakšen dan dlje pustil. Morda bi bilo še malo več pozornosti. Žal mi je, da nismo hkrati objavljali povezav do samih objav. Da bi imela malo večjo težo. Ker to je bil eden glavnih argumentov nasprotnikov, zakaj je to narobe. To je ena stvar. Pa nekateri odzivi mnenjskih voditeljev, ki so bili tako vehementno in tako očitno proti. Dobro se mi zdi, da je zdaj ZLOvenija postala neki, ne bom rekel *hashtag*, a je neki izraz za nekaj. Da se uporablja tudi v drugih kontekstih, ne samo na relaciji do begunske krize. Ko ljudje izražajo nezadovoljstvo nad sodržavljani, ki pač niso strpni, se uporabi. Sicer že dolgo nisem pogledal, kaj se dogaja na Twiterju, ampak od časa do časa kdo napiše, da bi bilo treba ZLOvenijo pripeljati nazaj.

Ravno to je moje naslednje vprašanje: Se bo morda reaktivirala?

Upam, da ne. Da ne bo več takšne situacije. Bi si želel. Zdaj, če se bo zgodilo, recimo, da pride nov begunski val in bi se spet dogajalo podobno, dvomim, da bi imelo enak učinek, če bi akcijo ponovili. Mogoče bi nekaj učinka bilo. Nisem pa prepričan. Meni se zdi zelo pomembno, da se vsaj znanstveno zabeleži. Imel sem že pomisleke oziroma razmisleke o tem, da bi zadevo zapeljal kot umetniški projekt. Zdi se mi, da ima lepo naracijo, vključno s temi opravičili, pa vizualno se da opremiti. Mogoče bi to kdaj naredil. A to bi pomenilo, da bi se moral izpostaviti. Po drugi strani pa nisem zares kakšen umetnik. Tako da ne vem, ali bi šel v to. A zdi se mi, da poleg tega družbenega učinka bi se mogoče dalo. Želel bi si, da nekaj ostane od tega. Ker se mi zdi, da so zdaj ljudje morda že malo pozabili. Pa bi mogoče bilo dobro, da se še koga inspirira.

Bi nemara kako modificirali intervencijo?

Mogoče bi se dalo javno izpostaviti. Mogoče bi bilo dobro, da ta koncept prevzame neka organizacija z avtoriteto. Ali vsaj neka nevladna organizacija ali nekdo bolj kompetenten in primeren za vodenje takega orodja.

Bi jo torej posodili?

Ja, seveda. Koncepta si ne lastim. Tako in tako je to odprta stvar. In hvala bogu, da bi se uporabljala.

SEKSIZEM IN HOMOFORIJA

Govor, ki rani, in razmerja moči: primer LGBTQ+ skupine

Abstract

Injurious Speech and Power Relations: The Case of LGBTQ+ Groups

Definitions of hate speech as a form of speech that aims to upset, injure and insult do not only emphasize intolerant attitudes and verbal aggression, but the minority status of the social groups targeted as well. Despite the acknowledgment of the 'minority status' of social groups, asymmetrical power relations are often overlooked. This particularly concerns cases where the 'minority' status is reduced to a purely numerical relation between the social majority and minority, overlooking the power relations that exist between them. Such a de-contextualization neglects the difference between hate speech and insulting speech, which, in an extreme scenario, can provide a basis for the criminalization of the demands of marginalized groups. This stands in complete opposition to the aim of the regulations of hate speech as proposed by the Council of Europe's definition of hate speech. The present article is a contribution in support of the thesis that hate speech represents a specific form of speech that injures (injurious speech), precisely because of specific material conditions and positions of social groups targeted by hate speech. Hate speech strengthens existing social inequalities. In the analysis, we focus on graffiti with hateful content targeting LGBTQ+ groups and communities, as well as on the practices and tactics of their resistance.

Keywords: hate speech, social vulnerability, violence, tolerance, transgender, LGBTQ+ groups, graffiti

Nina Perger holds a Masters' Degree in Social Pedagogy. She is a researcher and an assistant at the Faculty of Social Sciences. Her research concentrates on power relations between genders, on marginalized sexual and gender identities, and on everyday life of persons with non-normative sexual and gender identities. (nina.perger@fdv.uni-lj.si)

Metka Mencin Čeplak is an assistant professor of social psychology and a lecturer at the Faculty of Social Sciences. Her research concentrates on the construction of stigmatized identities, on the conditions and effects of stigmatization and discrimination, and on the role of psychological science in power relations. (metka.mencin-ceplak@guest.arnes.si)

Povzetek

Definicije sovražnega govora kot ene od oblik govora, ki vznemirja, rani, žali, poleg nestrpnosti in agresivnosti izražanja izpostavljajo manjšinski status skupin in oseb, proti katerim je govor usmerjen. Kljub temu se v razpravah o sovražnem govoru pogosto spregleda asimetrija moči, in to neredko celo tedaj, ko se sicer poudarja manjšinski status določenih družbenih skupin, vendar se razmerje med večino in manjšino obravnava kot številsko. Taka dekontekstualizacija briše razliko med sovražnim in žaljivim govorom. To v skrajnem primeru lahko privede do kriminalizacije zahtev podrejenih, kar je v popolnem nasprotju z namenom regulacije, ki jo implicirajo definicije sovražnega govora, kakršna je definicija Sveta Evrope. Pričujoče besedilo je prispevek v podporo tezi, da je sovražni govor specifična oblika govora, ki rani, natanko zaradi specifičnih materialnih pogojev in pozicij, ki jih družbene skupine, na katere govor meri, zasedajo v družbeni ureditvi in razmerjih moči, in da prav zato še dodatno utrjuje neenakosti. V analizi konkretnega primera se omejujemo na sovražne grafite zoper LGBTQ+ skupine in skupnosti ter na strategije njihovega odpora.

Ključne besede: sovražni govor, družbena ranljivost, nasilje, toleranca, transspolnost, LGBTQ+ skupine, grafiti

Nina Perger, mag. prof. soc. ped., mlada raziskovalka in asistentka na Fakulteti za družbene vede. Raziskovalno se ukvarja z razmerji moči med spoli, z marginaliziranimi seksualnimi in spolnimi identitetami ter z vsakdanjim življenjem oseb z nenormativnimi seksualnimi in spolnimi identitetami. (nina.perger@fdv.uni-lj.si)

Metka Mencin Čeplak, docentka socialne psihologije, predavateljica na Fakulteti za družbene vede. Raziskovalno se ukvarja s konstrukcijo stigmatiziranih identitet, s pogoji in učinki stigmatizacije in diskriminacije ter z vlogo psiholoških vednosti v oblastnih razmerjih. (metka.mencin-ceplak@guest.arnes.si)

Uvod

Kot opozarja Judith Butler (1997), moč govora, da rani, ne izhaja iz izrečenih besed kot takih, temveč se njegova moč, da poškoduje, akumulira skozi zgodovinsko sedimentacijo podobnih načinov naslavljanja subjekta, ki mu „ji“ pripisejo »družbeno mesto« ali »nemesto«. Jezik torej sam po sebi ni samostojen mehanizem nasilja – čeprav ga izvaja –, saj se nasilne interpelacije subjekta na družbeno podrejeno pozicijo opirajo na zgodovinskost asimetričnih razmerij moči, na zgodovinskost interpelacij, skozi katere se reproducira družbena podrejenost določenih družbenih skupin. Sovražni govor je tako performativen, poustvarja pogoje izrečenega in samo izrečeno, sokonstituira pogoje družbene eksistence, čeprav ne na determinističen, totalen način, ki bi vnaprej preprečil oziroma onemogočil možnost odpora (ibid.). Ob obravnavanju sovražnega govora oziroma govora, ki rani (*injurious speech*), je torej treba tematizirati družbene pozicije izjavljalka_ca in naslovljenke_ce ter družbena razmerja moči oz. razmerja med družbenimi skupinami, katerim izjavljalka_ec in naslovljenka_ec pripadajo ali pa sta prepoznana_i kot pripadnice_ki teh skupin, s fokusom na relativno družbeno privilegiranost oziroma deprivilegiranost ene in druge družbene skupine (ibid.).²

Namen tega prispevka je analizirati politične pogoje in učinke sovražnega govora in konkretne prakse odpora. Analiza temelji na konceptualizaciji sovražnega govora, ki upošteva družbena razmerja moči, in na problematizaciji apropiacije »družbenih poškodb« s strani privilegiranih družbenih skupin, pri tem pa vključuje analizo grafitov s sovražnim govorom oziroma govorom, uperjenim proti LGBTQ+ skupinam, ter analizo taktičnih uporov proti tovrstnim interpelacijam s strani

¹ Podčrtaj se uporablja kot oblika preseganja spolno binarnega zaznamovanja v jeziku in vključuje osebe vseh spolov, ne le družbeno prepoznana moškega in ženskega spola (Perger, 2016).

² To asimetrijo moči upošteva tudi definicija, ki jo je leta 1997 predlagal Odbor ministrov Sveta Evrope: po tej definiciji sovražni govor vključuje »vse oblike izražanja, ki širijo, razpihujejo, spodbujajo ali opravičujejo rasno sovraštvo, ksenofobijo, antisemitizem ali druge oblike sovraštva, ki temeljijo na nestrpnosti, kar vključuje nestrpnost, izraženo z agresivnim nacionalizmom in etnocentrizmom, diskriminacijo in sovraštvom proti manjšinam, migrantom ali osebam z migrantskim ozadjem«.

LGBTQ+ skupin in zaveznic_kov. Analiza grafitov se v tem prispevku osredotoča na ožji izbor grafitov z LGBTQ+ vsebino. Po vsebinski selekciji je bilo v analizo vključenih 82 (od skupaj 224) grafitov, ki jih v projektu Dekontraminacija, ki se fokusira na sovražni in emancipatorni govor v grafitih ter na nevtralizacije sovražnega govora z besednimi preigravanji, od leta 2013 zbira Društvo Appareo. Analiza se omejuje na grafite na območju Slovenije (predvsem Ljubljane).

Družbene in politične razmere in učinki sovražnega govora

Namen sovražnega govora je vsaj dvojen: utrjevanje podrejenega statusa depri- vilegirane skupine in utrjevanje namišljene skupnosti somišljenic_kov (Anderson, 2007; Salecl, 1995), zato izraz »naslovljenke_ci« zajema oboje: podrejeno skupino in (potencialne) somišljenice_ke izjavjalke_ca.

Judith Butler (2010; 2014; 2015a; 2016) zapiše, da je subjekt nujno relacijski in kot tak_a zaznamovan_a s pogoji, ki jih ni sam_a izbral_a, torej s pogoji radikalne neprostovoljnosti, ranljivosti in odvisnosti od načina interpeliranja v družbeno eksistenco. V delu *Senses of the Subject* (2015) sicer eksplicitno ne tematizira razmerij moči, ki konstituirajo radikalne distinkcije med različnimi interpelacijami v družbeno eksistenco, a je iz njenih drugih razprav jasno, da se določenim subjektom odreka vrednost življenja s tem, ko so konstituirani kot »odvečni« in ko je njihovo življenje neprepoznano kot življenje, ki ga je *moč* živeti, ali kot življenje, ki ga je vredno živeti (Butler, 2012).

Ranljivost je torej odvisna od družbenih razmer, zato jo je treba obravnavati v okviru političnosti oziroma družbenosti, tj. upoštevajoč razmere, ki uokvirjajo neenako distribuiranost ranljivosti in konstituirajo »slabo življenje« (*bad life*), to je življenje v razmerah družbene neenakosti (ibid.: 17). Moč govora, ki/da poškoduje, je tako tesno prepletena z močjo, konstituirano skozi zgodovino in razmerja moči: sovražni govor *citira* pogoje družbenih neenakosti, kar v trenutku izjave priključuje zgodovino nasilja, tj. se opre na takšne pogoje družbenih pozicioniranosti, ki so grožnja, vsebovano v govoru, ki poškoduje, že realizirali. Pogoj učinkovitosti govora, ki poškoduje – sovražnega govora –, je torej tranzitivnost, ki presega subjekt, ki izjavlja, čeprav je ta fiktivno konstituiran kot vir izjave (Butler, 2012; o sovražnem govoru kot citiranju gl. tudi Salecl, 1995). Med telesi, ki se dotikajo, so dotikana in se jih dotika, tako ni razmerja simetričnosti, temveč so dotiki radikalno asimetrični, tj. njihovo razmerje ni recipročno, niti ni enosmerno, saj je telo, ki se dotika, vedno že tudi »dotikano« oziroma zaznamovano (Butler, 2015b). Pri govoru to pomeni, da govor poškoduje s tem, ko citira obstoječe norme in razmerja moči, posledica pa je utrditev teh istih norm in razmerij podrejanja in dominacije.

Družbene in lingvistične prakse so prepletene in jih ni mogoče obravnavati izolirano (Butler, 1999). Ali kot zapiše Sara Ahmed, sovrašтво poustvarja razpore-

ditev subjektov z nekaterimi in *proti* drugim, oblikuje telesa in družbene svetove. Negativne navezanosti navzven so pogoj pozitivnih navezanosti navznoter in s tem konstrukcije kolektivnega subjekta: »Ker ljubimo, sovražimo, in to sovraštvo nas združuje.« (2014: 43) S tem se normativni (privilegiran) subjekt v izjavi sovražnega govora predstavlja kot žrtev, sovražni govor sam pa interpretira kot odziv na fiktivno družbeno poškodbo, ki da grozi s strani nenormativnega, deprivilegirane- ga subjekta (npr. kot odziv na ogroženost tradicionalnih vrednot, tradicionalne raznospolne družine, ogroženost naroda ipd.). Vsakdanjost se prek sovražnega govora in organizacije sovraštva vzpostavi kot že-v-krizi, že-»poškodovano« s strani tistih družbenih skupin, ki ogrožajo normativno s tem, ko ne ustrezajo podobi normativnega subjekta. Tu »afektivna ekonomija« sovraštva ne cirkulira povsem prosto, temveč je pogojena s partikularno zgodovino, ki v določena telesa (kolektivna in prek tega individualna) že investira sovraštvo. Sovraštvo se torej ne producira v trenutku artikulacije (ibid.: 57) in sovražni govor kontinuirano odpira zgodovino nasilja in izključenosti, ki je pravzaprav venomer prisotna v sedanosti. Na podlagi konceptualizacije sovražnega govora, ki upošteva materialne pogoje ter zgodovinskost nasilja in vzdrževanja družbenih razmerij moči, se zdi smiselno razlikovati med sovražnim govorom z močjo poustvarjanja (družbenih) poškodb (z reprodukcijo podrejenih družbenih pozicioniranosti), tj. govorom s pozicije družbene moči, in govorom, ki po vsebini sicer (lahko) spominja na prvi primer, vendar pa njegova moč ne izhaja iz zgodovinske sedimentiranosti podobnih interpelacij, tj. govorom s podrejene pozicije. V obeh primerih govor lahko rani, vendar je kljub temu njun učinek bistveno različen. Govor, s katerim družbeno podrejeni subjekt izreka sovražnost zoper družbeno privilegiran subjekt (pod pogojem, da gre za isto os kategorizacije), namreč ne sproži procesa sedimentiranja normativnosti in razmerij moči, ki izhajajo iz njih, saj zgodovinskih pogojev moči govora, *da poškoduje*, ni mogoče zaobrniti v samem trenutku izjavljanja.³

Meje svobode govora in premeščanje pozicij

Ker govor lahko rani in hkrati reproducira in pogloblja neenakosti in podreditvena razmerja, in ker hkrati svoboda govora velja za eno temeljnih človekovih pravic oz. svoboščin, je vprašanje regulacije sovražnega govora predmet številnih političnih, pravnih, filozofskih, vsakdanjih razprav in polemik. V teh razpravah se

³ Družbena razmerja moči sicer ne delujejo zgolj po osi specifične družbene kategorizacije, temveč se medsebojno prečijo, iz česar izhaja, da je subjekt izjemno redko le v celoti privilegiran oziroma deprivilegiran. Pri konceptualizaciji sovražnega govora je tako sočasno z relativno de/pri- vilegiranostjo treba upoštevati tudi družbeno umeščenost subjekta in pripisane ter prepoznane družbene pripadnosti v njihovi kompleksnosti, in hkrati upoštevati samo vsebino nasilne interpela- cije v teku. Subjekt, ki je na primer deprivilegiran kot gej, a hkrati privilegiran kot beli moški, ki živi v zahodnem svetu, ima družbeno moč, s pomočjo katere lahko z govorom »poškoduje« naslovljeni subjekt, nebelega begunca.

pogosto pozablja, da je vsak govor reguliran (Fish v Salecl, 1995: 74), tako da se polemike osredotočajo predvsem na vprašanje pravne regulacije govora oziroma na vprašanje, ali je sovražni govor taka vrsta »neprimerne« dejanja, ki opravičuje poseg države, in če ga, pod kakšnimi pogoji. Pri iskanju odgovorov na ta vprašanja se zagovorniki_ ce načela nevmešavanja vsaj implicitno opirajo na klasično liberalno teorijo tolerance. Ta teorija se namreč nanaša na področja, ki so definirana kot zasebne izbire posameznice_ka (moralna, življenjski slog ...) in naj za javnost ne bi bila pomembna: problem tolerance torej obravnava v okvirih moralnega pluralizma, ki nevmešavanje države v zasebno pojmuje kot vrednost politične tolerantnosti. Vendar pa pri vedenju (torej tudi govoru oz. govornem dejanju), ki je usmerjeno zoper podrejene družbene skupine, ne gre za (individualne) različnosti, kot opozarja Anna Elisabetta Galeotti (2009), ampak za nevidnost in/ali zatiranost določenih družbenih skupin. V tem primeru je problem tolerance nesimetrija v moči, v spoštovanju, družbenem in javnem pripoznanju, torej neenakost in ne individualna svoboda (Galeotti, 2009: 24–25).

Zato A. E. Galeotti kot alternativo klasični teoriji tolerance ponuja koncept pluralistične tolerance, katere moralna vrednost je »v enakosti spoštovanja, njena politična vrednost pa v ureditvi kooperativnega sožitja med različnimi skupinami« (ibid.: 8). To je mogoče le pod pogojem javnega pripoznanja manjšinske kolektivne identitete in njene »drugačnosti«, ki je bila (če je bila) »doslej dopuščena samo v zasebnosti« (ibid.: 28). Javno pripoznanje je, kot poudarja avtorica, prva nujna javna poteza vključevanja v enakopravno državljanstvo, ta proces pa predvideva aktivno vlogo države v odpravljanju pogojev družbene zapostavljenosti. S tem država sicer res odstopa od liberalnega načela nevmešavanja, vendar pa aktivno prevzame odgovornost za realizacijo načel odprtosti, vključevanja in enakosti v spoštovanju in možnostih, ki so tako kot individualna svoboda temeljna liberalno-demokratska načela. Družbene skupine, ki so upravičene zahtevati posebno varstvo, posebno obravnavo, so manjšinske skupine, katerih manjšinski položaj ni naključen. To so torej natanko tiste skupine, ki jih zajema definicija sovražnega govora, iz katere izhaja naša razprava, in ki so zaznamovane z usedlinami zatiranja, ki jih v svojih razpravah o učinkih sovražnega govora problematizirata J. Butler in S. Ahmed. Te skupine so, pravi A. E. Galeotti, upravičene do take obravnave oz. javnih dejanj, ki bi popravila učinke te dolge zgodovine zatiranja, diskriminacij, izključevanj.⁴ In če država manjšinskim skupinam, zaznamovanim z usedlinami zatiranja v preteklosti, prizna pravico do javne tolerance, potem tudi ne bi smela tolerirati vedenj, ki javno podpirajo in reproducirajo zgodovinsko vzpostavljena razmerja

⁴ Avtorica se dobro zaveda, da ta kriterij ne razrešuje dilem praktičnega odločanja o tem, kdo zasluži posebno varstvo. Med posebno težavnimi primeri navaja ustrahovanja in sovražnosti med marginaliziranimi skupinami s podobno zgodovino diskriminacije in zatiranja, pa vprašanje dopustnosti omejevanja žaljivih izjav, ki imajo status znanstvenosti.

dominacije in podrejanja (Galeotti, 2009: 150–151).⁵

Avtorica zavrne še dva pogosta ugovora zoper pluralistično toleranco, ki ju omenjamo, ker sta neposredno povezana z našo analizo sovražnega govora zoper LGBTQ+ skupino: prvi je strah pred neobvladljivostjo konfliktov med kolektivnimi identitetami, drugi pa bojazen, da bi liberalna ureditev postala tarča fundamentalizma določene kolektivne identitete. Prvi ugovor spregleda, da je liberalna javna sfera od nekdaj široko in samoumevno odprta vsaj za eno posebno kolektivno identiteto, ki velja za normativno: beli moški kristjani (same_i dodajamo še heteroseksualni), ki jim v prehodu v javno sfero nikdar ni bilo treba skrivati simbolov svoje identitete (oz. identitet). Na bojazen fundamentalizma pa odgovarja, da pripoznanje kolektivne identitete in vključevanje predvideva spoštovanje demokratičnih institucij.

Kot bomo videle_i v nadaljevanju, poskušajo sovražne reakcije zoper LGBTQ+ skupine, ki je ena od skupin, katerih aktualni družbeni položaj zaznamuje dolga zgodovina nevidnosti in diskriminacije, svojo sovražnost upravičiti prav s predpostavljeno nevarnostjo, da bodo te skupine porušile »naravni red« in svoje preference vsilile vsem, ki ta red spoštujejo. Ta obrat se dogaja celo znotraj feminizma, kot v svoji analizi diskurza transizključujočega feminizma opozarja S. Ahmed (2016b). Transizključujoči feminizem namreč s sklicevanjem na »svobodo govora« in »kritičnost feminizma« legitimizira transfobni govor, vzporedno s to legitimizacijo pa izpelje tudi diskurzivno premestitev, ki cisspolne osebe z družbeno privilegirane pozicije premesti na pozicijo »žrtve« sovražnega govora s strani transfeministk_ov, Te_i so namreč percipirane_i oziroma označene_i kot izrazito agresivne_i in nevarne_i, ko opozarjajo na zatiralskost transizključujočih diskurzov. Biti zatiran_a kot transspolna oseba in na to jasno opozarjati tudi v kritiki transizključujočega radikalnega feminizma, tako postane »sovražni govor« oziroma kršitev »svobode govora«: »občutiti zatiranost postane omejitev svobode drugih«, tj. zdi se, da družbeni napad prihaja s strani tistih, ki so napadene_i (ibid.: 25). Koncept »svobode govora« tako postane ideološko orožje, s katerim se izrazito manjšinski diskurz transfeminizma in družbene skupine transspolnih oseb konstituirajo kot hegemonski in zatiralni v odnosu do navidezno manjšinskega diskurza transizključujočih feministk. Navidezno zato, ker je v konkretnem primeru zaradi cisnormativnosti družbenega življenja dejansko dominanten, čeprav svojo dominantnost poskuša prikriti (Ahmed, 2016b; Stryker in Bettcher, 2016). To mu ne uspeva najbolje, saj vsaj implicitno zagovarja hegemonsko cisnormativnost, medtem ko transspolne osebe konstituira kot del »zlobnega falokratskega imperija«, katerega namen je invazija v »ženske« prostore kot procese feminističnega izključevanja transspolnih oseb poimenuje Sandy Stone (2006: 223).

⁵ A. E. Galeotti (2009: 166) sicer svari pred »pretiranim cenzorskim poseganjem v javni govor« in bolj kot zakonsko omejevanje podpira kulturne in družbene prakse spoprijemanja s sovražnim govorom.

Iz analize transizključujočega feminizma lahko razberemo dinamike premeščanja pozicij (relativno) privilegiranih družbenih skupin, ki z »apropriacijo« »družbenih poškodb« skozi svoje prakse delovanja sprevrtaajo (oziroma poskušajo sprevrtaati) obstoječa razmerja moči in se predstavljajo kot ,ogrožene_i' s strani nenormativnih drugih.

Pred lezbijke na kolena

Podobno afektivno ekonomijo, na kakršno opozarja S. Ahmed (2014) na primeru feminizma, izključujočega do transspolnih oseb, lahko razberemo z analizo primerov sovražnega govora v grafitih zoper LGBTQ+ skupnost. Sovrašstvo do LGBTQ+ skupnosti se namreč utrjuje s sklicevanjem na »demokratično diktaturo«, ki da ogroža tradicionalne vrednote, tradicionalno raznospolno družino in spolne vloge oziroma, če posplošimo, spolni binarizem in naturalizirano, dehistorizirano konceptualizacijo spola (kot naravnega oziroma biološkega, fiksnege in nespremenljivega, uokvirjenega v navznoter izključujočo binarnost moškega *ali* ženskega spola). O tem pričajo tudi grafiti, kot so »Za zdravo družino«, »Smrt pedrom«, »Lezbijke na kole«, »LGBT degradacija, degeneracija, dekadenca!«, »Stop LGBT«, »Proti LGBT revoluciji«, »Za tradicionalne vrednote« (s podpisom Radikalne Ljubljane), »Ustavimo LGBT revolucijo«, »LGBT je perverzija človeka«, kot tudi grafiti »Ubi pedre«, »Cvek pedru«, »Ubi, ubi peder!«, pripis »Kurac ali pička, ni druge« na nalepko z napisom »Spolov je nešteto« in grafiti »20. 12. Proti teoriji spola«.⁶

Sovražnost proti LGBT+ in govor, ki rani s tem, ko marginalizirano LGBTQ+ skupnost patologizira, degradira in jo označuje kot perverzno, lahko interpretiramo kot odziv na ogroženost privilegiranega statusa heteroseksualnosti oziroma heteronormativnosti in cisnormativnosti, saj pozivajo k *zaščiti* »normalnega«, »zdravega« heteroseksualnega subjekta in tradicionalne raznospolne družine in esencializiranega spolnega binarizma, ki velja za njun »naravni« temelj. Ta naj bi bil ogrožen z LGBTQ+ skupinami, katere pripadnice_ki so družbeno marginalizirane_i, izključene_i ali celo povsem spregledane_i: npr. notranja heterogenost družbene skupine transspolnih oseb, ki se praviloma omejuje zgolj na binarne transspolne osebe, kar izključuje mnogoterost spolov, npr. kvirspolnost, aspolnost ipd. (podob-

⁶ Grafiti »20. 12. Proti teoriji spola« so nastali v času zadnje referendumске kampanje o noveli ZZZDR, o kateri se je odločalo 20. decembra 2015. Med kampanjo so nasprotniki_ce novele o ZZZDR opozarjale_i na tako imenovano teorijo spola, konceptualizirano kot svobodno izbiranje in menjanje spola, ukinitve mater in očetov ter njihova nadomestitev z »osebami«, torej kot »razspolnjenje« oseb oziroma prisilno respolnjenje v smislu indoktrinacije in spodbujanja eksperimentiranja s spolom oziroma spolne reidentifikacije, za konkretno figuracijo teorije spola pa so se sklicevale_i na »transseksualce in queerseksualce«, pri čemer za zadnje po »teoriji spola« velja, da spol spreminjajo vsakodnevno. Monstruozne figure trans- in queerseksualk_cev so služile ustvarjanju (moralne) panike s konstituiranjem celotnega »naravnega« spolnega reda kot ogroženega in destabiliziranega.

»LGBT je perverzija človeka.« Foto: Nina Perger. Arhiv: Društvo Appareo.

no velja tudi za področje seksualnosti, ki je praviloma omejena na seksualni binarizem heteroseksualnosti – gejevske/lezbične identitete, spregledujoč raznolikost seksualnih identitet, npr. kvir, pan-, bi-, aseksualnost ipd.).

Na podobne protitudarce v odnosu do LGBTQ+ skupin opozarjata tudi Susan Stryker in Talia Bettcher

(2016): intenzivnost protitudarcev sovпада z večjo družbeno vidnostjo in depatologizacijo sicer relativno izključenih LGBTQ+ skupin. Povečevanje števila grafitov »Proti LGBT«, »LGBT je perverzija človeka«, »LGBT degradacija, degeneracija, dedenca!« lahko časovno umestimo v poletje 2015, tj. v čas po parlamentarni potrditvi novele o ZZZDR in v čas odločanja o ustavnosti referendumu o noveli. Ti grafiti se torej neposredno odzivajo na aktualno družbeno dogajanje in na potencialno destabilizacijo prevladujoče hetero- in cisnormativnosti, ki da ju ogrožajo LGBTQ+ skupine – te skupine so označene kot revolucionarne in s tem implicitno kot pretirano agresivne in v svojih zahtevah po enakopravnosti povsem nerazumne.

Ko se »LGBT revolucija« konstruira kot nekaj, kar že poteka (»Ustavimo LGBT revolucijo«, »Stop LGBT revoluciji«), se zahteve LGBTQ+ skupin po enakopravnosti ne glede na seksualno (in spolno) identiteto interpretirajo kot zahteva po privilegijih in kot poskus vsiljevanja določenih vrednot. O diskriminaciji LGBTQ+ skupin se molči, njihovo opozarjanje na zatiranost pa postane omejevanje svobode drugih. Ali kot o poziciji transspolnih oseb zapiše S. Ahmed (2016b: 28): »Figura zatirajoče_ga transspolne_ga aktivistke_a lahko kroži ravno zaradi tega, kar ni razkrito – vsakodnevno izpodbijanje eksistence transspolne osebe«. Vsakdanost nasilja proti LGBTQ+ skupinam je nevidna ravno zaradi samoumevnosti in naturaliziranosti dominantne heteronormativne in cisnormativne vizije sveta, skupaj z njenimi divizijami (družbenimi kategorizacijami) (Bourdieu, 1991), ki tak govor, ki rani, tudi »avtorizira«. Na podobno nevarnost premestitve in diskurzivnega obrata oblastnih in podreditvenih pozicij opozarja tudi Wendy Brown (1995) v svoji kritiki »politike ran« (*politics of wound*), ki jo sicer primarno naslovi na identitetne politike družbenih manjšin, saj naj bi te z lastnimi investicijami v družbene poškodbe te tudi vzdrževale, hkrati pa s politizacijo družbenih ran odpirale možnosti apropria-

cije »družbene bolečine« s strani družbenih skupin na pozicijah moči, saj »izkušnja travme« v politiki ran postane legitimno merilo »resnice«. Ali, kot kažejo primeri grafitov: »LGBT revolucija-v-teku« je z diskurzom privilegiranih družbenih skupin vzpostavljena kot »nevarna« s sklicevanjem na njeno poškodovanje dominantnih družbenih vrednot in s tem privilegiranih družbenih pozicij, za katere proces destabilizacije hetero- in cisnormativnosti postane dokaz »demokratične diktature« in agresivne (pričakovane) vladavine LGBTQ+ manjšine. To sprevračanje je seveda mogoče le, če družbenih »ran« ne mislimo na ozadju družbenih razmerij moči in njihove sedimentiranosti in institucionaliziranosti.

Grafiti so po drugi strani medij, ki skupinam, ki so njihova tarča, omogočajo hitro in učinkovito intervencijo. Zidovi lahko postanejo mesto družbenih bojev, v katerih si tarče sovražnega govora prilaščajo nasprotnikov_ičin jezik – z besedami J. Butler bi lahko rekli_e, da so grafiti odprte možnosti za »nepravo prilaščanje sile žaljivega jezika, da bi se zoperstavili njegovim žaljivim operacijam« (2013: 52). »Prilaščanje sil žaljivega jezika« je ena od strategij spoprijemanja s sovražnim govorom, ki jih Stanley Fish (1997) imenuje »improvizirane strategije doseganja manjših zaporednih taktičnih zmag«, ki oslabijo nasprotnika_co in mu_ji odvzamejo del politične moči. Subverzivnost teh strategij je toliko večja, kolikor odločnejša je zavrnitev podreditve oziroma zavrnitev pozicije žrtve.

Besedna preigravanja, ki redefinirajo sovražne grafito, jih nevtralizirajo in delegitimirajo, so tipičen primer prilaščanja sil govora, ki rani, kar lahko opazimo tudi v analizi obravnavanih grafitov. Ta preigravanja razkrivajo vedno že ogrožen značaj dominantnega diskurza: grafit »Proti LGBT revoluciji« je preoblikovan v »Nismo proti LGBT revoluciji« ali »Nikoli proti LGBT revoluciji«; »Ustavimo LGBT revolucijo«,

»Stop LGBTfobiji <3« Foto: Nina Perger. Arhiv: Društvo Appareo.

ki se je pojavil na več mestih po Ljubljani, pa je bil predelan v »Postavimo LGBT revolucijo« in »Ne ustavimo LGBT revolucije« ali pa mu je bil dodan pripis »Kar poskusite«. Grafiti v slogu »Stop LGBT« so bili predelani v »Stop LGBT fobiji <3«, grafit »Smrt pedrom« pa je bil učinkovito nevtraliziran v emancipatorni govor, in sicer »Poroke, ne smrt pedrom«, medtem ko so grafiti »Ubi pедера« z dodajanjem črk nevtralizirani v »Ljubi pедера«, »Lezbijke na kole« pa v »Pred lezbijke na kolena«. Ti posegi so sicer reaktivni, vendar prav to ves čas opozarja na vitalnost LGBTQ+ skupin in zaveznic_kov, na njihovo duhovitost in upornost, kar je svojevrstno politično sporočilo.

»Ne postavimo LGBT revolucije.« Foto: Nina Perger. Arhiv: Društvo Appareo.

Na intenzivnejše sovražne diskurze se odziva tudi z emancipatornim govorom, ki posega v heteronormativni javni prostor (Berlant in Warner, 1998) in neposredno opozarja ne na konkreten govor, ki rani, kot velja pri zgoraj obravnavanih grafutih, temveč na asimetrično dinamiko družbenih razmerij moči oziroma podreditvenih razmerij. Tako smo lahko sočasno s širjenjem govora, ki rani LGBTQ+ skupine, zaznale_i tudi širjenje emancipatornega govora, ki destabilizira cis- in heteronormativno družbeno strukturiranost in prevladujoče praktične orientacije. Kot primere tega lahko navedemo grafite, kot so »Spolov je nešteto«, »Queer your mind«, »Queer witches«, »Trans = lepota«, »Aseks.cat« (ki se nanaša na aseksualnost

kot eno od seksualnih identitet), »Spolna identiteta ni šala« in »Mojca je deček«, medtem ko so se nekateri drugi grafiti neposredno odzivali tudi na politično dogajanje v zvezi z novelo ZZZDR, npr. »Biblija ≠ Ustava«, »Rajš mam enakospolna starša kukr pa homofoba«, »Jezus je imel dva očeta« in »Proti češpljam, za žizule«.

Oba načina odzivanja, tako odzive na govor, ki rani, kot tudi odzive na pogoje, ki ta govor avtorizirajo, lahko obravnavamo s Certeaujevim konceptom taktik (1988: 37): »Prostor taktik je prostor drugega.« Za taktike je – v nasprotju s stra-

tegijami – namreč značilno, da nimajo svojega družbenega mesta, temveč vanj intervenirajo oziroma vdirajo, a ne na način oblikovane splošne strategije destabiliziranja prostora, ki ni oblikovan po njihovi meri, temveč na način izkoriščanja priložnosti odpiranja razpok v družbenem redu tam in ko se pojavijo: »Razpršene so po terenu dominantnega reda in tuje vzpostavljanim pravilom« (ibid.: 38), pri čemer dislocirajo tudi same poteze dominantnega reda (govor, ki rani) in jih zaobrnejo proti njemu samemu (McNay, 1996).

Sklep

Sovražni govor razumemo kot politično dejanje: utemeljuje se v neenakostih, jih opravičuje in utrjuje ter hkrati deluje kot vez v namišljeni skupnosti somišljenic_kov (Anderson, 2007; Salecl, 1995). Zato mora vsaka regulacija sovražnega govora dosledno upoštevati razmerja moči med družbeno pozicijo izjavljanja in družbeno pozicijo tarče (vključno z zgodovino njene diskriminacije), sicer se lahko hitro sprevrže v svoje nasprotje: da štiti nosilce_ke moči in vladajoče večinske norme in kriminalizira odpore zoper neenakosti.

Ena od taktik sovražnega govora zoper LGBTQ+ skupine, ki je predmet najine analize, je prav to: poskus premestitve žrtve na privilegirano pozicijo. Emancipacijske boje LGBTQ+ skupin zoper diskriminatorno heteronormativnost, spolni binarizem, patriarhalnost in cisnormativnost se namreč interpretira kot boje za privilegije in dominacijo oziroma celo kot boje z dominantne pozicije.

Ta samoviktimizacija, ki apelira k obrambi »naravnega« spolnega reda, pravzaprav odkriva, kar bi želela prikriti: dejansko negotovost, ranljivost dominantne izjavljalske pozicije, ki jo zbuja že sama vidnost diskriminiranih in diskriminacije same. Seveda ta negotovost in ranljivost dominantne pozicije, ki jo LGBTQ+ in zavezniške skupine s taktiko »prilaščanja sil žaljivega jezika« (Butler, 2013: 53) še potencirajo, ni legitimen razlog za toleriranje žaljivega govora zoper LGBTQ+ skupine; za same diskriminirane družbene skupine in njihove zaveznice_ke, ki s svojim delovanjem razkrivajo nedeterminiranost družbenih razmer in razmerij moči – kar je tudi pogoj upiranja – pa je tako »taktično« delovanje ne le mogoče, temveč tudi nujno.

Literatura

AHMED, SARA (2014): *The Cultural Politics of Emotions*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.

AHMED, SARA (2016a): Interview with Judith Butler. *Sexualities* 0: 1–11. Dostopno na DOI: 10.1177/1363460716629607.

AHMED, SARA (2016b): An Affinity of Hammers. *TSQ: Transgender Studies Quarterly*

- 3(1–2): 22–34. Dostopno na DOI: 10.1215/23289252-3334151.
- BELL, VIKKI (2010): New Scenes of Vulnerability, Agency and Plurality: An interview with Judith Butler. *Theory, Culture & Society* 27(1): 130–152. Dostopno na DOI: 10.1177/0263276409350371.
- BERLANT, LAUREN IN MICHAEL WARNER (1998): Sex in Public. *Critical Inquiry* 24 (2): 547–566. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/1344178> (14. november 2016).
- BOURDIEU, PIERRE (1991): *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- BROWN, WENDY (1995): *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton: Princeton University Press.
- BUTLER, JUDITH (1996): Burning Acts: Injurious Speech. *The University of Chicago Law School Roundtable* 3(1): 199–221. Dostopno na: <http://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1382&context=roundtable> (1. december 2016).
- BUTLER, JUDITH (1997): *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York: Routledge.
- BUTLER, JUDITH (1999): Performativity's Social Magic. V *Bourdieu: A Critical Reader*, R. Shusterman (ur.), 113–128. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- BUTLER, JUDITH (2012): Can One Lead a Good Life in a Bad Life? Adorno Prize Lecture. *Radical philosophy* 176: 9–18. Dostopno na: <https://www.radicalphilosophy.com/article/can-one-lead-a-good-life-in-a-bad-life> (1. december 2016).
- BUTLER, JUDITH (2013): O lingvistični ranljivosti. *Problemi* 51(9–10): 5–53. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- BUTLER, JUDITH (2014): *Rethinking Vulnerability and Resistance*. Dostopno na: <http://www.institutofranklin.net/sites/default/files/files/Rethinking%20Vulnerability%20and%20Resistance%20Judith%20Butler.pdf> (1. december 2016).
- BUTLER, JUDITH (2015a): Introduction. V *Senses of the Subject*, J. Butler, 1–16. New York: Fordham University Press.
- BUTLER, JUDITH (2015b): Merleau-Ponty and the Touch of Malebranche. V *Senses of the Subject*, J. Butler, 36–62. New York: Fordham University Press.
- DE CERTEAU, MICHEL (1988): *The Practice of Everyday Life*. Los Angeles: University of California Press.
- FISH, STANLEY (1997): Boutique Multiculturalism, or Why Liberals Are Incapable of Thinking about Hate Speech. *Critical Inquiry* (23)2: 378–395. Chicago: The University of Chicago.
- GALEOTTI, ANNA ELISABETTA (2009): *Toleranca*. Ljubljana: Založba Krtina.
- MCNAY, LOIS (1996): Michel de Certeau and the Ambivalent Everyday. *Social Semiotics* 6(1): 61–81. Dostopno na DOI: 10.1080/10350339609384464.
- PERGER, NINA (2016): Simbolno nasilje spolnega zaznamovanja v jeziku in praksi upora v visokošolskem prostoru. *Družboslovne razprave* XXXII(81): 41–60.
- SALECL, RENATA (1995): Sovražne besede. *Problemi* 33(1–2): 71–80. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- STONE, SANDY (2006): The Empire Strikes Back: A Posttranssexual Manifesto. V *Transgender Studies Reader*, S. Stryker in S. Whittle (ur.), 221–235. New York:

Routledge.

STRYKER, SUSAN IN TALIA M. BETTCHER (2016): Introduction: Trans/Feminisms. *TSQ: Transgender Studies Quarterly* 3(1–2): 5–14. Dostopno na DOI: 10.1215/23289252-3334127.

Viri

COUNCIL OF EUROPE, COMMITTEE OF MINISTERS (1997): Recommendation No. R (97)20. Dostopno na: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec\(97\)20_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec(97)20_en.pdf) (21. november 2016).

Bodeča neža kot metoda zoperstavljanja seksističnemu govoru

Abstract

“Bodeča neža” as a Method of Resistance Against Sexist Speech

The focus of this dossier is the initiative/anti-award for the most sexist statement of the year called “bodeča neža”¹. It is awarded since 2013 by the Slovenian feminist and queer collective Red Dawns and the editorial board of the web page spol.si. The (broader) public submits the candidates and eventually also chooses the winner. We identify “bodeča neža” as one of the methods of resistance against sexist speech in Slovenia, i.e. as a praxis of recognition, problematization and discussion of sexist acts. Our (discursive) analysis shows that individuals with high public visibility spread and normalize sexism through heterosexist, essentialist, and ethno-nationalist statements. They use stereotypes and verbally attack, discredit and demean individuals and groups, under the pretence of humour. “Bodeča neža” focuses on statements made by prominent individuals, because their words have a bigger reach than the words of other people, so they (should) carry a bigger ethical responsibility for what they say. By normalizing sexist speech, they also reproduce the androcentric social order and patriarchal patterns. At the same time, their neo-conservative, populist, and subtle sexism is becoming more and more immune to problematization.

Keywords: “bodeča neža”, feminism, sexism, populism, neo-conservatism

Anja Kocman holds a Masters’ Degree in Cultural Studies. Danaja Grešak holds a university degree in Sociology of Culture and is also a professor of English. Neither of them is employed in their field, but they are both members of the feminist and queer collective Red Dawns (since 2009) and the working group “Bodeča neža” (since 2013). (anja.kocman@gmail.com; danaja.gresak@gmail.com)

Povzetek

V dosjeju analizirava pobudo oz. nagrado bodeča neža, ki jo kolektiv Rdeče zore in uredništvo spletnega portala spol.si od leta 2013 naprej podeljujeta za najbolj seksistično izjavo leta. Pomembno vlogo pri izboru te izjave ima (širša) javnost, ki je vabljen k zbiranju izjav, prav tako pa odloči o zmagovalcu. Bodečo nežo vidiva kot eno od metod zoperstavljanja seksističnemu govoru v Sloveniji

¹ The name has several levels. “Bodeča neža” is a Slovenian name for carline thistle (lat. *Carlina acaulis*), a flowering plant, native to the alpine regions of central and southern Europe, also common in Slovenia, with spiky flower leaves. The adjective “bodeča” means “thorny” and is, grammatically speaking, connected to a verb “zbosti”, which, among other meanings, represents the act of provocation. At the same time, Neža is a female Slovenian name. Therefore, “bodeča neža” is not only the carline thistle, but also, metaphorically speaking, a strong (“thorny”) female (“Neža”) whose recognition of sexist speech might provoke (she is “bodeča”) the speaker (Editor’s note).

oz. kot prakso, ki problem seksizma prepozna, ga obravnava in problematizira. Najina analiza (temelječa na metodi diskurzivne analize) je pokazala, da javne osebnosti širijo in normalizirajo seksizem skozi rabo heteroseksističnih, esencialističnih in etnonacionalističnih izjav. To počnejo s stereotipiziranjem, verbalnim ponižanjem, podcenjevanjem in diskreditiranjem pod krinko humorja. Ker imajo besede tistih na položajih veliko moč in posledično na njih leži velika etična odgovornost, je bodeča neža fokusirana na njihove izjave. Z njimi namreč normalizirajo seksistični govor ter tako reproducirajo androcentrični družbeni red in patriarhalne vzorce; njihov neokonzervativni, populistični in subtilni seksizem pa postaja čedalje bolj odporen proti problematizaciji.

Ključne besede: bodeča neža, feminizem, seksizem, populizem, neokonzervativizem

Anja Kocman je magistrica kulturologije. Danaja Grešak je diplomirana sociologinja kulture in profesorica angleškega jezika. Nobena ni zaposlena v svoji stroki, sta pa obe od leta 2009 članici feminističnega in kvirovskega kolektiva Rdeče zore, od leta 2013 članici delovne skupine Bodeča neža. (anja.kocman@gmail.com; danaja.gresak@gmail.com)

Uvod

Univerzalne definicije sovražnega govora ni, a bi se tako v pravu kot sociologiji strinjali, da gre za diskurz moči in nadvlade ter »orodje za nadlegovanje in ponižanje« (Lillian, 2007; Motl in Bajt, 2016). Eden od ukrepov in predlogov zoper seksistični diskurz bi moral biti ta, da ga prepoznamo in se mu zoperstavimo ter da se del seksističnega govora prepozna kot sovražni govor (Lillian, 2007: 719–720). Poleg rasizma in razrednih krivic naj bi bil seksizem najgloblje zakoreninjen, prodoren in težko zaznaven in zato najbolj odporen na spremembe, a hkrati z velikim potencialom za radikalen zagon za reorganizacijo vseh neenakih in zatiralnih struktur moči v družbi (Burton v Lillian, 2007: 720). Bodeča neža je mehanizem opozarjanja na seksistični govor. Njen namen je prepoznati in reflektirati problem seksizma v javnem prostoru ter spodbuditi razpravo o njem. Seksističnega govora kazensko ni mogoče preganjati ali pa je to teže, zato je nanj treba opozarjati z mehanizmi, kot je bodeča neža, in spodbujati kritično ozaveščenost in aktivno participacijo pri njegovem prepoznavanju. Sočasno je treba poudariti, da teh izjav ne smemo brati ločeno, kot da gre za izolirane primere, temveč je treba razkriti zgodovinskost njihovega diskurzivnega konteksta (Salecl, 1994: 350). Izjave kažejo vpetost v širše nestrpno družbeno ozračje in androcentrična razmerja v družbi.

Kljub vsej pojavnosti seksizma je zanj širša javnost nezainteresirana oziroma ga niti ne zazna, kaj šele problematizira. Obstoječi diskurzi, ki so bodisi odkrito seksistični, mizogini in sovražno naravnani bodisi subtilni, dobronamerni in šaljivi, utrjujejo spolno hierarhijo in so simptom androcentričnih družbenih struktur. K razširjenosti spolne diskriminacije pripomorejo obstoječe družbene norme, ki so prežete s patriarhalnimi vzorci. V medijih so ženska telesa hiperseksualizirana, ženske objektificirane in od njih se kljub morebitni karieri pričakuje, da prevzamejo tradicionalne spolne vloge skrbne žene, ljubeče matere in spretnne gospodinje.

Seksistični govor povečini ženske in spolne manjšine podcenjuje, dela ranljive, jih kontrolira, stereotipizira, obenem pa jih obravnava enodimenzionalno, na podlagi spola, spolne identitete ali spolne usmerjenosti (Council of Europe, 2016; Jogan, 2001: 9, 47–51).

Predstavitev primera, metodologija in problem seksističnega govora

Da bi opozorile_i na seksizem, mizoginijo, homofobijo in diskriminacije na podlagi spola, spolne identitete in spolne usmerjenosti, je leta 2013 kolektiv Rdeče zore na svojem blogu vzpostavil rubriko Sramotilni steber, kjer so začeli objavljati izjave, ki to diskriminacijo povzročajo, krepijo in reproducirajo. Tam lahko preberemo, da »Sramotilni steber ne sramoti, temveč opozarja – na vse tiste, ki sramotijo, včasih povsem nalašč, včasih po nesreči. Prvi_e strahujejo in smešijo, drugi_e ne presprašujejo, sledijo.« (Sramotilni steber) Istega leta je bila podeljena prva (anti) nagrada bodeča neža. Bodeča neža je nato prerasla v samostojen portal, ki ga urejajo Rdeče zore in spol.si. Seksistične izjave lahko predlaga vsakdo, uredništvo pa nato odloča, katera izjava je nominirana za nagrado, ki se podeli ob mednarodnem dnevu žensk. Z letom 2015 je vsaka objavljena izjava tudi utemeljena s kratko obrazložitvijo ali komentarjem. Namen tega je pojasnitev spornosti izjav širšemu občinstvu. Spremljanje in zbiranje izjav ni sistematično, saj se na poziv bodeče neže odziva le določena kritična masa ljudi, ki načeloma niso odjemalke_ci vsebin tistih medijev, ki velikokrat generirajo diskriminatorske vsebine.² Od leta 2015 razglasitev bodeče neže zbujata tudi širšo medijsko pozornost, kar pa je dvorezen meč. Bodeča neža namreč želi opozarjati na seksizem v javnem prostoru, hkrati pa se želi distancirati od medijskega senzacionalizma, ki ga tudi sama obsoja. Namen bodeče neže namreč ni nekritično izpostavljanje zmagovalk_cev, ampak predvsem refleksija in kritika družbenega učinka seksističnih izjav ter poudarjanje odgovornosti javnih oseb za sokreiranje (ne)strpne družbe. Mediji prepogosto pozablajo, da so ravno oni tisti, ki seksizmu velikokrat na široko odpirajo vrata – tako z uredniško politiko kot tudi z nekritičnim ponujanjem oglaševalskega prostora.

Najina študija primera temelji na metodi diskurzivne analize, ki predvsem raziskuje, kako se skozi besedila in govor neenakost, oblast in zloraba družbene moči izvajajo, reproducirajo in zoperstavljajo znotraj družbenega in političnega okvira (Van Dijk, 2008: 352). Pregledali sva vse izjave, ki so bile objavljene v spletnih rubri-

² Skoraj popolnoma so pri bodeči neži izpuščeni katoliški mediji in portali (*24KUL.si*, *iskreni.net*, Radio Ognjišče, Družina, ...), komercialne radijske postaje in razvedrilne TV-oddaje, kjer je heteronormativno stereotipiziranje odnosa ženska-moški pogosto stalnica, ter spletni portali in revije, namenjene ljudem določenega spola (*Cosmopolitan*, *moški.si*, ...). Izpuščeni so tudi blogi in javne izjave populističnih seksistov, ki se medijsko samopromovirajo prav na račun uporabe seksističnega, mizoginega, homofobnega in antifeminističnega diskurza.

kah Sramotilni steber in Bodeča neža, ter v analizo vključili izbor reprezentativnih izjav. Zanimale so naju vrste diskurzivnih praks, ki krepijo in ohranjajo seksizem v našem medijskem prostoru na podlagi spola, spolne usmerjenosti in identitete, kakšne obraze kažejo seksizmi v javnosti, kakšna je ideološka podstat izjav in kakšen je njihov namen. Osredinili sva se na prisotnost etnonacionalističnega, populističnega in neokonservativnega diskurza, tradicionalne reprezentacije spolnih vlog, vrednotenje profesionalnih standardov glede na spol in seksizem pod krinko dobronamernosti in/ali humorja. Na spletni strani Bodeče neže večinoma prevladujejo seksistične izjave, ki drugače ne bi doživele javne kritične refleksije. Če sovražen diskurz širijo vplivne osebe, kot so političarke_politiki ali druge javne osebe, je njihove besede treba obsoditi, saj naj bi delovale_i v našem interesu in dajale_i zgled strpnosti. Besede mnenjskih voditeljic_ev imajo namreč velik doseg in posledično na njih leži velika etična odgovornost. Sprevrženo igro pa se gredo tiste_i, ki izrabljajo odzive na njihove izjave le kot dodatno promocijo, pri simpatizerkah_jih in volivkah_cih pa pridobivajo nove politične točke, kajti »represija [je] lahko celo odlična politična promocija, saj postanejo preganjanci in žrtve« (Rogovšek, 2013), kdor pa se jim postavi po robu, je ozmerjan za »državnega levičarskega inkvizitorja«, »agresivne feministične sociologinje«, »zakrknjeno feministko«, »abortivni lobi«, »moškinje« ali pa na lastno fasado prejme grafit »posilimo levičarke«³ (Bodeča neža).

Akcija, ki je Bodeči neži najbolj sorodna, je hrvaški Stup srama, ki beleži seksistične izjave hrvaških političark_kov in drugih javnih oseb že slabih deset let. Njene pobudnice opažajo, da je seksizem vedno bolj subtilen in teže oprijemljiv ter izmuzljiv zaradi nejasnih meja svobode govora (Broz, 2017). Ena od bolj prepoznavnih slovenskih pobud, ki opozarjajo in reagirajo na primer sovražnega in diskriminatornega govora v slovenski javni sferi, je Svet za odziv na sovražni in diskriminatorni govor. Od leta 2015 se je odzval sedemkrat in pri tem obravnaval sedemintrideset primerov, katerih tematika je večinoma nacionalistična, seksističnih in homofobnih primerov pa je slaba tretjina (Z (od)govorom nad sovražni govor, n. d.). V Sloveniji najdemo izčrpne raziskave o pojavnosti sovražnega govora, homofobije in nacionalizma, medtem ko je raziskav o seksističnem diskurzu v javnosti manj (Motl in Bajt, 2016; Mayer, Šori in Sauer, 2016; Frank in Šori, 2015; Kuhar, 2015).

³ Portalu 24kul in Romanu Vodebu poskusi poimenske diskvalifikacije akademičark_ov in aktivistk_ov niso tuji. Vodebu so trn v peti predvsem feministke: »Feministke, med katerimi je veliko lezbijk, resnično niso prave in normalne ženske. Izraz ‚moškinje‘ je primernejši zanje, in štejem si v čast, da sem v (pogovorno) slovenščino vpeljal ta izraz.« (Izjava je dostopna na povezavi: <http://nova24tv.si/kolumna/pranje-mozganov-na-filozofski-fakulteti/>.)

Nominirane izjave, prvič: Tradicionalne in esencialistične reprezentacije spolnih vlog v javnem diskurzu

Večina nominirank za nagrado bodeča neža so izjave, ki reproducirajo spolne stereotipe in kažejo na zakoreninjenost seksizma in mizoginije v družbi. Kažejo nam družbeno konstruirane dualizme, ki so posledica moškocentrične urejenosti sveta. V njih so ženske pogosto zreducirane na raven spolnega objekta, pripisujejo se jim temu primerne osebne lastnosti:

- *Čustvenost*. Primer je izjava Braca Zavrnikarja v Sobotni prilogi Večera: »Moški imajo večjo fizično moč in morda tudi večji kognitivni potencial kot ženske, vendar so te neprekosljive, ko gre za intuicijo, čustveno inteligentnost in vztrajnost.« (Sramotilni steber, 15. 12. 2012)
- *Nestanovitnost*. Božo Predalič, v času izjave generalni sekretar vlade: »Pravijo, da naj zamenjamo predsednika!? Smešno – SDS ni mlada frklja, ki menja fanta takoj, ko ji kdo reče, da ta, ki ga ima, ni najlepši.« (Sramotilni steber, 12. 1. 2013)
- *Samoumevnost gospodinjenja*. Vesna Arnšek, partnerka Mira Cerarja v času njegove izvolitve, je po zmagi SMC na volitvah v Državni zbor izjavila: »Doslej je bil opravičen gospodinjstva dela, zdaj bo pa še bolj.« (spol.si, 14. 7. 2014)
- *Odvisnost od moških oz. »nenaravna« samostojnost*. Dr. Franc Planinšek, plastični kirurg, meni: »Napaka sodobne ženske, osnovna, je [sic], da poskuša vsaka od njih biti samostojna in samozadostna. To je tisto, kar masovno kastrira moške, in jaz bi svetoval vsem ženskam, da si vzamejo nekaj priročnik, kako se iz alfa samice pretvoriti v beta samico. Ker to je tisto, kar privije moškega k njej v objem. Namreč, moški hoče slišati, tega pa ne zmorem sama narediti, prosim za tvojo pomoč, ker le ti znaš ta žebelj zabiti v steno'« (Rdeče zore, n. d.)
- *Materinstvo*, ki je razumljeno kot univerzalna ženska izkušnja in bistvo obstoja ženske. Na Facebook strani Radia Hit so objavili: »Moški bi moral imeti rad le tri ženske: tisto, ki ga je rodila; tisto, ki mu je rodila in tisto, katera se mu je rodila. #sampovem.« (ibid.)
- *Privlačen zunanji videz oz. lepota*. Miro Petek je na predstavitvi knjige o psihologiji ljubezni izjavil: »Priznati moram, da sem moški, ne filozof, zato pri ženski najprej pomislim na lepoto. Upal bi si trditi, da vsi moški žensko najprej pogledamo v obraz in presodimo, ali je ali ni lepa.« (Sramotilni steber, n. d.)
- *Dvojna vloga uspešne poslovne ženske in dobre gospodinje*. Gašpar Gašpar Mišič je v času, ko je bil državni sekretar, rekel: »Lahko zatrdim, da smo z Alenko Bratušek dobili dobro gospodarico, dobro gospodinjjo, in samo dobra gospodinja lahko upravlja svoje premoženje, osebno in tudi državno.« (ibid.)

- *Potiskanje žensk na področje zasebnega*, tudi s tem, da se »moškosti« pripi-sujejo racio, večine delovanja v javni sferi in čustvena stabilnost. Tako je npr. vodstvo RTV, ko je na mesto voditeljice Tarče stopila Jasmina Jamnik, sporočilo (pozneje pa izjavo zaradi odziva javnosti umaknilo): »Z Jasmino bomo skušali targetirati tudi novo publiko; pred njo je težka naloga, saj bo morala dokazati, da lahko tudi ženske vodijo tovrstne oddaje, ki so sicer v večini domena moških, ostro in brezkompromisno.« (Bodeča neža, n. d.)
- *Pasivnost*, ki se prikazuje kot komplementarna moški aktivnosti. Savina A. Ritter, učiteljica obrazne joge in nutricionistka, pravi: »Žensko energijo bi bilo verjetno najlažje opisati tako, da je podobna vodi, da je podobna neke-mu oceanu, ki se mora nenehno širiti, in naloga ženske je, da daje prostor – sebi, svojim čustvom, moška energija pa je podobna jadrnici, ki pluje po tej vodi, se pravi, več ima prostora za plutje, bolje je zanj ...« (Sramotilni steber, n. d.)

Ženska emancipacija je pogosto označena kot past, ki je tako ženske kot moške potisnila v nelagoden položaj, v družbo »propadajočih vrednot«. Tako ribniški župan Jože Levstik meni: »Ne zaveda se, da sama v vlogi vodje nikoli ne more zablesteti, ker ji manjkajo, milo rečeno, moške lastnosti, tako telesne kot duhov-ne.« (Sramotilni steber, n. d.); Urška Faller, pobudnica festivala *Femme Féminité*: »Ženska v zadnjih dveh desetletjih, bolj ko je emancipirana, bolj je izkoriščana in zaslužnjena. Nič več ni boginja, ki nosi v sebi novega potomca človeštva, ga rodi in vzgaja. Ni več boginja partnerstva, ki razvaja in neguje svojega moškega ... Pod pretvezo 'močne, samostojne in neodvisne' ženske, kakršne si jo želi družba ozi-roma tisti, ki jo oblikujejo, ni več prostora za čustva, spoštovanje, mir in ljubezen, družino, partnerstvo, ni več prostora za srce... Moški, očetje – varnost, mir, spošto-vanje in še kaj. Ženske – milina, ljubezen, rojevanje, krhkost.« (Bodeča neža, n. d.); psiholog dr. Andrej Perko pa: »Ženska mora ustvarjati vzdušje [...] Se pravi, mora biti v nekem smislu umetnica, ki ustvari v družini takšno vzdušje, da se bo moški vedno z veseljem vračal domov. In ženske hočejo, zlasti s feminizmom, naprej, ko se je razvilo in je prišlo v neki histeričen feminizem, hočejo biti enake moškimi, ne samo enakovredne, enakopravne, ampak enake. To pa se ne da.« (Sramotilni steber, n. d.)

Tudi področja znanja in interesov se v izjavah delijo na »ženska« in »moška«. Tako si je bodečo nežo za leto 2016 prislužila Rosvita Pesek, ki je v oddaji *Odmevi* v študijskem delu prispevka, ki je govoril o orožju v Evropi in Sloveniji, gosta prosila: »Poenostavite za ženske, lepo prosim.« (Bodeča neža, n. d.) Biološki determini-zem in reduciranje spolnih stereotipov sta prisotna tudi v znanstvenem diskurzu. Tako je bodečo nežo 2014 dobila tudi dr. Simona Fišer Kralj, ki je v intervjuju za *Dnevnik* med drugim dejala: »Ker je plodna vsak mesec, jo mora tako moški ves čas paziti pred drugimi samci. Po drugi strani pa moški svoje ženske varujejo tudi zaradi ljubosumja, ki je pri moškem spolu izrazitejše in potencirano z evlucijskim

tekmovanjem z drugimi moškimi, zaradi katerega se je izoblikovala tudi evolucija daljšega penisa, ki semenčicam omogoča, da se bolj približajo jajčecu. Prav zaradi ljubosumja in tekmovalnosti prevarani moški pogosteje kot ženske zahtevajo ločitve, pogosti pa so tudi umori iz ljubosumja.« (Sramotilni steber, n. d.) Ekipa bodeče neže je podelitev te nagrade obrazložila takole: »Nagrado si zaslužijo še druge znanstvene institucije, ki seksistično objektivizirajo, medikalizirajo, biologizirajo ljudi, pri čemer se sklicujejo na domnevno nevtralnno apolitično objektivnost svojega dela, podobno kot to počne neoliberalni diskurz.« (spol.si, n. d.)

Nominirane izjave, drugič: Neokonservativna videnja spola

V porastu sta nazadnjaški, skrajno desni populizem in neokonservativizem, ki javni prostor izkoriščata za potrebe klerikalizacije in repatriarhalizacije družbe (Grešak, 2016; Kuhar, 2016: 121). V zadnjih letih smo s strani desnih političnih strank in pobud, ki so tesno povezane s Katoliško cerkvijo, pričali napadom na pravice žensk in spolnih manjšin do kontracepcije, oploditve z biomedicinsko pomočjo, splava, istospolnih porok, posvajanja otrok s strani istospolnih partnerjev ipd. (Kuhar, 2016: 120). S sloganom »za otroke gre« branijo krščanske vrednote, a v isti sapi pozabljajo na socialno šibke družine, ženske, ki so žrtve družinskega nasilja, ali na problem alkoholizma v družini. Tako smo med drugim slišale_i/ prebrale_i:

- Angelco Likovič, dobitnico bodeče neže 2017: »Poglejte, kaj je Merklova v Nemčiji naredila, ker nima nobene reprodukcije, koliko ljudi iz tujine je potegnila. Mi se borimo za to, da bomo imeli svoje potomce s slovenskimi koreninami, zato podpiramo vse mamice, da rodijo, tudi posiljene ...« In še: »Poglejte, drage moje gospe, če bi vaše mame naredile splav, vas ne bi bilo danes tukaj, tudi mene ne, zato sem jaz proti splavu.« (Bodeča neža, 2017)
- Tineta Belino, ki je za 24kul.si izjavil: »Žalostno je, da se ti radikalni aktivisti zavzemajo za brezplačne kirurške splave nerojenih žensk, homoseksualcev in lezbijk ter za izumiranje slovenskega naroda in kulture. Takšna kultura smrti je destruktivna in katastrofa tako za nerojene otroke, ki so ubiti na operacijskih mizah, matere in očete, ki trpijo zaradi postabortivnega sindroma, ter slovensko družbo, ki ima eno najnižjih rodnosti v svetu.« (ibid.)
- Janeza Janšo, ki je takole razlagal, zakaj je treba na referendumu glasovati proti razširitvi pravice do poroke: »Brisanje spola iz zakona je podlaga za kršitev človekovih pravic naših najdražjih, naših otrok. [...] Brisanje spola iz zakona in uvajanje 'teorije spola' oz. t. i. proste izbire spola glede na trenutno razpoloženje predstavlja napad na družino in temeljne vrednote, ki so omogočile, da Slovenija sploh obstaja. [...] Spoštovani, prihodnosti naroda ni mogoče graditi na istospolnih zvezah.« (ibid.)
- Vesno Vilčnik, ki je za 24kul.si izjavila: »Govoriti bi morali o naravi, o narav-

nem. Zanimivo je vedeti, da latinska beseda *natura* izhaja iz *nasci*, kar pomeni roditi se. Homoseksualci in lezbijke v tej naravi pa so kvečjemu *nature morte*, torej mrtva narava, ki ne poraja ničesar živega. Ne čudi, da hrepenijo po otrocih, ki bi kanili nanje kot kaplja rose na presušena tla.« (ibid.)

Konstrukcija ogroženega naroda je v teh in podobnih izjavah povezana z etnacionalističnim diskurzom, ki vidi slovenski narod kot homogen konstrukt, kamor esencialno drugačne_i kot so emancipirane ženske, samohranilke, predvsem pa neheteroseksualke_ci ne spadajo (Frank in Šori, 2015: 95–98).

Nominirane izjave, tretjič: Vrednotenje poklicnih standardov skozi prizmo spola

Analiza je pokazala pogostnost seksističnih izjav, ki postavljajo različne poklicne standarde glede na spol ali pa predstavnice določenih poklicev ocenjujejo skozi prizmo (družbeno pripisanih) spolnih vlog. Tu je vredno omeniti primere, povezane z znanimi uspešnimi ženskami in poskusi delegitimizacije oziroma diskreditacije njihovega dela.

V kritikah na račun prve slovenske predsednice vlade, Alenke Bratušek, je bilo pogosto čutiti pokroviteljstvo, ki ga moški na podobnih položajih po navadi niso deležni. Pri ocenjevanju njenega dela se je upoštevalo, koliko se je sposobna izogniti lastnostim, ki so družbeno pripisane ženskam, po drugi strani pa je bila skupaj z drugimi ženskami na vodilnih mestih pozvana, naj »ostane ženska«. Tako je Frane Adam za *Reporter* izjavil: »Dobili smo mandatarko, ki ni rigidna osebnost, ki je fleksibilna, morda nestanovitna, toda zmožna sklepati kompromise.« (Sramotilni steber, n. d.); Brane Piano pa je v kolumni za *Delo* zapisal: »Za dan žena jim tlačani voščimo predvsem, naj ostanejo ženske.« (ibid.) V času njenega mandata so se mediji in javnost množično ukvarjali z dolžino njenega krila.⁴ V stranki SDS so tvitnili: »Trajanje Bratuškove kot PV bo premo sorazmerna dolžini njenega krila in njenega spomina o poslovanju NKBM v času, ko je bila tam članica NS.« (ibid.)

Stereotipni obravnavi na podlagi spola ni ubežala niti Tina Maze. V rubriki *Šport v Delu* je bilo objavljeno poročilo Vita Divca, ki bralkam in bralcem ne predstavi zgolj športne pripravljenosti takrat najbolj aktualnih smučark, ampak v njem razdela tudi svoj pogled na žensko in moško »naravo« (kjer kljubovalnost in rivalstvo označi kot ženski lastnosti, moč in brezkompromisnost pa kot »moški načeli«), določi obstoj »lepšega spola« in se obregne tudi ob »žensko naravo« Tine Maze, ki

⁴ Vpis gesla »Alenka Bratušek krilo« v Google iskalniku ponuja kup člankov, predvsem rumenih novičarjev, ki se ukvarjajo s to temo. Naključno izbrani naslovi so npr. *Modni stil Alenke Bratušek: drzen ali poguben?*, *Ops! Alenka Bratušek, zakaj vedno tako kratko?*, *Moda poslovnega sveta premierke Alenke Bratušek*, *Alenka Bratušek kaže noge* in (najbolj aktualen članek, objavljen 17. 11. 2016 v *Slovenskih novicah*) *Alenka Bratušek kratka krila postavila v kot*.

jo na športnem prizorišču zamenja njena »bojevitost« (*Sramotilni steber*). Iz besedila lahko razberemo, da je za avtorja tekmovalnost v vrhunskem športu domena »moškosti«, ki jo športnice kompenzirajo z večjim izražanjem »ženskosti« v zasebnem življenju. Pri športnicah je uspeh razlagan kot delo celotne ekipe, pogosto se jim pripisuje, da vrhunskih naporov brez trdne čustvene opore ne bi prenesle.

Tretja kategorija profesionalnk, ki so pogosta tarča seksističnih pripomb, so novinarke – verjetno tudi zato, ker so vmesnik med javno osebnostjo in občinstvom. Bodeča neža 2015 spada k tej kategoriji – izrekel jo je nekdanji predsednik države Milan Kučan, ko je novinarki Sveta na Kanalu A rekel: »Niste še poročeni? No, s tem se ukvarjajte.«⁵ (Bodeča neža, n. d.) Z izjavo je impliciral, da je bistvo obstoja ženske biti žena. Naslednji v nizu seksističnih napadov na novinarke je izjava nekdanjega postojnskega župana Jerneja Verbiča, ki je novinarko, prisotno na občinski seji, označil za »harem kokošji«. Na novinarko se je obrnila tudi služba za odnose z javnostjo UKC s pozivom k večji subtilnosti, »kajti, če ne drugega, smo, so ali najverjetneje bodo mamice« (ibid.) Vse te izjave so, kot je za *Dnevnik* zapisal kolektiv Rdeče zore, »odkrito seksistične, saj na novinarke izvajajo pritisk na podlagi njihovega spola, in sicer glede na to, kako se njihovo poklicno delo sklada ali razdvaja s komentatorjevo predstavo tipične ženskosti.« (Kolektiv Rdeče zore, 2016) Zadnja iz serije tovrstnih izjav je tvit nekdanjega predsednika vlade in aktualnega poslanca Janeza Janše. Marca 2016 je zapisal: »Na neki FB-strani javne hiše ponujajo poceni usluge odsluženih prostitutk Evgenije C in Mojce PŠ. Eno za 30 €, drugo za 35 €. #ZvodnikMilan.« (Kolektiv Rdeče zore, 2016) Janša je s tem novinarki diskreditiral tako poklicno kot tudi kot ženski. Je pa to ena redkih seksističnih izjav, ki so doživele sodni epilog (konec oktobra 2016) – Janez Janša mora tako urednici dnevnoinformativnih oddaj na nacionalni televiziji Mojci Šetinc Pašek kot tudi novinarki iste televizije Eugeniji Carl plačati 6000 evrov odškodnine. Novinarki sta vložili tudi kazenski postopek zaradi suma kaznivega dejanja žalitve.

Nominirane izjave, četrtič: Seksistični humor in »dobronamerni seksizem«

Seksizem je velikokrat prisoten in kritično neovrednoten tudi v kontekstu humorja. Seksistični humor »ponižuje, žali, stereotipizira, viktimizira in/ali objektivira osebo na podlagi njenega_ovega spola« (LaFrance in Woodzicka, 1998: 62). V medijih je kot ena osnovnih iztočnic ljudskega humorja prisotno predvsem spolno stereotipiziranje (šale o blondinkah, taščah, ženskih voznicah, ženskah sploh), ki se pojavlja v obliki šal, aforizmov, satire, pripomb ipd. V humorju so izraženi tudi

⁵ Pozneje je Milan Kučan izjavo komentiral za Mladino: »Šlo je za spontano reakcijo. Ne maram, da tekajo za menoj s kamero in me lovijo, ne da bi vedel, zakaj. Obžalujem, da nisem ohranil mirnih živcev, in se opravičujem.« (Izjava je dostopna na povezavi: <http://www.mladina.si/166015/milan-kucan/>)

predsodki – šale, ki temeljijo na omalovaževanju določene skupine, omogočajo predstavnicam_kom večine, da se počutijo večvredne in ohranjajo pozitivno socialno identiteto (Woodzicka in Ford, 2010: 174). V izboru za bodečo nežo so se znašle seksistične opazke, ki se poigravajo s popularnimi temami gostilniškega humorja, večkrat pa je pod krinko humorja in besedne igre nakazano tudi nasilje do žensk. Tako so bile nominirane izjave poslanca SDS Jožeta Tanka, ki je na zasedanju parlamentarne mandatno-volilne komisije mimo mikrofona izjavil, da je poslanka SD Melita Župevc »pač blondinka«, ko pa je bilo zahtevano opravičilo, je rekel: »Se bom opravičil – je pač črnolaska.« (Sramotilni steber, n. d.); komičarka Tanja Kocman je na svojem profilu na družbenem omrežju zapisala: »Vsakič, ko vidim kje napis '30 % ceneje', pomislim, da bi lahko bila podobna etiketa čez vikend tudi na pijanih ženskah. Čeprav pri enih gre že bolj za 'totalno razprodajo'.« (Bodeča neža, n. d.); Zmagaj Jelinčič je v oddaji Piramida izjavil, da je: »8. marec (je) dan za udarec in ženskam želim veliko udarcev!«; igravec Domen Valič pa je svoje mišljenje razkril v Evini rubriki Moški od A do Ž: »... Trmasta? ,Šamar'. Užaljena? Vzgojni ,šamar'. ... Važna? Vzgojni ,šamar' pa adijo.« (Sramotilni steber, n. d.)

Posebno kategorijo »šaljivih« izjav si zasluži aktualni predsednik države Borut Pahor. Leta 2012 je med podiranjem dreves komentiral: »Jebenti ... tko dober pa še bab nisem podiral ...«, leta 2015 pa je na maturantski paradi nagovoril maturantke z besedami: »Ajde, miška mala, gremo! To mi deli, to mi deli.« Za slednjo se je pod medijskim pritiskom sicer opravičil. Dejal je, da mu je bilo ob izrečenih besedah takoj žal in da »jih je bilo kljub prešernemu vzdušju mogoče razumeti kot nespoštljive, zato se zanje iskreno opravičuje[m].« (Delo, 2015) Kljub temu si je prislužil bodečo nežo 2016. Pahor populistično taktiko reduciranja žensk na spolne objekte nadaljuje še danes. Junija 2016 je na Instagramu objavil fotografijo, kjer čepi pred gostilniško tablo z napisom »miške«, septembra je sledila fotografija s partnerko Tanjo Pečar, ki je premočena, medtem ko ima on dežnik, s komentarjem: »Mokra kot miška. #proslava #Postojna #rainyday #rain #presidentandfirstlady #firstlady #TanjaPecar #Pahor«. Obe objavi lahko skupaj z izjavo z maturantske parade obravnavamo kot provokacijo. Novembra je sledila nova izjava, povezana z zadnjo kvalifikacijsko tekmo za evropsko žensko košarkarsko prvenstvo: »Predsednik republike se bo tekme udeležil. Ali se bo zmage veselil z dekleti v slačilnici?« Namesto, da bi se Pahor kot predsednik države odprto boril za enakost vseh spolov, igra vlogo nepopoljšljivega »šaljivca, obenem pa se vrača k stereotipnemu dojemu ženske kot spolnega objekta.« Ta vloga »šaljivca« pa nikakor ni nedolžna in neškodljiva – če njegov odnos do žensk ni odkrito sovražen, to ne pomeni, da ni seksističen. Njegove besede lahko beremo kot izraz »dobronamernega« seksizma, ki se v nasprotju s sovražnim nanaša na odnos do žensk, ki je zakoreninjen v moški dominaciji in ženske dojema skozi konvencionalne spolne stereotipe. »Dobronamerne« seksizem prepoznamo npr. po zaščitniškem odnosu do žensk, spoštovanju vloge ženske kot matere in žene ter idealiziranju žensk kot romantično-ljubezenskih objektov (Fiske in Glick, 1996: 491–492). Objektivizacija

in reduciranje žensk na spolne objekte sta se tako pojavila tudi na najvišji državni ravni, predsednik pa je, glede na kontinuirano ponavljanje besede miška, svojo seksistično gesto očitno prepoznal kot dobro marketinško strategijo.⁶

Leto 2016 je pretresel še en konflikt s seksističnim zaledjem, ki je sprva sicer vzniknil v zasebni korespondenci, vendar se je kmalu preselil v javni prostor. Takratni predsednik slovenskega PEN-a, Evald Flisar, je kritičarki Anji Radaljac med drugim zapisal naslednje: »Ti si pa lepa in seksi in samozavestna, kar vse človek pričakuje od perspektivne intelektualke, kritičarke, avtorice in bogve kaj še vse :-)« in »Jaz se nisem nikoli v življenju zaljubil v žensko, ki mi ga ne bi z nekaj stavki postavila pokonci.« (Bodeča neža, n. d.) Objavi korespondence na Radiu Študent je sledila peticija uredništva AirBeletrine (ki so jo podpisali_e mnogi_e akademiki_čarke) z zahtevo po Flisarjevem odstopu in tudi neposrečeno javno pismo oziroma zagovor Flisarja na Radiu Študent. Flisar se je za izjavi sicer opravičil, vendar je dejal, da sta bili »šaljivi«. Tu se kaže še ena plat percepcije humorja – t. i. humor je tu uporabljen kot alibi pred odgovornostjo za izrečene besede. Interpretiran je kot nasprotje verodostojnemu govoru – je »neresen«. Sporno namigovanje je Flisar poskusil predstaviti kot šalo, reakcijo Anje Radaljac pa kot nerazumevanje nedolžnega, kolegialnega humorja. S tem je Flisar, ki je produciral seksizem, problem prestavil na osebo, ki je bila deležna njegove seksistične obravnave in je nanjo opozorila. S to prakso se osebe, ki opozorijo na prisotnost seksizma, pogosto srečujejo (Perger, 2016). Korespondenca med Anjo Radaljac in Evaldom Flisarjem je jasno pokazala zamajana razmerja moči med spoloma, starostjo in zaposlitvenim statusom na slovenski literarni sceni, končala pa se je s Flisarjevim odstopom s položaja predsednika PEN-a. Odstopil sicer ni zaradi obžalovanja, ampak zaradi »zavedanja, da je žrtev dvoličnosti in mahinacij«.

Sklep

Avtorice_ji seksističnih izjav, naperjenih proti pozameznicam_kom ali ženskam sploh, skoraj nikoli ne doživijo sodnega pregona. Seksizem je močno zakoreninjen in vseprisoten, seksistična stališča pa tudi takrat, ko so izražena v javnem prostoru, velikokrat ostanejo neprepoznana ali spregledana. Ko jih širijo osebe na poziciji moči, s tem normalizirajo sovražni/seksistični govor. Na spletni strani Bodeče neže prevladujejo oblike seksizma, ki v javnosti ostanejo prevečkrat nerefektirane, kar dokazuje, da je seksizem v veliki meri del naturaliziranega diskurza. Seksizem je prisoten vse od sveta politike, novinarstva, športa, cerkve, znanosti, medicine, kul-

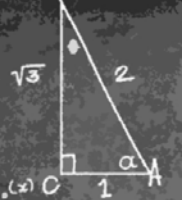
⁶ Njegova strategija že tako stoji na populističnih temeljih oziroma kot na svojem blogu piše Boris Vežjak: »Pahor se je kot eden zelo redkih politikov znal približati ljudem in se postaviti na njihovo pozicijo. Obul je njihove škornje, dobesečno, oblekel njihove obleke, spet dobesečno, prijel za njihovo delovna sredstva, česar drugi politiki ne znajo. Govoriti poskuša njihov jezik, na trenutke tudi preklinjati, pogledati za kakšno mladenko (kdo pa ne), biti radoživ in človeški.« (Vežjak, 2016)

ture do akademske sfere. Ta omniprezenca in normalizacija seksizma sta posledici populističnega in subtilnega prenašanja seksizma skozi diskurz, ne le nestrpnih anonimnežev_ic na spletu, marveč tudi javnih osebnosti, ki imajo v družbi moč in veljavo. Ti lahko z diskriminatornim in sovražnim govorom na podlagi spolnih predsodkov pridobivajo politične točke in zlorabljajo medijski prostor za promocijo nestrpnosti, medtem pa jih večina medijev povzema nekritično. V času ekonomske in družbene krize se za lastno priljubljenost nekaterim splača biti »ljudski« in ravnati po »zdravi pameti« dolgemu boju za enake pravice navkljub. Ljudje z družbeno močjo torej diktirajo javni diskurz in sooblikujejo javno mnenje, zato imajo veliko odgovornost, kakšno družbo soustvarjajo, bodeča neža pa je eden od instrumentov, ki opozarjajo na seksizem in arhivirajo tega negotovega duha časa.

Literatura in drugi viri

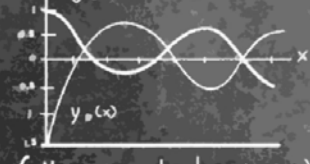
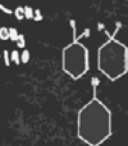
- BODEČA NEŽA. Dostopno na: bodeca-neza.spol.si (1. december 2016).
- BROZ, TAJANA (24. januar 2017). Intervju s članico Libele. Osebni arhiv.
- COUNCIL OF EUROPE (2016): *Combating Sexist Hate Speech*. Dostopno na: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680651592> (14. november 2016).
- FRANK, ANA IN IZTOK ŠORI (2015): Normalizacija rasizma z jezikom demokracije: primer Slovenske demokratske stranke. *Časopis za kritiko znanosti* 260: 89–103.
- GLICK, PETER IN SUSAN T. FISKE (1996): The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating Hostile and Benevolent Sexism. *Journal of Personality and Social Psychology* 70(3): 491–512. Dostopno na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.470.9865&rep=rep1&type=pdf> (17. januar 2017).
- GREŠAK, DANAJA (2016). Če bomo strpni do nestrpnosti, bo ta postala del našega vsakdana. *Torek ob petih*. Dostopno na: <http://torekobpetih.si/tema/ce-bomo-strpni-do-nestrpnosti-bo-ta-postala-del-nasega-vsakdana/> (20. november 2016).
- JOGAN, MACA (2001): *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KUHAR, ROMAN (2015): Konec je sveta, kot ga poznamo: Populistične strategije nasprotnikov Družinskega zakonika. *Časopis za kritiko znanosti* 260: 118–132.
- KOLEKTIV RDEČE ZORE (2016): Seksistični napad NI najboljša obramba. *Dnevnik*. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042732461/mnenja/odprta-stran/seksisticni-napad-ni-najboljsa-obramba> (20. november 2016).
- LAFRANCE, MARIANNE IN JULIE A. WOODZICKA (1998): No Laughing Matter. Women's Verbal and Nonverbal Reactions to Sexist Humor. V *Prejudice: The Target's Perspective*, J. K. Swim in C. Stangor (ur.), 61–80. San Diego; London; Boston; New York; Sidney; Tokyo; Toronto: Academic Press.
- LILLIAN, DONNA L. (2007): A Thorn by any Other Name: Sexist Discourse as Hate Speech. *Discourse & Society* 18(6): 719–740. Dostopno na: <http://journals.sagepub.com>

- com/doi/pdf/10.1177/0957926507082193 (16. januar 2017).
- MAYER, STEFANIE, IZTOK ŠORI IN BIRGIT SAUER (2016): Gendering 'the People'. Heteronormativity and 'Ethno-Masochism' in Populist Imaginary. V *Populism, Media and Education: Challenging Discrimination in Contemporary Digital Societies*, M. Ranieri (ur.), 84–104. Abingdon, New York: Routledge.
- MOTL, ANDREJ IN VERONIKA BAJT (2016): *Sovražni govor v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut. Dostopno na: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2015/01/OcenaStanja_prelomOK_splet.pdf (20. januar 2017).
- PERGER, NINA (2016). Sexism: Naming a Problem, Becoming a Problem. *Teorija in praksa* 53(6): 2386–1400.
- PI. K. (2015): Pahor: Potrudil se bom biti boljši. *Delo*. Dostopno na: <http://m.delo.si/clanek/337221> (28. november 2016).
- ROGOVŠEK, JERNEJ (2013): *Najbolje, da je odziv takojšen in tam, kjer je bila sovražnost izrečena*. Dostopno na: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/45/sovrazni-govor/#2> (25. november 2016).
- SALECL, RENATA (1994): Beseda in nasilje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 45(4): 346–355. Dostopno na: http://www.policija.si/images/stories/Publikacije/RKK/PDF/1994/04/RKK1994-04_RenataSalecl_BesedaInNasilje.pdf (21. januar 2017).
- SPOL.SI (2015): *Bodeča Neža Milanu Kučanu in dr. Simoni Fišer Kralj*. Dostopno na: <http://spol.si/blog/author/takotako/> (20. november 2016).
- SRAMOTILNI STEBER / WALL OF SHAME. Dostopno na: <http://rdecezore.blogspot.si/p/sramotilni-steber.html> (28. november 2016).
- ŠORI, IZTOK (2015): Za narodov blagor: skrajno desni populizem v diskurzu stranke Nova Slovenija. *Časopis za kritiko znanosti* 260: 104–117.
- VAN DIJK, TEUN A. (2008): Critical Discourse Analysis. V *The Handbook of Discourse Analysis*, D. Schiffrin, D. Tannen in H. E. Hamilton (ur.), 352–371. Malden; Oxford; Carlton: Blackwell Publishing.
- VEZJAK, BORIS (2016): *Popularnost in populizem: v čem je Pahor podoben Trumpu in obratno*. Dostopno na: <https://vezjak.com/2016/02/24/popularnost-in-populizem-v-cem-je-pahor-podoben-trumpu-in-obratno/> (27. november 2016).
- WOODZICKA, JULIE A. IN THOMAS E. FORD (2010): A Framework for Thinking about the (not-so-funny) Effects of Sexist Humor. *Europe's Journal of Psychology* 6(3): 174–195. Dostopno na: <http://web.mnstate.edu/halford/481/humor%20res%20&%20theory%20articles/9.%20Effects%20of%20Sexist%20Humor.Woodzicka%20and%20Ford.pdf> (17. januar 2017).
- Z (OD)GOVOROM NAD SOVRAŽNI GOVOR. Dostopno na: <http://www.mirovni-institut.si/govor/> (14. januar 2017).

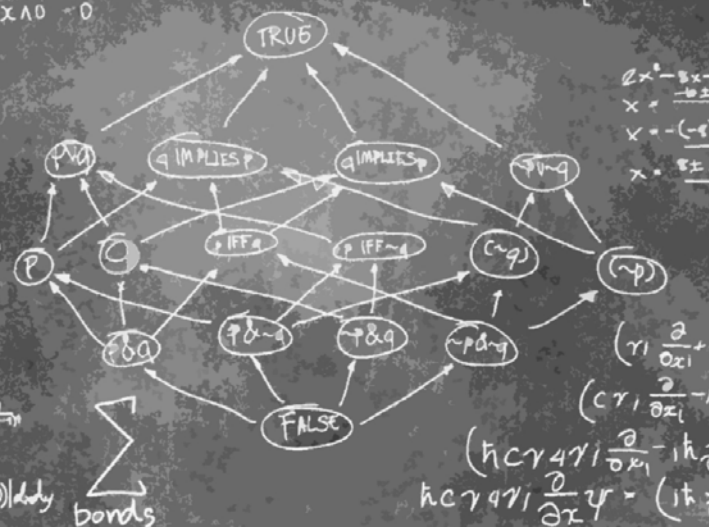
$x \wedge (y \wedge z) = (x \wedge y) \wedge z$
 $x \vee y = y \vee x$
 $x \wedge y = y \wedge x$
 $x \wedge (y \vee z) = (x \wedge y) \vee (x \wedge z)$
 $x \vee (y \wedge z) = (x \vee y) \wedge (x \vee z)$
 $x \vee 0 = x$
 $x \wedge 1 = x$
 $x \wedge 0 = 0$

$\psi(x) = 2 \cos^2 x - 1$
 $\psi(x) = 2 \cos^2 x - 1 = 2(1 - \sin^2 x) - 1 = 1 - 2 \sin^2 x$
 $\psi(x) = 1 - 2 \sin^2 x = 2 \cos^2 x - 1$
 $\psi(x) = 2 \cos^2 x - 1 = 2(1 - \sin^2 x) - 1 = 1 - 2 \sin^2 x$

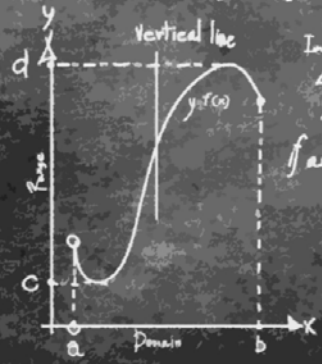
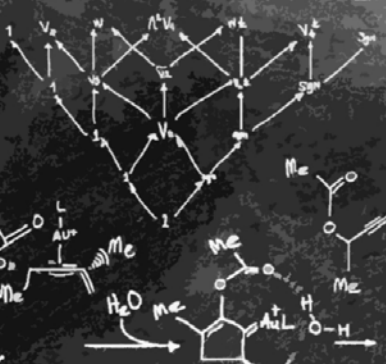

$\langle N_1, V_1, N_2, V_2 | C_{ij} | N_3, V_3, N_4, V_4 \rangle$

$\int \frac{x^2 - 2x}{x-1} dx = 4 [(v_1 + v_2)^2 - (v_1 + v_2)(N_1 + N_2)]$
 $f(x) = \frac{x^2 - 2x}{x-1}$
 $f(x) = \frac{x^2 - 2x + 1 - 1}{x-1} = \frac{(x-1)^2 - 1}{x-1} = (x-1) - \frac{1}{x-1}$
 $\int f(x) dx = \int (x-1) dx - \int \frac{1}{x-1} dx = \frac{x^2}{2} - x - \ln|x-1| + C$

$E = \sum_{\lambda} \int_{\Omega} |F| \rho(F) \phi(F) [d\mu_{\lambda} \mu_{\lambda}^{-1} \int_{\Omega} \delta_c(\phi(x,y)) |\nabla(\phi(x,y))| d\mu_{\lambda}]$

In Δ is the intersection of $f^{-1}(a_0)$ and $p^{-1}(a_0)$
 $\Delta \subset I = \delta_p$
 $y_1, y_2 \in C\{C_0\}$ satisfy $\Delta(y_1) = \Delta(y_2)$
 if and only if there are elements a in $A\{a_0\}$, δ in $D\{\delta_0\}$ such that
 $y_1 = f(a) y_2 P(\delta)$
 $B\{b_0\}$ is the pullback of $A\{a_0\} \xrightarrow{f} C\{C_0\} \xleftarrow{p} D\{\delta_0\}$

$|\Psi_{\Sigma}(t)| = \left| \sum_{x \in \Sigma} e^{itx} f(x) \right| \leq \sum_{x \in \Sigma} e^{-|x|}$

MMP for surfaces S

Castelnuovo contraction thm (*)
 look for curves $C \subset S$ (K_S)
 find such C with $g(C) = 0, C^2 = 0$
 contract it $C^2 = -1 - K_S - C$
 minimal model \rightarrow either $K_S \cdot C \geq 0$ or S is uniruled
 \downarrow
 fibration of \mathbb{P}^1
 $C^2 = 0$

ČLANEK

$C^1 \rightarrow P$ and
 C^1 is rational
 $C^1 \cdot (K_X) \leq \dim X + 1$

Epistemologija migrantske krize

Abstract

Migrant Crisis and Colonialist Abyssal Thinking

The 2015/2016 migrant crisis has exposed the inefficacy of the European Union's political institutions. Combined with the Greek financial crisis and the exit of the United Kingdom from the Union, this turn of events indicated a move towards a (not yet consensual) "new Europe". Within this transition, the negative populist and racist motives, whose victims are mostly the migrants, have been building up. The governmental agencies, with support from the media, but also with the backing of so-called "expert opinions", have been treating migrants in a very specific manner, which this article tackles from the standpoint of post-colonial epistemologies. These epistemologies reveal an instrumental and manipulative attitude towards the populations in distress, the logic of borders and the building of abysses between the cultures, the strengthening of racist hierarchies, but also the abandonment of the foundations of the Enlightenment by social sciences and the replacement of these foundations with technocratic regulations. The article presents the epistemology of the South and militant research as possible means of surpassing the objectification of migrants and the inclusion of their voices into the process of building the future of a different Europe.

Keywords: migrations, refugees, refugee crisis, epistemology of the South, militant research, abyssal thinking

Darij Zadnikar has a PhD in Philosophy. He works on radical political theory, philosophy of education, and publishes for marginalized individuals. His professional position is on the Faculty of Education of the University of Ljubljana, but he is dedicated to global activism. (darij.zadnikar@gmail.com)

Povzetek

Migrantska kriza 2015/2016 je razgalila neučinkovitost političnih institucij Evropske unije in poleg grške finančne krize in izstopa Združenega kraljestva iz EU nakazala prehod k neki še ne konsenzualni »novi Evropi«. V tem prehodu se krepijo negativni populistični in rasistični nagibi, katerih žrtve so predvsem migranti. Državne institucije, podprte z mediji in domnevno »strokovnimik« argumentacijami, ravnajo z migranti iz povsem določenih izhodišč, ki se jih to besedilo loteva s stališča postkolonialne epistemologije. Ta razkriva instrumentalni in manipulativni odnos do populacij v stiski, logiko mej in tvorjenja prepadov med kulturami, krepitev rasističnih hierarhij, pa tudi, kako se znanost odreka razsvetljskim temeljem v imenu tehnokratske regulacije. Besedilo v epistemologiji Juga in militantnem raziskovanju vidi možnost preseganja procesa objektiviranja migrantov in vključevanja njihovega glasu tudi v oblikovanje drugačne Evrope.

Ključne besede: migracije, begunska kriza, epistemologija Juga, militantno raziskovanje, prepadno mišljenje

Darij Zadnikar je doktor filozofije, ukvarja se z radikalno politično teorijo, filozofijo edukacije in pisanjem za marginalce. Zaposlen je na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani, zavezan pa globalnemu aktivizmu. (darij.zadnikar@gmail.com)

Begunska in migrantska kriza, ki je v Evropi kulminirala v letih 2015 in 2016, je imela dve podobi: na eni strani tisto privilegirano, ki jo je oblikovala administrativna, pokroviteljsko humanitarna in represivna biooblast, in na drugi strani »odspodnjo«, solidarno, ki množicam, ki so bile v eksodusu, ni odrekala glasu in dostojanstva. Dominacija privilegiranega pristopa se je iztekla, kot to vidimo danes, v popolnoma drugačno Evropo, ki je v veliki meri izgubila svoje humanistične perspektive, podlegla fašističnemu populizmu in nacionalizmu, obnovila notranje meje in jih utrdila z rezalnimi žicami, ter na splošno zamenjala elementarno solidarnost in empatijo ljudstva s sovražno govorico in nasilništvom drhali, ki si išče sebi primerne politične vodje. Ta tako imenovana migrantska in begunska kriza¹ ne pretresa zgolj Evrope, temveč je neločljiv del globalizacijskih procesov in njihovih režimov gospodstva, ki jih spremlja vrsta stereotipov in predsodkov.² Medtem ko so se dominantni in uradni diskurzi sprva še izogibali rasističnim izjavam, pa je kljub temu bilo mogoče zaznati izrazito klišejski pristop, ki je temeljil na objektiviranju, ki je ljudi spreminjal v predmet biooblastne manipulacije. Tak pristop in temu ustrezna medijska reprezentacija sta poglobila paranoidno razliko med avtohtonostjo domačinov in grozečimi prišleki. Žal je temu podlegel tudi pomemben del strokovne javnosti, ki je sledila politiki objektiviranja in servisiranja oblastnih postopkov. Tovrstni strokovni servis se je praviloma omejil zgolj na površinsko »znanje«, ki ponuja preproste resnice (begunci kot varnostna grožnja) in hitre rešitve (rezalne žice). Predsodki namreč temeljijo prav na površinskosti »spoznanj«, pa čeprav se lahko skrivajo za še tako primerno empirično »metodologijo«. »Globlje« spraševanje, v filozofskem in resnično znanstvenem pomenu besede, zadeva *epistemološko* raven problema. Epistemološka raven pa je pri privilegiranem pristopu prezrta in odveč, ker denuncira površnost prepričanj, ki naj bi v svoji preprostosti bila »praktična« ali celo »razumna«, dejansko pa so praviloma represivna. Teoretski projekt se torej bolj kot z beguncem in migrantom ukvarja z mentalnimi konstrukcijami – neredko temačnimi fantazmami –, ki podpirajo omenjeno popredmeteno ravnanje s preseljenimi populacijami.

Ni težko dojeti logike in razlogov, ki spravljajo milijone ljudi v gibanje, proč od doma in v negotovo prihodnost. Vojne, podnebne spremembe in družbeno-ekonomski razkroj celih regij ogrožajo življenje ljudi ter jih oropajo upanja na dobro življenje (εὐδαιμονία). Njihov človeški motiv je skupen, a zgodbe ljudi, ki se premikajo, so različne. Za navidezno singularnostjo obstaja pluralnost naracij. Ksenofobno in rasistično nasilje do beguncev navadno temelji na zanikanju tega

¹ Manuela Bojadžijev in Sandro Mezzadra sta v prispevku *'Refugee crisis' or crisis of European migration policies?* (Bojadžijev in Mezzadra, 2015) opozorila, da je »begunska kriza« prej fabrikacija evropskih vlad in institucij kot soočenje z realnimi možnostmi reševanja problemov beguncev.

² Za primer lahko vzamemo razlikovanje na pogojno »sprejemljive« begunce in »sumljive« migrante, četudi je usoda ljudi daleč bolj zapletena. Kam bi uvrstili podnebne begunce iz Sahela, ki jih že desetletja pesti suša, ali pa vse bodoče žrtve podnebnih sprememb?

univerzalnega upanja in na redukciji raznovrstnosti osebnih zgodb na preprosto, praviloma grozečo³ podobo Drugega in se na splošno vključuje v širjenje kulture strahu (Furedi, 2003).

Politični kontekst na poti v »Novo Evropo«

V razvitem svetu oziroma na globalnem Severu, kamor se steka del beguncev, ljudje navadno povsem napak menijo, da je tam njihov poglavitni cilj. Resnica je, da večina ljudi beži v prva najbližja pribežališča v lastni ali sosednjih državah. Ta begunska taborišča, ki so največkrat skrita očem »razvitega« Severa, so pomanjkljivo oskrbovana, ljudje, ki tam obtičijo, pa so prepuščeni negotovemu statusu podaljšanega pregnanstva. Na primer: trenutni podatki za sirsko državljansko vojno kažejo 270.000 mrtvih, sedem milijonov interno preseljenih, 4,2 milijona eksternih beguncev in 13 milijonov ljudi, ki potrebujejo zunanjo pomoč.⁴ Državljska vojna se je začela leta 2011 in je bila, tako kot »arabska pomlad«, navdušeno sprejeta pri zahodnih silah, še zlasti pa pri državah, ki so bile vpletene v kolonialno preteklost Sirije. Taiste države se zdaj pritožujejo, da jih ogrožajo »poplave« beguncev in migrantov. Ta »poplava« je prešla schengensko mejo avgusta 2015, torej leta za tem, ko so bila sirska begunska taborišča v Libanonu, Jordaniji in Turčiji potisnjena v pozabo, tako kot pred tem že številna taborišča pozabljenih vojn. Balkanski begunski koridor se je odprl pozneje.⁵ Sprožila ga je tudi ekspanzivna in agresivna notranja in regionalna politika Turčije, pa tudi takratne spremembe v grški vladni politiki, ki je sprva zavračala idejo o evropski trdnjavi. Šele od tedaj je večina medijev in vladajočih elit EU začela širiti podobo naravne katastrofe (»poplave«, »valovi«, »cunamiji« beguncev), ne glede na to, da bi bilo število beguncev obvladljivo za takšno gospodarsko in politično velesilo, če bi obstajal vsaj minimalen in pravočasen skupni evropski solidarnostni odziv. Ni pa za politike EU in vzpostavljeno javno mnenje problem zgolj upravljanje beguncev – še pomembnejše se jim zdi ohranjanje nevidnosti, ki je bila zagotovljena, ko so bili ti natlačeni v oddaljenih taboriščih »sredi ničesar«. To načelo nevidnosti je bilo

³ Ljudje, ki so izpostavljeni resničnim življenjskim grožnjam, so zdaj sami preformulirani v fantazmagorične groznje.

⁴ V začetku leta 2017 se je v kurdski samoupravni kanton Afrin, po invaziji turške vojske in pro-turške Svobodne sirske armade (dejansko džihadistov, ki podpirajo Erdoğan), ter na drugi strani ofenzive večletnih Sirskih demokratičnih sil (večinoma pa kurdske YPG in YPJ) proti Raki, prestolnici ISIS-a, z obeh smeri stekalo na tisoče beguncev. Lokalne oblasti, ki so pod blokado Turčije na severu in Asada ter džihadistov na jugu, ne dobivajo za te begunce skorajda nikakršne pomoči.

⁵ Balkanska pot se je migrantom zaprla marca 2016, na pobudo avstrijske in slovenske vlade, da se »jez« prestavi na makedonsko mejo z Grčijo in tako zapusti »padlo« schengensko grško mejo s Turčijo. Tej zapori je sledil kontroverzni sporazum EU s Turčijo o vračanju in »izmenjavi« beguncev, ki ga je, med drugim, ostro obsodila UNHCR, ker krši mednarodne sporazume o beguncih.

resno ogroženo tedaj, ko so bili schengenski jezovi preplavljeni.

K manipulaciji z migranti in begunci je pripomoglo tudi prerivanje za pozicije v »novi Evropi«, ki še ni definirana. Nemška kanclerka Angela Merkel je bila po dvomljivi zmagi nad grško demokracijo pri »pogajanjih« o reprogramiranju dolga junija 2015 soočena z neodločno in zmedeno reakcijo evropskih voditeljev glede vprašanja beguncev. Ti se niso mogli zediniti niti o minimalnih kvotah beguncev, ki bi jih sprejele posamezne države. Desničarskih in populističnih vodij Vzhodne Evrope⁶ ni bilo sram najbolj nizkotnih ksenofobnih in rasističnih diskurzov, ki jim nismo bili priča vse od časa nacističnih režimov. Desnica v zahodni Evropi je temu hitro sledila in prebila varljivi videz uradne politične spodobnosti s hujskaškimi diskurzi. Nefunkcionalnost institucij EU v primeru grške dolžniške krize in begunske krize, okrepljena na eni strani z nekooperativnostjo vzhodnoevropskih članic in na drugi z Brexitom, je naredilo *post-Evropo* še kako verjetno. Subalterni rasizem, ki je bival pod uradno liberalno-demokratsko ureditvijo »Evrope vrednot«, je z vso silo izbruhnil tudi v zahodnih državah, od Skandinavije do Britanije, ki naj bi bili zibelki tolerance in inkluzije.

Medtem ko se je nemška kanclerka Angela Merkel pokazala kot neizprosna do grških dolžnikov, se je zagotovo želela prikazati v drugačni luči ob primeru begunske krize. Skupno sporočilo bodoči post-Evropi, bodisi na primeru Grčije ali pa beguncev, je bilo, da je Nemčija sposobna odločnega ravnanja in reševanja ključnih evropskih zadev, skratka, da vodi Novo Evropo. Pri tem moramo upoštevati tudi ozadje specifično nemškega reševanja demografske krize. Če pustimo ob strani preseljevanje milijonov nemških beguncev ob porazu leta 1945 in ekonomsko migracijo zlasti v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, ki v manjši meri poteka še danes, je indikativen sprejem stotisočev bosanskih in drugih beguncev balkanske vojne v devetdesetih. Potem, ko so zahodne sile pacificirale regijo in oblikovale nekaj protektoratov in napol samostojnih pojugoslovanskih držav, so bili ti begunci poslani nazaj. A ne vsi. Tisoči »uporabnih« delavcev, praviloma v merilih kapitalne reprodukcije, so bili integrirani z možnostjo bolj permanentnega bivanja ali celo državljanstva. Tovrstno filtriranje ne/uporabnih populacij ni novost pri upravljanju migracij ter pomeni pomembno možnost pri premagovanju grozečega demografskega upada na celini.⁷ Takšna politika temelji na bifurkaciji na center in periferijo, kot je to v svojem delu opredelil Immanuel Wallerstein (2007: 76–89), ali rečeno naravnost – stoji na močnih (post-, neo-) *kolonialnih* temeljih.

⁶ Šlo je za iste politike ali vsaj politike iste ideološke provinience, ki so kot »koalicija voljnih« leta 2003 podprli zasedbo Iraka s strani ZDA in njenih zaveznikov. Ta zasedba je še danes eden temeljnih razlogov za trajajoče etnične in verske spopade v regiji.

⁷ Tovrstno ekonomistično argumentacijo le redko sprejme domača populacija, ki je že desetletja pod pritiskom neoliberalne in zategovalne politike ter zato dovzetna za populistično avtoritarno propagando, ksenofobijo in fašizem.

Kolonialistično zapiranje kultur

Drugi v podobi migrantov in beguncev prestopajo meje kolonialnega uma. Ti ljudje so lahko sprejeti le, če ostajajo znotraj okvirov podrejenosti. A tudi tu bi morali ostati diskretni, ponižni in nevidni, kot služinčad v viktorijanski vili. Kar zadeva njihovo bivanje na oni strani meje, v njihovi domovini, pa je to lahko romantizirano⁸ v smislu *orientalizma* (Said, 1994), ali pa se upodablja ambivalentno, podobno kot so od devetnajstega stoletja naprej opisovali severnoameriške staroselce: kot »plemenite divjake«.

Kolonialna nadoblast evropskih držav se je redkokdaj izvajala neposredno. Kolonialistični izkoriščevalci so se opirali na obstoječe ali pa na novo ustvarjene domače elite, na vzpostavljanje novih ali poglobljanje starih družbenih razlikovanj. Velik del te sheme je preslikan v tako imenovani »multikulturalizem«, ki se je v postkolonialni dobi uveljavil znotraj severnih metropol. Kolonialistična predpostavka je zaključenost kultur, ki zahteva privilegirane posrednike in razlagalce. V Britaniji že dalj časa traja javna polemika glede tamkajšnjih islamskih šeriatskih odborov. Ti imajo namreč omejeno uradno in posvetovalno vlogo pri določenih zadevah zasebnega prava, kot so na primer ločitve in druge družinske zadeve. Tako se ohranja fiktiven videz avtonomije muslimanskih migrantskih skupnosti, pogosto v škodo žensk, saj naj bi bil patriarhat integralni del te kulture. Patriarhalnost ima še vedno močno vlogo med tradicionalnimi in konservativnimi kristjani, je pa bila v Evropi dvajsetega stoletja v veliki meri premagana z emancipacijskim delovanjem žensk. To je v določeni meri spremenilo tudi značaj samega krščanstva, zlasti v protestantskih deželah, in ni pripomoglo zgolj k procesu moderne sekularizacije. Zakaj bi potem obravnavali islamske skupnosti kot zaprte kulture, ki bi potrebovale posebno pravno obravnavo in institucije? Emancipacijski boj muslimank je prav tako močan in težak, kot je bil in je še vedno pri kristjankah ali sekulariziranih ženskah, zato je slišati tudi njihov glas proti tovrstnim odborom v Britaniji. Zapiranje »tujih« kultur v zahodnih metropolah pripomore h getoizaciji in ohranjanju nevidnosti – z izjemo eksotične ponudbe kulinarike in folklore. Podobnost z živalskimi vrtovi ni naključna. Živalski vrtovi so obori divjine in ograje so njihove ključne konstrukcije. Enaka »logika« se ohranja pri kolonialnem umu, ki ustvarja prevladujoč ideološki okvir razvitega Severa in ki ga je portugalski filozof Boaventura de Sousa Santos (2014: 118–135) poimenoval *prepadno mišljenje* (*abyssal thinking*).

Prepadno mišljenje

Če je tako, potem se zastavlja vprašanje, na kateri strani prepada ali ograje stojimo, opazujemo, mislimo in delujemo?

⁸ Med tovrstno romantiziranje spada tudi demonizacija Drugega.

S stališča Severa je na naši strani področje logike in doumljivega reda, ki sta dostopna znanstvenemu raziskovanju. Druga stran, ki je divja, je pretežno nedoumljiva. Filozofska in znanstvena konstitucija moderne na Severu je bila od šestnajstega stoletja naprej tesno povezana z idejami človeške emancipacije od spon tradicije. Splošno sprejeto dejstvo je, da sta glavni lastnosti modernega evropskega subjekta njegova avtonomija in proaktivnost, kar je bilo izpeljano iz vsakodnevne eksistence meščana. Proaktivnost in avtonomijo modernega subjekta lahko ugotavljamo v emancipacijskih aspiracijah revolucionarjev ali pa tudi v prizadevanjih naravoslovcev, a tudi pri »podvigih« konkvistadorjev in drugih kolonizatorjev, vključno z misijonarji ter raznimi znanstveniki in inženirji, ki so se posvetili spreminjanju človeške in naravne divjine. Odsotnost te proaktivnosti in pasiven odnos do življenja sta poglobljena očitka ljudem na drugi strani ograje. Ta domnevna pomanjkljivost naj bi bila posledica odsotnosti zgodovinske izkušnje razsvetljenstva in moderne.⁹ Različni pristopi h konceptualizaciji in konstrukciji moderne subjektivnosti so ustvarili tudi različne koncepte Moderne in njenih institucij, državnosti ter konceptov suverenosti. Ne glede na to je motiv emancipacije bil od samega začetka konstitutiven za inovativne procese upravljanja. Dialektika med konstitucijo oziroma regulacijo buržoaznega življenja in emancipatoričnim prestopanjem danih omejitev je bila glavna značilnost družbenega in institucionalnega razvoja Severa, ki pa naj ne bi bila uporabna na oni strani kolonialne ograje, ki nas ločuje od »divje narave«. A takole je pogosto poudaril Murray Bookchin: naš odnos do narave je enak tistemu, ki ga imamo do ljudi.¹⁰ To drži tudi obrnjeno. Za kapitalistično moderno je narava zgolj divjina, ki jo je treba osvojiti in si jo podrediti za izkoriščanje virov, ali pa jo uporabiti za artistske romantizirane upodobitve in občudovanja. Na enak način so bili ljudje z druge strani ograje podrejeni tej logiki suženjstva in brezobzirnega izkoriščanja ali pa bili na voljo eksotiziranju. Medtem ko sta našo stran ograje označevali prizadevanje za emancipacijo in regulacija teh dosežkov, je bila druga stran dojeta kot izrecno nasilna in iracionalna.¹¹ Kategorialna razdelitev, ki jo vpelje de Sousa Santos, ne omogoči zgolj razumevanja preteklih kolonialnih razmerij, temveč tudi današnja mednarodna in medkulturna razmerja dominacije. Zato ni dovolj, da se bolj ali manj navidezno

⁹ Ti očitki so problematični, ker zanikajo racionalno sposobnost na splošno, vrhu vsega pa jo omejujejo na zelo ozko pojmovanje moderne. Pri mojih srečevanjih z uporniškimi skupnostmi Majev na jugovzhodu Mehike so staroselci pogosto poudarjali, da niso proti modernizaciji, da pa želijo sami odločati o načinih modernizacije. Ne sprejemajo ene same in prevladujoče neoliberalne poti, kar izražajo z geslom: »Za svet mnogoterih svetov!« (*»Para un mundo donde quepan muchos mundos.«*).

¹⁰ »Sama ideja o tem, kako nad naravo dominira človek, izhaja iz zelo resnične dominacije človeka nad človekom.« (Bookchin, 2005: 66)

¹¹ Podoba divje in nasilne, v osnovi iracionalne Drugosti ni omejena zgolj na žrtve kolonialne preteklosti in opisana z rasističnimi pojmi ali pa bolj prikritimi filozofemi, kot na primer, da »ti ljudje niso imeli svojega Razsvetljenstva«, temveč je prav tako prevladujoča pri interpretacijah o domnevni »nevladnosti« sodobnega Balkana, Latinske Amerike itn.

dekolonizira zgolj Jug, pomembno je, da se dekolonizira Sever, ki je nosilec gospodarske in vojaške nadmoči.

Premešana pomnožitev mej

Na tem mestu je treba na kratko opozoriti na dve zelo pomembni razliki glede na kolonialno in imperialistično preteklost. Ena zadeva umik emancipacijskih motivov, zlasti v okvirih znanstvenega razmišljanja, ter pretežno prevlado regulativnih motivov. Družboslovno razmišljanje in načrtovanje je zdaj v glavnem opustilo emancipacijsko imaginacijo. Prepuščeno nam je zgolj tehnokratsko upravljanje družbe, ki se interpretira kot neogibna nujnost, kar je, seveda, dokaj prozorno ideološko zavajanje. Družboslovje je prevzelo sodoben »empirični« (pozitivistični) značaj, ki ga je Gilles Deleuze smešil kot »marketing«. ¹² Druga razlika zadeva spremembo v postmoderni suverenosti, ki je odstavila prevladujočo vlogo nacionalne države in jo zamenjala z acentričnim globalnim Leviatanom, ki sta ga Antonio Negri in Michael Hardt (2001: xiv–xv) opisala kot *Imperij*. Slabljenje nacionalne države v času Imperija spremeni tradicionalne hierarhije in premeša tradicionalne meje in obstoječe ureditve. Na primer: odprava notranjih mejnih kontrol v večini članic EU vzpostavi schengenski mejni režim, ki v veliki meri presega prejšnje kontrolne točke z obsežnimi podatkovnimi bazami nadzora populacije in notranjega policijskega nadzora. Meje niso bile odpravljene, temveč pomnožene in razpršene, normalizirajo se skozi njihovo vsakdanjost. Ta premešana pomnožitev meja tudi premeša naše prepadno mišljenje tako, da »drugo stran« pripelje prav pred naš prag in omogoči racionalno dekonstrukcijo tega mišljenja s približevanjem ločnic, ki jih moramo premagati. Pri tem niso globalni mediji in druga razširjanja sprejemljivih srečevanj, kot sta turizem in kulturno prilaščanje, pogloblitveni izzivi za dekonstrukcijo prepadnega mišljenja, marveč *prosto gibanje migrantov*. Omejevanje tega prostega gibanja in ustvarjanje novih družbenih hierarhij je zdaj ključna naloga imperialne konstitucije, ki poskuša vzpostaviti in ohraniti eno obliko globalizacije na račun druge. ¹³ Ideološko upravičenje tovrstnih regulacij sega od določene vrste (multi)kulturnih študij, prek (multi)kulturnega potrošništva (industrija zabave, turizem) do vstajenja vseh vrst nacionalizma, ksenofobije, rasizma in fašizma. Družboslovje v takšnih okoliščinah rado izgubi emancipacijski motiv, postane »nepristransko in objektivno«, ter se zaveže zgolj regulaciji.

¹² Pripomba v tem kratkem in vplivnem članku o tem, da takšna »znanost« nima filozofskih in teoretskih konceptov, se nanaša na psevdoempirično ocenjevanje in statistično procesiranje podatkov, ki prevladuje v današnjem družboslovju. Glej Deleuze, 1992.

¹³ Sodobna alterglobalizacijska gibanja, ki so vzniknila v poznih devetdesetih letih prejšnjega stoletja, poudarjajo prav to protislovje med, na eni strani prostim pretokom denarja in blaga in, na drugi strani, omejitvah gibanja in migracij ljudi.

Regulativno družboslovje

Domnevna iracionalnost in nevladljivost (*ungovernability*) ljudi, ki prihajajo kot begunci z druge prepadne strani, legitimira rabo nasilja v našem neposrednem okolju. Predhodno so bile te prakse opisovane kot oddaljeno civiliziranje divjakov. Zdaj, ko se nam približa, to nasilje izgubi predikat iracionalnosti, tudi zato, ker ga izvajajo zahodne države, institucije in agencije. Človeški »material« se integrira v procese regulacije na podoben način kot naravni viri. Celo življenjsko nevarna rezalna žica je temu ustrezno preimenovana v »ovire za usmerjanje«. Ne glede na to semantično manipulacijo je tovrstno upravljanje migrantov vendarle vrsta nasilja, ki ljudi razčloveči in jim odvzame glas. Znanstveni pristopi so pogosto namenjeni tem vladnim upravljanjem populacij in podpirajo vzpostavljanje hierarhij, ki specificirajo načine družbenih integracij (ilegalni migrant, begunec, prosilec za azil, izbrisani, začasni migrantski delavec, žrtev trgovine z ljudmi itn.). Simbolno nasilje, ki je vključeno v znanstvene postopke, je mogoče ugotovljati na ravni dekontekstualizirane produkcije »podatkov«, ki nimajo ne glasu ne obraza. Nihče, ne državne agencije, ne humanitarne institucije, ne znanost, ne priznavajo *migrantov kot protagonistov lastnega gibanja*, v katerem so morali premagati številne izzive in ovire. Obravnavani so zgolj kot objekti, njihova človeška podoba, njihovi obrazi in zgodbe, njihovo prizadevanje za subjektivnost, se dojemajo kvečjemu za grožnjo. Moderna znanost, ki je bila izvorno utemeljena v emancipacijskih projektih, je postala, kot rečeno, znanost upravljanja družbe, menedžment posameznikov in populacij. Povsem nasprotno pa je bila emancipacijska plat vedno povezana in izvajana na podlagi solidarnosti. Solidarnost je mogoča le na komunikativni ravni, ki utemelji vzajemno priznavanje in dostojanstvo. Če torej hočemo ohraniti izvirne znanstvene motive in znanosti ne degradirati na kratkovidno in ničvredno manipulacijo s podatki, moramo pokazati na epistemološko izhodišče raziskovanja. To izhodišče presega običajno metodološko rezoniranje, ki jemlje epistemološko utemeljevanje za dano tako, da ga sploh ne reflektira. V primeru migrantov: kako je mogoče ignorirati to obilico identitet, pripovedi in izkušenj in jih zajeti v nekaj preprostih administrativnih in statističnih kategorij?

Premagovanje prepadnega zanikovanja

Epistemološka slepa pega prevladujočega empirističnega družboslovja izhaja iz določene raziskovalčeve samozavesti, občutja moči – dominance (*potestas*) –, ki temelji na varni in ritualizirani eksistenci znotraj, praviloma državno ali korporacijsko financiranih, univerz in podobnih institucij. S tega stališča se prek metodološko utemeljenih upravičenj omogoči in legitimira moč konceptualnega zajemanja realnosti z znanstveno klasifikacijo, poimenovanjem, ocenjevanjem, projekcijami itn. Ta moč razmeji znanstveno od psevdoznanstvenega, racionalno od neracionalnega, a pogosto brez kakršnih koli epistemoloških razjasnitev in tako, da druge

epistemologije niso priznane. Družbeno izključevanje (rasno, razredno, spolno itn.) dobi svojo »višjo« ideološko podobo v epistemološkem izključevanju drugih naracij, konceptov in kategorij. Najbolj problematična je pri tem »znanstvenem pogledu« trditev, da gre za objektivnost in nepristranskost. Treba jo je premagati z razjasnitvijo družbenih izhodišč raziskovanja in temu ustrezno opraviti svoje delo iz samega raziskovanega »objekta« in ne nad njim. Tako se ognemo objektivirajoči moči uporabe zunanjih konceptov na realnost in ukrotitev le-te v skladu z upravljalno močjo. Takšno dehumanizirano »objektivnost« je treba zamenjati z izvornim znanstvenim motivom povrnitve človečnosti in emancipacije z identificiranjem in projektiranjem različnih bojev za dostojanstvo. Heglovo idejo Zgodovine kot napredka ideje svobode je treba rekonstruirati kot divergentno napredovanje slovnice svobode.

Sprememba teoretskega izhodišča kot bistvenega za znanstveno odkritje se je zgodovinsko izkazala v delu Karla Marxa, ki mu je sprememba družbenega izhodišča, v tem primeru na položaj proletariata, omogočila razrešitev »uganke kapitala«. Ne glede na to je znano, da je Marx pogosto podlegel kolonialističnim predsodkom, ki so tedaj vladali.¹⁴ A še bolj problematična zadeva marksizma je poznejše epistemološko vkopanje pozicije proletariata v socialističnem gibanju, ki je zanikalo enakopravnost drugim emancipacijskim bojem, ki so potekali znotraj in zunaj razvitega Zahoda (gl. Zadnikar, 2009: 79–94). Velik del levičarske misli je, na enak način kot prevladujočo meščansko ideologijo, označevala ta v osnovi kolonialna delitev na racionalni svet in iracionalne Druge.

Prvi korak k rekonstrukciji emancipacijske misli bi bilo priznavanje multitudine bojev za dostojanstvo življenja in partnerstvo z naravo ne glede na zgodovinsko kolonialno mejo. Vznik novih globalnih družbenih gibanj v zadnjih desetletjih ponuja številne možnosti za osvoboditev znanosti od aktualne naloge služenja (državni ali korporacijski) tehnokratski regulaciji. Ta družbena gibanja se zbirajo v pisano množico vzajemnih izkušenj, ki premagujejo razdalje virtualno, z mreženjem, ali z ustanavljanjem in pridruževanjem grupacij (manifestacije, socialni forumi ipd.). Gre za *potentio*, praviloma za samodoločujočo skupnost zatiranih v odporu (Gregorčič, 2016). Dejstvo, da korporativni mediji ignorirajo te grupacije ali pa, da objavljajo in proizvajajo zgolj ekscesne »novice« (npr. spopade na protestih), ne zmanjšuje pomena in razsežnosti teh družbenih gibanj. Vzemimo samo za primer bazično (*grassroot*) gibanje *La Vía Campesina*, ki ga sestavlja 164 lokalnih in nacionalnih organizacij iz 73 držav in predstavlja več kot 200 milijonov malih kmetov, ki se zoperstavljajo neoliberalni politiki, zagovarjajo trajnostno kmetijstvo in participativno demokracijo. Še niste slišali zanje? Če ne, je to bržkone zgolj simp-

¹⁴ Sledil je Heglovi ideji o zgodovinskih in nezgodovinskih narodih in majhna ljudstva z jugovzhoda Evrope, ki jih je reakcija tedaj izrabljala za zatiranje revolucij, označil za barbarske *Volkerabfälle* (»odpadki ljudstev«, lahko tudi »smeti«).

tom prepadnega zanikanja.¹⁵

Evropska begunska in migrantska »kriza«, ki je ne moremo omejiti zgolj na leti 2015 in 2016, ponuja vrsto primerov mentalitete zanikanja med političnimi uradniki in njihovimi podporniki (mediji, akademiki) ter izvršnimi organizacijami (humanitarnimi in represivnimi institucijami). Ne glede na to pa vznika vzporedni svet od spodaj, kjer imamo na eni strani močne bazične organizacije »ilegalnih« migrantov, kot so to na primer številni *sans-papiers* kolektivi v Franciji, na drugi strani pa imamo solidarnostne kolektive, ki pripomorejo k samoorganizaciji in opolnomočenju migrantov, kot sta na primer projekta *Melting pot* in *Global project* v Italiji. Tretji način so *ad hoc* in samoorganizirane solidarnostne mreže med aktivisti in begunci ali migranti, kot je na primer zasedanje zapuščenih stavb v Grčiji in njihovo spreminjanje v samoupravne begunske centre, ali pa oblikovanje podpornih mrež vzdolž begunske balkanske poti, ali pa dobrodošlice beguncem na njihovih končnih destinacijah. Ti prostori srečevanj in skupnih bojev razkrajajo tradicionalne meje med »nami« in »njimi« z izkušanjem odprtosti in nedokončnosti kultur. Treba je priznati, da je med pretežno mladimi aktivisti, militanti in solidarnostnimi delavci zelo pomemben delež študentov in akademikov, ki lahko tudi pripomorejo k participativnemu raziskovanju, ki gre onkraj objektivirajoče znanosti. Takšno participativno raziskovanje, ki vključuje stališča beguncev in migrantov ter mnogoterost naracij, se razlikuje od motivov običajne znanosti, ki to raznolikost poskuša zaobjeti v birokratsko obvladljive in že obstoječe perspektive. Sprememba teh obstoječih perspektiv je poglobljen emancipacijski izziv za Evropo. Migranti in begunci so sprožili *crisis* v dobesednem izvirnem grškem pomenu besede¹⁶ – kot nujen izziv za spremembo evropskih institucij v smislu nove bazične demokratične in inkluzivne konstitucije. Nemoč evropske obravnave beguncev, ki se omejuje na regulacijo tokov ali pa na fašistično izključevanje, ki je zgolj ekstremno uresničevanje prvega, je komplementarna znanstvenim proceduram objektiviranja. Oba sta nezmožna dojeti obilico naracij in izzivov.

Epistemologija Juga in militantno raziskovanje

Objektivirajoče regulacije tokov in zapiranje teh na koncu poti v umetna človeška jezera in rezervoarje, intenzivira možnost izbruhov starih in novih nasilij, ne zgolj z okoljem, ampak tudi znotraj, med vsemi različnimi begunci in migranti,

¹⁵ Član *Via campesina* je tudi brazilsko *Gibanje kmetov brez zemlje* (*Movimento dos Trabalhadores Sem Terra - MST*), ki zaseda neobdelano zemljo veleposestev in tam samoupravno organizira in spreminja skupnostno življenje za več kot 1,5 milijona ljudi. Gre za najbolj množično tovrstno družbeno gibanje sploh.

¹⁶ Najprimernejši prevod pojma κρῖσις bi bil »odločitev«. Sodobno razumevanje pojma *kriza* pa je navadno povezano z neodločnostjo in pomanjkanjem volje in znanja, da bi se opustile preživele prakse.

natlačeni v bolj ali manj zaprte zmogljivosti za njihovo zadrževanje. Frustracije in razočaranja so vir izbruhov sovražnosti, rasizma in celo nasilja med begunci iz različnih delov ogroženega sveta.¹⁷ Na enak način, kot je Zahod proizvedel globalno razmejitev – poleg tega pa sprožil še nasilje na oni strani ter hkrati trdil, da je to v njeni naravi – je tokrat reproduciral enake razloge nasilja v naši navzočnosti, polni pomnoženih in zamešanih mej. Terorizem, ki se pretaka k nam čez mejo varnosti in udobja z one strani, ki bi se morala vdati stanju permanentnih katastrof, je v veliki meri zgolj *redux*. To povračilo kaže na nekompetentnost politike in določene vrste njej ustrezne »racionalnosti«, ki bi ju bilo treba opustiti. Le zgolj od znotraj in z udeležbo različnih odporiških naracij, kot so etnične ali religiozne manjšine, feministične skupine, frakcije urbanih kultur in umetniških prizadevanj za premagovanje grozot vojn in izgnanstva, lahko vzpostavimo vzajemno solidarnost in procese učenja, kar je avtentični smoter večkulturne izmenjave. Način, kako se v sirske zahodnem Kurdistanu (Rožavi) ljudje upirajo in borijo proti verskemu ekstremizmu ISIS (oz. Daesh) ter gradijo avtonomijo z radikalno enakopravnostjo med spoloma, skupnostno naravnano demokracijo (komunalizem), ekologijo in kooperativno proizvodnjo, v veliki meri presega ne le ozkogledne napačne predstave o Bližnjem vzhodu in islamskem svetu, temveč tudi radikalno presega zahodnjaške liberalno-demokratske ideje. Četudi je res, da moramo brezpogojno pomagati ljudem v stiski, v čistem Kantovem pomenu dolžnosti, je pa potem, ko se srečujemo in živimo skupaj, res tudi to, da nam ni treba tolerirati patriarhata in izkoriščanja žensk ali seksualne bede določenih migrantskih skupin,¹⁸ saj smo se že pred tem soočali s podobnimi »našimi« klerikalnimi in drugimi ekstremno konservativnimi pogledi. Po mojem mnenju ne gre za vprašanje sekularizacije, marveč odprtosti in permanentnega spreminjanja družb, danes predvsem za rekuperacijo skupnosti nasproti ekstremnemu individualizmu, ali pa prisvajanju skupnega nasproti dualizma javne in zasebne sfere, ali odgovorne rekreacije našega naravnega okolja. Te naloge zahtevajo integracijo epistemologij z druge strani meje zanikanja, tako kot so to staroselske izkušnje skupnosti in temporalnosti življenja, kmečko razmerje do zemlje, pluralnost konceptov zdravja in sploh kakovost življenja, ki je ne moremo enačiti z materialnim posedovanjem in potrošništvom. Celo bežna srečanja na Svetovnih družbenih forumih nas lahko prepričajo o zmedenosti prevladujočih prepričanj zahodnjakov o tem, da so vedenja z druge strani inferiorna in zaostala. Sprememba družbenega izhodišča raziskovanja – od »samoumevne« ignorance prevladujočih družbenih ved k angažiranim refleksijam možnosti – ne temelji

¹⁷ Glej prispevek Lise Schnell v *Süddeutsche Zeitung* (Schnell, 2017).

¹⁸ LGBT begunce pogosto življenjsko ogrožajo lastni sorodniki, ki hočejo izvršiti »uboj časti«, in so le redko v ospredju zanimanja (cf. Dammers, 2016). V tej zvezi smo bili po svetu priča burni debati ob članku Kamela Daouda *The Sexual Misery of the Arab World*, prevedenega v *The New York Times* (Daoud, 2016). Ta mnenja se precej razlikujejo od poskusov prikrievanja noveletnega spolnega nasilja v Kölnu ali pa od poznejših rasističnih odzivov nanj.

zgolj na priznavanju in vključevanju novih akterjev. Po Paulu Freiru takšno angažirano raziskovanje ni osredotočeno zgolj na odkrivanje in opisovanje obstoječih okoliščin, temveč tudi na emancipatornem spreminjanju življenjskih razmer. To pa vključuje tudi usposabljanje za tovrstna prizadevanja in družbene boje (Freire, 1996). Prenašanje naravoslovnega načela »objektivnosti« k normativno temelječim družbenim in humanističnim vedam, tako da se epistemološka refleksija nadomesti z epistemološko praznino, ki jo pokrivajo površne metodološke procedure, je dandanes poglavitna ideološka degradacija temeljev in smotrov teh ved. Ta filozofski problem ni nov, na voljo je precej dobrega branja, od Adornovega in Horkheimerjevega *Positivismusstreit* (Spor o pozitivizmu) iz šestdesetih let do Habermasove razdelitve znanosti, ki temelji na univerzalni pragmatiki.¹⁹ Če izvzamemo Herberta Marcuseja, ki je v poznih šestdesetih prevzel perspektivo nastajajočih novih družbenih gibanj, pa te razprave niso spremenile izhodišč, razen abstraktne ideje teoretske kritike, ter niso našle tedanjih zgodovinsko konstitutivnih vstajniških subjektivitet, ne glede na to, da je moč najti nekaj nastavkov za to (Zadnikar, 2009: 87–90). Sodobni avtorji, kot sta na primer Étienne Balibar (2003) ali Sandro Mezzadra (Mezzadra in Neilson, 2011), zlasti, kar zadeva usodo nacionalne države, nacionalizma in mej ter aktualnega vprašanja migracij, pripomorejo k neobjektivirajočim družbenim vedam in vključujejo perspektive s stališča družbenih sprememb. V enakem smislu moramo še enkrat opozoriti na delo Boaventure de Sousa Santosa in na njegov apel za preobračanje sveta na glavo v anticolonialnem pomenu besede (de Sousa Santos, 2014: 2–17). To so neogibne predpostavke vsakršnega razumnega pristopa k begunski in migrantski krizi, ki jo razumemo kot κρίσις. Razmerje med transformativnimi družbenimi gibanji in njihovo refleksijo, ki mobilizira vse intelektualne zmožnosti in ne zgolj intelektualcev in strokovnjakov, je konceptualiziral in prakticiral argentinski Colectivo Situaciones, ki je v času argentinskega gospodarskega in političnega kolapsa in upora v letu 2002 sodeloval z gibanjem piketerov oz. nezaposlenimi delavci iz predmestja Solana v Buenos Airesu (Khorasanee, 2005), pozneje pa na različnih vprašanjih, kot so seksualni klicni centri ali pa bolivijske staroselske revolucionarke. Njihova metodologija je pritegnila pozornost in sprožila sodelovanje z Antoniom Negrijem, Giorgiom Agambenom in drugimi pomembnimi filozofi. Refleksivni krogi aktivistov po svetu zdaj uporabljajo ta načela militantnega raziskovanja skupaj z nedokumentiranimi migranti in begunci. Takšno sodelovanje s stališča oblasti ni vedno sprejeto dobronamerno. Na primeru begunske krize na balkanski poti v letih 2015/2016 nismo zaznali zgolj represivnega upravljanja človeških »tokov«,²⁰ temveč tudi prepreče-

¹⁹ Polemika je preobširna, da bi jo tu obnovili, a v jedru se nanaša na status vrednot v družboslovju. Glej Adorno in dr., 1989.

²⁰ Stalna prisotnost policijskih enot za preprečevanje nemirov, oklepnikov in celo oboroženih vojakov ter rezalna žica in ograje naj bi usmerjali »tokove« in ohranjali »Drugo stran«, medtem ko se je na »naši strani« razširjala pretirana identitetna panika, ki naj bi usmerjala javno mnenje – oboje

vanje tesnejšega stika s temi ljudmi – solidarnost se je nadomestila z omejeno in nadzorovano humanitarno pomočjo. Imeli smo primere kaznovanja solidarnostne dejavnosti²¹ in celo kriminalizacije, kjer se je solidarnost zlonamerno reinterpreterala v ogrožajoče delovanje. Raziskovalcem, ki so mislili in pisali iz opisane integralne perspektive, je bil na eni strani pogosto preprečen dostop k uveljavljenim znanstvenim publikacijam, češ da niso dovolj »znanstveno nevtralni«, na drugi strani pa njihovi prispevki v avtonomnih in alternativnih publikacijah niso šteli pri ocenjevanju njihovega raziskovalnega dela. Tako se sklene krog epistemologije zamolčevanja, oziroma ohrani stanje *epistemicida*.

Sklep

Reguliranje migracijskih tokov in zajemanje beguncev v strogo nadzirane prostore ni zgolj rezultat arbitrarne (para)državne politike, ki jo podpirajo medijski in ideološki diskurzi, pa tudi subalterni rasizem, ampak ga aktivno podpirajo tudi strokovni in psevdoznanstveni postopki. Tovrstna znanost populacije naredi za predmet metodoloških postopkov in jih objektivira v gradivo, ki je primereno oblastni regulaciji. Takšni »znanstveni« postopki se izogibajo epistemološki refleksiji in brišejo novoveške emancipacijske motive iz znanosti ter jih nadomeščajo s tehnokratsko regulacijo. Razosebljanje objektiviranih populacij pa je povsem v kolonialistični tradiciji, ki jo označuje prepadno mišljenje (konstrukt Drugega) in odvzemanje glasu podrejenim z zanikanjem njim lastnih racionalnosti (epistemicid). Perspektivizem, vključevanje epistemologij Juga in sploh parcipativno raziskovanje, ki vključuje glas prezrtih in preziranih, so predpostavke dekolonizacije Severa in graditve odprte dialoške kulture. Vsakršna ohranitev in dopolnitev Evropske unije ne more mimo te tematike.

Literatura in drugi viri

- ADORNO, THEODOR W. IN DR. (1989): *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. München: Luchterhand Literaturverlag.
- BOJADŽIEV, MANUELA IN SANDRO MEZZADRA (2015): 'Refugee Crisis' or Crisis of European Migration Policies? *Focaal: Journal of Global and Historical Anthropology*. Dostopno na: <http://www.focaalblog.com/2015/11/12/manuela-bojadzjev-and->

pa je pripomoglo k sodobni družbi strahu (Furedi, 2007).

²¹ Prvih nekaj tisoč beguncev, ki so jeseni 2015 prišli na slovenske meje, je bilo brez kakršne koli pomoči ujetih na nikogaršnji zemlji med državnima mejama. Aktiviste, ki so ljudem, izpostavljenim slabim vremenskim razmeram, delili hrano, pijačo in suha oblačila, je policija oglobila s 400 evri kazni zaradi ilegalnega prestopa meje.

- sandro-mezzadra-refugee-crisis-or-crisis-of-european-migration-policies/#sthash.amAV0jBN.dpuf (20. februar 2017).
- BOOKCHIN, MURRAY (2005): *The Ecology of Freedom. The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. Oakland: AK Press.
- COLECTIVO SITUACIONES (2001): *Contrapoder [Counter-power]*. Buenos Aires: Educaciones de mano en mano.
- DAMMERS, TOBIAS (2016): This Is What It's Like to Be a Gay Refugee in Germany. *Vice*, 9. februar. Dostopno na: https://www.vice.com/en_us/article/yvxjgg/gay-refugees-germany-876 (10. februar 2016).
- DAOUD, KAMEL (2016): The Sexual Misery of the Arab World. *The New York Times*, 12. februar. Dostopno na: https://www.nytimes.com/2016/02/14/opinion/sunday/the-sexual-misery-of-the-arab-world.html?_r=1 (21. februar 2016).
- DELEUZE, GILLES (1992): Postscript on the Societies of Control. *The MIT Press* 59: 3–7. Dostopno na: https://files.nyu.edu/dnm232/public/deleuze_postscript.pdf (20. februar 2016).
- FREIRE, PAULO (1996): *Pedagogy of the Oppressed*. London: Penguin Education Politics.
- FUREDI, FRANK (2003): *Culture of Fear Revisited*. London, New York: Continuum Books.
- GREGORČIČ, MARTA (2017): Learning in the Self-Determining Rebel Communities. *Journal of Intergenerational Relationships* 15(1): 64–75. Dostopno na DOI: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15350770.2017.1260349>.
- HARDT, MICHAEL IN ANTONIO NEGRI (2001): *Empire*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- KHORASANEE, DINA (2005): Odpor kot ustvarjalnost: nova družbenost v Argentini. *Časopis za kritiko znanosti* 33(222): 55–89.
- MEZZADRA, SANDRO IN BRETT NEILSON (2013): *Border as Method, or, the Multiplication of Labour*. Durham, London: Duke University Press.
- SAID, EDWARD W. (1994): *Orientalism*. New York, Toronto: Random House.
- SCHNELL, LISA (2016): »Du glaubst, hier kann es Frieden geben? Rassismus, Alkohol, Schlägereien – in den großen Sammelunterkünften für Flüchtlinge in Bayern ist Gewalt inzwischen an der Tagesordnung.« *Süddeutsche Zeitung*, 15. februar. Dostopno na: <http://www.sueddeutsche.de/bayern/asyl-dicke-luft-1.2861005> (15. februar 2017).
- DE SOUSA SANTOS, BOAVENTURA (2014): *Epistemologies of the South: Justice Against Epistemicide*. Boulder, London: Paradigm Publishers.
- WALLERSTEIN, IMMANUEL (2007): *World-Systems Analysis*. Durham: Duke University Press.
- ZADNIKAR, DARIJ (2009): Adorno and Post-vanguardism. V *Negativity and Revolution: Adorno and Political Activism*, J. Holloway, F. Matamoros in S. Tischler (ur.), 79–94. London: Pluto Press.

Na napačni strani bodeče žice

RAZAC, OLIVER (2016): *Politična zgodovina bodeče žice*. Ljubljana: Maska.

Delo Olivierja Razaca *Politična zgodovina bodeče žice* je ena najbolj aktualnih tematik, obravnavanih v zadnjih dveh letih. Sestavljeno je iz treh delov: v prvem se avtor posveča zgodovinskemu razvoju in uporabi bodeče žice prek treh krvavih mejnikov novejšje zgodovine: osvajanja zahodnega dela Amerike ter prve in druge svetovne vojne; v drugem delu se avtor posveča bodeči žici, njeni prostorski vpetosti in simbolnemu pomenu; v tretjem delu pa se loti konkretne obravnave bodeče žice danes, predvsem v povezavi z begunsko krizo, ki je zajela sprva jugozahodni del Evrope, nato pa se razširila po celotnem evropskem ozemlju.

Bodeča žica si je kot nekakšen nemi spremljevalec begunske krize tako v evropskih (da o napovedih Donalda Trumpa o utrjenosti meje z Mehiko sploh ne govorimo) kakor v slovenskih medijih od konca leta 2015 priborila veliko pozornosti in dvignila nemalo prahu. Žica, njeno postavljanje, razstavljanje in popravljanje ter s tem

povezane finance so bili vroča tema dnevnih novic in poročil v vseh slovenskih medijih. Da, del južne Slovenije je obdan z železnim nestvorom, ki je, kakor navaja Razac, proizvod iznajdljivosti in uporabnosti, njegova postavitve in izdelava pa ne zahtevata velikega finančnega vložka. Ideja in patent bodeče žice izhajata iz 19. stoletja, ko so se na zahod Združenih držav Amerike začeli naseljevati prvi kmetje in živinorejci ter se je pokazala potreba po razmejitvi ozemlja. Vendar pa žica ni bila namenjena samo postavljanju jasnih meja med posestniki, ampak je bila tudi nekakšna predhodnica električnega pastirja, hkrati pa je, kakor navaja Razac, postala meja med civilizirano družbo in divjaki (Indijanci).

Tako se je izoblikovala ločnica med dvema svetovoma; prvi, svet pionirjev, je predstavljal družbo v vzponu, svet skoraj neizčrpnih možnosti uspeha in napredka, drugi, svet Indijancev, v kateri je nenadoma zarezala bodeča žica ter s tem razdelila njihova lovišča in življenjski prostor na natančno določene parcele, ki jim jih je v uporabo dodelil »beli mož«, pa je začel propadati, dokler se ni skrčil na ozemlje rezervatov. Kotorej Indijanec ni več ogrožal »belega človeka« z nasiljem, ko je bil zlomljen še zadnji upor, se je pokazala potreba po njegovi integraciji oziroma po uničenju njegove kulture (etnocidu). Plemenska skupnost je začela propadati, saj so se tisti njeni pripadniki, ki se niso hoteli podrediti življenjskemu slogu belega človeka, začeli umikati na najrevnejša in najmanj rodovitna območja, kamor so jih postopoma potiskali vedno novi zakupniki zemljišč. Razac tako pou-

darja, da so bili izpolnjeni pogoji, »... da Indijanec fizično in kulturno izgine« (Razac, 2016: 32).

Tudi če je bil prvotni namen bodeče žice predvsem uporabne narave, pa najsi gre tu za živinorejo ali zgolj za vidni znak razmejevanja parcel, in tudi če se sprjaznimo z mislijo, da je zdesetkanje indijanskega prebivalstva samo posledica tega procesa, pa je začela med prvo svetovno vojno bodeča žica zaradi svoje vsestranske uporabnosti dobivati negativno podobo, ki jo spremlja še danes. Zaradi svoje učinkovitosti, preproste postavitve in mobilnosti je postala nepogrešljiv spremljevalec pozicijske vojne. Kakor navaja Razac, so jo postavili pred strelskim jarkom, da bi otežila ali onemogočila prodor sovražnih sil. Medtem ko je bila torej prej namenjena za razmejitev ozemlja na tisto, ki je oskrbovano in zaščiteno, ter tisto, ki mu, tako kot njegovim prebivalcem, dokler ne prestopijo mej, ne namenamo pozornosti (še več: smo indiferentni do tega, ali sploh živijo), je med prvo svetovno vojno bodeča žica postala meja med življenjem in smrtjo. Biti na eni strani bodeče žice je pomenilo fizično zaščito pred sovražnikom, biti na drugi strani pa smrt pod sovražnikovimi strelji (smrtonosno je bilo za vojaka tudi, če se je ujel v žico).

Največ modernih asociacij na bodečo žico pa prav gotovo izhaja iz obdobja druge svetovne vojne, ko je postala simbol koncentracijskih taborišč, z njimi povezanih grozodejstev in trpljenja. Če si poskušamo priklicati v spomin podobo taborišč Auschwitz ali Dachau, je ena naših prvih asociacij skoraj gotovo bodeča žica, ki ju obdaja, ki deli

ozemlje in ljudi na vladajoče in vladane, na nepregledno gmoto shiranih teles na eni strani in ljudi na drugi. Medtem ko je bila v prvi svetovni vojni žica ločnica med dvema sicer sovražnima, vendar enako močnima stranema, je v tem poglavju človeške zgodovine postala tudi ločnica med nadrejenimi in podrejenimi, vladajočimi in brezpravnimi, večvrednimi in manjvrednimi, med krvniki in žrtvami.

Bodeča žica je zato, kakor poudarja Razac, veliko več kot pasivna meja (npr. iz kamna ali lesa), »ne zadostuje ji, da bi samo označevala in celo blokirala, ona oddaljuje« (Razac, 2016: 74). Bodeča žica je vedno postavljala ločnice med »našimi« na eni strani in »drugimi« na drugi, pri čemer je »drugi« vedno »tisti, ki ni naš«, ki se od »nas« razlikuje zaradi določenih lastnosti, ki mu jih pripišemo »mi«. Z biopolitičnega vidika je bodeča žica mejnik med tistim, kar mora živeti, in tistim, kar lahko oziroma mora umreti; med ugodnimi pogoji za razvoj, organizacijo in krepitev ter izločitvijo vsega in vseh, ki bi to ureditev in napredek lahko izničili ali oškodovali. Klasičen primer te razdelitve so prav ameriški pionirji: žica je bila pri njih branik prisvojenega ozemlja pred divjimi in neciviliziranimi Indijanci, ki, kakor navaja Razac, niti niso bili več dojeti kot ljudje, ampak prej kot nekakšne polzveri. Ta animalizacija, kakor jo imenuje Razac, je prisotnost bodeče žice spremljala tudi med prvo svetovno vojno; nemški vojaki so se na primer francoskim zdeli kot plenilske zveri, sebe pa so videli kot pogumne ovčice, ki branijo »svojo« zemljo – seveda pa je veljalo tudi nasprotno. Animalizacija se je v drugi svetovni vojni

stopnjevala do brutalnosti. V nacistični retoriki, kakor navaja Razac, Jud ni bil človek, temveč uš, ki ogroža nemško raso, ogroža torej ne le ozemlje, ampak samo človeško bit, posledično pa tudi posameznikov obstoj – kot edina rešitev za to se kaže uničenje škodljivca. Vloga nacističnih koncentracijskih taborišč je bila torej dvojna: na eni strani odstranitev škodljivih elementov, na drugi pa animalizacija in sovražna propaganda, ki naj okrepi skupinsko zavest.

Primerjava med tremi obdobji bodeče žice izriše gradacijo razmejevanja na »naše« in »druge«. V prvem obdobju se je »beli človek« pred »drugim« (Indijancem) ogradil, da bi zavaroval sebe in svoje imetje; »drugi« je bil neviden in oddaljen, obstajal je tam zunaj, v »naši« zavesti je bil nevaren zaradi svoje drugačnosti. V drugem obdobju se razmerje spremeni: ne ograjujemo več svojih posesti, ampak postavimo drugačno, vojaško mejo za obrambo večjega ozemlja »naše države«. »Drugi«, ki nam je tokrat prostorsko in tudi kulturno bliže, je pripadnik tuje vojske, pred katero se moramo braniti. Med stranema obstaja določena mera vzajemnega spoštovanja zaradi zavedanja o vojaški moči, bodeča žica pa dejansko varuje pred prevelikim približevanjem. Ravno vprašanje bližine pa definira tretje obdobje. V njem je »drugi« tako blizu, da se ga lahko dotaknemo, ga udarimo ali kako drugače poškodujemo. Vidimo in čutimo ga, kar povsem spremeni naše doje-manje. Razac navaja, da se je zato stopnjevala tudi potreba po animalizaciji, saj je le tako bilo mogoče opravičiti »naše« ravnanje z »drugim«, ki nam še nikoli ni bil tako blizu, saj živi med »namik«. Za

potrebe ločevanja in »obrambe« torej ne zadostuje več zgolj meja. »Drugega« je treba izolirati, ga ograditi z bodečo žico in uničiti zaradi njegove kulture in biti, katere sam obstoj nas ogroža.

Prikaz razvoja zgodovine bodeče žice odpira razumevanje ožičenja v času tako imenovane begunske krize od leta 2015 naprej kot hkratnega obstoja vseh treh faz. Evropska unija se je kot v prvi svetovni vojni obdala z bodečo žico, da bi onemogočila vstop migrantov, ki se lahko kakor vojaki ujamejo vanjo, kar »obrambnim« silam omogoča ukrepanje. Tako kot ameriški pionirji pred polzverinskimi Indijanci, danes branimo »svojo« kulturo in »naš« kos zemlje pred migranti, tiste, ki se jim posreči vstopiti na »naše« ozemlje, pa nameščamo v zanje zgrajena taborišča, kjer so kar se le da izolirani, da »nas« ne bi ogrožali s svojim obstojem in kulturo.

Predvsem v medijskem in političnem diskurzu se je zaradi negativnih asociacij pokazala potreba po evfemizmih – z novimi besedami ali besednimi zvezami nadomeščamo pojme, ki zbudijo nelagodje. Razac tako opozarja, da so »taborišča« zamenjali »centri«, ki jih v Evropi ni malo. Zaradi izjemno negativnih in bolečih asociacij na drugo svetovno vojno, ki jih v slovenskem prostoru ne manjka (ne nazadnje je bila med italijansko okupacijo Ljubljana obdana z bodečo žico), Slovenija ob meji s Hrvaško ni postavila bodeče žice. Oziroma, bodečo žico so postavljali na začetku, potem pa so zaradi ogorčenja javnosti začeli postavljati tako imenovane tehnične ovire, ki z bodečo žico, predvsem z njeno cenovno ugodnostjo, ki jo v svojem delu poudarja Razac, nimajo nič

skupnega. Po zgledu ameriških pionirjev smo »svojo zemljo« ogradili, »civilizirano družbo« menda branimo pred modernimi »divjaki«, ki jih poosebljajo necivilizirani begunci, »svojo kulturo« pa pred pretečimi in napadalnimi kremplji islama. Kako? Tako, da temelje za obmejno ograjo z rezilno žico, pardon, tehnično oviro izkopljemo v dva tisoč let star rimski zid, kar se je zgodilo na Babnem polju. Postavili smo torej mejo med življenjem in obstojem, med življenjem, ki nekaj šteje, in življenjem neciviliziranega, divjega in neomikanege človeka, za katerega nam ni mar in ki nas povrh vsega ogroža. Vendar pa ne smemo pozabiti, da bodeča žica vedno deli na dve navidezno identični strani, od katerih pa je za posameznika ugodna samo ena.

Kaj pa, če se nekega dne sami znajdemo na napačni strani bodeče žice?

Kako se počutiš, če si problem?

»Kako se počutiš, če si problem? Performativni, antifašistični, transfeministični in antirasistični forum«, Documenta 14, Kassel, 27.-29. april 2017.

Pred več kot četrto stoletje je takratni umetniški direktor kasselske Documente IX Jan Hoet sklical v Gentu srečanje, na katerem je predstavil umetnike in dela, ki jih je pregledal za pripravljajočo se razstavo. Dogodek je bil novost v programu najodmevnejše razstave sodobne umetnosti na svetu.

Predstavitve vsekakor ni bila načrtovana z namenom, da bi razstavo enakovredno razširila z drugimi dogodki (predavanja, okrogle mize, projekcije, koncerti, mini konference, izobraževanje) in jo spremenila v projekt, v kar so se razvile Documente po ediciji leta 1992. Za njo je bila intuicija, ki jo je Jan Hoet imel za pomembno pri kuriranju razstav. Obsežno novo vedenje o umetnikih in delih, pogojih umetniškega dela in razmišljanju o umetnosti, ki ga je pridobil v pripravah na razstavo, je preprosto nameraval deliti z občinstvom, saj je vedel, da je forma razstave omejena – predstavlja le izbor del,

pa še ta je iztrgan iz realnega okolja. Prireditev so zaznamovale hiperaktivnost Jana Hoeta, vsak trenutek pripravljene govornice o umetnosti, novosti v kanonu galerijskega in negalerijskega predstavljanja umetnosti in spremembah nekaterih družbenih paradig, ki so najbolj zajete v sintagmi osebno je politično. Tako so priprave na razstavo, ki so pred tem bile za javnost nepomemben delovni proces, postale nova javna kulturna entiteta.

Dogodek je bil preprost oziroma srečanje ni zbuvalo občutka, da bi se pripravljavci kaj veliko ukvarjali s scenografijo prostora in dramaturgijo dogodka. Jan Hoet je s svojimi tremi pomočniki komentiral projekcije diapozitivov in bil frontalno obrnjen k občinstvu, ki je sedelo v ravnih vrstah v osrednjem prostoru mestnega muzeja. Številni ljubitelji umetnosti in umetniki so prišli predvsem iz sosednjih držav. Prevladovali so moški v staromodnih hipijevskih, postpankovskih in modnih črnih oblačilih. Po takratni navadi zahodnega likovnega sveta se je med predstavitvijo zgodil manjši incident, ko je eden od lokalnih umetnikov stopil iz občinstva, se postavil pred Jana Hoeta in glasno podvomil o iskrenosti *happy art family*.

Predstavitve ni imela voznega reda. Začela se je, ko je padla noč, kar je pozimi kar zgodaj, in končala, ko se je noč prevesila v jutro in so glasove nočnih živali zamenjale dnevne, kakor bi ta čas dneva opisal Jan Fabre, ena takratnih mlajših umetniških zvezd. Predstavitve se je pravzaprav končala zato, ker so odpovedala telesa.

Vse to se je korenito spremenilo

Fridericianum, Parlament teles (Rotunda), Kassel, documenta 14. Foto: Maxie Fischer

letos na forumu z naslovom *Kakšen je občutek, če si problem?*, organiziranim v rotundi Muzeja Friedericianum pred otvoritvijo documente 14 v Kasslu. Tokratni umetniški direktor Adam Szymczyk je stal v ozadju. Vsebino programa javnih dogodkov *Parlament teles*, del katerega je tudi forum, je prepustil piscu, filozofu in kustosu Paulu B. Preciadu.

Razlika med obema dogodkoma je več kot očitna. Forum je trajal tri dni in imel kompleksen program s tridesetimi dogodki, od predavanj, debat, predstavitev, performansov, umetniških intervencij do koncertov. Spontanost izpred četrto stoletja je zamenjala premišljena usmerjenost, ki je delovala, kot da ni nič prepuščenega naključju. Vključevala je že izbiro prostora dogodka. Simbolni pomeni, ki so jih v rotundo Muzeja Friedericianum vpisale razne vsebine, ki

so tu bile od zgraditve stavbe leta 1770, so namreč odlično predstavljali intenco samega dogodka. Najprej sta bila v njej knjižnica in eden prvih javnih muzejev v Evropi. Med Napoleonovo okupacijo je bila kratek čas namenjena zasedanjem enega prvih parlamentov v Nemčiji, pod nacionalsocialistično oblastjo pa je postala zbirališče Nacionalsocialistične stranke, dokler ni zgorela v zavezniških letalskih bombnih napadih. Leta 1955 je delno obnovljena gostila prvo razstavo Documenta in postala osrednji prostor za vse njene naslednje izdaje. Družbeno moč znanja, pomembnost vedenja o preteklosti, ohranjanje ustvarjalnosti in verjetje v skupinsko sprejemanje odločitev o upravljanju skupnosti je promoviral tudi forum.

Upoštevač simboliko prostora so v rotundi postavili namesto navadnih konferenčnih stolov *Polemose* mehke

pravokotnike v velikosti in oblikah sestavnih delov tanka. Prevlečeni so bili v platno z vojaškimi kamuflažnimi vzorci. *Site-specific* sedeži so opozarjali na polpreteklo zgodovino Kassla, kjer so med drugo svetovno vojno izdelovali tanke in jih odvažali z nočnimi vlaki na bojna območja. Na njih se ni sedelo udobno. Občinstvo, ki ga je bilo manj kot v Gentu, a je bilo zato družbenospolno in geografsko pisano, in so se mu poleg umetnikov in ljubiteljev umetnosti pridružili še družbeni aktivisti, je pravokotnike z lahkoto in poljubno prestavljalo po rotundi glede na svoje potrebe in po uri ali dveh ustvarilo individualiziran nered, ki je odpravil hierarhijo med nastopajočimi in občinstvom ter vzpostavil horizontalno participacijo raznih deležnikov.

Izborna oprema in prostor sta napovedovala, da bo dogodek tudi po vsebini drugačen od tistega pred četrto stoletja. Medtem ko je Jan Hoet govoril o znotrajumetniških, umetnostnih in kulturnih stvareh – problematiziral je kulturni evrocentrizem, opredelil umetnost atlantsko-evropskega sveta kot posledico umetnostnega trga in umetnike kot individualiste, označil umetnost v vzhodnem evropskem socialističnem bloku, ki se je prav takrat razgradil, kot kolektivistično in ekspresivno, videl primarnost umetnosti v likovnem ustvarjanju v Afriki itd. –, je forum *Kaj pomeni, če si problem?* prepustil besedo umetnikom, umetnicam, teoretičarkam, teoretikom, pravicam, pravnikom ter aktivistkam in aktivistom, ki so predstavili performativne, antifašistične, transfeministične in antirasistične umetniške in družbene prakse in analize stanja

današnje družbe.

Tako usmeritev foruma je povzegal njegov naslov. Vzel je iz besedila *The Souls of Black Folks*, ki govori o identiteti ali dvojni zavesti Afroameričanov. Afriško-ameriški sociolog, zgodovinar, socialist in aktivist proti rasizmu W. E. B. Du Bois ga je napisal leta 1903 kot odziv na ameriški rasizem in evropski romantični nacionalizem, ko se je po končanem študiju v Nemčiji vrnil v ZDA. Du Bois pravi, da rasistično zatiranje črncev, kot so takrat rekli Afroameričanom, ključno povzema vprašanje, kako se počutiš, če si problem. Bistvo vprašanja je v tem, da izpostavi v položaju črnca v rasističnem okolju osamozaveščenost in subjektivizacijo inkriminiranega in podrejenega človeka, ki sta ključna za akcijo oziroma samodelovanje prizadetih, s katerim lahko rešujejo problem, v katerega so potisnjeni. Glede na današnje število inkriminiranih ljudi, začenši s prekarnimi delavci, je vprašanje še vedno aktualno.

Znanim obrazom na tovrstnih muzejsko-galerijskih dogodkih, kot so Alfredo Jaar, Franco Berardi – Bifo, Boris Buden, WHW in Chto delat, so se iz Kassla, Berlina, Aten, Londona, Milana, Cape Towna, La Paza in od drugod pridružile skupine aktivistov in aktivistk ter umetnic in umetnikov, ki so ljubiteljem umetnosti manj znane. Na splošno njihov *modus operandi* družbenega aktivizma zaznamujejo samoorganizacija, decentralizirano in horizontalno skupinsko odločanje in zavračanje izvajanja politik države, ki jo prevzema večina nevladnih organizacij in s tem postaja državni podaljšek. Kritiko, ki se vleče vse od konca gibanj *Occupy* in jo je izrekel

tudi Noam Chomsky, češ da je tovrstno organiziranje neučinkovito in delo nima širših aplikacij, so zavrgli tako, da so razglasili učinkovitost za neoliberalno kategorijo, ki je kot taka neprimerna za ocenjevanje nečesa, kar se zoperstavlja neoliberalizmu. Na mesto učinkovitosti so postavili kakovostne odnose med člani skupnosti in odpiranje prostora za glas vsakega od njih.

Forum je namenil posebno pozornost Nemčiji in Grčiji, s tem da je inteligentno predstavil podobna družbena dogajanja in tako odgovoril na negativni medijski sprejem prireditve v Grčiji. V Atenah se je *documenta 14* namreč začela že lani z dogodki *Parlamenta teles*. Vzpostavila je sodelovanje s številnimi manjšimi aktivističnimi in umetniškimi skupnostmi, ki se angažirajo okoli neposredne ljudske demokracije, migrantov, antifašizma, aktivističnega gledališča, ženskih vprašanj in podobnega. Poleg tega je spodbudila nastanek nekaterih novih skupin (tako kot program *Urbane brazde* v Mariboru 2012 – Evropski prestolnici kulture). Levičarski in liberalni mediji so *Parlament teles* opredelili za invazijo tujega znanja in vmešavanje v tuje stvari (enako kot Manifesto v Ljubljani leta 2000). Janis Varufakis je izjavil, da je to neokolonialni dogodek, ki bo turistom perverzno razkazoval opustošeno grško realnost zaradi varčevalnih ukrepov na vztrajanje Nemčije. Glede na vtis, ki ga je pustil kasselski forum, je vzrok za kritike medijev v tem, ker je *documenta 14* podprla sicer levo politično usmerjeno skupnost, ki pa dvomi o politiki levičarskih državnih struktur (čeravno jo je podprla na zadnjih dveh volitvah).

Za obe državi je značilno, da potiskata zgodovino lastnega fašizma in nacionalsocializma iz javne vidnosti. Čeprav so v Nemčiji po drugi svetovni vojni obsodili v sodnih procesih nacistične voditelje in nekatere lastnike velikih podjetij in je država izvedla čiščenje nacistične ideologije v številnih državnih sektorjih, so nacionalsocialistične strukture še vedno obdržale pomembne družbene položaje. Ulrich Schneider, vodilni član nemškega Združenja preganjanih od nacističnega režima – Združenje anti-fašistk in antifašistov (*Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes – Bund der Antifaschistinnen und Antifaschisten*), ki so ga ustanovili leta 1945, je predstavil boj zoper izbris spomina na nacizem, ki ga združenje bije že vse od konca druge svetovne vojne. Danes, med drugim, ponujajo vodene ogledne po Kasslu, ki so drugačni, saj ljudem razkažejo mesta nacističnih zločinov. Združenje ni bilo in ni po godu nobeni oblasti. Zvezna republika Nemčija ga je označila za agitatorja komunizma, Nemška demokratična republika pa za uničevalca socializma. Trn v peti je tudi današnji vladi.

Na drugi strani grška država ni nikoli problematizirala zgodovine lastnega fašizma. O tem je na forumu govoril film *Fašizem Inc* (Fascism Inc) novinarja in režiserja Arisa Chatzistefanoua, avtorja filmov *Dolgokracija* (Debtocracy) in *Katastrojka* (Catastroika). Razblinil je razširjeno prepričanje, da so fašisti in nacionalsocialisti prišli na oblast s silo. Dejansko so »vlomili« odprta vrata, saj se je pred tem velika industrija v Italiji in Nemčiji dogovorila s takratnimi vladajočimi ljudmi, da predajo oblast fašističnim oziroma nacionalsocialistič-

nim voditeljem, ki so lastnikom velikega kapitala ponujali ugodno prihodnost, na primer odpravo sindikatov, vitek in učinkovit državni aparat in nove trge. Film vsebuje pričanje hčerke vplivnega grškega velikega industrialca Ioannisa Voulpiotisa, zeta nemškega industrialca Siemens, ki se je dvakrat sestal s Hitlerjem. Ironija življenja je hotela, da so ga v Atenah 28. oktobra 1940 zbudile prav tiste sirene, ki so zgodaj zjutraj naznanile Mussolinijev napad na Grčijo, ki jih je sam proizvajal in jih prodajal državi.

V obeh državah se neofašističnemu delovanju zoperstavljajo antifašistične skupnosti. V Nemčiji Društvo prijateljev Halita in Inicijativa 6. april ozaveščata javnost o ubojih grških in turških priseljencev, ki so bili žrtve neonacistične skupine Nacionalsocialistično podzemlje (*Nationalsozialistischer Untergrund*). Zaradi umora Halita Yozgata 6. aprila leta 2006 v Kasslu so sprožili sodni proces, ki še poteka. Pri umoru je nepojasnjena vpletenost nemške obveščevalne službe, za kar je sodišče naročilo izvedensko mnenje pri skupini arhitektov, videastov, oblikovalcev in pravnikov, združenih v *Forensic Architecture* na Univerzi Goldsmiths v Londonu. Prav tako že več let poteka na sodišču v Atenah proces proti članom Zlate zore zaradi umora antifašističnega atenskega reparja in hudih poškodb ilegalnih egiptovskih delavcev. Odvetnika žrtev delata *pro bono*. Njun cilj ni le, da sodišče spozna osumljence za krive, temveč da razglasi trenutno parlamentarno stranko Zlata zora za nezakonito in prepove njeno delo. To je le ena od akcij številnih antifašističnih grških skupin.

Očitna je tudi inkriminacija ljudi na dnu družbenih razredov, ki jo izvajajo klasični mediji obveščanja. V zadnjih mesecih polnijo nemški tisk reportaže o spolnih storitvah mladoletnih migrantov iz Afganistana, Irana in Pakistana, ki naj bi jih ponujali starejšim Nemcem v berlinskem tradicionalnem zbirališču gajev Tiergarten. Poročila so brez realne podlage, kar potrjujejo že fotografije, na katerih so iranski, afganistanski in pakistanski fantje Afričani, vendar to ne ustavi medijskega stampeda. Članke prežemajo rasizem, ksenofobija in negativni orientalizem, češ da je vir homoseksualnosti v muslimanskem svetu. Pisanje ustvarja vrsto družbenih učinkov: moralno paniko, ker naj bi spolne storitve ponujali mladoletniki, paternalizem, ker naj bi bili fantje prisiljeni opravljati spolne storitve zaradi revščine, in podobo migranta kot aspolnega človeka, kot naj bi bili zaporniki, brezdomci in hendikepirani.

In kje je tu umetnost? Paul B. Preciado pravi, da *Parlament teles* vstopa v kolektivni eksperiment, ki ne vzpostavlja hierarhije med radikalno različnimi znanji, jeziki in praksami, aktivizmom in performansom, teorijo in poezijo, umetnostjo in politiko. Stavi na utopijo avantgarde v kontekstu sveta na začetku 21. stoletja, kar pomeni ustvariti javni prostor vidnosti in izjavljanja, odprt za 99 odstotkov prebivalstva sveta, ki ga sestavljajo podrejeni in inkriminirani delavci, gospodinjje, migranti, brezdomci, črnci, homoseksualci in drugi in so kolektivno telo pravega parlamenta. Documenta 14 torej inkorporira v svojo strukturo družbenopolitični aktivizem drugače kot doseda-

nje velike razstave sodobne umetnosti. Leta 1992 Jan Hoet o njem ni razmišljal. Tudi še leta 2002 je ostal pred njenimi vrati, saj je Okwie Enzewor, podpornik družbeno-politične umetnosti in kustos, ki umetnost razlaga skozi družbenopolitično paradigmo, vključil na Documento 11 tiste aktivistične skupnosti in akcije, ki so bile predvsem umetniške. Zanj sta vrata odprla Artur Żmijewski in Joanna Warsza, in sicer na Berlinskem bienalu leta 2012. Documenta 14 pa mu daje neomejeno institucionalno podporo. Umetnost in aktivizem vidi kot silo, ki lahko zgradi pravičnejši svet. S tem se vpisuje med tisti družbeni optimizem, ki verjame v napredek človeštva.

Mainstream feminizem?

ADICHIE, CHIMAMANDA NGOZI (2017): *Vsi moramo biti feministi*. Ljubljana: Založba Sanje.

Chimamanda Ngozi Adichie, priznana nigerijska pisateljica, ki se je proslavila z romanom *Polovica rumenega sonca* (Sanje, 2008), po katerem je bil posnet tudi istoimenski film, je imela ob koncu leta 2012 govor na *TED Talks*, mednarodni platformi, katere poslanstvo je »širjenje idej, ki jih je vredno deliti«. Govor je bil dobri dve leti pozneje, leta 2015, natisnjen v knjižici, ki je postala po seznamu časopisa *New York Times* najbolj prodajana knjiga (*bestseller*). Še istega leta so na Švedskem prevod tega dela razdelili v branje vsem 16-letnim srednješolkam in srednješolcem. Letos je pri založbi Sanje izšel tudi slovenski prevod, ki nosi naslov *Vsi moramo biti feministi*.

Postavlja se vprašanje, zakaj v znanstveni reviji pisati o govoru za *TED*, ki je postal knjižna uspešnica. Najprej je treba povedati, da Adichiejin esej ni tipičen predstavnik omenjenega žanra; je prvoosebna pripoved o odraščanju v Nigeriji in o odraslosti, ki jo avtorica živi na pol v Združenih državah Amerike, na pol v Nigeriji. Zgodba se razvija okrog njenih osebnih izkušenj, opažanj

in občutenj, ki so povezana z nepraviciami na podlagi spola. Njena izkušnja je izkušnja intimnega boja, najprej same s seboj, nato pa še s »svetom«, ki je spremljal njeno (samo)identifikacijo s feministko. Je primer feminističnega pisanja, ki mu je uspel preboj iz akademskih krogov v žepo laikov in ravno zato se moramo poglobiti v njegovo vsebino.

V uvodu se avtorica spopade z negativnimi stereotipi, ki obkrožajo in spremljajo feminizem in feminist(k)e povsod po svetu; o sebi pravi, da je »srečna afriška feministka, ki ne sovraži moških in ki si rada namaže ustnice in nosi visoke pete zaradi same sebe« (Adichie, 2017: 8). Prepričana v svoj položaj avtorica slabih štirideset strani žepnega formata posveti (ponovnemu) utemeljevanju feminizma kot še vedno nujne in potrebne poti do enakosti spolov. Skozi osebne prigode iz Nigerije in pripovedovanja prijateljic iz ZDA nam prikaže probleme in spolno neenakost, s katero se od otroštva naprej soočajo ženske: vzgajajo jih, da morajo biti manj uspešne (in manj premožne) od moških, da se ti ne bi počutili ogrožene; zato so ženske na vodilnih položajih redkost, od tistih, ki jih zasedajo, pa se pričakuje, da prevzamejo »moško« držo; izpostavljenе so številnim dvojnim standardom, na primer na področju spolnosti in pri ocenjevanju njihove osebnosti; neporočene ženske so bistveno bolj stigmatizirane kot neporočeni moški; poročene ženske kuhajo, skrbijo za gospodinjstvo in otroke ter ob tem hodijo v službo. Čeprav so v središču eseja postavljene ženske in njihov položaj, pa avtorica vseskozi nagovarja tudi ali celo pred-

vsem moške. Teži k zburanju zavesti o sočasni represiji, ki se zaradi našega razumevanja spola izvaja tudi nad moškimi. Moški mora biti trden, močan, uspešen, materialno superioren ženski – gre za pritiske, ki povzročajo močne udarce samozavesti. S tem želi pokazati, da sta feminizem in reinterpretacija našega razumevanja spola splošno koristna in da bi si morali za večjo enakost prizadevati vsi.

Esej ne teži k nikakršni teoretski popolnosti, saj je pisan z namenom doseganja praktičnih učinkov pri široki populaciji. Sestavljen je iz treh delov, in sicer: prvič, izpostavljanja primerov oziroma učinkov spolne neenakosti, drugič, ugotavljanja vzrokov in načinov ohranjanja neenakosti ter, tretjič, zaznavanja rešitev oziroma poti za njeno preseganje. Avtorica meni, da neenakost izvira iz gole fizične premoči večine moških nad večino ženskami, ki še vedno, čeprav danes »[č]lovek, ki je primernejši za vodenje, ni fizično močnejši, temveč je inteligentnejši« (Adichie, 2017: 14–15), določajo razmerja moči med spoloma. Zanj so obstoječa razmerja (moči) med spoloma posledica zgodovinske prednosti, ki jo imajo moški. Pri razlagi mehanizmov in vzrokov za ohranjanje spolne neenakosti se Adichie osredinja predvsem na vzgojo in socializacijo, pri čemer se ne spušča pregloboko v morebitne strukturne, materialistične ali druge razloge te neenakosti. Pravi, da moški vladajo svetu in da se od žensk pričakuje manjša (ekonomska) uspešnost, težnja k poroki in skrbi za dom in otroke; vzroke in rešitve za to pa moramo po njenem mnenju iskati v vzgoji in socializaciji.

Vendar je treba pri tem znova upoštevati kontekst in namen Adichiejinega eseja. Pisateljica se zaveda institucionalnih sprememb in mehanizmov, ki so usmerjeni v premagovanje spolne neenakosti, vendar meni, da je treba spremeniti tudi miselnost ljudi – in ravno to je namen njenega eseja, ki napotuje k drugačni vzgoji. Avtorica nikakor ne zanika biološke različnosti deklic in dečkov – prav nasprotno, celo opozarja nanjo –, a poudarja, da se te razlike skozi spolno specifično vzgojo poglobljajo. Zato vzgojitelje, starše in učitelje poziva, da naj pri vzgoji upoštevajo otrokove interese, ne pa njegovega spola, ki ga razume predvsem kot družbeni proizvod: kot pričakovanja, ki določajo, kakšni bi morali biti, in ne priznavajo tega, kakšni smo.

Esej je tudi poskus prisvajanja, udomačenja in destigmatizacije besede feminizem. V Sloveniji je sama beseda še vedno prisotna predvsem na obrobju in v progresivnih družbenih gibanjih. Dominantni mediji, ki vendarle igrajo pomembno vlogo pri ozaveščanju prebivalstva in oblikovanju javnega mnenja, o pomembnih dosežkih feminizma poročajo običajno le v marcu, pa še takrat pogosteje kot o feminizmu govorijo o ženskah; na drugi strani pogosto dajejo prostor zagovarjanju antifeminističnih stališč. Tako je ena pomembnejših dimenzij obravnavanega eseja prav popularizacija feminizma. Njegov angleški naslov *We should all be feminist* je kot geslo sicer že pristal na eni od Diorjevih majic; to lahko po eni strani vodi v izpraznjenje besede, po drugi strani pa na neki zanimivi, za številne okuse najbrž sprijeti ravni odpira vpra-

šanje investicije (majica je stala 710 \$), ki je potrebna, da nekdo postane feminist ali feministka. Prav vprašanje osebne investicije je ena od izpostavljenih tematik eseja: avtorica na primer opisuje, da mora tudi sama vedno znova ozaveščati privzgojene ji spolne vzorce ter se soočiti z zavračanjem feminizma v svojem bivanjskem okolju. Podobno je morala kot vplivna intelektuala pogosto vložiti precej truda v prisvajanje ženskosti (ki se na ravni oblačilne kulture kaže v nošnji visokih pet, pisanih kril, itd.), ki je v poklicnem svetu pogosto hitro odpravljena in označena za manjvredno. Esej tako odpira tudi vprašanje opolnomočenja ženskosti kot družbenega performansa spola.

Besedilo je tudi poziv k reinterpretaciji besede *feministka*. Manko slovnicega spola v angleščini je prevajalco Alenko Ropert sicer postavil pred dilemo, ki pa jo je po mojem mnenju rešila uspešno: naslov je prevedla v *Vsi moramo biti feministi*, in ne v *Vse moramo biti feministke*. S tem je upoštevala avtoričino poudarjanje tega, da je feminizem stvar vseh, ne samo žensk. Da kljub nasprotovanju mnogih, pogosteje moških, ni zastarel pojem ali presežena politika. Feminizem bo potreben, dokler bo obstajala neenakost med spoloma in dokler o njej ne bomo razmišljali vsi. Zato kot upravičenega vidim tudi prehod iz pogojnika v velelnik: iz *We should all be feminists* (*Vsi bi morali biti feministi*) v *Vsi moramo biti feministi*.

Menim, da je esej v svoji agendi – senzibilizacija množic za spolno neenakost in (ponovna) predstavitev feminizma – uspešen. Avtorici bi bilo mogoče očitati, da feminizem popreprošča in

ga predstavlja enostransko, vendar kljub temu menim, da je problematika predstavljena dovolj kompleksno, saj esej predvideva bralca, ki se s feminizmom šele seznanja – ali je bil v svojem poslanstvu uspešen, pa bo pokazal čas.

Z zmago boste vse pogubili

GEORGE, SUSAN (2014): *Kako zmagati v razredni vojni*. Mengeš: Ciceron.

Naslov *Kako zmagati v razredni vojni* bo verjetno marsikateremu bralcu vliil upanje. Ali pa, če je del kapitalističnega razreda, zbudil srh, da je kateremu od marksističnih mislecev uspelo dogmati strategijo, ki naj jo za dokončno odpravo razrednih neenakosti ubere delavski razred. A tako upanje kot tudi srh se hitro razblinita: knjiga se začne z »navodili za zmedene bralce«. Susan George namreč v svoji satiri naslovnega vprašanja ne postavi v usta izkoriščanih delavcev, ampak bogatih Naročnikov, ki želijo ohraniti svoj položaj. Zato so začetna avtoričina navodila za branje in napotek za žanrsko umestitev dela skoraj neizogibna. Takole piše:

Lahko jo postavite kamorkoli, kajti to je genetsko spremenjena hibridna knjiga, tako rekoč »resnična fikcija«. Izmisliła sem si scenarij, v katerem si skrivnostna skupina bogatih in vplivnih Naročnikov skrbno izbere Delovno skupino, ki bo pripravila Poročilo o vprašanju, ki je zanje izjemnega, življenjskega

pomena: Ali živimo v obdobju neizogibnih kriz, nazadovanja in končno tudi razpada zahodnega sveta, kakršnega poznamo, ali pa je to obdobje prepoveda oziroma rojstva še močnejšega kapitalističnega sistema? Kaj lahko naredimo za takšen prepoved? Avtorji Poročila so znanstveniki; vsebina Poročila je vsekakor resnična, je pa kajpada prilagojena naročnikovim interesom. Besedilu lahko verjamete, izmišljen je le scenarij. (str. 7)

Stvaritev te »resnične fikcije« po eni strani skuša dati knjigi močan mobilizacijski učinek, saj lahko v Delovni skupini skozi svojo analizo sistema povsem odkrito poročajo o razlogih in krivcih za krizo, ki ji ni videti konca, in za druge aktualne probleme. Še pomembnejše pa je, da jim omogoča popolno odkritost pri predlogih surovih in brutalnih rešitev, ki bodo Naročnikom omogočile ohranitev sistema. Tako povsem odkrito zapišejo, da mora biti eden temeljnih ciljev zmanjšanje števila prebivalcev oziroma:

Skrajni čas je, da vsi spoznamo, da ogromne množice neuporabnih in odvečnih ljudi niti ne proizvajajo niti ne trošijo dovolj, da bi kakorkoli koristile kapitalističnemu gospodarstvu, poleg tega pa zasedajo veliko preveč življenjskega prostora – fizično, družbeno in ekološko. Za zmožljivosti planeta so zgolj breme, za gospodarstvo in družbo pa strošek in pritisk, medtem ko sami ničesar ne prispevajo. (str. 151)

Povsem odkriti so tudi pri imenovanju posameznikov; zaradi novega humanitarnega podviga na primer pohvalijo Billa Gatesa, saj njegova fundacija radodarno financira program AGRA (Zaveznikstvo za zeleno revolucijo v Afriki), katerega cilj je povečanje pridelave hrane, vendar bo po mnenju Delovne skupine verjetno prinesel nove primere hude lakote, razslojevanje in s tem neposredno zmanjšanje prebivalstva. To sklepajo na podlagi dogajanja ob prvi Zeleni revoluciji, ki jo je financirala Rockefellerjeva fundacija.

Izmišljena zgodba je lahkotno branje, zato se lahko avtorica knjige nadeja več bralcev, kot bi jih imelo kakšno podobno teoretsko delo, s tem pa tudi širši doseg resničnih podatkov, ki jih najdemo v njem. Fikcija prav tako omogoča personifikacijo razrednega boja in s tem konkretizacijo abstraktnega sistema, ki se skriva v interesih njegovih nosilcev, Naročnikov, in svetovalcev, Delovni skupini. Vse sistemske prisile, ki veljajo za nujne in naravne, so tako prikazane kot posledica ozkega interesa elit, kar po eni strani prekine idejo o naravnosti in neizogibnosti vladnih ukrepov (saj jim daje družbeno razsežnost), po drugi strani pa je problematično, saj personificira v resnici sistemsko logiko prostega trga. Na primer, skupni evropski trg sili podjetnike v konkurenčnost, v kateri potem tekmujejo tudi nacionalne države, saj so odvisne od njihovih investicij; v želji, da bi jih privabile, ustvarjajo zanje ugodne razmere, ki pa pogosto znižujejo življenjski standard večine prebivalstva. Prav tako avtorica ni uspešna pri podajanju progresivne kritike kapitalizma; pri tem jo

namreč ovira sama zastavitev, v kateri Delovna skupina deluje v interesu Naročnikov in išče rešitve za ohranitev sistema.

Prvi del knjige je dovršena kritična analiza trenutnega družbenega stanja, ki opozarja na vplive, ki jih bodo sodobne politike imele na družbo in planet. Delovno skupino najbolj skrbijo onesnaževanje, hitra populacijska rast, poglobljanje družbene neenakosti in neregulirane finance. Strukture oblasti teh težav ne odpravljajo, kar bo na dolgi rok pripeljalo do družbenih nemirov, katerih posledice bodo občutili tudi Naročniki. Zato v Delovni skupini podajo nekaj reformističnih (keynesijanskih) idej, ki bi lahko rešile trenutni položaj: zagovarjajo večjo regulacijo financ (saj je njihov pomen pri ustvarjanju kriznih razmer nesorazmeren glede na druge gospodarske dejavnike), prenehanje z varčevanjem (saj ne prinaša gospodarske rasti) in povečanje javnih investicij. Zavzemajo se tudi za večjo regulacijo kapitala v okviru držav, saj opozarjajo, da mora, če želi napredovati, »kapitalistično tržno gospodarstvo /.../ v sleherni državi določiti stopnjo družbene neenakosti, ki jo še lahko prenese« (str. 30). V Delovni skupini menijo, da kapitalizem potrebuje potrošnike, zato se zavzemajo za izboljšanje položaja prebivalcev in povečanje njihove kupne moči. Čeprav predlagane rešitve dokazano pripomorejo k izhodu iz krize, pa se še naprej sprejemajo nasprotno politike. Zato člani Delovne skupine prvi del zaključijo s pomenljivim vprašanjem: »Ali evropski voditelji zares ne razumejo sil, ki jih neizogibno vodijo v propad, ali pa morda zavestno

načrtujejo še močnejši nadzor kapitala nad družbo, četudi za ceno gospodarskega nazadovanja in krčenja javnih storitev za prebivalstvo?» (str. 58)

V predlogih Delovne skupine je tudi nekaj kontradikcij, pri čemer se zdi najbolj izpostavljanja vredno nasprotje med rastjo množične porabe in zmanjšanjem onesnaževanja. Res je sicer, da poraba lahko prinese gospodarsko rast, vendar pa množična proizvodnja, potrebna za to, hkrati povečuje onesnaževanje. Spodbujanja k investicijam v zeleno tehnologijo ob koncu knjige pa tudi ne pospremi kritika logike neskončne akumulacije; problem namreč ni samo v neekološki industriji, temveč tudi v končnosti našega sveta, ki ne omogoča neskončnega kopičenja. V tem smislu lahko prvi del knjige razumemo kot kritiko sodobne etabrirane leveice in njenih keynesijanskih ukrepov, ki bi sistem sicer reformirali, vendar bi ga hkrati tudi okrepili. Kritika postane očitna nekoliko pozneje, ob zahvali vsem »naprednim« organizacijam, ki s svojim nerazumevanjem zgodovine, psihologije množic in sodobnih komunikacijskih tehnologij omogočajo krepitve in širjenje obstoječega sistema.

Diskurz drugega dela knjige je drugačen: Delovna skupina se zave, da Naročniki predlogov rešitev ne bodo podprli, saj bi zmanjšali njihov dobiček in moč. Zato se osredinijo na vprašanje, kako ohraniti in reproducirati obstoječi model. Naročnike najprej pohvalijo, ker jim je uspelo iz krize priti še močnejši; še več: krivcem za krizo je uspelo, da so postali predlagatelji rešitev. Avtorica s tem več kot očitno opozarja na molk in politični vakuum v času iskanja izhoda

iz krize, katere breme so nosili predvsem davkopllačevalci, ni pa prišlo do nobenih večjih sistemskih sprememb (npr. regulacija financ, odprava davčnih oaz, itd.). Avtorica zapiše: »Iz nobenih pomembnejših intelektualnih ali političnih ust še ni bilo slišati grozečih besed, kakršne so «nacionalizacija» ali celo «podružbljanje» posameznih bank, kaj šele celotnega finančnega sektorja.« (str. 83) Tu je treba opozoriti, da so kmalu po izidu knjige volilne uspehe doživele nekatere politične stranke, ki so v parlament ponesle prav te ideje, vendar pa jih zaradi osamljenosti v svoji politični poziciji niso mogle udejanjiti.

Trenutne zmage Naročnikov se lahko izkažejo za pirove, zato člani Delovne skupine pripravijo strategijo, ki sledi Sunzijevi misli iz Umetnosti vojne: »Največja umetnost je zlomiti upor sovražnika brez boja.« (str. 169) Namreč, viden in neposreden boj razširi nabor upornikov, zato se zdita plodovitejša lobiranje in grajenje zaupanja. Naročniki naj to počno prek različnih mehanizmov ustvarjanja javnega mnenja: univerz, medijev, političnih in drugih institucij, pri tem pa naj ne gledajo na stroške, saj so vredni rezultatov. Glavni stateški cilj mora biti dokončna utrditev novega sistema prepričanj, ki naj nadomesti razsvetljenske ideale, od katerih se zdijo najtrdnejši oreh demokracija in človekove pravice. Vendar pa, npr., ne predlagajo odprave demokracije, temveč ideološko odvrčanje od udeležbe na volitvah. (Za zanimivost: na državnozborskih volitvah v Sloveniji leta 2014 smo imeli najnižjo volilno udeležbo v zgodovini samostojne države.) Delovna skupina Naročnikom tudi

predlaga, da naj človekovih pravic, tega »pisma Božičku«, ne razumejo kot univerzalne in da naj se raje osredinijo na dolžnosti posameznika. Temu dodajo še nasvet, naj se v medijih pogosto predstavljajo zgodbe o uspešnih posameznikih, ki so za svoj uspeh zaslužni sami, saj bodo tako utrjevali prepričanje, da svoje uspehe in poraze kujemo sami. Ta del knjige lahko razumemo kot nazoren prikaz pomembnosti vsebine vrednot, ki so osrednje v neki družbi, ter hkratno kritiko prevladujočih ideoloških floskul.

Kljub uspešni ideološki legitimaciji obstoječega sistema pa v Delovni skupini Naročnike svarijo pred pretiranim bahanjem, razkazovanjem in nasiljem, saj bi to le povečalo jezo tistih, ki živijo v pomanjkanju. (Vseslovenske ljudske vstaje so po vsakem arogantnem in zaničljivem komentarju vladajočih na ulice pritegnile več ljudi.) V želji, da Naročniki ne bi delali takšnih napak, v Delovni skupini spišejo strategijo spopadanja z novimi političnimi gibanji. Naročnike opozorijo, da »ljudje, ki iskreno verjamejo v demokracijo /.../, ljudje, ki spoštujejo zakone in katerih vedenje je brezhibno, pomenijo za Neoliberalni elitistični model grožnjo, in to takšno, ki jo je treba jemati z vso resnostjo« (str. 148). Zato predlagajo infiltracijo provokatorjev, ki naj, na eni strani, podžigajo nasilje in tako zmanjšujejo legitimnost protestov ter, na drugi, izpodbijajo vsako odstopanje od »svobode izražanja«, »participacije« in »radikalne notranje demokratičnosti«. Prepričani so namreč, da je delno krivdo za zaton gibanja *Occupy* mogoče pripisati prav radikalni participatorni demokraciji, ki je onemogočila

zedinjenje glede kakršnihkoli zahtev. Predlagajo tudi podpihovanje »narcizma majhnih razlik«, da se onemogočita enotna protestniška fronta in skupen boj. Zadnji korak za ohranitev privilegirane položaja Naročnikov, če vse naštetu ne bi zadoščalo, naj bodo represivna sredstva – neubojna orožja, ki jih za ohranjanje miru in odvrčanje od protestiranja uporablja policija. Iz strategije in priporočil Delovne skupine lahko razberemo, da avtorica odlično razume psihologijo množice in pozna razloge za protestiranje.

Za konec se vrnimo na začetek, na naslovno stran. Menim, da naslov *Kako zmagati v razredni vojni*, ni najbolj posrečen. Avtorica namreč razredni boj opredeljuje kot boj med bogatimi in revnimi, kar je precej nenatančno. Razreda namreč ne določa bogastvo posameznika, ampak razmerja, ki določajo dostop do produkcijskih sredstev, torej razmerja med lastniki in nelastniki. Knjiga kljub temu poda nekaj zanimivih iztočnic za teoretski razmislek o delovanju kapitalizma; z enim od njih se ukvarja tudi svetovnosistemska teorija (predvsem Giovanni Arrighi), gre pa za vprašanje kapitalističnih ciklov. Avtorica tako zapiše:

Prepričani smo, da lahko naši argumenti naletijo na odobravanje v nekaterih »rastočih« državah, kjer je kapitalizem veliko bolj nereguliran in kjer želje po bogastvu in moči niso poteptali ali jo utišali v številnih generacijah razsvetljenske propagande. Kitajska, ki ji ni treba prenašati bremen in zavor demokracije,

bi bila v tem pogledu lahko veliko bolj voljna sodelovati, kot si morda predstavljajo Naročniki. (str. 153–154)

Razlog, da Naročnikom predlaga to sodelovanje, je vedno manjša zmožnost absorpcije naraščajočih populacij znotraj obstoječih standardov. Zato je treba, če ne želijo spremembe sistema v svojo škodo, spremeniti same standarde.

Za teoretski razmislek je zanimiv tudi napotek Delovne skupine, ki bi mu po njenem mnenju Naročniki morali slediti: »Vse se mora spreminjati, da bi lahko vse ostalo enako.« (str. 149) Ta modrost je teoretsko produktivnejša, kot se zdi na prvi pogled, saj povzema nujnost nenehnega revolucioniranja sodobnih proizvodnih procesov. Operaisti so vedno poudarjali, da razredni boj potiska sistem v nenehno spreminjanje tehnične sestave delovne sile, saj je to edini odgovor na politično sestavo delavskega razreda in edini način ohranjanja moči in oblasti. Tako avtorica odpre nekatera pomembna teoretska vprašanja in spoznanja, čeprav njen diskurz ni teoretski. Kljub dobri analizi trenutnega stanja, ki je dostopna širšemu krogu bralstva, pa vendarle po mojem mnenju manjka kakšna udarna resnica. Na primer: »Dragi Naročniki, žal bo na dolgi rok vaš razred bodisi uničil planet bodisi izgubil. Druge možnosti ni.«

»Razvada čezmernega tujkarjenja« ali kako se izogniti krotovičenju misli in skladiščenju poslovenjenih mrtvečih fraz

VOGRINC, JOŽE (2015): *Pojmovne prikazni: Rešeto humanistike*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Da bi razumeli namen *Pojmovnih prikazni* sociologa Jožeta Vogrinca, se je treba nekoliko ozreti v zgodovino misli o očiščevanju, brušenju, pleveljenju in rešetanju slovenskega jezika. Vse to je namreč bilo pomemben del emancipacijskih bojev slovanskih etnij pred agresivnejšimi in zgodovinsko samooklicanimi plemenitejšimi narodi. To je bila že doba, v kateri so se jezikovne izposojenke ocenjevale na podlagi koristnosti. Nesprejete in neudomačene so bile obsojene na

očiščenje iz idearijev zamišljenega slovenstva. Izdaje slovarjev bolj ali manj diletantskih avtorjev s (kvazi)filološkim (pred)znanjem so pomenile jasno zarisane meje med »našim«, »domačim« in »nenašim«, »tujim«. Slovaropisno ihtenje je nekoliko zanemarilo razvijajočo se slovensko publicistiko, najočitneje je bil »podhranjen« periodični tisk. V njem so bile sicer zapisane in natisnjene slovenske besede, a v njih pogosto ni bilo sledi slovenske misli.

Tako je, denimo, Fran Levstik v članku *Napake slovenskega pisanja*, izdanem leta 1858 v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*, menil, da slovensko slovstvo »še ni dospelo do tiste stopnje, da bi se človek do dobrega izučil jezika iz golih knjig«. Zaklad slovenščine bi se moral že rastočemu slovensko govorečemu meščanstvu navkljub (še) vedno iskati v »ljudstvu izven mesta«. Levstik je zagovarjal neusmiljeno rešetanje vseh izdanih časopisov in slovenskih knjig, »vzlasti sestavljenkam naj bi zapirali vrata, ker so večidel vse narobe zvozlane« (*Kmetijske in rokodelske novice*, 1858: 211). Josip Tominšek je leta 1910 v *Antibarbarusu, studijah o napakah in pravilih slovenskega pisanja*, ocenil polstoletni (ne)napredek jezikoslovja – tedaj so o jeziku in pisanju razpredali le (še) slovničarji in kak zainteresirani urednik. Tedaj ni bila več poglobljena jezikovna pravilnost, ampak jezikovna pravica. Iz časopisja je izginjalo jezikoslovje, namesto raziskovalcev jezika in jeziko(slo)vnih borcev so v ospredje prišli »narodni delavci« in bor(il)ci za narodno enakopravnost. Prejšnjo marljivo skrb za »pravilnost« in »lepoto« jezika so veliki cilji zunanjega sveta

odrinili v neopažen(o) kot(išče), kdor pa se je še strokovno pečal z jezikom, se je moral bati očitkov o čudaštvu, suhoparništvu ali črnavstvu. Takratno jezikovno očiščevanje še ni postavilo jasnejših meja med bogatenjem in siromašenjem jezika – nedoločitve so vodile v jeziko(slo)vne zmede. Očiščevalci so postali poklicni brusilci jezika, kolegom slovničarjem, jezikoslovcem, političnim govorcem in časnikarjem pa so (dobe-sedno!) ostro gledali pod prste in še ostreje ocenjevali natisnjene besede.

Z ustanovitvijo prve slovenske uni-verze leta 1919 pa slovenščina začne pridobivati status znanstvenega jezika. Prvi brusilni slovarček slovenskega knjižnjega jezika izda novomeški profesor Ivan Koštial, ki v precep vzame pripovedno prozo, izdano med letoma 1880 in 1925 ter politične časopise od prevrata (tj. 1849) do leta 1927. Koštialu so kritiki očitali purizem pri že nekaterih udomačenih besedah, saj je bila kritika v kraljevini SHS še (!) naklonjena (pri) vzemanju besed iz srbsčine, nemščina pa je bila (že) premagana (v) preteklost(i), saj »*jezik pač smemo bogatiti in sprejemati vanj termine, ki diferencirajo pojme*«. Leto 1931 prinese *Napake v slovenskem izrazoslovju* Rudolfa Andrejke, nekakšen slovar za (dokončno) izkore-ninjenje nemške misli:

Vzlic temu je čas, da se započne organiziran boj zoper onečiščen-je in kvarjenje našega jezika ne toliko v imenstvu (terminologiji), kjer je boj skoraj že dobojevan, kolikor v izrazoslovju (frazeo-logiji), ki je še vseskoz prepoje-no z neslovensko navlako. /.../

A vendar je in mora biti prvo: misliti po slovensko, vse drugo nam bo navrženo. Toda prav ta slovenska miselnost je tako različna od načina, kako vežejo drugi narodi, celo bolj sorodni, svoje besede v miselne zveze, da nikakor ne gre tirati naš čvrsti in kleni jezik na natezalnico tuje-ga mišljenja in izžemati iz njega na ta način spake, ki jih pravi Slovenec ne razume. (Andrejka, 1931: 2–3)

Pisci leposlovja, periodike, znanstvenih in strokovnih besedil so se lahko oprli tudi na članke *Jezikovno rešeto*, ki so pod uredniškim očesom Rudolfa Kolariča izšli pri strokovni reviji *Slovenski tisk*. Teh se je v treh letih izda-janja nabralo že za samostojno izdajo – uvod v njej je pripadel prevajalski avtoriteti, klasičnemu filologu Antonu Sovretu. Besedilo *Šest resnic o tujkah* tako slogovno in pripovedno kot po humornosti spominja na Vogrinčeve *Pojmovne prikazni*. Nekoliko pozablje-ni jezikovni traktat o praznosti, nera-zumljivosti, nesmiselnosti, neplemenitosti in končno neznanstvenosti tujk skuša jasno vzpostaviti meje med njimi in izposojenkami, tem jeziku »*ljubim znankam in prijateljicam iz davnih časov*«, ki so se v slovenski besedni zaklad »*ustrojno vrasle do neprepoznavnosti, bodisi (te) mežikajo iz njega kakor rozine iz testa*«. Sovrè je imel v mislih predvsem »*neizmerno obilico tujih izrazov za splošne in strokovne pojme, kakršne na debelo uporabljajo in na novo ‚izdelujejo‘ Nemci, ne samo v znanstvenem in časniškem jeziku, temveč tudi v leposlovju*«. Pobirajo

jih večinoma po kuhinjski latinščini (Sovretov prevod *Pisem mračnjakov*, op. p.), pa tudi grščini in

kujejo besedne nakaze, da bi se delala Ciceronu in Platonu meгла pred očmi, ko bi jih morala poslušati. /.../ [In] če je besedni zaklad kakega jezika tudi milijon, sto tisoč tujk ga tako davi in prebohteva, kuži in zasmraja, da umirajo od njih vse njegove bodi še tolike vrline. (Sovrè, 1931: 7-8)

Nadvse očitno »besedni artist« *Sovrè*, kakor ga je imenovala pred- in povojna literarna kritika, v *Šestih resnicah o tujkah* kljub dobrohotnosti in humornosti ni niti malo prizanesljiv, še manj pa okoliši in podaja trezne premisleke kljub namigujočim naslovom poglavij o zaukazani (ne)rabi tujk:

Nemcev pridni učenci pa smo slej ko prej mi, v slabih rečeh na žalost mnogo pazljivejši kakor v dobrih. Tako smo odprli tudi njihovim kuhinjsko latinskim in francoskim tujkam dotoč v čiste vode našega jezika, namesto da bi nam bil baš njihov v svarilo in vzgled, do kake priskutne ciganščine utegne prinesiti preobilica nepotrebne tuje navlake.

Nadalje Sovrè pojasni, da so tujke, ki so dobre, celo lepe, nekatere so tudi neutrpne in tako rekoč že povsem narodna last, a proti njim stojijo tisoči in tisoči grdih, votlih, meglenih spak, ki kljub nasprotnemu zatrjevanju »tuj-

karjev« *ničesar jasno ne povedo, ki so »točnosti zmerom v kvar, jeziku nikoli v kras«; ali še huje: »nevarne so mu, ker se je bati, da ga utegne njih obilni nečedni pritok polagoma zamočvariti«* (Sovrè, 1931: 8). Prevajalec antičnih piscev se je zgražal nad dejstvom, da že imamo slovar tujk, za katerega meni, da je »krvavo potreben«, a še lepše bi bilo, da nam ne bi bil, saj bi se tujke z nekaj izjemami (za)dovoljevale zgolj s toriščem strogo znanstvenega in strokovnega jezika ter se tako ne bi nihče »izgubljal« *ob zapisovanju teh mrgolečih nepotrebni in vsiljivih pritepenk.*

Sovrè namreč opozarja, da se te strupenke vedno bolj vrivajo v omikani govor in časopisje, najbolj pa ga žalosti vrivanje tujk v pripovedno slovstvo in lepoznanška dela, ki hočejo imeti svoj prostor in veljavo v umetni prozi. »*Slovenščina kratko in malo ne strpi prebohotnega tujega plevela, ki ji zajedavo izsesava žive sokove, da kržljavi pod njimi kakor pšenica med ljuljko,*« *(Sovrè, 1931: 9) prevajalcem pa polaga na dušo naslednji napotek:*

Od dobrega jezikovnega sloga zahtevamo, da posreduje kolikor moči jasen, točen in popoln prenos piščevih misli na bravca. /.../ Pa vendar vsi rabimo nepotrebne tujke, najhujše sovražnice točnosti in razumljivosti! Spis, ki je pregosto naperjen s tujkami, zlasti ako nosijo le-te, kot se navadno dogaja, najvažnejše pojme v stavkih, tak spis je s samim seboj v nasprotju, ker se trudi, kako bi misli zabrisal namesto osvetlil. (Sovrè, 1931: 10)

Sovrè, ki je bil leta 1932 zaradi »slovenoborstva« kazensko prestavljen s klasične gimnazije v Ljubljani na gimnazijo v Pančevo, je skušal potrpežljivega poslušalca prepričati, da njegovo »puristično« stremljenje nima name-na, da bi kratko in malo sleherni tujki zavil vrat. Bralca predvsem opozori na pojavljajočo se razvado »čezmernega tujkarjenja v znanstveni prozi«, ki teži k temu, da prikazuje piščevo učenost v kar se da bleščavi luči. Retorično (se) vpraša:

Kolika globina znanja, kako neizčrpna obilica misli biva v tem oblagodarjenem človeku, si govori natihoma povprečen zemljan, da jaz siromak njegovih razodetij nič, pa res prav nič ne razumem! Potolaživa se, povprečni zemljan, zakaj kjer išče-va globin, so navadno plitvine, kjer domnevava žarenje novih sonc, so često pohlevne kresnice. (Sovrè, 1931: 29)

Zakaj to zgodovinsko ozadje? Zato, ker odgovor na vprašanje, koliko obrisov preroškosti vsebuje Sovrètov traktat o tujkarjenju, temu »modnemu umetničenju«, (morda) ponujajo Vogrinčeve *Pojmovne prikazni*. Če se je Sovrè v mističnem razmerju do slovenske besede ravnal po Horacijevem reku *est modus in rebus, sünd certi denique fines* (»Vsaka stvar ima svojo mero in določene meje.«), je moral Vogrinc v svojem delu ugotoviti obstoj določenih (jezikovnih) meja, a hkrati zagotoviti, da so se vseeno spreminjale – tok spreminjanja so postavljali novi mejaki.

Od *Šestih resnic* do *Pojmovnih prikazni* je slovenščina na jezikoslovni ravni menjala nekaj besed(il)nih (o)sovraženk, (o)čiščevalcev in (o)brusilcev, še bolj (ne)kritično pa je povzemala številne tuje teoretske (in) metodološke šole, ki so jeziku navidezno (morda priročno?) dajale več odgovorov, kakor pa se je znotraj njih skrivalo vprašanj.

Zakaj torej toliko o Sovrètovih *Šestih resnicah* v recenziji, ki je namenjena *Pojmovnim prikaznim*? Ravno zato, ker je Vogrinc posegel v problem zverženosti govornice in misli, ki je v slovenski humanistiki in družboslovju nastal v preteklih petdesetih letih, ko se je megleno sledilo prej omenjenim teoretsko-metodološkim novitetam. Ne vem, ali je morda Jožetu Vogrincu iz preteklosti s sledjo preroškosti kaj prišepnil ravno Sovrè, ki je že zaslutil (s)krotovičenje razvejene humanistike in družboslovja v najširšem mogočem obsegu. A tudi *Pojmovne prikazni* imajo svojo zgodovino. Bile so drugega spola – bile so *fantomi*, svoje mesto pa so med letoma 2004 in 2009 našli v »manj znani reviji za humanistiko« *Monitor*, ki ga je izdajala ISH, podiplomska šola za humanistiko.

Serija člankov o *fantomih* je bila dobrohotno namenjena študentom sociologije, da bi se ti seznanili s pojavom (pre)pogostega »zatekanja k uporabi navideznih konceptov, ki so v resnici besede brez kritja«. Zdi se kredibilne, a (žal) najpogosteje (ne pa vedno) zaidejo v besedila zato, ker avtorji in avtorice uporabljajo tuje reference. Omenjene novitete so naplavile angleščino kot univerzalni znanstveni jezik (Vogrinceva skovanka za to je *glo-bangleščina*) in kot priložnostno zate-

kanje v citiranje citatov (že) citiranih citatov, skozi katere se je pomenskost porazgubila, nadomestil pa jo je prazen videz. Njihova uporabnost, dodaja Vogrinc, služi kot skrivališče vsaj malce praznine – skoraj nič. Iz skrivališč jih lahko preženemo le z natančn(ejš)im branjem. Vogrinc tako secira pomenskost izbranih 47 gesel, na katere je naletel pri prebiranju znanstvenih in strokovnih člankov svojih kolegov in sodelavcev, predvsem pa pri seminar-skih nalogah, diplomskih delih in dok-torskih disertacijah svojih študentov. Bralcu utemeljeno obelodani (mukotr-pno) prevajanje piščevih lastnih misli iz tujega jezika. *Pojmovne prikazni* so tako razširjena verzija Monitorjevih devetih objavljenih sklopov *Pojmovnih fantomov*, z željo po razširitvi kroga naslovnikov pa jim je bilo pridanih še nekaj rešet gesel, na katere je bil Vogrinc pozoren vse od razčlenitve in objave zadnjega *pojmov-nega fantoma*. Skozi izbrana gesla opo-zarja na napačno sprejeto visokošolsko politiko in posledično hirajoče izobra-ževalno okolje, kjer študenti premalo poznajo teorijo, še manj pa jo poznajo in prebirajo v slovenščini. Opaža, da pisci in piske namesto terminov, ki so v znanstvenem in strokovnem pisanju v slovenščini že bili uveljavljeni, uvažajo pretežno iz angleščine bodisi nove, dotlej neznane tujke in skovanke, bodisi take, ki so se v slovenščini morda že uporabljale, a so zdaj na podlagi pome-na, ki so ga imele v jeziku, iz katerega so bile pobrane, pridobile povsem nov pomen (Vogrinc, 2015: 5). Zaradi nepo-znavanja se tako vnovič pre(d)stavljajo enake teorije, kar po Vogrinčevo vodi zgolj v odkrivanje tople vode. Tako naj

bi se krnila humanistična, družboslovna in na splošno znanstvena slovenščina. Bogatenje in razvejenost slovenščine, zlasti v humanistiki in družboslovju, je naplavila številne napačne in zmotne rabe pojmov iz različnih virov.

Vogrinc se osredinja na slovenske prevode izvornih spisov humanistike, izbrane časopisne članke, prozo in tele-vizijske prenose nogometa in ugotavlja, da želja po pojmovni inovaciji zamegli védenje in mišljenje. Tako današnja humanistika trpi predvsem zaradi skovank, ki so se vanjo nekritično vnesle iz ekonomskih ved – nekatere skovan-ke izražajo željo po udobni politični korektnosti (evfemizmi), izpadejo pa kot naravnost opolzki oksimoroni (npr. »negativna rast«). Barvitost označeval-cev, ki jih prinese ekonomsko cenejša uporaba angleščine, pritegne še težave v pojmovanju – kljub že ustreznemu besedišču, se pojavljajo napake v preva- janju – rodijo se anglo-slovenski novo-reki v latovščini. Ponovno bi Vogrinc našel sogovornika v Sovretu, ta bi ga namreč opomnil na še večji greh:

Grešimo pa nekaj iz ničemurnosti, misleč v neverjetni zablodi, da je s tujkami naperjena govornica oli-kana gosposka in imenitna, nekaj zbog krive vere, da se z domačo besedo ne da izraziti tista posebna barvitost, tisti prečudežni odte-nek – tujkar bi rekel – ki leži baje v tujki, največ pa, ker se nam ne ljubi misliti po slovensko, torej iz gole lagode, lagoti, lagodnosti, zložnosti, udobnosti, nemarnosti, lenivosti, površnosti, nebrizhnosti, toposti, topoglavosti, opoklosti – kaj se naperjaš, žabe, komodite-

te reci, pa punctum Palamédes!
(Sovrè, 1931: 35)¹

Neizogibnim ekonomskim razmeram delajo družbo politične spremembe, ki v svojem preobilju povzročajo družbeno amnezijo, pa tudi vznik novotarij v govoru, za katere pa nikakor ni nujno, da izkazujejo spretnost v uporabi jezikovnega znanja pišočega oziroma pripovedovalca. Pojemovno novotarijo človek z družbeno amnezijo odkrije, se nanjo navadi (ali privadi) in jo nato uvidi (pre)pozno, ko se že razpase po medijih kot, zapiše Vogrinc, srobot ali bršljan po zanemarjenem drevju.

Ali Vogrinc pozna način(e) za očiščenje tega zanemarjenega drevesa, ki nenehno in tako neustavljivo nadomešča stare označevalce in skladišči mrtveče fraze? Morda bi zverženost govornice in misli odpravila širokogledna in poglobljena obravnava preteklih besedilnih virov, ki bi jo lahko s kančkom več truda opravljali vrtnarji v humanistiki. Je Vogrinc s tem že začel, ko je *Pojmovne fantome* poslovenil v *prikazni* in jih namenil širšemu krogu bralstva? A koliko rešeta(rje)nja humanistike bi zaželeno bralstvo, ujeto v spono zaukazanega nemišljenja odvrtačalcev (od) humanistike, sploh doumelo? Se je na primer *pojmovna prikazen*, ki sliši na ime evfemizem, že tako skrotovičila, da bi še samega Vogrinca označila za nevzdržnega, simbolno nenaklonjenega in bo vzlic njegovega rešetanja (iz)rodila nove *pojmovne prikazni*?

Literatura

- ANDREJKA, RUDOLF (1931): *Napake v slovenskem izrazoslovju*. Ljubljana: Samozaložba.
- KMETIJSKE IN ROKODELSKE NOVICE, 1858.
- KOŠTIAL, IVAN (1927): *Slovniški in slovarski brus knjižne slovenščine*. Prevalje: Družba svetega Mohorja.
- SOVRÈ, ANTON (1931): Šest resnic o tujkah. V *Jezikovno rešeto 1*, R. Kolarič (ur.). Ljubljana: Revija Slovenski tisk.
- TOMINŠEK, JOSIP (1910): *Antibarbarus, studije o napakah in pravilih slovenskega pisanja*. Ljubljana: L. Schwentner.

¹ Palamédes je bil grški junak z Evboje ali iz Agrolide, ki si je nakopal Odisejevo sovraštvo zaradi svoje modrosti – Palamedova pika.

RASIZEM: RAZREZANI SVET

(let. XLIII, št. 260)

Temeljno izhodišče številke je, da rasizem nikakor ni preživet pojav. Ravno nasprotno – njegove pojavnosti, ki so postale bolj kot na raso vezane na veliko širši koncept kulture, so del našega vsakdana. Avtorji in avtorice številke na konceptualni in empirični ravni analizirajo nekatere od njih.

GLASBA V PRIMEŽU MED FENOMENOLOGIJO IN SOCIOLOGIJO

(let. XLIV, št. 263)

Z glasbo nenehno stopamo v stik, njena vseprisotnost pa zahteva družbeno analizo. Zato ni presenetljivo, da so pri raziskovanju tega fenomena čedalje bolj popularni pristopi, ki glasbo analizirajo in konceptualizirajo s fenomenološkega, sociološkega, kulturološkega in antropološkega stališča.

UMETNOST V ČASU NEVROZNANOSTI / ZNANOST V OBLIKOVANJU / GRAFITI

(let. XLIV, št. 265)

Številka je sestavljena iz treh tematskih blokov, vezanih na vizualne umetnosti. Avtorji in avtorice prvih dveh blokov predvsem analizirajo konceptualne in paradigmatične premike, ki jih sprožajo nova znanstvena dognanja in tehnologije. Prispevki iz grafitarskega bloka so vezani na vprašanja grafitarske estetike in političnih razsežnosti stenskih sporočil.

MESTO ŽENSK / ZAMOLČANE ZGODOVINE II

(let. XLIII, št. 261)

Na Mestu žensk se več tisoč obiskovalcem vsako leto predstavi od 40 do 60 umetnic in teoretičark. Prvi tematski blok so ustvarile prav one. Drugi blok je povezan z blokom Zamolčane zgodovine iz ene prejšnjih števil. Avtorice in avtorji obravnavajo manj znane zgodovinske perspektive in osebnosti.

BALKANSKA MIGRACIJSKA POT: OD UPORA NA MEJAH DO STRIPTIZA HUMANIZMA

(let. XLIV, št. 264)

Številka je poglobljen odziv ČKZ-ja na dogajanje na balkanski migracijski poti. V njej so zbrani znanstveni prispevki, eseji, intervjuji in dokumenti o balkanskem koridorju, pravici do bivanja, Srbiji kot tamponski coni. Predstavljamo tudi begunske zgodbe in fotografski projekt petih beguncev fotografov.

DRUŽBENA PSIHOPATOLOGIJA IN PARANOJA

(let. XLIV, št. 266)

Osrednji namen številke je tematizacija naslovnih pojavov z družbenega in ne individualnega vidika. Avtorji pišejo o strukturi in različnih oblikah paranoidega mišljenja, teorijah zarote, prisili in narcizmu, obravnavajo pa tudi aktualna politična vprašanja.

ZELENE POLITIKE / BEGUNCI, DOBRODOŠLI!

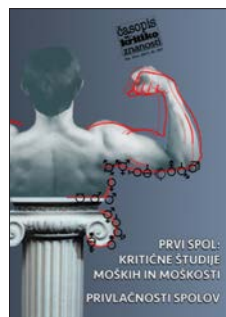
(let. XLIII, št. 262)

V okoljski številki pomembno mesto zavzemajo besedila aktivistov različnih okoljskih pobud, objavili pa smo tudi znanstvene prispevke na to temo. Številka je izšla le tri mesece po prihodu prvih skupin beguncev v Slovenijo. Zbrali smo poročila o dogajanju na mejah, ki naj postanejo dokument časa. Blok vsebuje tudi nekaj esejev in znanstvenih besedil.

PRVI SPOL: KRITIČNE ŠTUDIJE MOŠKIH IN MOŠKOSTI / PRIVLAČNOSTI SPOLOV

(let. XLV, št. 267)

Študije moškosti so raziskovalno polje, ki se v Sloveniji šele uveljavlja. Prvi blok tako prinaša pomembne uvide domačih in tujih avtorjev ter dva prevoda, ki skupaj tvorijo nabor besedil, relevantnih za vsakega proučevalca tega področja. V drugem bloku so zbrani prispevki, ki izzivajo prevladujoče predstave o tem, kako naj razmišljamo o spolu, seksualnosti, reproduktivnih pravicah, homoseksualnosti in pravicah žensk.

ZADNJA ŠTEVILKA

SPREMLJAJTE NAS:

www.ckz.si

FB: www.facebook.com/CKZrevija

TW: www.twitter.com/CKZ_revija

NAROČITE SE NA ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI

PRIDRUŽITE SE NAŠIM ZVESTIM BRALCEM IN SE NAROČITE NA ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI. LETNA NAROČNINA JE 30 EVROV, ZA ŠTUDENTE IN BREZPOSELNE PA 20 EVROV (40 OZ. 60 ODPSTOTKOV PRIHRANKA). NAROČNINA VELJA OD DATUMA PLAČILA, ZA NASLEDNJE ŠTIRI ŠTEVILKE.

Vsak novi naročnik prejme darilo: eno od zadnjih petih števil (našteti na prejšnji strani) po lastni izbiri.

Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo je uveljavljena družboslovna in humanistična znanstvena revija. Zavezani smo kritični misli in transdisciplinarnosti, osvobajajočim epistemologijam in odpiranju akademskega prostora. Govorimo o tistem, o čemer se ne govori. Brcamo proti toku in izumljamo nove sloge plavanja. Vsako leto štirikrat, že od leta 1973.

Svoje naročilo nam sporočite na elektronski naslov **narocnine@ckz.si**.

Na obvestila se lahko naročite na povezavi **<http://www.ckz.si/narocanje-in-nakup>**.

NAPOVEDUJEMO: REVOLUCIJE

(let. XLV, št. 269)

POPRAVEK

V 267. številki ČKZ je na strani 145 prišlo v notici o avtorici do napake. Dr. Julia Franz, avtorica prispevka z naslovom »*Unsettling and Stabilizing Social Order: Educational Discourse Targeting Young Muslim Males*« (ČKZ 267: 145–157), ni zaposlena na Univerzi v Tübingenu, ampak je profesorica družbenih ved na Univerzi za uporabne znanosti v Neubrandenburgu.

Avtorici in bralcem se opravičujemo za napako in morebitne nevednosti.

CORRECTION

In the author's presentation section on page 145 of the previous (267th) issue of our journal, we have incorrectly stated that Dr Julia Franz is affiliated with the University of Tübingen. Dr Julia Franz, the author of the article "*Unsettling and Stabilizing Social Order: Educational Discourse Targeting Young Muslim Males*" (ČKZ 267: 145–157), is not employed by the University of Tübingen, but is a professor of Social Sciences at the University of Applied Sciences Neubrandenburg.

We would like to apologize to Dr Franz and to our readers for the inconvenience.